

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ

Ο.Σ.Σ. ΜΕ ΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΟΥ Ε.Α.Μ.

Αμερικανική Μυστική αποστολή Περικλής
στην κατεχόμενη Ελλάδα



Αρης Βελουχιώτης — Κώστας Κουβαράς, Τρίκαλα, 2 Φεβρουαρίου 1945

εξάντας

*Στα παιδιά τού ελληνικού λαού πού πολέμησαν με το ΕΑΜ — ΕΛΑΣ με αυτοθυσία κι
ενθουσιασμό για το καλό της πατρίδας τους.*

Κώστας Κουβαράς: OSS — Με την Κεντρική του ΕΑΜ

Copyright: Κώστας Κουβαράς — 1976

Copyright: Εξάντας — 1976

Μετάφραση: Γιάννης Κρητικός

Εξάντας Εκδοτική ΕΠΕ

ΚΩΣΤΑΣ Γ.ΚΟΥΒΑΡΑΣ

Ο ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΒΑΡΑΣ γνήσιος δημοκράτης και ακούραστος αγωνιστής έγινε γνωστός πριν αρκετά χρόνια, από δημοσιεύματά του και το βιβλίο του «OSS: Με την κεντρική του ΕΑΜ», όταν εκδόθηκε στην Ελλάδα, όπου καταθέτει την μαρτυρία του για την Αντίσταση.

Γεννήθηκε στη Βραϊλα της Ρουμανίας το 1911 από Έλληνες γονείς. Σε ηλικία 2 ετών γύρισε μαζί με τους γονείς του στο πατρικό του σπίτι στο Σταυρό της Ιθάκης. Ο πατέρας του είχε στο μεταξύ καταστραφεί οικονομικά και ο Κώστας αναγκάστηκε να εργαστεί από 11 ετών σε ένα μπακάλικο ενώ συγχρόνως τελείωνε την Πέμπτη τάξη του Δημοτικού στο σχολείο του νησιού. Σε ηλικία 13 ετών πήγε στην Αθήνα όπου εργάστηκε ως γκρουμ στο ξενοδοχείο «Αγγλία» στην πλατεία Συντάγματος και συγχρόνως σπούδαζε και βοηθούσε την οικογένεια του. Με την βοήθεια φίλων συνέχισε τις σπουδές του στο Κολλέγιο «Ανατόλια» της Θεσσαλονίκης όπου αποφοίτησε με υποτροφία, για να συνεχίσει τις Πανεπιστημιακές σπουδές στο CORNELL στην πολιτεία της Νέας Υόρκης. Συνέχισε να εργάζεται στην Νέα Υόρκη γιατί η υποτροφία κάλυπτε μόνο τα δίδακτρα του και κατάφερε να πάρει το 1939 Master στην Ιστορία. Στην συνέχεια εργάστηκε σαν ανταποκριτής ελληνικών εφημερίδων και στον ελληνόφωνο «Εθνικό Κήρυκα» της Νέας Υόρκης. Κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου κατατάχθηκε στον Αμερικανικό Στρατό και υπηρέτησε αρχικά στο πεζικό και πυροβολικό και κατόπιν στις Υπηρεσίες Πληροφοριών. Το 1944 το εργατικό Τμήμα της υπηρεσίας πληροφοριών του Στρατού (OSS) τον στέλνει στο Κάιρο και του αναθέτει την σύνδεση και παρακολούθηση των ελληνικών κινημάτων Αντίστασης που διέθεταν λαϊκή βάση.

Ο Κουβαράς διαλέγει ο ίδιος να ηγηθεί αυτής της αποστολής και έτσι την άνοιξη του 1944 ξεκινά για την Ελλάδα με το βαθμό του Ανθυπολοχαγού του αμερικανικού στρατού. Έχει προηγηθεί σύνδεση με το ΕΑΜ μέσω αντιπροσώπου του κινήματος στην Αίγυπτο. Φτάνει στις 30 του Απριλίου στην Εύβοια με καϊκι, συνδέεται με τοπική μονάδα του ΕΛΑΣ και οδηγείται στην έδρα της ΠΕΕΑ στους Κορυσάδες, όπου συναντάται με τους ηγέτες του ΕΑΜ που του δίνουν θέση αρχηγού ξένης αντιπροσωπείας, με σύνδεσμο το Γιάννη Ιωαννίδη. Στο βουνό συναντά και το θείο του Νίκο Καρβούνη. Στέλνει μηνύματα και αναφορές προς το αρχηγείο του στο Κάιρο και τον Οκτώβρη του 1944 μπαίνει με την Κ.Ε. του ΕΑΜ στην απελευθερωμένη Αθήνα. Συνδέεται αμέσως με την ανώτερη αμερικανική αποστολή και εξακολουθεί να παρακολουθεί τα δραματικά γεγονότα των ημερών εκείνων και να βρίσκεται σε επαφή με τους ηγέτες της Αριστεράς. Υποβάλλει πολλές εκθέσεις προς τους ανωτέρους του για τα Δεκεμβριανά και την τρομοκρατία και μεταφέρει σε αυτές τις απόψεις των ηγετών της Αριστεράς. Ανακαλείται στην Αμερική τον Ιούνιο του 1945 για να αποστρατευτεί μετά από λίγο. Στην Αμερική δραστηριοποιείται πολιτικά και γίνεται γραμματέας της «Επιτροπής Βοήθειας για την Δημοκρατία στην Ελλάδα» (AMERICAN RELIEFFOR GREEK DEMOCRACY) που είχε επίτιμο πρόεδρο της την Ελέανορ Ρούσβελτ.

Στις 31 Μαρτίου 1947 εμφανίζεται στην επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της Αμερικανικής Γερουσίας και καταθέτει σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα. Η κατάθεση του και τα ντοκουμέντα που υποβάλλει, αποκαλύπτουν τον Ζέρβα σαν συνεργάτη των Γερμανών. Η αποκάλυψη αυτή στάθηκε αποφασιστική και προκάλεσε την παραίτηση του Ζέρβα που ήταν τότε Υπουργός Δημόσιας Τάξης.

Η επικράτηση του Δόγματος Τρούμαν και η εποχή του Μακ -Κάθρου που ακολουθεί, σημαδεύουν μια εποχή διώξεων καθώς η «Επιτροπή Βοήθειας για τη Δημοκρατία στην Ελλάδα» μπαίνει στη μαύρη λίστα στις ΗΠΑ. Υπομένει τις διώξεις και δεν συμβιβάζεται και αυτό του στοιχίζει την επαγγελματική και επιστημονική του καριέρα. Για να ζήσει ανοίγει πλυντήριο στο Λος Άντζελες. Η βαθιά πατριωτική και δημοκρατική του συνείδηση τον φέρνει αντιμέτωπο με την ελληνική χούντα το 1967. Επικεφαλής Αντιδικτατορικής Επιτροπής στο Λος Άντζελες βοηθά, κυρίως οικονομικά τις αντιστασιακές οργανώσεις στην Ελλάδα. Μέχρι τον θάνατο του παραμένει η ψυχή της «Επιτροπής Σωτηρίας της Κύπρου», σαν ταμίας και συνεκδότης του πληροφοριακού δελτίου της επιτροπής το 1976 ήρθε σαν απεσταλμένος της Επιτροπής στην Κύπρο και συναντά τον Πρόεδρο Μακάριο.

Ο Κώστας Κουβαράς μέχρι την ημέρα του θανάτου του -ανήμερα το Πάσχα 22 Απριλίου 1979-

παρέμεινε συνεπής πατριώτης και υποστηρικτής της δημοκρατίας στην Ελλάδα καθώς και της Κυπριακής υπόθεσης.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μπήκα στην Ελλάδα σε μια πολύ δύσκολη καμπή του πολέμου — την Άνοιξη του 1944 — και προσκολλήθηκα στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Από κει παρακολούθησα το ελληνικό δράμα και προσπάθησα, όσο μπόρεσα, να το καταλάβω και να το κάνω γνωστό στην Αμερικάνικη Υπηρεσία στην οποία ανήκα. Εδώ πρέπει να τονίσω ότι η αποστολή μου, που είχε την επωνυμία «Περικλής», ήταν ανεξάρτητη από τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, που ήταν προσκολλημένη στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Προσπάθησα να κρατήσω τη δική μου αποστολή εντελώς μυστική από τους Άγγλους και το κατόρθωσα ως ένα σημείο. Τελικά, στα μέσα Ιουλίου 1944, από ένα τηλεγράφημά μου σχετικά με την άφιξη της Ρωσικής Στρατιωτικής Αποστολής, οι Άγγλοι έμαθαν για τον «Περικλή». Το τηλεγράφημά μου έφτασε στο Κάιρο πολλές μέρες προτού φτάσει η είδηση από τα κανάλια της Συμμαχικής Αποστολής και θορύβησε πολύ τις αγγλικές υπηρεσίες. Έτσι, το Αμερικανικό Γραφείο Πληροφοριών του Καΐρου αναγκάστηκε να ανακοινώσει στους Άγγλους την ύπαρξη Αμερικάνικης Αποστολής, προσκολλημένης στην Κεντρική του ΕΑΜ. Οι Άγγλοι είχαν από καιρό υποψιαστεί κάτι τέτοιο, γιατί πολλές πληροφορίες που έστελνε η Αποστολή έρχονταν σε σύγκρουση με τις δικές τους, και είχαν βγάλει λογικά το συμπέρασμα ότι κάποιος τους κάνει χαλάστρες!

Τον καιρό του πολέμου οι Αμερικάνοι δεν είχαν δική τους πολιτική στα ζητήματα της Ελλάδας. Για το λόγο αυτό οι οδηγίες που μου δόθηκαν ήταν απλές και καθαρές. Η Αμερικάνικη Υπηρεσία ενδιαφερόταν για στρατιωτικές, πολιτικές και οικονομικές πληροφορίες. Αφηνόταν στην κρίση μου το αν τελικά θα πήγαινα στην Αθήνα ή στο Βουνό. Όταν μπήκα στην Ελλάδα, πήρα την απόφαση να κατευθυνθώ στο Βουνό, γιατί έμαθα ότι εκεί είχε σχηματιστεί Κυβέρνηση, η ΠΕΕΑ, εκεί επρόκειτο να συνέλθει το Εθνικό Συμβούλιο κι εκεί ήταν συγκεντρωμένοι όλοι οι ηγέτες του ΕΑΜ. Όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων δεν είχα λαθέψει παίρνοντας αυτή την απόφαση.

Ίσως είναι δύσκολο σήμερα που η Αμερική είναι μπλεγμένη στο ελληνικό πρόβλημα, να καταλάβει κανείς πως στην περίοδο του πολέμου η επίσημη αμερικάνικη πολιτική δεν έδειχνε ουσιαστικό ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα, αλλά πρέπει να πάρουμε υπόψη ότι αυτή ήταν η εποχή του Προέδρου Ρούζβελτ — μια εποχή προοδευτικής διακυβέρνησης της χώρας, που ακολούθησε τη μεγάλη οικονομική κρίση, και που χαρακτηρίζεται από μίαν ανανεωμένη προσήλωση του αμερικάνικου λαού στα δημοκρατικά ιδεώδη. Το Δόγμα Τρούμαν δεν υπήρχε τότε και οι ΗΠΑ είχαν εγκαταλείψει την πολιτική των στρατιωτικών επεμβάσεων στη Νότια Αμερική και εγκαινιάσει την πολιτική της «καλής γειτονίας». Στο ελληνικό πρόβλημα, η Αμερική ήταν διατεθειμένη ν' ακολουθεί την αγγλική πολιτική στις γενικές της γραμμές, δίχως όμως και να υποστηρίζει τις πιο ωμές επεμβάσεις της, όπως στα Δεκεμβριανά της Αθήνας. Εξάλλου, ο αμερικάνικος λαός, στη μεγάλη πλειοψηφία του, καταδίκασε την αγγλική ένοπλη επέμβαση το Δεκέμβριο του 1944.

Δεν μπορούμε να ξέρουμε τι επίδραση είχαν οι εκθέσεις της Αποστολής «Περικλής» στην πολιτική των ΗΠΑ για την Ελλάδα. Όταν όμως επέστρεψα στη Ουάσιγκτον, ο τότε διοικητής του Εργατικού Τμήματος του Γραφείου Πληροφοριών όπου ανήκε η αποστολή μου, και κατοπινός αντιπρόσωπος των ΗΠΑ στα Ηνωμένα Έθνη, ο Arthur Goldberg, μου είπε ότι οι εκθέσεις μου δόθηκαν σε περίληψη στον Πρόεδρο Ρούζβελτ να τις διαβάσει. Η ίδια πληροφορία αναφέρεται στο βιβλίο «The Scarlet Thread» του Donald Downes, σελ. 169-170.

Για την Αποστολή «Περικλής» το βιβλίο «The Secret War Report of the OSS», σελ. 261, γράφει τα ακόλουθα: «Η μόνη από τις βρετανικές ή αμερικανικές αποστολές που δημιούργησε καλή επαφή με την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ ήταν η Αποστολή «Περικλής», η οποία ακολούθησε την εαμική ηγεσία από τις 29 του Απριλίου 1944 μέχρι σχεδόν το ξέσπασμα του εμφύλιου πολέμου στα τέλη του χρόνου. ...Η κυριότερη συνεισφορά της Αποστολής «Περικλής» ήταν ότι έδινε στις ΗΠΑ ανεξάρτητες

πληροφορίες πολιτικού χαρακτήρα για το ΕΑΜ, για τη σύνθεσή του, τη δύναμή του και την ηγεσία του, για τις αντιδράσεις του στις συνδιασκέψεις που γίνονταν στη Μέση Ανατολή, για την οργάνωση του Εθνικού Συμβουλίου του Απρίλη του 1944 και άλλες παρόμοιες πληροφορίες, πολύτιμες για το υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ. Η Αποστολή «Περικλής» έδωσε επίσης πρώτη την είδηση για την απροσδόκητη κι ανεπιθύμητη από τους Άγγλους άφιξη της Ρωσικής Στρατιωτικής Αποστολής τον Ιούλιο του 1944, τον ίδιο καιρό, που οι Βρετανοί μελετούσαν το ενδεχόμενο να αποσύρουν τις δικές τους αποστολές από το ΕΑΜ. Η Αποστολή «Περικλής» μεταβίβασε κατ' αποκλειστικότητα πληροφορίες για το προσωπικό και τους εμφανείς σκοπούς της Ρωσικής Αποστολής και για την υποδοχή που έτυχε εκ μέρους του ΕΑΜ».

Το ίδιο βιβλίο αναφέρει στη σελ. 268 τα εξής: «Η Αποστολή Περικλής» του OSS (Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών) ήταν ο μόνος σύνδεσμος των Συμμάχων με το Αρχηγείο του ΕΑΜ. Διαβιβάζοντας μηνύματα προς και από την ηγεσία του ΕΑΜ και εκθέσεις για τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις, ο αρχηγός της Αποστολής «Περικλής» διέσχιζε τις εχθρικές γραμμές με πολιτική ενδυμασία σχεδόν καθημερινά... Εφόσον ο στρατηγός Σκόμπι δεν επέτρεπε στους ξένους πολεμικούς ανταποκριτές να πάρουν συνέντευξη με τους ηγέτες του ΕΑΜ, ακόμα και παρουσία Βρετανών αξιωματικών, το OSS ήταν το μόνο που έδινε μιαν ανεξάρτητη γενική εικόνα του Εμφύλιου Πολέμου».

Το καϊκάκι που μας μετέφερε από τη Σμύρνη έφτασε σε μιαν ερημική ακρογιαλιά νότια από την Κύμη της Εύβοιας στις 29 του Απρίλη 1944. Είχε περάσει μήνας που είχαμε φύγει από την Αίγυπτο και είχαμε πολλές ταλαιπωρίες στο ταξίδι μας. Αλλάξαμε τρία καϊκια στη Μεσόγειο και το Αιγαίο και μια φοβερή θαλασσοταραχή μας κράτησε δυο βδομάδες στην Κύπρο. Το δυσκολότερο όμως μέρος του ταξιδιού ήταν το Βόρειο Αιγαίο. Δεν ήταν μόνο επικίνδυνη η διαδρομή λόγω των γερμανικών περιπολικών που αυλάκωναν τα νερά σε κείνη τη ζώνη, αλλά ήταν κι ο καιρός απαίσιος. Ποδίσσαμε τρεις φορές όσο να φτάσουμε στον προορισμό μας. Ευτυχώς οι Έλληνες ναυτικοί τα 'βγαλαν πέρα μια χαρά με το καϊκι των δέκα μέτρων, κι έτσι ένα σκοτεινό και βροχερό βράδυ, βγήκαμε στις ελληνικές ακτές.

Η Αποστολή «Περικλής» απαρτιζόταν από τρία άτομα: τον Κώστα Κουβαρά, αρχηγό, τον Κώστα Παπαδόπουλο, ασυρματιστή, και τον Γιάννη Κακοσαίο, που μας τον έδωσαν οι Εαμικές οργανώσεις της Αιγύπτου για σύνδεσμο με το ΕΑΜ. Οι δυο πρώτοι ήταν αμερικανοί πολίτες: ο Κουβαράς, αξιωματικός του αμερικανικού Στρατού και ο Παπαδόπουλος, υπαξιωματικός του αμερικανικού Ναυτικού.

Η πρώτη επαφή μας με τους αντάρτες έγινε σ' ένα ερημικόν ορμίσκο της Εύβοιας, τον Κάλαμο. Εκεί συναντήσαμε ένα φυλάκιο του 3ου Τάγματος του ΕΛΑΣ της Εύβοιας, όπου και μείναμε δυο μέρες. Αυτά που είδαμε και ακούσαμε, μας ενθουσίασαν. Βρήκαμε εκεί προπαντός άδολο πατριωτισμό, αλτρουισμό, ψυχικό θάρρος και πνεύμα αυταπάρησης και αφοσίωσης στο καθήκον. Μεγάλη εντύπωση μας έκαμαν οι αντίξοες συνθήκες μέσα στις οποίες ζούσαν και δρούσαν οι άντρες του ΕΛΑΣ. Έχοντας γνωρίσει τις υλικές ανέσεις και την αφθονία των εφοδίων που διαθέτει ο αμερικάνικος στρατός, η εντύπωση αυτή γινόταν ακόμα πιο έντονη και οδυνηρή. Οι αντάρτες του Καλάμου ήταν ρακένδυτοι και πολλοί απ' αυτούς ανυπόδητοι, άλλοι δεν είχαν ούτε όπλο ούτε σφαίρες.

Κινήσαμε από την Εύβοια για το Καρπενήσι, όπου, όπως μάθαμε, είχε την έδρα της η ΠΕΕΑ και η Κεντρική του ΕΑΜ. Χρειάστηκε να βαδίσουμε δεκαεφτά μέρες για να φτάσουμε στον τελικό προορισμό μας. Στο μεταξύ το Κάιρο μάς θεώρησε ως εξαφανισθέντες, γιατί μόλις φύγαμε από τον Κάλαμο χάσαμε την επαφή με τη βάση μας από υπαιτιότητα του ασυρματιστή που άφησε τις

μπαταρίες να χάσουν το υγρό τους.

Τέλος φτάσαμε στο Καρπενήσι, όπου εκείνες τις μέρες, στο χωριό Κορυσχάδες, συνεδρίαζε το Εθνικό Συμβούλιο και είχα τη μεγάλη ευχαρίστηση να παρακολουθήσω τις συνεδριάσεις του. Ο αναγνώστης θα βρει στο κείμενο λεπτομέρειες για τη δουλειά μου στο Βουνό και για την κατοπινή μου δράση στην Αθήνα, μετά την Απελευθέρωση, στην περίοδο των Δεκεμβριανών και της τρομοκρατίας της Δεξιάς που άρχισε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας.

Τούτο το ημερολόγιο είναι μια εξιστόρηση των γεγονότων της εποχής εκείνης, όπως τα είδε ένας ελληνικής καταγωγής Αμερικανός πολίτης, που δεν ήταν βέβαια δρων πρόσωπο στα όσα διαδραματίστηκαν στην Ελλάδα, αλλά που είχε αρκετές γνώσεις για το τι συνέβαινε στον τόπο αυτό, ώστε να μπορεί να σχηματίσει δική του γνώμη.

Το κείμενο αυτό, το παρουσιάζω σήμερα στον αναγνώστη, έτσι όπως γράφτηκε τότες που τα γεγονότα ήταν νωπά στη μνήμη μου, δίχως αλλαγές ή προσθαφαιρέσεις. Εκτός από τις σημειώσεις που κρατούσα στο Βουνό, σε μικρά τετράδια, έκαμα χρήση και μερικών από τις εκθέσεις μου προς την Αμερικάνικη Μυστική Υπηρεσία.

Το χειρόγραφο έμεινε αχρησιμοποίητο τόσα χρόνια, γιατί νόμιζα πως δεν είχε έρθει ο καιρός για τη δημοσίευσή του. Σήμερα που άρχισε να φυσάει κάποιος άνεμος ελευθερίας και που μπαίνει πια επιτακτικά το θέμα της αποκατάστασης της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης στον τόπο όπου αυτή ξετυλίχθηκε, και ύστερα από παροτρύνσεις που είχα από αγαπητούς φίλους, το δίνω στη δημοσιότητα, με την ελπίδα ότι μπορεί να αποτελέσει μια συμβολή στην κατανόηση μιας μεγαλειώδους περιόδου της ελληνικής ιστορίας που οι νέες γενιές των Ελλήνων έχουν χρέος να γνωρίσουν.

Για μένα προσωπικά είχε μεγαλύτερη σημασία η πολιτική όψη του ελληνικού προβλήματος. Γι' αυτό και συγκέντρωσα την προσοχή μου κατά κύριο λόγο σ' αυτό τον τομέα. Πρόσεξα φυσικά και τη στρατιωτική πλευρά ως ένα βαθμό, αλλά αυτή, στη δική μου οπτική, έπαιρνε δευτερεύουσα θέση. Γιατί είχα φτάσει στο συμπέρασμα ότι στην πορεία των ελληνικών πραγμάτων πρωταρχικό ρόλο θα έπαιζαν οι σχέσεις μεταξύ Βρετανών και ΕΑΜ. Οι Γερμανοί θα έφευγαν έτσι κι αλλιώς από την Ελλάδα, κάτω από την πίεση των Ρώσων από Βορρά, και κείνο που ενδιέφερε ήταν ποιος θα κυβερνούσε στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο. Είχα σαφή αντίληψη του ρόλου των Αγγλων στα ελληνικά πράγματα κι αυτός ο ρόλος δεν μου ήταν καθόλου ευχάριστος. Θεωρούσα λογικότερο και δικαιότερο να διευθύνουν οι Έλληνες μόνοι τους τις τύχες τους. Εβλεπα καθαρά τον κίνδυνο του διχασμού να μεγαλώνει διαρκώς, τους συνεργάτες του εχθρού να ισχυροποιούνται, βοηθούμενοι στο καταθρόνιο έργο τους από τους Αγγλους. Είχα βεβαιωθεί ότι η βρετανική πολιτική στην Ελλάδα ήταν η συσπείρωση όλων των εσωτερικών δυνάμεων της χώρας που μπορούσαν να σταθούν αντιμέτωπες στο ΕΑΜ τη στιγμή της δυναμικής αναμέτρησης. Οι βρετανικές αποστολές έδιναν τη μεγαλύτερη υποστήριξη τους στον Ζέρβα και, μέσω του Ζέρβα και του ΕΔΕΣ, ενίσχυαν άλλες δεξιότερες οργανώσεις, όπως τη «Χ» του τότε συνταγματάρχη Γρίβα, τα Τάγματα Ασφαλείας κ.ά. Όλα τούτα τ' ανάφερα στην Υπηρεσία μου, κάθε φορά που μου δινόταν η ευκαιρία.

Την εποχή που βρισκόμουν στο Βουνό, πίστευα — και δε νομίζω πως είχα λαθέψει — ότι η πολιτική του ΕΑΜ ήταν να δεχτεί, μετά την Απελευθέρωση, την ετυμηγορία του λαού, και ότι η ηγεσία του ΕΑΜ είχε την πεποίθηση ότι ο ελληνικός λαός θα τη δικαίωνε. Το συμπέρασμά μου ήταν ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων αγαπούσε και υποστήριζε το ΕΑΜ κι ότι, επιπλέον, ο ΕΑΜ είχε κάθε λόγο και δικαίωμα να προσδοκά ότι αυτό θα αναλάμβανε μεταπολεμικά τη διακυβέρνηση της χώρας. Στο κάτω-κάτω, ποιο δικαίωμα είχαν οι Βρετανοί να διευθύνουν τις υποθέσεις της Ελλάδας; Εβλεπα

όμως, παράλληλα, την αντίδραση να δυναμώνει, τα παλιά κόμματα να κινούνται, τελικά, για την ανακατάληψη της εξουσίας.

Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ διέπραξαν το μεγάλο σφάλμα να πιστέψουν ότι με τη δύναμη που διέθεταν μέσα στο λαό, θα ήταν ακατανίκητα. Δε λογάριασαν πως είχαν να παλαίψουν με λύκους κι αλεπούδες. Όταν τα πράγματα φτάσανε στο αδιέξοδο, οι Βρετανοί και η Δεξιά δε δίστασαν να προκαλέσουν τον εμφύλιο πόλεμο για να επιβάλουν τη θέλησή τους. Εχυσαν άφθονο το αίμα του ελληνικού λαού κι έτσι δίχασαν το έθνος. Το επόμενο βήμα ήταν να χρησιμοποιήσουν όλα τα μέσα προπαγάνδας για να κερδίσουν με το μέρος τους τους ταλαντευόμενους.

Με τον τρόπο αυτό στήθηκε το Κράτος και το παρακράτος της Δεξιάς που κατόρθωσε να διευθύνει τις τύχες της Ελλάδας τα επόμενα τριάντα χρόνια. Η τρομοκρατία της Δεξιάς άρχισε αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά.

Στην αρχή, κάπως ανοργάνωτα, αλλά στην πορεία όλο και πιο οργανωμένα και συστηματικά. Με εκθέσεις μου στην Αμερικάνικη Υπηρεσία — τρεις απ' αυτές δημοσιεύονται στο τέλος του παρόντος τόμου — επισήμανα τις μεθόδους και την οργάνωση αυτής της τρομοκρατίας και τις ολέθριες συνέπειές της για τον τόπο.

Με την άνοδο της Δεξιάς στην εξουσία, ο ελληνικός λαός έχασε μια μεγάλη ηθική δύναμη. Τη δύναμη εκείνη που βοηθάει τα έθνη να επιζήσουν και να μεγαλοουργήσουν. Κι αυτή η δύναμη αντλείται και τρέφεται από τον ιστορικό μύθο, από τις παραδόσεις παλικαριάς κι αντίστασης ενός λαού στις ώρες που χειμάζεται σαν έθνος. Οι πολεμιστές γίνονται θρυλικοί ήρωες κι ο εθνικός μύθος πλάθεται γύρω από κείνους που πάλεψαν και πέθαναν για την πατρίδα. Οι αρχαίοι Έλληνες μετουσίωσαν τους ήρωες σε ημίθεους και οι πρώτοι χριστιανοί σε αγίους.

Ο λαός, ο ίδιος που αναδείχνει ήρωες, τους αποζητάει και συντηρεί ευλαβικά τη μνήμη τους, για να μπορεί, να νιώθει περηφάνια κι ανωτερότητα απέναντι στους άλλους, και για να μπορέσει να επιζήσει σαν έθνος. Αυτό είναι ακόμα πιο επιτακτικό για τους μικρούς λαούς. Η παλικαριά κι ο ηρωισμός έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην επιβίωση του Ελληνισμού μέχρι σήμερα. Δεν έχω καμιάν αμφιβολία ότι ο Έλληνας μαχητής της Αντίστασης, ο Έλληνας αντάρτης, θα γίνει η κυριαρχούσα μορφή στο μύθο της μελλοντικής Ελλάδας και θα συντελέσει στην επιβίωση και άνθησή της σαν έθνους. Ποιον όμως εθνικό μύθο, ποια ιστορική παράδοση μπορούσαν να δημιουργήσουν οι συνεργάτες του εχθρού, οι μαυραγορίτες, εκείνοι που πούλησα τον εθνικισμό τους για ένα πινάκιο φακής; Αυτούς θα τους αποτινάξει από πάνω του ο λαός σαν σιχαμερούς φορείς της κάθε εθνοφθώρας αρρώστιας και μόλυνσης, που δεν τους σηκώνει καμιά υγιής κοινωνία.

Τον καιρό που ήμουν στο Βουνό δεν είχα καμιάν αμφιβολία πως οι μαχητές που γνώρισα θα ήταν εκείνοι που θα κυβερνούσαν την απελευθερωμένη Ελλάδα. Ίσως να σκεφτόμουν λίγο απλοϊκά κι επιπόλαια! Δεν πήρα υπόψη μου τα όσα έγιναν μετά την Επανάσταση του 21. Και τότε, οι πολεμιστές που είχαν απελευθερώσει τη γη των πατεράδων τους δε γεύτηκαν τους καρπούς των αγώνων και θυσιών τους. Οι περισσότεροι πέθαναν φτωχοί και καταφρονεμένοι. Άλλοι αναγκάστηκαν να ξαναβγούν κλέφτες στα βουνά και μερικοί από τους μεγαλύτερους ήρωες του εθνικού ξεσηκωμού σάπιζαν για χρόνια στα μπουντρούμια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Τα μεγάλα τζάκια κι οι παλιοί συνεργάτες των Τούρκων κατόρθωσαν να επιπλεύσουν και να σφετεριστούν όλα τα αξιώματα της πολιτείας. Ο Ιωάννης Κωλέτης, «απόφοιτος» της σχολής του Αλή Πασά, χρημάτισε για πολλά χρόνια πρωθυπουργός της Ελλάδας.

Η ιστορία της Ελλάδας σ' αυτήν την περίπτωση επαναλαμβάνεται. Ο μεγαλύτερος ήρωας της Αντίστασης, ο Άρης Βελουχιώτης, δολοφονήθηκε και το κεφάλι του αναρτήθηκε σε τηλεφωνικό στύλο. Οι αγωνιστές που πολέμησαν τον εχθρό είναι ακόμα στην εξορία. Οι συνεργάτες των

Γερμανών, που πήραν μέρος στα Τάγματα Ασφαλείας, κυβέρνησαν την Ελλάδα εφτάμιση χρόνια και πολλοί τιμήθηκαν με παράσημα. Μη χειρότερα!

Νοέμβρης, 1976

Κώστας Κουβαράς

1. Κατοχή

30 του Απρίλη, 1944

Επιτέλους πατήσαμε στο ελληνικό έδαφος. Φτάσαμε χτες νύχτα στο μικρό φυλάκιο του Καλάμου. Μα τι νύχτα ήταν αυτή! Στη ζωή μου δεν είχα κάνει τόσο δύσκολο κι επικίνδυνο ταξίδι. Η διαδρομή από τη Σμύρνη ως εδώ που σε ομαλές συνθήκες δεν απαιτεί πάνω από έξι ώρες, μας πήρε οχτώ μέρες.

Είχαμε ξεκινήσει αργά ένα απόγεμα από τη βάση μας κοντά στη Σμύρνη και προσπαθήσαμε να διασχίσουμε το Αιγαίο για να βγούμε στην Εύβοια. Υπολογίζαμε να κάνουμε έντεκα ώρες με τη μπενζίνα μας των δέκα μέτρων. Ο καιρός όμως ήταν άσκημος. Για να πούμε την αλήθεια όχι και τόσο κακός, αρκετά όμως για να εμποδίσει το μικρό μας σκάφος να μας πάει πιο πέρα από τη Χίο. Αναγκαστήκαμε να γυρίσουμε πίσω. Δυο μέρες κατόπι, νομίσαμε πως η θάλασσα είχε ηρεμίσει κάπως και δοκιμάσαμε μια νέα έξοδο, με το ίδιο περίπου αποτέλεσμα. Τούτη τη φορά δε χρειάστηκε να πάμε τόσο μακριά όταν τα κύματα άρχισαν να νικάνε την αντίσταση της μπενζίνας μας.

Στην τρίτη μας έξοδο, χάσαμε τον προσανατολισμό κι αντί για τη Σκύρο, που επρόκειτο να είναι ο πρώτος μας σταθμός, τραβήξαμε πολύ βορειότερα. Φτάσαμε όμως σ' ένα ερημικό μέρος του νησιού το απόγεμα της έβδομης μέρας του ταξιδιού μας από τη Σμύρνη και μείναμε εκεί κρυμμένοι όσο να νυχτώσει για καλά. Ύστερα εξορμήσαμε και πάλι για την Εύβοια, αλλά αναγκαστήκαμε ξανά να γυρίσουμε στη Σκύρο εξαιτίας του καιρού. Την επόμενη νύχτα, τη χτεσινή, νέα απόπειρα, που στέφθηκε, επιτέλους, μ' επιτυχία. Κι όμως η κακοκαιρία ήταν τρομερή. Ο καπετάνιος δεν κατάφερε να ξεδιακρίνει την ακτή, γιατί η ορατότητα ήταν μηδέν. Πλησιάσαμε την παραλία γύρω στις δυο μετά τα μεσάνυχτα και προσπαθήσαμε να ξεχωρίσουμε τα βουνά, που το σχήμα τους θα μας έδειχνε που περίπου βρισκόμασταν. Τζίφος! Ο καπετάνιος κι ο μηχανικός του σκάφους μας ήξεραν πολύ καλά την περιοχή γιατί είχαν κάνει πάνω από είκοσι φορές τη διαδρομή, δουλεύοντας για λογαριασμό των βρετανικών και αμερικάνικων μυστικών αποστολών. Ψάχναμε να βρούμε το μικρό όρμο της Οχτόνιας που υποτίθεται πως βρισκόταν εκεί κοντά, αλλά η σωστή του τοποθεσία μας ξέφευγε πάνω από δυο ώρες τώρα. Τέλος, κάποιος από μας μπόρεσε ν' ανακαλύψει, μες στην ομίχλη και το σκοτάδι, ένα άνοιγμα που μας οδήγησε σ' ένα στενό κόλπωμα της ακτής περιτοιχισμένο από βουνά.

Στην άκρη του ορμίσκου ήταν ένα χωριουδάκι. Αν και η ώρα ήταν τόσο προχωρημένη, μερικά φώτα τρεμόφεγγαν μες στο πυκνό σκοτάδι. Ο καπετάνιος έκοψε την ταχύτητα και κοίταξε επίμονα κάτι που έμοιαζε με μια μεγάλη βενζινάκατο καταμεσής του μικρού λιμανιού. Έδειχνε ανήσυχος και τελικά διέταξε όλους τους άντρες να είναι έτοιμοι για κάθε ενδεχόμενο. Το σκάφος μπορούσε να είναι ένα από τα γερμανικά περιπολικά που δρουν σ' όλες τις ελληνικές ακτές. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, δε θα μπορούσαμε να το σκάζαμε, αλλά οφείλαμε να του ξεφύγουμε με κάποιο τρόπο. Προσποιούμενοι τον ανήξερο, πλωρίσαμε για την ακτή. Αν τα πράγματα πήγαιναν άσκημα, θα πηδούσαμε έξω και θα προσπαθούσαμε να σώσουμε το τομάρι μας.

Ο καπετάν Μανώλης έβαλε φωνή προς την ακτή... «Έεε!»... Κάποιος αποκρίθηκε... «Έεε!»... «Είναι ο Κ... στο χωριό;» φώναξε πάλι ο Μανώλης. Δόξα τω θεώ, ο Κ. ήταν στο χωριό. Αυτό σήμαινε πως το μέρος ήταν ασφαλές, γιατί, εφόσον ο Κ. βρισκόταν εκεί, δεν μπορούσε να υπάρχουν Γερμανοί ή συνεργάτες τους στην περιοχή: ο Κ. κι ο εχθρός αποκλείονταν να βρίσκονται στον ίδιο χώρο. Ανασάναμε με ανακούφιση. Μπορούσαμε τώρα ν' αποβιβαστούμε για να τραβήξουμε στον προορισμό μας.

Ο καπετάν Μανώλης βγήκε πρώτος στην ακτή. Ο Κ. είχε φτάσει στο μεταξύ από το σπίτι του και ο Μανώλης είχε μαζί του μια σύντομη συζήτηση σε χαμηλό τόνο. Ξεμπαρκάραμε, με τη σειρά μας, και βαδίσαμε σιωπηλοί ως το έμπα του χωριού. Ούτε ο Μανώλης ούτε ο συνοδός μας από το χωριό μας είπαν που πηγαίναμε. Τελικά μας έφεραν σε κάτι που έμοιαζε με μικρή καλύβα, στημένη σ' ένα λόφο που δέσποζε πάνω από το χωριό. Ήταν ακόμα νύχτα και δε μπορούσαμε να δούμε, γι' αυτό βγάλαμε τα νυχτοφάναρά μας για να εξετάσουμε το μέρος.

Επρόκειτο για ένα σταύλο και την πρώτη τούτη νύχτα της απόβασής μας στην Ελλάδα τόφερε η τύχη μας να κοιμηθούμε συντροφιά μ' ένα γκριζωπό γαϊδουράκο, καλοσυνάτο και ήμερο κατά τα άλλα, αλλά γεμάτο ψύλλους, που μας έκαναν να ξυνόμαστε συνέχεια. Ο σταύλος είχε ωστόσο δυο διαμερίσματα.

Εμείς κοιμηθήκαμε στο ένα κι ο γάιδαρος στο άλλο.

Σήμερα το πρωί μας εξήγησαν γιατί υποχρεωθήκαμε να κοιμηθούμε στο σταύλο κι όχι σ' ένα από τα τόσα σπίτια του χωριού. «Ασφάλεια» είναι μια λέξη που οι άνθρωποι αυτοί φαίνονται να γνωρίζουν πολύ καλά το νόημά της. Αν οι Γερμανοί ή οι συνεργάτες τους είχαν έρθει εδώ τη νύχτα, εμείς θα ήμασταν σε θέση να διαφύγουμε πολύ ευκολότερα και το χωριό θα μπορούσε να γλυτώσει από τον αφανισμό, τονίζοντας ότι δε μας είχε δώσει άσυλο.

Στις δέκα περίπου το πρωί κάναμε την πρώτη μας επαφή με τους έλληνες αντάρτες. Οχτώ απ' αυτούς ήρθαν να μας συνοδέψουν ως το λημέρι τους. Όλοι τους ήταν νέοι, κάτω από τριάντα και μερικοί κάτω από είκοσι χρονών. Μερικοί είχαν γενειάδα, άλλοι ήταν καλοζουρισμένοι. Ο Βασίλης Μεσαδάκος, ο αρχηγός τους στο μικρό φυλάκιο του Καλάμου, κοντά στο χωριό, όπου αποβιβαστήκαμε χτες τη νύχτα, είναι ένας νέος άντρας που είχε πολεμήσει στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο. Μηχανικός πλοίων το επάγγελμα, ψηλός καλοφτιαγμένος και αρκετά μορφωμένος.

Οι αντάρτες αυτοί μας φέρνονται πολύ καλά. Κατάγονται από τα γύρω χωριά κι ο πληθυσμός φαίνεται να τους αγαπάει. Γρήγορα καταλαβαίνεις πως οι άνθρωποι αυτοί πασκίζουν να κάνουν μεγάλα πράματα με φτωχά μέσα. Ζούνε άσκημα, τρώνε λίγο και δεν έχουν αρκετά όπλα. Κανένας εδώ δεν έχει περισσότερες από δέκα - είκοσι σφαίρες. Μερικοί βαδίζουν ξυπόλητοι. Νιώθω άσκημα όταν αναλογίζομαι πως τα τρία μέλη της αποστολής μου ξοδέψανε πάνω από χίλια φυσίγγια για να' ασκηθούν στην Αίγυπτο, ενώ εδώ την κάθε σφαίρα πρέπει να τη λογαριάζουν για ένα Γερμανό ή ένα συνεργάτη τους. Ο Μεσαδάκος μού παραπονιόταν σήμερα ότι υποχρεώθηκε να δανείσει το πιστόλι του και είκοσι σφαίρες σ' έναν αντάρτη που συνόδευε μια εφοδιοπομπή με σφάγια προς το αρχηγείο του Συντάγματος. Ο υποδιοικητής εκεί είχε ανάγκη από όπλα και κράτησε το πιστόλι. Παρόμοιες ιστορίες είναι συνηθισμένες εδώ και δείχνουν την έκταση των αναγκών σε όπλα και πολεμοφόδια.

Απ' ό,τι μπορέσαμε να μάθουμε την πρώτη τούτη μέρα μας στην Ελλάδα, η Εύβοια τον περασμένο μήνα είχε γεμίσει από Γερμανούς και μέλη των ντόπιων Ταγμάτων Ασφαλείας. Φαίνεται πως ειδικά αυτά τα Τάγματα Ασφαλείας έκαναν αρκετή βρωμοδουλειά εδωπέρα, σκοτώνοντας άντρες, βιάζοντας γυναίκες και καίγοντας χωριά! Οι αντάρτες δεν ήταν σε θέση να τους σταματήσουν, γιατί εκείνοι ερχόντανε με μεγάλες δυνάμεις. Ό,τι κατάφερναν οι αντάρτες, το κατάφερναν με ενέδρες και με χτυπήματα στα μετόπισθεν. Ο Μεσαδάκος μού λέει, ωστόσο, πως η ηγεσία των ανταρτών στο νησί είναι βεβαιότατη για την ικανότητά της να ξεκαθαρίσει όλες τις εχθρικές δυνάμεις αν οι μαχητές είχαν αρκετά όπλα και πολεμοφόδια. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί καυχησιολογία, αλλά όταν βλέπεις πόσο σκληροτράχηλοι και άφοβοι δείχνουν τούτοι οι άνθρωποι, δε δυσκολεύεται να πιστέψεις τα μεγάλα λόγια τους. Ακριβώς τούτη τη στιγμή που κάθομαι στην είσοδο της καλύβας μας κοντά στη θάλασσα γράφοντας στο γόνατο αυτές τις αράδες, δέκα άντρες έφτασαν από τη διοίκηση του τάγματος, ύστερα από οχτάωρη πεζοπορία. Οι δυο τους δεν έχουν παπούτσια στα

πόδια τους.

Δώσαμε μερικά μικρά όπλα στους αντάρτες και χάρηκαν πολύ! Ήταν ιδιαίτερα ενθουσιασμένοι με τα τόμμινγκαν, αλλά φαίνονται να 'χουν τόση ανάγκη από πολεμοφόδια που θα προτιμούσαν φυσίγγια πάρα ντουφέκια. Φυσικά τους αρέσουν και τα δυο, αλλά η χρεία σε φυσίγγια είναι πολύ μεγαλύτερη. Τα περισσότερα από τα ντουφέκια των ανταρτών είναι ιταλικής κατασκευής. Τα απόκτησαν αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών. Αν οι δυνάμεις μας στην Αίγυπτο, και ιδιαίτερα οι Βρετανοί, αποφάσιζαν να στείλουν ένα μικρό μέρος από τον ιταλικό οπλισμό που έπεσε στα χέρια τους κατά την αφρικανική εκστρατεία, θα πρόσφεραν μεγάλη υπηρεσία, αντί να τον κρατούν και να σκουριάζει στις αποθήκες πολεμικού υλικού της ερήμου.

Μια τελευταία παρατήρηση που έκαμα τούτη την πάρα πολύ ενδιαφέρουσα μέρα: οι αντάρτες δεν χωνεύουν το νέο έλληνα πρωθυπουργό, τον Γεώργιο Παπανδρέου. Λένε πως τα χέρια του δεν είναι και πολύ καθαρά, ότι υπήρξε ο μυστικοσύμβουλος του συνεργάτη των χιτλερικών Ράλλη και ότι μαζί με τον Στυλιανό Γονατά, συνέβαλε στην οργάνωση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Ακούσαμε, πριν λίγο, ένα ραδιοφωνικό λόγο του Παπανδρέου. Στους αντάρτες δεν άρεσαν οι κρίσεις του για τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ. Ένα άλλο πράμα που σημείωσαν είναι πως παρέλειψε να μιλήσει για την ολέθρια και αδελφοκτόνο δραστηριότητα των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Πρωτομαγιά του 1944

Η πρώτη μας επαφή από τους αιθέρες με το Κάιρο ήτανε θαύμα! Πήραμε τη συσκευή του ασυρμάτου και μια μπαταρία πάνω στο λόφο, πίσω από την καλύβα μας, ξετυλίξαμε το σύρμα της αντένας στους θάμνους κι ύστερα κάναμε τις συνδέσεις. Ακριβώς στην καθορισμένη ώρα της τακτικής μας επικοινωνίας ο Άλεξ πάτησε το πλήκτρο. Στήσαμε αφτί μια στιγμή, και η απάντηση ήρθε καθαρή και δυνατή. Ο άνθρωπός μας βρισκόταν εκεί στην άλλη άκρη του αιθέρα, πέρα από τα βουνά και τα νησιά της Ελλάδας, πέρα από τη Μεσόγειο, πέρα από την αιγυπτιακή έρημο σ' ένα μικρό προφυλαγμένο σπιτάκι στο Κάιρο. Και μας άκουγε. Η χαρά μας δε λέγεται! Νιώθαμε κι οι δυο μας μεγάλη αγαλλίαση. Ήταν σα να είχες πετύχει καλή εξυπηρέτηση σ' ένα ξενοδοχείο. Και κάτι παραπάνω, γιατί η καλή εξυπηρέτηση στην περίπτωση μας σήμαινε πολύ περισσότερα. Η επιτυχία της αποστολής μας εξαρτάται από τούτες τις συνδέσεις και, ποιος ξέρει, ίσως μια μέρα και η ίδια η ζωή μας να εξαρτηθεί απ' αυτές.

Συγχαίρηκα τον Άλεξ που πήρε τόσο γρήγορα το Κάιρο. Το έκαμα με ευχαρίστηση. Γιατί εδώ και λίγο καιρό αναρωτιόμουν για την ικανότητά του σαν ασυρματιστή. Σήμερα όμως έδειξε ποιος ήταν και χαιρόμουν που το έβλεπα.

Μεταδώσαμε την ευχάριστη είδηση ότι φτάσαμε σώοι σήμερα, καθώς και μερικά άλλα μηνύματα για την εδώ κατάσταση. Κι εμείς με τη σειρά μας, λάβαμε ένα μήνυμα.

Βρισκόμαστε ακόμα στον Κάλαμο, αναποφάσιστοι για το τι θα κάνουμε παραπέρα. Μπορούμε ν' ακολουθήσουμε το αρχικό σχέδιο και να πάμε στην Αθήνα ή να τραβήξουμε για τα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας όπου έχει σχηματιστεί μια Κυβέρνηση του Βουνού από τους πιο εξέχοντες ηγέτες του παράνομου κινήματος.

Προσπαθούσα ν' ανακαλύψω ποιοι από τους ηγέτες βρίσκονται στην Αθήνα και ποιοι στο Βουνό, γιατί αυτό θα αποφασίσει για το δρομολόγιο που θα πάρουμε. Οι αντάρτες μπορούν να μας βοηθήσουν να πάμε σ' οποιοδήποτε από τα δυο τούτα μέρη αποφασίσουμε. Μας λένε όμως ότι είναι πολύ δύσκολο να κουβαλάμε τα σύνεργά μας στην Αθήνα. Αν θέλουμε να πάρουμε μαζί μας

τον ασύρματο, θα χρειαστεί να περάσουμε από τις ορεινές διαβάσεις της Αττικής για να μπούμε στην Αθήνα. Αλλά κι έτσι ακόμα υπάρχει ο κίνδυνος να πέσουμε πάνω σε Γερμανούς φρουρούς. Αν επιλεχθεί το αρχικό σχέδιο, τότε κλίνω προς την ιδέα ν' αφήσουμε τον Άλεξ στην Εύβοια με τον ασύρματο. Έτσι θα μπορέσουμε ν' αποφύγουμε το σοβαρότερο κίνδυνο και θα τον έχουμε να επικοινωνεί απευθείας με το Κάιρο όσο να γυρίσω εγώ πίσω ή, αν εγκατασταθούμε στην Αθήνα, να καταφέρουμε να τον φέρουμε εκεί με λιγότερο κίνδυνο. Μια πρόσθετη δυσκολία είναι τα φτωχά ελληνικά του, που θα μπορούσαν να τον προδώσουν ως ξένο. Όλα τα επείγοντα μηνύματα υπήρχε η δυνατότητα να στέλλονται μέσω της μιας από τις δυο άλλες αποστολές μας στην Αθήνα, με την οποία ήμουν σε θέση να έρθω σ' επαφή. Στο μεταξύ ο Γιάννης είχε πάει στο αρχηγείο των ανταρτών να προετοιμάσει το έδαφος για μας και να ψαρέψει περισσότερα νέα για το τι συμβαίνει στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας, πράγμα που θα επηρεάσει παραπέρα την απόφασή μου για το ποια κατεύθυνση θα πάρω τελικά από δω.

Ένα συμπληρωματικό στοιχείο ήρθε να μας φωτίσει για τούτο τον κατά τα άλλα σοβαρό κόσμο όπου ζούμε τελευταία. Πρόκειται για τη χρήση που γίνεται εδώ του ελληνικού νομίσματος. Το χαρτονόμισμα των 100 δραχμών, που προπολεμικά ισοδυναμούσε μ' ένα αμερικάνικο δολλάριο, το βρήκαμε στα αντάρτικα αποχωρητήρια στη θέση του χαρτιού καθαριότητας. Η τιμή της χρυσής λίρας είναι τη στιγμή αυτή γύρω στα 50 εκατομμύρια δραχμές. Οι άνθρωποι σε τούτα τα μέρη δε χρησιμοποιούν πια το χρήμα σα μέσο ανταλλαγής. Αντίθετα το σύστημα της ανταλλαγής σε είδος είναι πλατιά διαδομένο. Όσοι έχουν είδη για πούλημα, τ' αλλάζουν με κάποιο άλλο προϊόν. Εκείνοι που δεν έχουν τίποτε ν' ανταλλάξουν, πεθαίνουν της πείνας.

2 του Μάη 1944

«Εγώ να γίνω κατάσκοπος; Ποτέ!» Αυτή θα 'ταν η απάντησή μου πριν λίγο ακόμα καιρό. Τώρα όμως είμαι, κι ωστόσο δε μπορώ να εξηγήσω πώς μπήκα σε τούτο το επικίνδυνο κι από πολλές απόψεις επονείδιστο επάγγελμα.

Βέβαια ήθελα να παίξω κι εγώ το ρόλο μου σε τούτο τον πόλεμο από μιας αρχής και πίστευα πως ήταν μια αληθινή ευκαιρία για τον καθένα η συμμετοχή του σ' αυτόν, γιατί θ' αποτελούσε τη σημαντικότερη εμπειρία της ζωής του. Κι όμως το κυνήγι της περιπέτειας δεν ταίριαζε, νομίζω, στο χαρακτήρα μου. Γι' αυτό, όταν κατατάχθηκα στον αμερικάνικο στρατό, άφησα τα πράγματα να κυλήσουν μόνα τους κι είχα μια μοιρολατρική πίστη πως έτσι ή αλλιώς θα παρέμενα ζωντανός σα θα τέλειωνε ο πόλεμος. Στην αντίληψή μου ο πόλεμος φάνταζε σαν ένα φουρτουνιασμένο κι επικίνδυνο ρέμα που έπρεπε να το διασχίσω. Έβλεπα κιάλας καθαρά τον εαυτό μου διαπεραιωμένο στη άλλη όχθη. Αφού έμεινα στο στρατό ένα περίπου εξάμηνο, μian ωραία μέρα μετατέθηκα στην Ουάσιγκτον, σε μian υπηρεσία γραφείου. Εκεί θα περνούσα όλη την περίοδο του πολέμου. Για ένα διάστημα η ιδέα μου ήταν ευχάριστη. Δυο μήνες όμως αργότερα είχα μπουχτίσει. Τα πράγματα κινιόνταν πάρα πολύ αργά για μένα και σύντομα άρχισα να γυρεύω μια ευκαιρία να μπω σε καράβι και να δω άλλη γη άλλα μέρη. Τότε ακόμα η ιδέα να γίνω κατάσκοπος, αν και είχε κάποια γοητεία, μου φαινόταν πάρα πολύ τολμηρή για να της δώσω σημασία. Ήμουν βέβαιος πως δε θα προσφερόμουν εθελοντικά για μια τέτοια επικίνδυνη αποστολή.

«Θα αποτερείς και εσύ μέλος του προσωπικού του Γραφείου (του αμερικάνικου *Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών*, του OSS) στο Κάιρο», μου είπε ο ταγματάρχης Γκόλμπεργκ. «Και θα μένεις στην Αίγυπτο όλο το διάστημα.»

Το Κάιρο μου φάνηκε στην αρχή συναρπαστικό. Μοναδικό! Παράξενο! Η δουλειά του γραφείου δεν ήταν βαριά και μου άφηνε αρκετόν καιρό κι ευκαιρίες για να εξερευνήσω τα μυστήρια και τις

καλλονές αυτής της παράδοξης χώρας. Η εξωτική ομορφιά της ερήμου και τα μεγαλόπρεπα μνημεία που άφησε πάνω της η μακραίωνη ιστορία του τόπου δυνάμωσαν τη γοητεία που ασκούσε πάνω μου η καινούργια μου γνωριμία.

Η δουλειά στο Γραφείο Καΐρου του OSS μ' έφερε σ' επαφή μ' ένα διαφορετικό κόσμο. Έναν κόσμο που ζούσε στο παρόν, αλλά ζούσε έντονα κι επικίνδυνα. Τον κόσμο του μαχητή, του απλού φαντάρου, που γυρνούσε από το μέτωπο για μια σύντομη ανάπαυση και με την πρόθεση να παραδοθεί στις χάρες του αιγυπτιακού ήλιου και να ζήσει για λίγο στη μαγική ατμόσφαιρα των χιλίων και μιας νυχτών. Τον κόσμο του αγωνιστή της Αντίστασης που απρόβλεπτες περιστάσεις τον έριξαν σε τούτη την αλλόκοτη και φιλόξενη γη, αφού είχε πολεμήσει για τη λευτεριά εναντίον των εχθρών της πατρίδας του. Τον κόσμο του κατάσκοπου, που είτε από αγάπη της πατρίδας είτε από αγάπη της περιπέτειας, δέχτηκε εθελοντικά τους κινδύνους της παρανομίας στον αγώνα για την κοινή υπόθεση.

Πέντε μήνες μετά την άφιξή μου στην Αίγυπτο. Ζήτησα μιαν αποστολή στα μετόπισθεν των γραμμών του εχθρού. Ποιος ήταν ο αποφασιστικός παράγοντας που με παρακίνησε σε μια τέτοια ενέργεια, δεν είμαι ακόμα σε θέση να το καθορίσω. Ίσως και να 'τανε ένας συνδυασμός παραγόντων: μια επιθυμία να βοηθήσω πιο ενεργά την υπόθεση που πίστευα· το μπούχτισμα από τη μονοτονία της ρουτινιέρικης δουλειάς· κάποια δόση αγάπης για την περιπέτεια... τέλος, και το σπουδαιότερο ίσως, η ιδέα να μπω στην Ελλάδα, με την ελπίδα να μπορέσω να βοηθήσω το γενναίο της λαό στον αγώνα του για τη λευτεριά. Όλοι τούτοι οι παράγοντες μαζί μ' έκαναν ν' αποφασίσω ν' αναλάβω ένα ρόλο που δεν ταίριαζε με το χαρακτήρα μου, αλλά που γι' αυτόν βρίσκομαι τώρα εδώ. Οι κίνδυνοι που επρόκειτο ν' αναλάβω βάραιναν πολύ στην αρχή και για πολλές μέρες πριν να πάρω την τελική μου απόφαση αναρωτήθηκα αν η ιδέα που μου βασάνιζε το μυαλό θα έπρεπε να γίνει πραγματικότητα. Από τη στιγμή όμως που πήρα την απόφαση, δεν είχα ποτέ την παραμικρότερη ταλάντευση για την ορθότητά της ιδέας και άρχισα μεθοδικά τις προετοιμασίες για το ταξίδι. Όλοι οι φόβοι που ένιωσα κατόπι ήταν μάλλον ασήμαντοι και μικρής διάρκειας.

Ο προϊστάμενός μου, σε συνομιλίες που είχε μαζί μου, μου εξέθεσε σε γενικές γραμμές το σκοπό της αποστολής μου: να προσπαθήσω να δημιουργήσω όσο το δυνατό καλύτερες σχέσεις με το αντιστασιακό κίνημα του EAM για να πετύχω τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα στη συγκέντρωση πληροφοριών και να εξερευνήσω τις δυνατότητες για την οργάνωση κι άλλων αμερικάνικων ομάδων κατασκοπείας σ' όλη τη χώρα, που θα συνεργάζονταν με τους αντάρτες στη συγκέντρωση πληροφοριών για τη δύναμη και τις κινήσεις του εχθρού.

Τόσο οι Βρετανοί όσο κι εμείς έχουμε ήδη αρκετές αποστολές στην Ελλάδα, αλλά οι σχέσεις με τους αντάρτες του EAM δεν είναι πάντοτε τόσο αγαθές όσο θα μπορούσαν να είναι. Η δουλειά θα είναι να πείσω την ηγεσία του EAM ότι ο σκοπός μας είναι αυστηρά η συγκέντρωση πληροφοριών για τον εχθρό κι ότι δεν έχουμε άλλες ιδιαίτερες βλέψεις. Στο κεφάλαιο αυτό κατέχω ορισμένα πλεονεκτήματα. Εκτός από το ότι είμαι αμερικανός αξιωματικός —και οι αντάρτες προτιμούν τους Αμερικανούς από τους Άγγλους— η Αποστολή ανήκει στο Εργατικό τμήμα του OSS: ένα στοιχείο που πρόκειται να με διευκολύνει στη δουλειά μου. Το παρελθόν μου ως εργαζόμενου θα βοηθήσει, ασφαλώς, προς αυτή την κατεύθυνση. Από τη στιγμή που θα μπορέσω να πείσω τους ηγέτες της Αντίστασης ότι ο μοναδικός μας σκοπός είναι η συγκέντρωση πληροφοριών και ότι οι εσωτερικές υποθέσεις τους δε μας ενδιαφέρουν, θα μπορούμε να ελπίζουμε πως θα μας καλοδεχτούν.

Όταν πρωτοσχεδιάστηκε η αποστολή, έγινε σκέψη να σταλεί στην Ελλάδα ένας έλληνας εργάτης για να κάνει την πρώτη μας σύνδεση με τους αντάρτες. Αυτό όμως αποδείχτηκε κατόπι αδύνατο, γιατί δε μπορούσε να βρεθεί ο κατάλληλος άνθρωπος. Μετά την πρόταση μου να πάω εθελοντής για τούτη τη δουλειά, προσπαθήσαμε να βρούμε κάποιον Έλληνα με εργατικό ή αντιστασιακό παρελθόν για να γίνει βοηθός μου. Στην αρχή το σχέδιο ήταν να μπούμε μόνο εμείς οι δυο στην Ελλάδα. Εγώ

θα έπρεπε να ξαναβγώ όσο γινόταν πιο γρήγορα και ν' αναφέρω τ' αποτελέσματα. Ύστερα από τη δική μου επιμονή, λίγες μέρες πριν μαρκάρουμε, προστέθηκε στην αποστολή κι ένας ασυρματιστής. Κι αυτό, γιατί φοβόμουν μήπως καθηλωθώ πουθενά και δε μπορέσω να επικοινωνήσω με το Γραφείο του Καΐρου. Είχα τη γνώμη πως κι αν ακόμα θα χρειαζόταν να πάω μονάχος στην Αθήνα, ο χειριστής του ασυρμάτου θα μπορούσε να μείνει σε κάποια ορεινή περιοχή και να του στέλνονται με ταχυδρόμο σημαντικά μηνύματα για να διαβιβάζει στο Κάιρο. Για την ώρα, πάντως είμαστε τρεις και δεν προβλέπω καμιάν αλλαγή στον αριθμό.

Το επόμενο μεγάλο βήμα είναι να προσπαθήσω να έρθω σ' επαφή με την ηγεσία του αντιστασιακού κινήματος. Αν καταφέρω να πείσω τους ανθρώπους αυτούς για την καλή μας θέληση και τη συμπάθειά μας, θα πετύχουμε να πραγματοποιήσουμε το όνειρο του προϊσταμένου μου και να δημιουργήσουμε ένα θαυμάσιο δίκτυο πληροφοριών που, με τη βοήθεια των ανταρτών, θα καλύπτει όλη τη χώρα.

Τη στιγμή αυτή υπάρχει ένα σοβαρό εμπόδιο στη δουλειά μου. Ως τώρα κανείς δε φαίνεται να ξέρει με βεβαιότητα που βρίσκονται τούτες τις μέρες οι ηγέτες του ΕΑΜ. Μερικοί από τους αρχηγούς των ανταρτών που συναντήσαμε λένε πως η ανώτατη ηγεσία έχει φύγει από την Αθήνα και τράβηξε για τα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας με σκοπό να σχηματίσει μιαν Ελεύθερη Ελληνική Κυβέρνηση. Άλλοι πάλι νομίζουν πως οι μεγάλες προσωπικότητες κρύβονται ακόμα στην Αθήνα. Οι διχασμένες αυτές πληροφορίες μ' έχουν φέρει σε αμηχανία σχετικά με το δρομολόγιο που πρέπει να ακολουθήσω στις επόμενες λίγες κρίσιμες μέρες αυτής της επιχείρησης.

3 του Μάη 1944.

Για τι πολεμά ένας αντάρτης; Σ' όλα τούτα τα τρία χρόνια του πολέμου, τόσο όταν ήμουν στις ΗΠΑ, όσο κι όταν βρέθηκα στο εξωτερικό, έθεσα στον εαυτό μου το ερώτημα κάμποσες φορές. Σήμερα, καθώς πορευόμουν προς τη Διοίκηση του Τάγματος, ξανάβαλα το ίδιο ερώτημα σ' έναν αντάρτη.

Είχαμε μπροστά μας μιαν οχτώωρη πορεία σαν ξεκινήσαμε σήμερα το πρωί από το Κάλαμο συνοδευόμενοι από οχτώ αντάρτες. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Γιώργος, το πρόσωπο που αποτέλεσε το αντικείμενο της έρευνάς μου. Το караβάνι μας των οχτώ γαϊδάρων, βαριά φορτωμένων με τα εφόδιά μας, συνάντησε πολλές δυσκολίες ανηφορίζοντας το κακοτράχαλο μονοπάτι. Κι εμείς όμως, ασυνήθιστοι από ορειβασίες, νιώσαμε την κούραση από τη μεγάλη προσπάθεια. Απεναντίας, οι αντάρτες φαίνονταν να βρίσκονται στο στοιχείο τους. Ανέβαιναν το μονοπάτι με τη μεγαλύτερη άνεση. Φρόντιζαν τα ζώα και μάλιστα τα βοηθούσαν να σηκώνουν το φορτίο τους στα πιο δύσβατα μέρη. Κάποια στιγμή ένας από τους γαϊδάρους έπεσε και αρνιόταν να προχωρήσει άλλο. Αναγκαστήκαμε να κάνουμε στάση. Ευτυχώς εκεί κοντά ήταν ένα χωριό. Έτσι, ενώ οι αντάρτες ξεφόρτωναν το ζώο και επιτάξανε ένα άλλο, βρήκαμε τον καιρό να μπούμε στο χωριό και να συναντήσουμε μερικούς από τους κατοίκους. Μαθεύτηκε με κάποιον τρόπο, ότι είχαν έρθει Αμερικάνοι και σε λίγο μαζεύτηκαν όλοι για να μας χαιρετήσουν. Αυτή η εκδήλωση συμπάθειας δεν μου άρεσε καθόλου, γιατί μου έδειξε πόσο γρήγορα ταξιδεύουν τα νέα, κι αυτό θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή μας. Φανταστείτε, όλοι τούτοι οι άνθρωποι να ξέρουν πως Αμερικάνοι πέρασαν από κει. Το νέο θα διαδοθεί και αυτό είναι πολύ φυσικό να το μάθουν οι Γερμανοί και οι συνεργάτες τους.

Στο δρόμο μας υπήρχαν και μερικά ισιώματα, όπου μπορούσες να πάρεις την ανάσα σου και να μιλήσεις με το διπλανό σου. Σε τέτοιες καλοστρατιές ο Γιώργος κι εγώ πιάναμε συζήτηση για την κατάσταση. Ο Γιώργος είναι ένα πολύ νέο — γύρω στα είκοσι — και εξυπνότατο παλικάρι. Συνάμα φαίνεται να είναι μετριόφρων και ειλικρινής. Πιάνοντας κουβέντα μαζί του, κατάλαβα γρήγορα πως

είχα τον καλύτερο συνοδό από την ομάδα. Εξάλλου ό,τι είπε αντανακλά λίγο - πολύ τις σκέψεις και τις απόψεις όλων των ανταρτών που συναντήσαμε τις τελευταίες λίγες μέρες. Κι αυτό έχει σημασία, σαν έκφραση του πνεύματος που επικρατεί ανάμεσα σ' αυτούς τους μαχητές.

«Έγινα αντάρτης για να πολεμήσω τους εχθρούς της πατρίδας μου», απάντησε ο Γιώργος στην πρώτη μου ερώτηση. Αλλά δε σταμάτησε αυτού. Φυσικά, ένιωθε μίσος για τους Γερμανούς, τους Ιταλούς και τους Βουλγάρους, για όλο το κακό που έκαμαν στη Ελλάδα, αλλά μισούσε εξίσου τους «εσωτερικούς εχθρούς», όπως τους έλεγε: τους συνεργάτες των κατακτητών, τους ταγματασφαλίτες και τους μαυραγορίτες. «Οι άνθρωποι αυτοί ρουφάνε το αίμα του λαού μας», είπε ζωηρά. «Είναι Έλληνες που δεν τους καίγεται καρφί για τα βάσανα του λαού. Το μόνο που κοιτάζουν είναι τα στενά κι εγωιστικά τους συμφέροντα. Είναι οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι που κυβέρνησαν τη χώρα γενιές ολάκερες και γι' αυτό κανένας τους δε στάθηκε ικανός να κερδίσει μια άνετη ζωή με παστρικό και ίσιο τρόπο. Οι άνθρωποι αυτοί πρέπει να πάψουν να μας κυβερνούν».

Όταν ρώτησα το Γιώργο ποιος θα 'πρεπε να κυβερνά τον τόπο, φάνηκε λιγότερο σαφής, σαν να μην είχε σκεφτεί αρκετά το ζήτημα. «Εμείς, οι απλοί άνθρωποι», μου είπε στο τέλος. Σε συνέχεια μου διευκρίνισε ότι ο λαός θ' απαιτήσει μετά την απελευθέρωση, μια «λαϊκο-δημοκρατική» κυβέρνηση.

Επέμεινα πολύ να μου δώσει ο Γιώργος έναν ορισμό της «Λαϊκής Δημοκρατίας», γιατί είχα ακούσει τούτη την έκφραση πιο συχνά απ' οτιδήποτε άλλο, από τότε που μπήκαμε στην Ελλάδα. Μια έκφραση που βρίσκεται στα χείλη όλων και που έχει γίνει, όπως φαίνεται, ένα σύνθημα, που θα τ' ακούμε όλο και περισσότερο στο μέλλον. Ο όρος είναι αρκετά καλός κι ευλύγιστος, έτσι που μπορεί να σημαίνει οτιδήποτε για οποιονδήποτε. Εγώ όμως ήθελα έναν ακριβή ορισμό του. Σκέφτηκα πως εφόσον είναι τόσο εύχρηστος, θα έχει πιθανώς εξηγηθεί καλά από τη διαφώτιση του ΕΑΜ, έτσι που ο λαός να γνωρίζει τι σήμαινε ακριβώς. Αλλά μου έμελλε ν' απογοητευθώ, γιατί ο Γιώργος δε βρήκε καλύτερον ορισμό από τούτα τα λόγια: «Θα είναι ένας τύπος διακυβέρνησης, όπου οι απλοί άνθρωποι θα κυβερνούν τον τόπο».

Ο Γιώργος δεν είναι, βέβαια φιλόσοφος. Δεν έχει καν μια ελάχιστη γνώση της μαρξιστικής διαλεκτικής. Δεν είναι καν κομμουνιστής. Είναι ένα αγροτόπαιδο που άκουσε τη φωνή του πατριωτικού του χρέους. Το χρέος του νομίζει πως ήταν να γίνει αντάρτης και να πολεμήσει τους εχθρούς της πατρίδας του. Για την ώρα οι κοινωνικές του ιδέες βρίσκονται στην πορεία της διαμόρφωσής τους, αλλά αφομοιώνει καλά και μάλλον γρήγορα.

Δυο χρόνια πριν, ο Γιώργος ήταν απλός αγρότης. Σήμερα είναι αντάρτης. Αύριο θα είναι κομμουνιστής με τα όλα του. Για τούτο το τελευταίο δεν έχω καμιάν αμφιβολία, γιατί η σκέψη του έχει πάρει κιόλας αυτή την κατεύθυνση. Όπως να 'χει όμως το πράμα, υπάρχει ένα γεγονός που δεν πρέπει να διαφεύγει από το μελετητή της νεότερης Ελλάδας τούτη τη στιγμή. Αυτοί οι νεαροί αντάρτες είναι γεμάτοι σθένος και ιδανικά. Ανήκουν σε μια γενιά που ανεβαίνει στο προσκήνιο και θ' αγωνιστεί σκληρά για να δώσει στον τόπο της μια ηγεσία, τη σωστή, όπως πιστεύουν, ηγεσία. Οι Έλληνες είχαν πάντα παράπονα εναντίον της ηγεσίας τους, δεν είχαν όμως ποτέ έναν ειρμό στις ιδέες τους, ώστε τα παράπονά τους να εξελιχθούν σε μια συγκροτημένη φιλοσοφία. Το ΕΑΜ φαίνεται να έχει καλύψει αυτή την ανάγκη. Εξόπλισε το λαό ιδεολογικά, κι ο λαός φαίνεται να εγκρίνει και να θέλει την αλλαγή που του υπόσχονται. Η ιδέα της «Λαϊκής Δημοκρατίας» είναι αρκετά καλή σε περιεχόμενο κι αρκετά αόριστη, αλλά ελάχιστοι είναι εκείνοι που σκοτίζονται από την αοριστία της. Ίσως είναι αυτό ακριβώς που αρέσει στο λαό.

3 του Μάη 1944

Ανάμεσα στα αξιοθέατα του 3ου Συντάγματος της Εύβοιας, το πιο ενδιαφέρον ήταν μερικοί Ρώσοι φαντάροι που παραδόθηκαν δυο μέρες πριν στους αντάρτες. Οι φαντάροι αυτοί, που ανήκαν αρχικά στον Κόκκινο Στρατό κι αιχμαλωτίστηκαν από τους Γερμανούς χρησιμοποιούνταν στην Ελλάδα από τους Γερμανούς σε υπηρεσίες φρουράς. Μαζί με Πολωνούς, Τσεχοσλοβάκους, Ρουμάνους, Κροάτες, Ιταλούς, Μαροκινούς και άλλους, τους έχουν ανατεθεί να φρουρούν διάφορα δευτερεύοντα φυλάκια σ' όλη την Ελλάδα. Φυσικά είναι συνεργάτες του κατακτητή, αν και προσπάθησαν να μας εξηγήσουν ότι η πείνα τούς είχε αναγκάσει να δεχτούν να καταταχθούν στις γραμμές της Βέρμαχτ. Παρ' όλα αυτά οι αντάρτες τους φέρθηκαν σαν σε φίλους, και οι Ρώσοι αυτοί πετούσαν από τη χαρά τους. Είχαν προσέλθει στους αντάρτες μ' όλα τα όπλα και τα πολεμοφόδιά τους κι αυτό τους έκανε ακόμα πιο ευπρόσδεκτους. Με τη βοήθεια ενός διερμηνέα τους έθεσα μερικές ερωτήσεις. Ήθελαν, είπαν, να παραδοθούν από καιρό, αλλά οι Γερμανοί διέδιδαν τη φήμη ότι οι αντάρτες εκτελούσαν τους αιχμαλώτους πολέμου. Πριν λίγες όμως μέρες ένας Γερμανός φαντάρος γύρισε πίσω στη μονάδα του αφού είχε πιαστεί από τους αντάρτες, γυμνωθεί από τον οπλισμό και τα ρούχα του και, ύστερα, αφεθεί ελεύθερος. Τότε οι Ρώσοι αποφάσισαν να παραδοθούν. Και τώρα φαίνονταν ευτυχείς για την απόφαση που πήραν.

4 του Μάη 1944

Σήμερα φτάσαμε στο χωριό Σέττα, όπου έχει σταθμεύσει προσωρινά το Σύνταγμα της Εύβοιας, και όπου, επομένως, θα βρίσκεται τούτη τη στιγμή η ανώτερη αρχή των ανταρτών σ' αυτή την περιοχή. Έπρεπε να πάρω οριστικά απόφαση για την παραπέρα πορεία μου και ήθελα να συζητήσω το ζήτημα με την ηγεσία των ανταρτών. Η διοίκηση του Συντάγματος είναι δυο λογίων. Υπάρχει ο στρατιωτικός διοικητής κι υπάρχει ο καπετάνιος. Ο τελευταίος θα μπορούσε να ονομάζεται πολιτικός επίτροπος. Ο στρατιωτικός διοικητής είναι ένας πρώην συνταγματάρχης του τακτικού στρατού. Ο καπετάνιος είναι ένας νέος, που μόλις έχει περάσει τα είκοσι και τέλειωσε κάποιαν ανώτερη σχολή όταν ξέσπασε ο πόλεμος. Η δίλογη αυτή ηγεσία φαίνεται να λειτουργεί ομαλά απ' ό,τι ακούω κι απ' ό,τι μπορώ να συμπεράνω από τη σημερινή συνάντησή μου μαζί τους.

Οι σημαντικές αποφάσεις παίρνονται ύστερα από συνεννόηση των δυο. Στα στρατιωτικά θέματα, ο συνταγματάρχης έχει βαρύνοντα λόγο, ενώ στα πολιτικά θέματα αρμόδιος είναι ο καπετάνιος. Από τους δυο αυτούς ηγέτες, ο καπετάνιος, αν και νεότερος, έχει το μεγαλύτερο κύρος. Δίνει την εντύπωση ενός πολύ σοβαρού κι έξυπνου νέου, που η ζωή του είναι αφιερωμένη σ' ένα πολύ μεγάλο σκοπό. Μου μίλησε για τη στρατιωτική και την πολιτική κατάσταση με τρόπο που έδειχνε ότι ήταν άριστος γνώστης των πραγμάτων. Η γνώμη του όπως και η γνώμη του συνταγματάρχη είναι ότι πρέπει να πάμε στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας, όπου θα συναχθούν όλα τα ανώτατα στελέχη του ΕΑΜ.

Προετοιμάστηκαν φύλλα πορείας για τον καθένα μας χωριστά, που μας δίνουν το δικαίωμα να περνάμε μέσα από τις διάφορες μονάδες του ΕΛΑΣ που θα συναντάμε στο δρόμο μας. Επιπλέον θα μας διαθέσουν έναν αντάρτη για συνοδό, που θα μένει μαζί μας όσον καιρό θα είμαστε σε τούτο το νησί.

Όλοι μας πήραμε σήμερα καινούργια ονόματα.

Είναι η τρίτη φορά που το κάνουμε αυτό από τότε που φύγαμε από την Αίγυπτο. Ξεκινήσαμε από το Κάιρο με πλαστά ονόματα. Κατόπι στη Σμύρνη τ' αλλάξαμε με άλλα. Εκεί δηλαδή μας ετοίμασαν πλαστά χαρτιά κι εγώ έγινα κανονικός έμπορος. Ήταν αστείο να βλέπεις τους αρχαιολόγους που

διευθύνουν το εκεί Γραφείο μας να ετοιμάζουν πλαστά διαβατήρια και μάλιστα πολύ καλά! Από τώρα και πέρα θα είμαι γνωστός ως «Οδυσσέας» στο αντιστασιακό κίνημα: «*συναγωνιστής Οδυσσέας*». Υπήρχε ανάγκη να πάρουμε καινούρια ονόματα, γιατί είναι κοινή συνήθεια οι μαχητές της Αντίστασης να χρησιμοποιούν ένα ψευδώνυμο, αλλά μόνο ένα, όχι δυο: είτε δηλαδή ένα «μικρό» όνομα είτε ένα επώνυμο, αλλά όχι και τα δυο μαζί. Όχι γιατί απαγορεύεται να 'χεις και τα δυο, αλλά είναι φαίνεται πιο απλό να μεταχειρίζεσαι το ένα μόνο. Δεν κρατήσαμε τα προηγούμενα ψευδώνυμά μας γιατί φοβούμαστε ότι σε μια οποιαδήποτε δυσκολία που θα παρουσιαζόταν στο μέλλον, ο εχθρός θα μπορούσε να πιάσει κάποιο νήμα που θα τον οδηγούσε στην ανακάλυψη της πραγματικής μας ταυτότητας. Έτσι λοιπόν κάνουμε ένα νέο ξεκίνημα και θα ταξιδεύουμε ως μαχητές της Αντίστασης, ή ως έμποροι, ανάλογα με τις περιστάσεις. Έτσι θα 'ναι δύσκολο σ' οποιονδήποτε ν' αποδείξει πως είμαστε κάτι άλλο.

Σε τούτο το χωριό, τη Σέττα, είχαμε την ευκαιρία να μάθουμε και να διαπιστώσουμε πως δρα το ΕΑΜ στα χωριά της Ελεύθερης Ελλάδας. Στην κάθε περιφέρεια ή στο κάθε χωριό υπάρχουν δυο τύποι οργανώσεων που εξασφαλίζουν την άσκηση όλων των διοικητικών λειτουργιών και την οργάνωση της ζωής γενικά. Οι σπουδαιότερες είναι οι οργανώσεις του ΕΑΜ. Ύστερα έρχονται οι οργανώσεις της «αυτοδιοίκησης».

Η βασική οργάνωση του ΕΑΜ στη Σέττα είναι η «Επιτροπή του ΕΑΜ» που φαίνεται να είναι η ισχυρότερη δύναμη στο κάθε χωριό. Η επιτροπή αυτή ασχολείται με όλα τα πολιτικά προβλήματα που αφορούν το χωριό. Όταν δεν υπάρχει στρατιωτική οργάνωση κοντά στο χωριό, αυτή ασχολείται και με τα στρατιωτικά ζητήματα. Ανάμεσα στα καθήκοντά της είναι και η διεξαγωγή της διαφωτιστικής δουλειάς του ΕΑΜ, η συγκρότηση ομάδων της «Επιμελητείας του Αντάρτη» (ΕΤΑ), της «Εθνικής Αλληλεγγύης», που παρέχει υλική βοήθεια στις οικογένειες των μαχητών της Αντίστασης. Επίσης ορίζει τον «υπεύθυνο Τύπου», που αναλαμβάνει τη συγκέντρωση και τη διάδοση των ειδήσεων και τέλος, το σπουδαιότερο, ορίζει τον υπεύθυνο του ΕΑΜ, το πιο υψηλό αξίωμα σ' ένα ελληνικό χωριό σήμερα.

Ο «υπεύθυνος του ΕΑΜ» είναι πράγματι υπεύθυνος για κάθε τι που γίνεται στο χωριό. Διαθέτει μεγάλο κύρος γιατί οι υποδείξεις του γίνονται δεκτές από τις ανώτερες αρχές του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ κι έτσι άνθρωποι μπορούν, ανάλογα να ανταμείβονται ή να τιμωρούνται. Οφείλει να φροντίζει ώστε όλες οι οργανώσεις, τόσο του ΕΑΜ όσο και της Αυτοδιοίκησης να λειτουργούν ομαλά. Είναι η τοπική αρχή που έχει τον τελευταίο λόγο όταν πρόκειται να παρθούν σημαντικές αποφάσεις. Όταν περνούν ξένοι από το χωριό, ο υπεύθυνος πρέπει να φροντίζει να εξετάζονται με προσοχή: ποιοι είναι και γιατί ήρθαν. Ύστερα, αν όλα πάνε καλά, οφείλει να βρει τροφή και στέγη γι' αυτούς και την επομένη να τους βοηθήσει να συνεχίσουν την πορεία τους για τον προορισμό τους. Με δυο λόγια ο υπεύθυνος επιφορτίζεται με όλη τη δουλειά στο χωριό, αν οι άλλες επιτροπές δεν λειτουργούν κανονικά.

Η αυτοδιοίκηση της Σέττας αποτελείται από το επταμελές κοινοτικό συμβούλιο. Το συμβούλιο είναι υπεύθυνο για όλα τα τοπικά ζητήματα που δεν είναι της δικαιοδοσίας του ΕΑΜ ή του ΕΛΑΣ. Ύστερα έρχονται η σχολική και η εκκλησιαστική επιτροπή, που η καθεμιά έχει αρμοδιότητα στα προβλήματα του αντίστοιχου τομέα. Υπάρχει κατόπι το σπουδαιότατο «Λαϊκό Δικαστήριο» που είναι εκλεγμένο σε κάθε χωριό και αποτελείται από τρία ή πέντε μέλη. Το δικαστήριο είναι αρμόδιο για όλα τα ζητήματα, εκτός από το διαζύγιο, το έγκλημα και την προδοσία.

Όλες αυτές οι διάφορες επιτροπές της Σέττας λογοδοτούν στην ανώτερη επαρχιακή αρχή, που συνδέεται τελικά με την κεντρική αρχή. Η οργάνωση Αυτοδιοίκησης ανήκει στη δικαιοδοσία του υπουργού των Εσωτερικών της ΠΕΕΑ, ενώ τα λαϊκά δικαστήρια υπάγονται στη δικαιοδοσία του υπουργού Δικαιοσύνης.

Στη Σέττα όλες αυτές οι επιτροπές λειτουργούν περίφημα αλλά, απ' ό,τι ξέρω, αυτό δε συμβαίνει με όλα τ' αλλά χωριά. Οι κάτοικοι του χωριού για ν' αποδείξουν πόσο καλά λειτουργεί η αυτοδιοίκησή τους, μου τόνισαν μια μεγάλη επίτευξή τους. Στα τελευταία πενήντα χρόνια, μου είπαν, μια διαμάχη μαίνονταν ανάμεσα στη Σέττα κι ένα άλλο χωριό σχετικά με τη διανομή μιας ορισμένης ποσότητας νερού που βρισκόταν στην περιοχή και που χρησιμοποιείται για το πότισμα των χωραφιών. Ετούτα τα χρόνια η διαφορά παραπέμπονταν από το ένα δικαστήριο στο άλλο δίχως να παίρνεται καμιά απόφαση. Φέτος η υπόθεση διευθετήθηκε τελικά από τις οργανώσεις Αυτοδιοίκησης των δυο χωριών.

Ο επικεφαλής της ΕΤΑ, στη Σέττα είναι ένα κορίτσι είκοσι δύο περίπου χρονών, η Μαρία. Είναι ένα ωραιότατο κορίτσι με απαλά χαρακτηριστικά και σοβαρό πρόσωπο. Φοράει μαύρα, γιατί ο αδερφός της εκτελέστηκε από τους συνεργάτες του κατακτητή. Η μάνα της πέθανε στη μεγάλη πείνα του 1941. Ο πατέρας της βρίσκεται στη φυλακή γιατί είναι Εαμίτης. Η Μαρία είναι ένας θαυμάσιος άνθρωπος, γεμάτη ενεργητικότητα και ανιδιοτέλεια. Αφιέρωσε τη ζωή της στο να εξυπηρετεί τους άλλους. Σαν υπεύθυνος της ΕΤΑ του χωριού της, οφείλει να βρει τροφή και στέγαση για όλους όσους περνούν από εκεί. Σήμερα, εκτός από τη δική μας ομάδα έχει να φροντίσει εκατόν πενήντα αντάρτες που μπήκαν στο χωριό ως ένα τμήμα της δύναμης του συντάγματος.

Παρακολούθησα για λίγο τη Μαρία. Τη στιγμή που έφτασαν οι αντάρτες, ήταν έτοιμη. Φώναξε όλες τις βοηθούς της και έστειλε τους αντάρτες σε διάφορα σπίτια. Σε μιαν ώρα όλοι είχαν τακτοποιηθεί. Η Μαρία οδήγησε την ομάδα μας σ' ένα καθαρό δωμάτιο με δυο κρεβάτια. Και οι πέντε έπρεπε να κοιμηθούμε εκεί. Η Μαρία έπρεπε να τρέξει να βρει συμπληρωματικά κρεβάτια. Όταν μπήκαμε στο δωμάτιο, τη νύχτα, όλα ήταν έτοιμα, ακόμα και το βραδινό μας φαγητό και η Μαρία ήταν κι αυτή εκεί, μήπως μας χρειαστεί τίποτε άλλο.

Ίσως να 'ταν η γυναικεία παρουσία (κι ο Θεός ξέρει πόσο μας έλειψε αφότου φύγαμε από την Αίγυπτο), αλλά η Μαρία μου άφησε μια ζωηρή εντύπωση που θα μου μείνει στη μνήμη για πολύ καιρό. Αυτή η χωριατοπούλα που τριγυρνά ξυπόλητη, φαίνεται να 'χει χρυσή καρδιά! Ζει για να βοηθάει άλλους ανθρώπους κι έχει μια αληθινά συγκινητική αφοσίωση στη δουλειά της. Η τελευταία χαριτωμένη της χειρονομία χτες τη νύχτα ήταν να μας μοιράσει ένσημα του αντάρτικου κεντημένα από την ίδια για να τα βάλουμε στα δίκωχά μας. Η Μαρία σκέφτηκε πως θα 'μασταν νεοσύλλεκτοι και μας αποχαιρέτησε μ' ένα «Στο καλό κι ο Θεός μαζί σας».

4 του Μάη 1944

Προχωρούμε με κατεύθυνση στο Βορρά. Γράφω τούτες τις σημειώσεις στο αρχηγείο του Συντάγματος του ΕΛΑΣ της Εύβοιας. Από προκαταρκτικές συνομιλίες μου με τους εδώ ηγέτες, φαίνεται πως η αποστολή μας θα έχει πλήρη επιτυχία.

Αυτό το σύνταγμα — το 5ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ — έχει δυο τάγματα συνολικής δύναμης χιλίων ανδρών. Που σημαίνει πως υπάρχουν στην Εύβοια χίλιοι μόνιμοι αντάρτες. Υπάρχουν και πολλές άλλες χιλιάδες μέλη του «εφεδρικού ΕΛΑΣ», που θα γίνονταν μέλη του τακτικού ΕΛΑΣ αν υπήρχαν αρκετά όπλα για να μπορούν να κάνουν κάτι. Πήραμε μια ιδέα για τις φοβερές ελλείψεις σε οπλισμό εδωπέρα, κατά τη χτεσινή επίσκεψή μας στο 3ο τάγμα. Είδαμε εκεί καμιά τριανταριά άνδρες ανυπόδητους, μερικούς να φοράνε κουρέλια αντί για ρούχα και ελάχιστους να έχουν στη διάθεσή τους πάνω από τριάντα φυσίγγια. Ήταν σπαρακτικό ν' ακούς την παράκληση αυτών των γενναίων ανδρών και των αρχηγών τους: «Δώστε μας όπλα και θα μπορέσουμε να στρατολογήσουμε πολλές χιλιάδες αντάρτες και να πετάξουμε έξω τους Γερμανούς».

Έλαβα σήμερα πιο λεπτομερείς πληροφορίες για τη νέα κυβέρνηση του Βουνού. Μου τις έδωσε ένας πολιτικός εκπρόσωπος του ΕΑΜ που ήρθε από την Αθήνα. Η νέα κυβέρνηση περιλαμβάνει τα καλύτερα στοιχεία από τον ελληνικό πολιτικό κόσμο. Αποτελείται από κομμουνιστές, σοσιαλιστές, αγροτικούς και μέλη των παλιών φιλελεύθερων και δημοκρατικών κομμάτων. Επιπλέον, οι καθηγητές Πανεπιστημίου επικρατούν στους κόλπους της, κι ένας απ' αυτούς, ο συνταγματολόγος Αλέξανδρος Σβώλος, είναι ο πρωθυπουργός. Ο Σβώλος, όπως και η μεγάλη πλειοψηφία των μελών της κυβέρνησης, είναι φιλελεύθεροι και δημοκράτες, μερικοί με σοσιαλιστικές αποχρώσεις. Υπάρχει μόνο ένας κομμουνιστής, ο Γιώργης Σιάντος, γενικός γραμματέας του ΚΚΕ, που είναι υπουργός των Εσωτερικών.

Έμαθα επίσης σήμερα ότι μια «Εθνοσυνέλευση», θα συνέλθει στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας, θ' αποτελείται από τους αντιπρόσωπους που αναδείχθηκαν στις εκλογές πριν τέσσερις μέρες.

Τα εκλεγμένα μέλη της Βουλής του 1936, που διέλυσε ο δικτάτορας Μεταξάς στις 4 Αυγούστου 1936, προσκλήθηκαν επίσης να συμμετάσχουν σαν μέλη της Εθνοσυνέλευσης. Πολλοί απ' αυτούς ξεκίνησαν κιάλας για το Βουνό.

Ο πολιτικός εκπρόσωπος από την Αθήνα, μου έδωσε και τα ονόματα μερικών από τους καλύτερους στρατηγούς του Ελληνικού Στρατού που ανέβηκαν στο Βουνό για να πάρουν μέρος στον αγώνα μαζί με τους αντάρτες.

Είναι τρεις το πρωί, και το κεριά βρίσκεται σχεδόν στο τέρμα του. Εξάλλου, στις έξι πρέπει να ξεκινήσουμε για τη μεγάλη πορεία μας προς το αρχηγείο του ΕΛΑΣ, στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας. Από δω και μπρος οφείλουμε να κινιόμαστε γρήγορα.

6 του Μάη 1944

Προσπαθήσαμε σήμερα να έρθουμε σ' επαφή με το Κάιρο. Σταθήκαμε άτυχοι. Ο Άλεξ νομίζει πως κάτι δεν πάει καλά στη συσκευή του ασυρμάτου, γιατί μπορέσαμε να συλλάβουμε μερικούς αδύνατους ήχους, αλλά όχι και το σταθμό μας του Καΐρου. Το να κουβαλάς μαζί σου έναν ασύρματο στα βουνά δεν είναι αστείο πράμα, ιδιαίτερα με τον τρόπο που πορευόμαστε. Κυκλοφορούμε ινκόγκνιτο, γιατί αν μας γνώριζαν σαν Αμερικανούς θα 'χαμε ίσως τραβήγματα. Η πείρα των πρώτων λίγων ημερών μας δίδαξε αρκετά στο θέμα της ασφάλειας. Οι άνθρωποι της περιοχής θ' αρχίσουν να μαθαίνουν πως έχουν φτάσει Αμερικάνοι και θα μαζεύονται γύρω μας να μας περιεργάζονται σαν αξιοπερίεργα. Σε ομαλές συνθήκες, το να είσαι κάτι αξιοπερίεργο δεν είναι κακό πράμα, στις σημερινές όμως περιστάσεις, είναι επικίνδυνο. Οι Γερμανοί θα μπορούσαν να μας παραφυλάξουν και να μας πιάσουν κυριολεκτικά στον ύπνο. Γι' αυτό, έδωσα αυστηρές εντολές στους άνδρες να τηρήσουν απόλυτη εχεμύθεια, αλλά δυσκολεύτηκα κάπως να κάνω μερικούς να πειθαρχήσουν. Ειδικά ο Γιάννης, που έχει την τάση να επιδεικνύεται, δε μπορούσε να καταλάβει γιατί έπρεπε να βαδίζουμε με τα ωραία μας αμερικάνικα σύνεργα χωμένα σε σάκους από λινάτσα και να μην τα κουβαλάμε πάνω στους ώμους μας. Του άρεσαν ιδιαίτερα τα αυτόματά μας και τα έδειχνε στους χωριάτες και τους αντάρτες, εξηγώντας τους πως λειτουργούν. Τελικά αναγκάστηκα να υποχωρήσω στις επίμονες παρακλήσεις του και να του επιτρέψω να φέρει το πιστόλι του των 45 χλστμ.

ΣΤΡΟΠΩΝΕΣ — Προσπαθήσαμε ξανά να έρθουμε σ' επαφή με το Κάιρο, δίχως όμως επιτυχία. Υπάρχουν δυο σπουδαία μηνύματα που θέλω να στείλω σήμερα και δεν ξέρω τι να κάνω. Πρέπει να ήμουν πολύ εκνευρισμένος, γιατί μίλησα άσκημα στον Άλεξ για ορισμένες ανακολουθίες σ' αυτά που μου είχε πει για τον ασύρματο. Το κακό είναι πως δεν έχει τόση εκπαίδευση στη δουλειά του όση νόμιζα. Πάντως, θα δοκιμάσουμε να δουλέψουμε με τον ασύρματο των ανταρτών, που τον

έχουν μέσα στο χωριό. Το ένα από τα μηνύματά μας είναι για κάποιο εχθρικό αεροπλάνο που οι αντάρτες κατέρριψαν εδώ και μερικές μέρες βορειότερα. Το αεροπλάνο αυτό είχε χάρτες των γερμανικών αεροδρομίων στη βόρεια Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία που μπορούσαν να έχουν σημασία για μας. Αν είναι έτσι υπάρχει τρόπος να τους εξασφαλίσουμε, και το Γραφείο του Καΐρου θα πρέπει να το μάθει.

Χτες τη νύχτα παρασταθήκαμε σε μίαν καταπληκτική επίδειξη των γυναικείων ικανοτήτων. Ο άνθρωπος που μας φιλοξενεί είναι ο επικεφαλής της οργάνωσης του ΕΑΜ: ο «υπεύθυνος του χωριού». Έχει δυο μικρές θυγατέρες, μια οχτώ χρονών και μια τεσσάρων. Τι αξιοθαύμαστο κοριτσάκι αυτή η μεγαλύτερη! Ένα εξυπνότατο πλασματάκι με φλογάτα κόκκινα μαλλιά και μ' ένα σοβαρότατο προσωπάκι. Αυτό λοιπόν το οχτάχρονο κοριτσάκι είναι η Κυρία του σπιτιού. Κι όταν λέω κυρία, το εννοώ στην κυριολεξία! Όταν ήρθαμε χτες τη νύχτα στο σπίτι, βρήκαμε τη φασολάδα έτοιμη. Ποιος τη μαγείρεψε; Το κοριτσάκι. Στο τραπέζι υπήρχε ζεστό ψωμί: το κοριτσάκι το είχε ζυμώσει και το πήρε στο φούρνο της θειας της, σ' ένα άλλο σπίτι. Η ίδια μας σέρβιρε το φαγητό και δεν άφησε κανένα να βάλει χέρι στα κρεβάτια μας. Στεκόμασταν όλοι και θαυμάζαμε την αυτοπεποίθησή της, την ενεργητικότητά της και τη σοβαρότητα με την όποια έκανε τη δουλειά της. Ο πατέρας της μας έλεγε ότι οι γυναίκες πρέπει να μαθαίνουν από μικρές να φροντίζουν το σπίτι, γιατί η ζωή στο χωριό είναι σκληρή. Έχω δει προηγούμενα σοβαρά κοριτσάκια, αλλά αυτό που είδα χτες βράδυ το θεωρώ πραγματικό φαινόμενο που αξίζει να το γράψεις και να το διηγηθείς!

ΠΟΡΤΡΑΙΤΟ ΕΝΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΙΟΥ

7 του Μάη 1944

Ύστερα από μια περιπετειώδη νύχτα, φτάσαμε στο χωριό Πυλί σήμερα το πρωί. Βαδίσαμε από το χωριό Στρόπωνες προς τη θάλασσα χτες το απόγεμα με την ελπίδα να βρούμε μια βάρκα με κουπιά για να βγούμε στο Πυλί, που απέχει δέκα ώρες ποδαρόδρομο. Βάρκα όμως δεν υπήρχε σα φτάσαμε στην ακροθαλασσιά. Αφού ξεφορτώσαμε τις αποσκευές μας από τα μουλάρια και τις αποθέσαμε πίσω από κάτι ψηλά βράχια, καθίσαμε στην παραλία περιμένοντας να 'ρθει κάποια βάρκα και παίρνοντας στο μεταξύ το μεσημεριάτικό μας. Ο Γιάννης που καθότανε λίγο ψηλότερα απ' όλους τους άλλους, αγνάντευε επίμονα στο Βορρά μ' ένα νευρικό πεταλούδισμα των βλεφάρων. Σηκώθηκε όρθιος για να κοιτάξει καλύτερα κι όλοι μας τον μιμηθήκαμε από ένστιχτο. Ένα παράξενο θέαμα ξετυλισσόταν μπροστά στα μάτια μας, ένα θέαμα που μπορούσε να γίνει επικίνδυνο για μας. Μια μικρή μπενζίνα έσερνε πίσω της καμιά εικοσαριά βάρκες και ερχόταν καταπάνω μας με μεγάλη ταχύτητα. Ρίξαμε μια ματιά στους γύρω μας κάτοικους του χωριού. Δε μπορούσαν ούτε αυτοί να εξηγήσουν το θέαμα. Είπαν ότι ίσως να 'τανε ένα γερμανικό περιπολικό που γράπωνε τις μικρές ψαρόβαρκες για κάποιο λόγο. Νιώσαμε ένα σφίξιμο στο στομάχι, αλλά η αντίδρασή μας ήταν γρήγορη. Κρύψαμε τα υλικά μας ανάμεσα στους βράχους της ακτής. Πήραμε μαζί μας μόνο τον ασύρματο, τα πιστόλια και τα τόμμικαν και σκαρφαλώσαμε σ' ένα λόφο κοντά στην παραλία. Και περιμέναμε! Η μπενζίνα ήρθε κατευθείαν στην ακτή. Κοιτάζαμε με ένταση από το κρησφύγετό μας, αλλά δε μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε μέσα στο σούρουπο κανένα Γερμανό. Κάποια στιγμή ένας φώναξε προς την ακτή. Ύστερα ξαναφώναξε για δεύτερη και τρίτη φορά... Τελικά, ένας από τους χωριάτες του απάντησε. Ο άνθρωπος από τη βενζινάκατο ήθελε να μάθει αν υπήρχε γλυκό νερό στη στεριά! Ο χωριάτης ρώτησε, με τη σειρά του, ποιοι ήταν οι νιόφερτοι και τι γύρευαν εδώ. «Ψαράδες», απάντησε. Έρχονταν από τα βορειότερα μέρη για να πιάσουν ορισμένα είδη ψαριών

που ήταν η εποχή τους σε τούτα τα νερά. Ανασάναμε! Ξαναγυρίσαμε όλοι στην παραλία κι αρχίσαμε να συζητάμε για την ψευτοπεριπέτειά μας, που μπορούσε κάλλιστα να γινόταν αληθινή περιπέτεια και μάλιστα πολύ σοβαρή, ιδιαίτερα γιατί ο λόφος που διαλέξαμε πάνω στη βιασύνη μας για κρησφύγετο, δε μας εξασφάλιζε μεγάλη προστασία. Ωστόσο, η εμπειρία αυτή μας δημιούργησε ένα αίσθημα ανησυχίας για το τι μας περίμενε πιο πέρα, ιδιαίτερα σε απροστάτευτες διαδρομές σαν αυτή που ετοιμαζόμασταν να κάνουμε μέσα σε μια εξαιρετικά αργοκίνητη βαρκούλα με κουπιά. Οποιοδήποτε γερμανικό περιπολικό μπορούσε να βρεθεί ξαφνικά μπροστά μας και να μας πιάσει σαν ποντίκια μες στη φάκα με όλα τα μπαγάζια μας στοιβαγμένα ως εκεί πάνω μες στη βάρκα και ορατά από αρκετή απόσταση σαν θα ξημέρωνε. Γι' αυτό σφιχτήκαμε για να φτάσουμε στο Πυλί προτού φέξει. Όσο όμως κι αν προσπαθούσαμε, δε θα φτάναμε εκεί πριν τις εννιά το πρωί.

Το Πυλί είναι ένα χωριό — ορυχείο. Μια αγγλική εταιρία είναι ιδιοκτήτρια ενός ορυχείου μαγνησίας, που για την ώρα δεν λειτουργεί. Το χωριό βρίσκεται μέσα σ' ένα πλατύ φαράγγι. Το ορυχείο είναι στις πλαγιές των βουνών κοντά στην παραλία. Περάσαμε σήμερα το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στο ορυχείο, που το προσέχει ένας μόνο άνθρωπος, ένας γέρος και καλόκαρδος φύλακας. Πολλοί ψαράδες, αγρότες, εργάτες και άλλοι είχαν τραβηχτεί προς το μέρος μας και βάζοντάς τους πολλές ερωτήσεις, μπόρεσα να ανασυντάξω κάτι από την πιο πρόσφατη ιστορία του χωριού και τη σημερινή του κατάσταση.

Κατά την πείνα του 1941, πέθαναν στο Πυλί 180 άτομα από ένα σύνολο 1200 κατοίκων. Το χωριό χτυπήθηκε πολύ σκληρά, γιατί προπολεμικά όλοι δούλευαν στο ορυχείο και οι κάτοικοι είχαν ελάχιστη περιουσία. Η γεωργική παραγωγή ήταν ασήμαντη στο χωριό. Η πείνα χτύπησε ξαφνικά και σκληρά. «Ο κόσμος πέθαινε σαν τις μύγες», μου είπε ένας γέρος. Η αναδουλειά και η έλλειψη ατομικής περιουσίας σπρώχνουν τώρα τον πληθυσμό να παράγει ξυλοκάρβουνο. Υπάρχει όμως μια αισχρή κατάσταση, που την αντιλήφθηκα αρκετά γρήγορα. Η πλειοψηφία των ασχολούμενων με τούτο το είδος δουλειάς είναι γυναίκες. Η εκμετάλλευση που τους γίνεται είναι τρομερή. Μια γυναίκα παίρνει 49.000 δραχμές μεροκάματο συν 750 γραμμάρια σιτάρι. Η τιμή των σιγαρέττων στο Πυλί είναι τώρα 20.000 δραχμές το ένα κι ένα αυγό κοστίζει 50.000. Η εαμική οργάνωση της περιοχής συνέλαβε τις προάλλες τον έμπορο ξυλοκάρβουνου, που πληρώνει τόσο χαμηλά μεροκάματα, στιγματίζοντάς τον ως «εκμεταλλευτή του λαού».

Το Πυλί είναι σχεδόν εκατό τα εκατό φιλοεαμικό. Ο κόσμος εδώ αγαπά και υποστηρίζει τους αντάρτες. Οι χωρικοί και οι αντάρτες τραγουδούν και χορεύουν μαζί στις γιορτές. Σήμερα γιορτάζουν κάποιον επέτειο. Έξι νέοι από το χωριό προσχώρησαν στους αντάρτες και υπάρχουν πολύ περισσότεροι που ι

ανήκουν στον εφεδρικό ΕΛΑΣ. Στις εκλογές που έγιναν πριν λίγες μέρες για το Εθνικό Συμβούλιο, το χωριό ψήφισε υπέρ των δυο εαμικών υποψηφίων, δίνοντάς τους όλες τις ψήφους, παρόλο που υπήρχαν τρεις υποψήφιοι της αντιπολίτευσης στην ψηφοφορία. Οι εκλογές ήταν δίκαιες, κατά τη γνώμη του προέδρου του χωριού. Τα αποτελέσματά τους ελέγχθηκαν από πολλά αλλά άτομα και ιδιαίτερα από το φύλακα του ορυχείου, με τον οποίο περάσαμε τις περισσότερες ώρες της παραμονής μας σε τούτο το χωριό. Το Πυλί είναι περήφανο γιατί δεν έβγαλε ούτε έναν προδότη. Κι ακριβώς επειδή ήταν τόσο φιλοεαμικό, το χωριό υπόφερε πολλά από τον εχθρό, και τελευταία από τα Τάγματα Ασφαλείας, που είχαν περάσει από δω πριν λίγο καιρό και διέπραξαν λεηλασίες και ρήμαξαν μερικά σπίτια.

Πριν από το διώξιμο του Μουσολίνι, όταν οι Ιταλοί είχαν μεγάλες δυνάμεις στην Ελλάδα, στο Πυλί στάθμευαν τουλάχιστο εκατό Ιταλοί στρατιώτες. Στην παραλία, γύρω από το ορυχείο και πιο μέσα είχαν σκαφτεί πολλά χαρακώματα και υπόγειες διαβάσεις που έδειχναν το φόβο των Ιταλών από αιφνιδιαστικές επιθέσεις. Οι κάτοικοι μου καταγγείλαν ότι συχνά οι Ιταλοί τους άρπαζαν το βιός τους, πρόβατα η αγελάδες, δίχως να πληρώνουν τη τιμή τους, ακόμα και στη δύσκολη χρονιά του

1941.

Ένα ενδιαφέρον φαινόμενο σε τούτο το χωριό είναι ο δήμαρχός του, ένας σωματώδης άντρας σαράντα περίπου χρονών, που ήταν δήμαρχος κι όταν στάθμευαν εδώ οι Ιταλοί. Τα άτομα που ρώτησα γι' αυτόν, μου είπαν ότι το ΕΑΜ του επιτρέπει να κρατήσει τη θέση του και τώρα, γιατί είναι τίμιος άνθρωπος και ο κόσμος του είχε ανέκαθεν εμπιστοσύνη. Ως τώρα είναι το μοναδικό μέρος όπου είδαμε να συμβαίνει παρόμοιο πράγμα. Το να είσαι ικανός να δουλεύεις ομαλά με όλες τις διοικήσεις είναι μεγάλος άθλος σε τούτη τη χαώδη περίοδο του πολέμου.

Ο γερο-φύλακας του ορυχείου δεν είχε τίποτε να βάλει στο στόμα όταν φτάσαμε στο σπίτι του σήμερα το πρωί. Έτσι δε δυσκολευτήκαμε να τον πείσουμε να πάρει κάποιον μαζί του να βρει τρόφιμα για όλους μας. Στην αρχή ψάξαμε για ψάρια, αλλά δε βρήκαμε τίποτε, παρόλο που οι άνθρωποι εδώ ψαρεύουν με δυναμίτη. Ύστερα είπαμε στο γέρο να πάει στο χωριό να βρει αυγά. Πέντε ώρες μετά την αναχώρησή του, ο άνθρωπος γύρισε πίσω αφού κατάφερε κάτι το σχεδόν ακατόρθωτο: να μας φέρει έξι αυγά, που τα πλήρωσε πενήντα χιλιάδες το ένα! Ο γέρος κι εγώ είχαμε τη χαρά να «μαγειρέψουμε» αυτά τα αυγά. Μαζέψαμε επίσης λίγα χορταρικά από τον κήπο και οι πέντε μας κάναμε ένα αληθινά πλούσιο γεύμα!

Οι άνθρωποι σε τούτη την περιοχή έχουν μεγάλη ανάγκη από δίχτυα για ψάρεμα, που θα τους βοηθούσαν να λύσουν κάπως το πρόβλημα της τροφής. Ο δυναμίτης, που αντικαθιστά τις πιο συμβατικές μεθόδους ψαρέματος, είναι επιζήμιος, γιατί σκοτώνει, μαζί με τα μεγάλα, και τα μικρά ψάρια και καταστρέφει έτσι τ' αλιευτικά αποθέματα. Παλιότερα, η ελληνική κυβέρνηση είχε απαγορέψει το τέτοιο είδος ψαρέματος, αλλά οι αντάρτες το επιτρέπουν τώρα, γιατί δεν υπάρχει άλλη διέξοδος. Ή θα ψαρεύεις με δυναμίτη ή θα πεθάνεις από την πείνα. Αυτό είναι το δίλημμα για τούτο τον κόσμο που ζει κοντά στη θάλασσα. Ευτυχώς ή δυστυχώς, μια μεγάλη υπόγεια αποθήκη δυναμίτη βρέθηκε τελευταία στη βόρεια Εύβοια. Φαίνεται ότι τον είχε φυλάξει εκεί μια από τις εταιρίες των ορυχείων για έκτακτες περιστάσεις. Τώρα, τόσο οι αντάρτες όσο και οι ψαράδες έχουν άφθονο δυναμίτη για τις δραστηριότητές τους. Και οι μεν και οι άλλοι τον χρησιμοποιούν αβέρτα: οι χωριάτες για ψάρεμα και οι αντάρτες για ν' ανατινάζουν γεφύρια και εχθρικές εγκαταστάσεις.

Κατά παράδοξο τρόπο το ελληνικό μας χρήμα έγινε δεκτό σήμερα το πρωί από το άτομο που μας πούλησε αυγά. Κι όμως αυτό δε συνηθίζεται πουθενά έξω από τις μεγάλες πόλεις. Στα χωριά οι άνθρωποι αρνιούνται να δεχτούν χαρτονόμισμα, γιατί πριν καλά-καλά φτάσει στα χέρια τους έχει κιόλας χάσει την προηγούμενη αξία που του είχε οριστεί στην Αθήνα. Επομένως, το καθετί πρέπει να πληρώνεται σε είδος. Η αξία λογαριάζεται με βάση το προϊόν που επικρατεί στη συγκεκριμένη περιοχή και που μπορεί να είναι είτε σάρι, είτε λάδι, καπνός, αυγά κτλ. Ο καθορισμός της αξίας γίνεται σε συνάρτηση με τη σπανιότητα του κάθε είδους, ή, κάποτε, με τις σχετικές προπολεμικές τιμές των ανταλλάσσόμενων ειδών. Το χρυσάφι έχει μεγάλη αξία, αλλά τα χρυσά νομίσματα δύσκολα ανταλλάσσονται στα χωριά, γιατί κανένας δεν έχει αρκετά λεφτά για να σε πληρώσει. Αυτό θα είναι το μεγάλο μας πρόβλημα στο πολύ κοντινό μέλλον, όταν το λιγοστό χαρτονόμισμα που διαθέτουμε θα έχει εξαντληθεί. Φεύγοντας από το Πυλί προσπαθήσαμε ξανά να πουλήσουμε ένα χρυσό νόμισμα, αλλά το μόνο που θα μπορούσαμε ν' αγοράσουμε μ' αυτό ήταν ένα φόρτωμα σάρι, που θα μεγάλωνε τις αρκετές ήδη δυσκολίες μας στη μεταφορά των αποσκευών και των εφοδίων μας.

15 του Μάη 1944

Οι άνθρωποι των περιοχών από τις οποίες περάσαμε μισούν τα Τάγματα Ασφαλείας μ' όλη τη δύναμη της ψυχής τους. Στην Εύβοια όπου τα Τάγματα είχαν μείνει κάπου δυο μήνες προτού

φτάσουμε εκεί, οι κάτοικοι τα μισούν περισσότερο κι από τους Γερμανούς και έχουν κάθε λόγο, γιατί αυτοί οι συνεργάτες του εχθρού είναι πιο αποτελεσματικοί από τους χιτλερικούς σ' ό,τι κάνουν. Στις μονάδες αυτές έχουν στρατολογηθεί τ' αποβράσματα της κοινωνίας. Οι χωρικοί τους αποκαλούν «Ταγματαλήτες» και το παρατσούκλι φαίνεται να τους πάει γάντι. Ως τώρα δεν είχα παρά μιαν ευκαιρία να συναντήσω ένα μέλος αυτών των Ταγμάτων. Ήταν ένας αιχμάλωτος του ΕΛΑΣ στο ορεινό χωριό Πλατύστομο και του μίλησα για λίγο. Του έλειπαν και η εξυπνάδα και ο χαρακτήρας και του ταίριαζε ακριβώς το νομάτισμα «αλήτης». Αυτοί οι ταγματαλήτες, που στρατολογήθηκαν από την κυβέρνηση των δοσίλογων και εφοδιάστηκαν με γερμανικά όπλα, μπαίνουν στα χωριά, ρημάζουν τα πάντα, καίνε σπίτια και βιάζουν γυναίκες. Κι από πάνω λένε στον κόσμο πως ήρθαν να τον γλυτώσουν από τους κομμουνιστές, κι ότι οι σύμμαχοι συμφωνούν με τους σκοπούς τους, ισχυρίζονται πως έχουν την ενθάρρυνση και την υποστήριξη των δυτικών συμμάχων, πράγμα που αποτελεί κακή διαφήμιση για μας, γιατί οι πράξεις τους δεν έχουν τίποτα το αξιέπαινο. Η Αγγλία και οι Ηνωμένες Πολιτείες κάνουν ένα μεγάλο σφάλμα αφήνοντας να συνδέεται κατά κάποιο τρόπο τ' όνομά τους με τούτους τους πληρωμένους από τον εχθρό μισθοφόρους, κι αν η Αγγλία δεν πολυσκοτίζεται γι' αυτό, νομίζω πως εμείς θα πρέπει ν' ανησυχούμε. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν μια μεγάλη εκτίμηση ανάμεσα στον ελληνικό λαό και δεν είναι δύσκολο να τη διατηρήσουν. Χρειάζεται όμως γι' αυτό να καταδικάσουμε, σε μια σειρά ραδιοφωνικές εκπομπές, τα Τάγματα Ασφαλείας κι ό,τι αντιπροσωπεύουν, δίχως περιστροφές. Αν οι Έλληνες είναι διχασμένοι, ο διχασμός αυτός είναι ο πιο επιζήμιος, γιατί τούτα τα τάγματα πραγματικά βρωμάνε κι όποιος τ' αγγίζει θα μολυνθεί τόσο άσχημα, που θα πληρώνει τις συνέπειες για ολόκερες γενιές.

17 του Μάη 1944

Κλείνουν σήμερα 16 μέρες από τότε που χάσαμε την επαφή με το Κάιρο. Είμαι βέβαιος ότι οι δικοί μας εκεί θα ανησυχούν για μας. Στο μεταξύ κάναμε μια θαυμάσια διαδρομή, μέσα από βουνά και λαγκάδια, αλλά κυρίως βουνά, από τότε που φύγαμε από την Εύβοια. Υπήρχε βέβαια κάποιος κίνδυνος και σε τούτη τη διαδρομή, αλλά εύκολα τον ξεχνάει κανείς. Ωστόσο η κατάσταση με τον ασύρματο με βασανίζει φοβερά. Τα πάντα εξαρτώνται από την καλή επικοινωνία και αν δεν καταφέρω να την εξασφαλίσω, η αποστολή μου θα πάει όλη στα χαμένα. Αν η συσκευή του ασυρμάτου είναι κακή, θα χρειαστεί να έρθω σ' επαφή με κάποιον άλλο αμερικανό πράκτορα στην Αθήνα ή αλλού και να γυρίσω πίσω στο Κάιρο, να δώσω αναφορά, όπως ήταν το αρχικό σχέδιο, και να ξανάρθω πάλι.

23 του Μάη 1944

Σήμερα πήγα για πρώτη φορά στο χωριό Κορυσχάδες όπου συνέρχεται το Εθνικό Συμβούλιο. Ο λόγος όμως που πήγα εκεί δεν είναι τόσο να παρακολουθήσω τις εργασίες του σώματος αυτού, όσο να συναντήσω ορισμένους από τους ηγέτες του ΕΑΜ. Τη συνάντηση την είχε κανονίσει από πριν ο Γιάννης και δεν ήξερα προκαταβολικά ποιους θα συναντούσα.

Ήταν μεσημέρι σαν φτάσαμε στις Κορυσχάδες, ύστερα από γρήγορο βάδισμα μιας ώρας από το Καρπενήσι. Η Συνέλευση διακόπηκε για το μεσημεριάτικο γεύμα και οι αντιπρόσωποι κόβανε βόλτες σε μικρές ομάδες μπροστά στο μεγάλο σχολικό κτίριο όπου διεξάγονταν οι συζητήσεις. Το σχολείο βρίσκεται στο κέντρο του χωριού, στην πλατεία. Καθώς καθόμουν σε μια πέτρα, περιμένοντας να με φωνάξουν οι ηγέτες του ΕΑΜ, ένα εχθρικό αναγνωριστικό αεροπλάνο εμφανίστηκε από πάνω μας. Ο ουρανός ήταν καθάριος και ο πιλότος θα είδε οπωσδήποτε θαυμάσια τι συνέβαινε κάτω. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι Γερμανοί ξέρουν ότι η Συνέλευση γίνεται κάπου σ' αυτά τα μέρη και προσπαθούν να εντοπίσουν τη θέση. Για μένα, ήταν ενδιαφέρον,

ωστόσο, το ότι ετούτοι οι άνθρωποι, ψημένοι αγωνιστές, δεν έδωσαν σημασία στο αεροπλάνο. Κανένας δεν έκανε να κρυφτεί και η πλατεία παρέμεινε γεμάτη κόσμο στα τέσσερα πέντε λεπτά που το αεροπλάνο πετούσε από πάνω μας.

Με κάλεσαν να μπω σ' ένα μικρό σπίτι στο κέντρο της πλατείας. Το κτίριο είχε την περίεργη εμφάνιση ενός φάρου, με δυο στενές πλευρές και κάτι που έμοιαζε πύργο στη μέση. Ανέβηκα μια σκάλα και μπήκα σ' ένα μικρό φουαγιέ. Στη μια του άκρη υπήρχε ένα μαγειρείο, όπου μερικές γυναίκες ετοίμαζαν φαγητό. Στην άλλη, ένα αρκετά μεγάλο δωμάτιο, όπου κάθονταν τρεις άντρες. Ο Γιάννης με σύστησε: «συναγωνιστής Οδυσσέας αμερικανός αξιωματικός». Οι άλλοι ήταν ο Γιώργης Σιάντος, ο Γιάννης Ζέβγος και ο Γιάννης Ιωαννίδης. Και οι τρεις τους, όπως έμαθα αργότερα, είναι μέλη του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Με παρακάλεσαν να τους συγχωρήσω που δε με δέχτηκαν νωρίτερα, λόγω του όγκου της δουλειάς που είχαν για τη Συνέλευση. Ύστερα με προσκάλεσαν να συμμετάσχω στο γεύμα τους, πράμα που έκανα μ' ευχαρίστηση.

Οι πρώτες ερωτήσεις αφορούσαν το ταξίδι μου. Τους είπα πως διάρκεσε πάρα πολύ αλλά ήταν γενικά ευχάριστο αν εξαιρέσουμε τους κινδύνους. Κατόπιν τους δήλωσα ποιος είμαι. Τους έδωσα το πραγματικό μου όνομα, είπα πως ήμουν αξιωματικός του αμερικάνικου στρατού και τους έδωσα τη στρατιωτική μου ταυτότητα και μερικές επιστολές που είχα πάνω μου. Μετά, ανέφερα, τυχαία, αλλά σκόπιμα, ότι ένας συγγενής μου, ο Νίκος Καρβούνης, είχε μια υψηλή θέση στο ΕΑΜ και ότι βρισκόταν κάπου εδώ κοντά. Μου είπαν ότι τα ήξεραν όλα αυτά και ήταν ευχαριστημένοι. Τέλος καθήσαμε στο τραπέζι. Ο Σιάντος, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΕ κάθησε δεξιά μου, ο Ζέβγος απέναντί μου κι ο Ιωαννίδης αριστερά μου. Εντελώς ξαφνικά έγινε μια μικρή αναταραχή έξω από την πόρτα και τελικά ένας άντρας μπήκε στο δωμάτιο. Ήταν ο θείος μου ο Νίκος, ο «μπαρμπα-Νίκος», όπως τον φωνάζουν εδώ. Αναγνωρίσαμε αμέσως ο ένας τον άλλο, και αγκαλιαστήκαμε. Υποψιάζομαι πως αυτοί οι κομμουνιστές είχαν κάποιο λόγο να φέρουν εδώ το θείο Νίκο: ήθελαν να βεβαιωθούν ότι δεν τους γέλασε κανείς. Πάντως, θα πρέπει να έχουν νιώσει ικανοποίηση. Ο γέρος ήταν συγκινημένος που μ' έβλεπε να έρχομαι από μια τόσο μακρινή χώρα, στα ελληνικά βουνά και να βρίσκομαι στο πλευρό της ελληνικής Αντίστασης.

Η συζήτηση συνεχίστηκε, με θέμα τώρα την αποστολή μου. Τους είπα ότι ανήκα σε μια αμερικάνικη Μυστική Υπηρεσία, που διηύθυνε ο στρατηγός Μπιλ Ντόνοβαν. Και συγκεκριμένα στο

Εργατικό Τμήμα αυτής της οργάνωσης, που διαπνέεται από συμπάθεια προς τα ιδανικά τους. Χρειαζόμουν τη συνεργασία τους για να εγκαταστήσω την αποστολή μου κοντά τους καθώς και για να διερευνήσω τις δυνατότητες και για άλλες αποστολές μέσα στην Ελλάδα, που θα μπορούσαν να συνεργάζονται με άλλες μονάδες του ΕΑΜ σε άλλες περιοχές της χώρας.

Τρία πράματα τόνισα: Πρώτο, ότι δεν είχα εξουσιοδότηση να κλείσω καμιά συμφωνία. Δεύτερο, ότι ελάχιστα μπορούσα να προσφέρω σε χειροπιαστή ανταμοιβή. Και τρίτο, ότι κατά τη γνώμη μου ήταν προς το συμφέρον τους να συνεργαστούν μαζί μου, γιατί είχε μεγάλη σημασία να έχουν οι Αμερικανοί πληροφορίες από πρώτο χέρι για την ελληνική κατάσταση, αντί να τις παίρνουν από βρετανικές πηγές. Υπογράμμισα επίσης ότι οι Αμερικανοί δεν είχαν «μεγάλα συμφέροντα» να υποστηρίξουν την Ελλάδα και γι' αυτό θα υποστηρίξουν αυτό που θα θεωρήσουν δίκιο. Δέχτηκαν την άποψή μου δίχως μεγάλη δυσκολία. Το γεγονός ότι είχαμε δεσμούς με την Ελληνική Ναυτεργατική Ένωση, καθώς και η παρουσία του θείου μου εδώ βοήθησαν πολύ.

Οι άνθρωποι αυτοί έδειξαν γρήγορα πως ικανοποιήθηκαν με το ότι είχαν να κάνουν μ' έναν Ελληνοαμερικανό που συμπαθούσε τον αγώνα τους. Από την πρώτη κιόλας συνάντηση υποσχέθηκαν να μας βοηθήσουν όσο μπορούσαν. Μου επέτρεψαν να συγκροτήσω μια δική μας μυστική οργάνωση και υποσχέθηκαν να θέσουν στη διάθεσή μου τις δικές τους απόρητες πληροφορίες. Είμαι πολύ ευτυχισμένος σήμερα, γιατί όλα δείχνουν πως η αποστολή μου θα έχει

επιτυχία. Η επόμενη σπουδαία δουλειά που πρέπει να γίνει είναι να μπει σε λειτουργία ο ασύρματός μας. Και σ' αυτό ακόμα το ζήτημα, μου υποσχέθηκαν βοήθεια. Πιστεύουν ότι οι άνθρωποί τους μπορούν να επιδιορθώσουν τις μικροβλάβες και ότι αύριο κιόλας θα μπορούσα να φροντίσω γι' αυτό.

25 του Μάη 1944

Τις μέρες αυτές παρακολουθώ λίγο - πολύ τακτικά τις εργασίες του Εθνικού Συμβουλίου. Το να παίρνεις μέρος σ' αυτές τις συνεδριάσεις, το να βλέπεις και ν' ακούς τους αντιπροσώπους να μιλάνε για τα σημερινά προβλήματα του τόπου είναι κάτι συναρπαστικό. Έχεις την αίσθηση πως παρακολουθείς την ιστορία καθώς πλάθεται. Η σύνοδος αυτή όπου συμμετέχουν διανοούμενοι, αγρότες, εργάτες, παπάδες και μαχητές, όλοι τους αγωνιστές της Αντίστασης, μπορεί ν' αποδειχτεί σημαντικό γεγονός στη μελλοντική ιστορία της Ελλάδας. Σήμερα, τα βιβλία της ελληνικής ιστορίας μιλάνε για την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης για την Ανεξαρτησία. Στο μέλλον θα μπορούν να μιλάνε και για το Εθνικό Συμβούλιο των Κορυτσάδων. Η μόνη μου κριτική για τούτη τη σύνοδο είναι ότι δεν εμφανίστηκε ως τώρα με μια βαρυσήμαντη διακήρυξη προς όλο τον κόσμο για το δικαίωμα των μικρών εθνών να είναι ανεξάρτητα και για την επιθυμία τους να μην επεμβαίνουν άλλοι στις εσωτερικές υποθέσεις τους, άσχετα αν αυτοί οι άλλοι είναι εχθροί ή φίλοι. Μιλούσα χτες γι' αυτή μου τη σκέψη σ' ένα από τα μέλη της ηγεσίας, αλλά δε φαίνεται να είναι πρόθυμοι για μια τέτοια μεγαλόπνοη διακήρυξη, γιατί δε θέλουν να προσβάλουν με τον τρόπο αυτό την Αγγλία, τουλάχιστο όσο κρατάει ο πόλεμος.

Το Συμβούλιο κάνει τις συνεδριάσεις του στο Γυμνάσιο των Κορυτσάδων. Είναι το μοναδικό σχολείο του χωριού αυτού με τις εκατό περίπου οικογένειες και το μεγαλύτερο και πιο εκσυγχρονισμένο κτίριο της περιοχής. Μερικά μεγάλα κτίρια στο Καρπενήσι, όπως το Γυμνάσιο και το μεγάλο ξενοδοχείο της πόλης, καταστράφηκαν από τους Ιταλούς τον περασμένο χρόνο, στη διάρκεια των εκκαθαριστικών τους επιχειρήσεων σ' αυτή την περιοχή. Το ωραίο είναι ότι ακριβώς όταν άρχισε ο πόλεμος, το χτίσιμο του σχολείου των Κορυτσάδων είχε μόλις τελειώσει, με λεφτά μαζεμένα από τους κάτοικους του χωριού που είχαν μεταναστεύσει στις ΗΠΑ. Τώρα το κτίριο εξυπηρετεί έναν άλλο καλό σκοπό, που μπορεί να το κάνει στο μέλλον γνωστό σ' όλη την Ελλάδα. Το πάνω πάτωμα αποτελείται από μια μεγάλη αίθουσα για συγκεντρώσεις, που χωράει 350 άτομα. Εδώ συνέρχεται το Εθνικό Συμβούλιο. Εικόνες των ηρώων της Επανάστασης του 21 και συνθήματα από τη σημερινή αντίσταση του ελληνικού λαού στολίζουν τους τοίχους μέσα κι έξω από το κτίριο. «Ζήτω ο τιμημένος και ηρωικός στρατός του ΕΛΑΣ», λέει ένα μεγάλο πανό. «Φωτιά και τσεκούρι στους προσκυνημένους», λέει ένα άλλο. Ένα τρίτο εκθειάζει τους «Μεγάλους μας Συμμάχους» «Λευτεριά, δημοκρατική Κυβέρνηση», ζητάει ένα άλλο. «Θάνατος στο φασισμό». «Εθνική ενότητα, για τη νίκη και την ανεξαρτησία»... Υπάρχουν κι αλλά πολλά συνθήματα, αυτά όμως δίνουν μίαν ιδέα για το γενικό πνεύμα που επικρατεί εδώ πάνω.

Όταν παραβρέθηκα για πρώτη φορά στη σύνοδο, ο δεσπότης του Πύργου, που είχε φτάσει αργά, ορκιζόταν μέσα σε ατμόσφαιρα επιβλητικής τελετής. Κατόπιν πήρε το λόγο ο υπουργός Παιδείας, που έκανε έναν απολογισμό του έργου της ΠΕΕΑ σ' αυτό τον τομέα και ανέπτυξε τα σχέδια για το μέλλον. Με ενδιαφέρον σημείωσα το μεγάλο αριθμό των σχολείων που είχαν κλείσει από την πρώτη μέρα της κατοχής και άνοιξαν χάρη στις προσπάθειες της κυβέρνησης του Βουνού. Ένα σχέδιο έχει καταρτιστεί για να πληρώνουν οι κάτοικοι του χωριού το δάσκαλο σε είδος και να μπορούν έτσι τα παιδιά τους να μαθαίνουν λίγα γράμματα. Χτες άκουσα ένα βοσκό από τη Δυτική Ελλάδα να μιλάει στο Συμβούλιο για το τι περιμένουν ο ίδιος και οι κάτοικοι της περιφέρειάς του από τη νέα κυβέρνηση της Ελλάδας που θα σχηματιστεί μετά την απελευθέρωση. Ο λόγος του φαινόταν λιγάκι αστείος γιατί ο άνθρωπος ήταν αμόρφωτος και, επιπλέον, είχε εκείνη τη βαριά προφορά της περιοχής του. Γι' αυτό και προκάλεσε κάπως περισσότερα γέλια απ' οποιονδήποτε

άλλο. Όλοι όμως πρόσεχαν τι έλεγε, γιατί είχε να πει μερικές μεγάλες αλήθειες, κι ας τις διατύπωνε χοντροκομμένα. Αυτός και οι συγχωριανοί του θέλανε την πρόοδο κι όλα τα αγαθά που τη συνοδεύουν. Είχαν απαυδήσει να υποφέρουν χρόνια τώρα για να κερδίζουν μια φτωχοζωή γεμάτη ανέχεια. Προσδοκούσαν καλύτερα σπίτια, καλύτερη μόρφωση για τα παιδιά τους, περισσότερη τροφή, και μηχανήματα για να ευκολύνεται η δουλειά τους στο χωράφι. Προκάλεσε τα παταγώδη γέλια του ακροατηρίου όταν ζήτησε μια μηχανή για το άρμεγμα των προβάτων κι ένα σιδηρόδρομο για να τα παίρνει στα ορεινά βοσκοτόπια το καλοκαίρι και στις κοιλάδες το χειμώνα. Πάνω απ' όλα μισούσε τους παλιού τύπου πολιτικούς που υπόσχονταν στο λαό γεφύρια και ποτάμια στην περίοδο των εκλογών κι ύστερα ξεχνούσαν τα πάντα. Δεν ήθελε δικηγόρους για πολιτικούς, ήθελε συνελεύσεις σαν και τούτη εδώ, όπου να μπορεί να σηκώνεται και να λέει αυτά που έχει στο μυαλό του. Καλύτερος λόγος δε μπορούσε να γίνει: τόσο μυαλωμένος και γεμάτος χιούμορ.

26 του Μάη 1944

Στους ανώτερους κύκλους του ΕΑΜ, ακούς εδώ να μιλάνε ανοιχτά ενάντια στο πνεύμα της συμφωνίας που, σύμφωνα με ειδήσεις, έχει επιτευχθεί στη Διάσκεψη του Λιβάνου ανάμεσα στις διάφορες πολιτικές παρατάξεις, για το σχηματισμό μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας.

Οι εαμίτες δε θέλουν για πρωθυπουργό το Γεώργιο Παπανδρέου. Ο άνθρωπος αυτός υποστηρίζεται τελευταία γι' αυτό το πόστο από τους Βρετανούς, που φαίνεται να έχουν αποφασίσει να ρίξουν την κυβέρνηση Τσουδερού. Ο Παπανδρέου είχε περάσει από τη Σμύρνη λίγες μέρες πριν από μας, πηγαίνοντας στη Μέση Ανατολή. Ύστερα, όταν εμείς μπήκαμε στην Ελλάδα, μάθαμε, στα χωριά απ' όπου περνούσαμε, ότι η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ, μ' επικεφαλής τον καθηγητή Σβώλο κατευθυνόταν στη Μέση Ανατολή για μια διάσκεψη. Λίγες μέρες αργότερα αρχίσαμε να παίρνουμε με τον ασύρματο ειδήσεις για τη «Διάσκεψη του Λιβάνου» και για ορισμένες διαφωνίες. Χτες μια υψηλή προσωπικότητα του ΕΑΜ μου είπε ανοιχτά ότι υπήρχαν σοβαρές διαφωνίες στη Διάσκεψη, και ότι στάλθηκαν τηλεγραφήματα στους αντιπροσώπους του ΕΑΜ σχετικά με το ελάχιστο των αξιώσεων του ΕΑΜ για τη συμμετοχή του στη νέα κυβέρνηση. Ζήτησα να δω τα τηλεγραφήματα. Έδειξε απροθυμία στην αρχή, ύστερα όμως υπέκυψε στο επιχείρημά μου ότι είναι προς το συμφέρον τους να ενημερωθούν οι Αμερικανοί για το τι ακριβώς συμβαίνει στις διαπραγματεύσεις.

Σήμερα ο άνθρωπος αυτός μου παρέδωσε αυτοπροσώπως αντίγραφα των τηλεγραφημάτων. Τα κρυπτογραφήσαμε και τα στείλαμε αμέσως στο Κάιρο. Αυτή είναι ίσως η καλύτερη πληροφορία που πέτυχα ως τώρα. Το ένα τηλεγράφημα απευθύνεται σ' όλα τα μέλη της εαμικής αντιπροσωπείας και υπογράφεται από τους εκπροσώπους των κομμάτων που συμμετέχουν στην ΠΕΕΑ. Εκφράζει κατάπληξη για το γεγονός ότι μέχρι τώρα δεν πήραν στα βουνά παρά μόνο ένα τηλεγράφημα, αυτό που έλεγε πως ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν παραχωρήσεις για να επιτευχθεί η συμφωνία, αλλά δεν προσδιόριζε τη φύση των παραχωρήσεων. Σε συνέχεια, τονίζει ότι οι όροι της συμφωνίας που ανακοινώθηκαν από το ραδιόφωνο είναι αντίθετοι με τις έγγραφες οδηγίες που τους δόθηκαν και που περιέχουν τις αξιώσεις του «μαχόμενου έθνους». Το άλλο τηλεγράφημα υπογράφεται από τον αντιπρόεδρο της ΠΕΕΑ, συνταγματάρχη Μπακιρτζή, και τους λέει ότι ο Παπανδρέου είναι απαράδεκτος από το ΕΑΜ ως πρωθυπουργός.

Τα δυο αυτά τηλεγραφήματα δείχνουν καθαρά εκείνο που υποπτευόμουν από κάμποσο καιρό τώρα, ότι δηλαδή ένα μεγάλο χάσμα χωρίζει τα δυο πολιτικά στρατόπεδα της Ελλάδας: τα παλιά πολιτικά κόμματα που δέχονταν τη βοήθεια και τις συμβουλές των Βρετανών, και το κίνημα της Αντίστασης, το ΕΑΜ, που νιώθει τη σημερινή δύναμή του μέσα στο λαό. Το ΕΑΜ δεν ενήργησε έξυπνα σ' αυτό το ζήτημα. Αυτοί οι άνθρωποι, ενώ είναι δυνατοί κι έξυπνοι, φαίνονται να στερούνται από πολιτική πείρα και φινέτσα. Με την έξυπνη ενέργειά τους, να συγκροτήσουν μια Κυβέρνηση του Βουνού και να συγκαλέσουν Εθνοσυνέλευση, «κλέψανε την παράσταση» από την

εξόριστη κυβέρνηση κι από τους παλαιοκομματικούς πολιτικούς. Οι πολιτικοί στο Κάιρο τα είχαν χαμένα και δεν ξέρανε τι να κάνουν. Ήταν πρόθυμοι να έρθουν σε συνεννόηση έστω κι αν αυτή θα ήταν σε βάρος τους. Και κείνη ακριβώς τη στιγμή το ΕΑΜ έπεσε σε μια παγίδα που του έστησαν οι Βρετανοί: τη Διάσκεψη του Λιβάνου. Όπως είπα στους ηγέτες του ΕΑΜ που συνάντησα πριν λίγες μέρες, η συμμετοχή τους σ' αυτή τη Διάσκεψη ήταν σφάλμα. Η γνώμη μου τους ξάφνιασε για μια στιγμή. Τους εξήγησα αμέσως πως όταν οι Βρετανοί πρωτόριξαν την ιδέα, αυτοί έπρεπε να τους είχαν απαντήσει ότι και οι ίδιοι ήταν υπέρ μιας διάσκεψης, αλλά μέσα στην Ελλάδα. Έτσι το ψυχολογικό πλεονέκτημα θα ήταν δικό τους. Η Διάσκεψη θα είχε διεξαχθεί σε διαφορετική ατμόσφαιρα, πράγμα που δε μπορούσε παρά να επηρεάσει τον καθένα από τους συμμετάσχοντες. Δε θα ήταν το πνεύμα της εξορίας ή της κατοχής που θα είχε επικρατήσει στα βουνά, αλλά το ηρωικό πνεύμα της Ελεύθερης Ελλάδας. Πρόσθεσα πως αν μολαταύτα η πρότασή σας δε θα γινόταν δεκτή και νομίζατε πως έπρεπε να πάτε στη Μέση Ανατολή, τότε θα έπρεπε να είχατε κάνει δυο πράγματα. Πρώτο, δε θα έπρεπε να είχατε στείλει τον φερόμενο σαν ανώτατη προσωπικότητά σας, το Σβώλο. Δεύτερο, θα έπρεπε να επιμένατε να είχατε τις δικές σας επικοινωνίες, το δικό σας ασύρματο και ασυρματιστή. Τους εξήγησα πως, σαν άνθρωπος που έχω διαβάσει αρκετά βιβλία επιστήμης, γνωρίζω ότι οι κυβερνήσεις δε στέλνουν ποτέ να συμμετέχουν σε διαπραγματεύσεις τους αρχηγούς τους, που θα καλούνταν να δώσουν αμέσως οριστική απάντηση στα διάφορα προβλήματα που αναφύονταν. Μια δευτέρου μεγέθους προσωπικότητα μπορεί πάντα να ζητάει πίστωση χρόνου για να πάρει νέες οδηγίες, ο αρχηγός όμως δε μπορεί να το κάνει αυτό, γιατί αν είναι πραγματικός αρχηγός δεν έχει ανάγκη να αναφερθεί σε κανέναν άλλο. Αν πάλι δεν είναι παρά μόνο κατ' όνομα αρχηγός, τότε θα είναι δύσκολο γι' αυτόν να παραδεχτεί πως δεν είναι ο πραγματικός αρχηγός και θα βρεθεί σε μειονεκτική θέση. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα με τις «αρκούδες του Καΐρου» που είναι παλιές καραμπίνες κι έχουν και την έμπειρη συμβουλή των Βρετανών. Η σημασία του να έχουν τις δικές τους επικοινωνίες με τον ασύρματο δεν ήταν δύσκολο ν' αποδειχτεί, γιατί ενώ οι Βρετανοί τους είχαν υποσχεθεί τουλάχιστο ένα μακροσκελές τηλεγράφημα την ημέρα, που θα διαβιβαζόταν μέσω των δικών τους μηχανισμών στη μια από τις δυο κατευθύνσεις, αυτοί το μόνο που είχαν λάβει ως τώρα ήταν το τηλεγράφημα που τους ανάγγελλε πως έπρεπε να κάνουν παραχωρήσεις.

Ήταν ενδιαφέρον να βλέπει κανείς την αντίδραση που προκάλεσαν οι απόψεις μου. Για λίγες στιγμές κανένας δε μιλούσε. Ο πιο πονηρός όμως απ' όλους, ο Ιωαννίδης, κοίταξε το Σιάντο μ' ένα βλέμμα γεμάτο σημασία, σαν να 'λεγε, «δε σας τα 'πα εγώ πρωτύτερα;». Ύστερα η συζήτηση στράφηκε σε άλλο θέμα.

27 του Μάη 1944

Τώρα ξέρουμε πως οι μπαταρίες είναι κείνες που προκαλούσαν την ανωμαλία στον ασύρματο. Όταν φτάσαμε στο Καρπενήσι, δανειστήκαμε μερικές μπαταρίες από την έδρα του ΕΑΜ αλλά κι αυτές δε λειτουργούσαν. Χτες όμως το ΕΑΜ μου έδωσε την άδεια να επισκεφτώ το χωριό Στένωμα, όπου έχει το σταθμό του ασυρμάτου. Οι άνθρωποι εκεί, μου είπαν, είναι ειδικευμένοι και θα μπορέσουν να επιδιορθώσουν τη συσκευή μας. Βαδίσαμε τέσσερις ώρες, εγώ κι ένας αντάρτης συνοδός, κουβαλώντας τον ασύρματο στην πλάτη. Για να φτάσεις στο Στένωμα από το Καρπενήσι, πρέπει ν' ανεβαίνεις βουνό δυο ολάκερες ώρες και να κατεβαίνεις άλλες δυο. Δεν υπάρχει παρά ελάχιστο ίσωμα στο ενδιάμεσο, κι αυτό το κομμάτι είναι το πιο επικίνδυνο, γιατί είσαι υποχρεωμένος να περάσεις ένα πολύ στενό μονοπάτι ανάμεσα σε κοτρώνες και χαλίκια που κυλάνε εύκολα. Διαδρομή όχι παίξε γέλασε! Αλλά η ταλαιπωρία μας τέλειωσε στο Στένωμα και η πεζοπορία άξιζε τον κόπο.

Ο Αντώνης, ο επικεφαλής του σταθμού ασυρμάτου εδώ, ένας παλιός ασυρματιστής πλοίου, βρήκε γρήγορα τι έφταιγε. Η συσκευή ήταν εν τάξει. Το κακό βρισκόταν στις αδύνατες μπαταρίες. Χτες κάναμε την πρώτη μας σύνδεση με το Κάιρο, ύστερα από ένα τόσο μεγάλο διάλειμμα και είχαμε να

στείλουμε μερικά σπουδαία μηνύματα. Από δω και μπρος, όμως, θα πρέπει να στέλνουμε τις μπαταρίες μας στο Στένωμα για γέμισμα, γιατί είναι το μόνο μέρος σ' όλη την περιοχή, όπου υπάρχει ένας πραγματικά καλός φορτιστής συσσωρευτών που λειτουργεί με βενζίνη. Όλα τα ωραία σύνεργα που μας έχουν σταλεί από τη βάση μας δεν φαίνονται ν' αξίζουν μια πεντάρα. Ποιος ξέρει πόσοι άλλοι πράκτορες θα έχουν ιστορίες μ' αυτά πασκίζοντας να γεμίσουν τις μπαταρίες τους, με τα ίδια άθλια αποτελέσματα;

27 του Μάη 1944

Τούτες τις μέρες βλέπω πολύ συχνά το φίλο μου Χρήστο. Δε μπορεί να φύγει για την Αθήνα, γιατί γίνονται μάχες στο θεσσαλικό κάμπο. Έτσι μένει εδώ χωρίς να κάνει τίποτε. Συναντιόμαστε στο κέντρο του χωριού καθημερινά και καθόμαστε στους πάγκους του πάρκου. Πότε - πότε πηγαίνουμε στο καφενείο, όπου πίνουμε καφέ φτιαγμένο με καβουρδισμένο ρεβίθι και σιρόπι από χαρούπι αντί για ζάχαρη, και μιλούμε για τα παλιά και για τις αλλαγές που έγιναν στην Ελλάδα από την κατοχή και δώθε. Περίεργο πράμα, αλλά τούτο το ελληνικό αφέψημα που υποκαθιστά τον καφέ δεν είναι και πολύ άσκημο, και τούτο το σιρόπι του δίνει μια γεύση που μ' αρέσει.

Ο Χρήστος μου είπε κάμποσα για την κατάσταση στην Αθήνα. Ο λαός δε σκύβει το κεφάλι στην κατοχή. Η αντίσταση είναι πολύ δυνατή. Το ΕΑΜ έχει κάνει θαυμάσια δουλειά, όπως εξάλλου και σε όλες τις άλλες πόλεις, μόνο που η οργάνωση της Αθήνας είναι η καλύτερη. Για ό,τι αφορά την Αντίσταση, η Αθήνα έχει χωριστεί σε δυο τομείς, το κεντρικό τμήμα της πόλης, όπου ο γερμανικός έλεγχος είναι ισχυρός και τα προάστεια, όπου το ΕΑΜ κυριαρχεί. Για να μπουν σ' ένα από τα προάστεια της Αθήνας, οι Γερμανοί είναι υποχρεωμένοι να χρησιμοποιούν μεγάλο αριθμό φαντάρων. Σε πολλές περιπτώσεις κυκλώνουν την περιοχή τη νύχτα και εισδύουν αργά για έρευνες, συλλήψεις και εκτελέσεις. Το ΕΑΜ είναι συγκροτημένο σε οργανώσεις στην κάθε συνοικία της πρωτεύουσας, όπως ακριβώς και στα χωριά της Ελεύθερης Ελλάδας. Ο εφεδρικός ΕΛΑΣ της κάθε συνοικίας είναι υπεύθυνος για την ασφάλεια της συνοικίας. Τελευταία μια οργάνωση παράλληλη προς του ΕΛΑΣ έχει συγκροτηθεί στην Αθήνα, η ΟΠΛΑ. Πρόκειται για μια υπερπαράνομη οργάνωση που σκοπός της είναι η προστασία των μαχητών της Αντίστασης. Μεταχειρίζεται όλα τα μέσα για να πετυχαίνει τους στόχους της: από την πειθώ ως την εξόντωση. Η ΟΠΛΑ οργανώθηκε αρχικά για να προφυλάγει τους αγωνιστές εκείνους που έπαιρναν ενεργό μέρος στην προσπάθεια για διάδοση των ειδήσεων με μεγάφωνα σ' όλη την πόλη, καθώς και κείνους που γράφανε συνθήματα στους τοίχους. Τον τελευταίο όμως καιρό, η δραστηριότητα των συνεργατών του εχθρού εντάθηκε σε τέτοιο βαθμό, που η ΟΠΛΑ στράφηκε δραστήρια εναντίον τους. Ο Χρήστος μου περιέγραψε μερικά από τα μεγάλα συλλαλητήρια του ΕΑΜ στην Αθήνα που αψήφησαν τον εχθρό, αναπτέρωσαν την περηφάνεια του λαού και μεγάλωσαν το γόητρο του ΕΑΜ. Ογκώδη συλλαλητήρια έγιναν όταν οι Βούλγαροι κατέλαβαν τις βόρειες επαρχίες της χώρας κι όταν οι Γερμανοί, σε συνεργασία με τη δοσίλογη κυβέρνηση, μίλησαν για επιστράτευση της ελληνικής νεολαίας με σκοπό να τη στείλουν να πολεμήσει εναντίον των Ρώσων και των δυτικών συμμάχων. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση το ΕΑΜ κάλεσε μια πρωτοφανή σε όγκο παλλαϊκή διαδήλωση, που είχε τελικό αποτέλεσμα να πειστούν οι Γερμανοί για τις διαθέσεις του ελληνικού λαού και να ματαιωθούν έτσι τα σχέδιά τους. Αν όχι για τίποτε άλλο, ο Ελληνικός λαός θα χρωστάει αιώνια ευγνωμοσύνη στο ΕΑΜ για την τέτοιου τύπου καθοδήγηση, που τον έσωσε από μια μεγάλη συμφορά κι από την εθνική ταπείνωση. Στα προβλήματα που συγκινούσαν το έθνος τις φοβερές αυτές μέρες της κατοχής, μόνο το ΕΑΜ έδειξε ηγετικές ικανότητες, κι αυτό ο λαός θα το θυμάται για πάντα. Ο λόγος που οι παλιοί πολιτικοί και η κάστα των αξιωματικών του στρατού έχουν χάσει κάθε υπόληψη στα μάτια του ελληνικού λαού, είναι ότι αρνήθηκαν να δράσουν στις κρίσιμες αυτές στιγμές. Το ΕΑΜ δεν έχασε καμιά ευκαιρία ν' αντιμετωπίσει τον εχθρό. Την κάθε εθνική επέτειο την τιμούσε αψηφώντας τις γερμανικές και ιταλικές διαταγές. Τα συλλαλητήρια αυτά στοίχισαν ανείπωτα βάσανα και πολλές ανθρώπινες ζωές, αλλά έφεραν στο λαό την περηφάνεια και στέργισαν τη θέλησή του για αντίσταση. Στο κάτω -

κάτω το δίλημμα παραμένει: Αντίσταση ή Συνεργασία. Κι ο ελληνικός λαός έχει από καιρό διαλέξει το πρώτο. Εκείνοι που διάλεξαν τη συνεργασία ή την αδράνεια είναι κάμποσοι από τους παλιούς ηγέτες. Αλλά τέτοιοι ηγέτες δε θα μπορούν να υπάρξουν στο μέλλον, αν κρίνει κανείς από τις σημερινές εξελίξεις.

Ο Χρήστος μού διηγήθηκε την τραγική τύχη δυο κοριτσιών που έτυχε να τα δει με τα ίδια τα μάτια του. Η οργάνωση της νεολαίας της συνοικίας Γκύζη είχε οργανώσει συλλαλητήριο, όταν τα γερμανικά τανκς κινήθηκαν εναντίον των διαδηλωτών. Μια κοπέλλα βρισκόταν επικεφαλής της φάλαγγας κρατώντας την ελληνική σημαία. Οι Γερμανοί τη διέταξαν ν' αφήσει χάμω τη σημαία. Στην άρνησή της, έβαλαν το τανκ να περάσει από πάνω της. Μια φίλη της, βλέποντας τι γινόταν, σκαρφάλωσε στο τανκ και χτύπησε το Γερμανό οδηγό του στο κεφάλι. Τη σκότωσαν με πυρά αυτόματου όπλου. Την επομένη η νεολαιίστικη οργάνωση ΕΠΟΝ έκλεψε από το νεκροτομείο τα δυο πτώματα και τα πήρε στη γειτονική εκκλησία, όπου ο καταπτοημένος ιερέας πειθαναγκάστηκε να ψάλλει επιμνημόσυνη δέηση. «Ήταν η ωραιότερη κηδεία που έχω δει ποτέ μου», είπε ο Χρήστος. «Πούθε μαζεύτηκαν τόσο ξαφνικά όλες αυτές οι χιλιάδες άνθρωποι... Και τι λουλούδια... Ήταν ένα ωραίο και συγκινητικό θέαμα. Ύστερα η μακριά φάλαγγα βάδισε κατά το νεκροταφείο. Οι Γερμανοί δεν κατάλαβαν τι συνέβαινε!»

28 του Μάη 1944

Ο αντιπρόεδρος της ΠΕΕΑ Μπακιρτζής, εκφώνησε χτες ένα βαρυσήμαντο λόγο στην τελευταία συνεδρίαση του Εθνικού Συμβουλίου. Ανάμεσα στ' αλλά είπε ότι το μίνιμουμ των αιτημάτων της ΠΕΕΑ για να δεχτεί να μετάσχει στη νέα ελληνική κυβέρνηση είναι: 1. Ο βασιλιάς Γεώργιος δε θα επιστρέψει στην Ελλάδα πριν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. 2. Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ θ' αντιπροσωπευτούν στην κυβέρνηση ανάλογα με τη δύναμή τους. 3. Ο ΕΛΑΣ θα ενισχυθεί και θα διατηρηθεί ο χαρακτήρας του ως λαϊκού στρατού. Σ' όλους τους χτεσινούς λόγους μπορούσε κανείς να διακρίνει μιαν υποβόσκουσα καχυποψία για τις έξυπνες μανούβρες των ελλήνων πολιτικών και των Βρετανών στο Κάιρο που αποβλέπουν στο τσουβάλιασμα του ΕΑΜ. Μερικοί αντιπρόσωποι, όπως ο Καρασεβδάς, πρώην βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων στη Βουλή του 1936, κατηγορήσαν ανοιχτά τον Τσώρτσιλ ότι επεμβαίνει στα ελληνικά πράγματα. Ο αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Ιωακείμ, αρχιεπίσκοπος της Κοζάνης, μίλησε για «κακούς φίλους της Ελλάδας» και για «Έλληνες πολιτικούς φυγάδες» που παλέβουν από το εξωτερικό ενάντια στη διεξαγόμενη σήμερα στην Ελλάδα κοινωνική επανάσταση.

28 του Μάη 1944

Στην πρώτη μου συνάντηση με τους ηγέτες του ΕΑΜ, ο Γιάννης Ιωαννίδης ορίστηκε ως ο άνθρωπος με τον οποίο θα είχα να συνεργαστώ αν κάτι δεν πήγαινε καλά ή αν χρειαζόμουν κάτι το σπουδαίο. Όπως έμαθα τότε ο Ιωαννίδης είναι ο δεύτερος γραμματέας του ΚΚΕ, θέση πολύ σημαντική. Ο άνθρωπος αυτός μου έδωσε την εντύπωση ότι είναι ο πιο έξυπνος από τους τρεις που συνάντησα ως τώρα. Είναι κοντόχοντρος, κι απ' ό,τι άκουσα να λένε εδώ, πάσχει από φυματίωση.

Ο Ιωαννίδης είναι πολύ σεβαστός στο περιβάλλον του, αλλά δε φαίνεται να είναι άνθρωπος που μπορεί να έχει πολλούς φίλους. Δίνει την εντύπωση ενός ανθρώπου σκληρού και άσπλαχνου στην ανάγκη. Πάντως μ' αυτόν θα είμαι υποχρεωμένος να δουλέψω κι ως τώρα τα πράγματα πήγαν καλά. Είχαμε πολλές συζητήσεις μαζί για τη δυνατότητα να οργανωθούν περισσότερες αμερικάνικες ομάδες κατασκοπείας στην Ελλάδα και δέχεται το γενικό μου σχέδιο. Του είπα πως υποβάλλω μιαν έκθεση στους ανώτερους μου για την οργάνωση 12 ή 13 πρόσθετων αποστολών στην Ελλάδα, που

να καλύπτουν όλη τη χώρα. Θα θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε τους εδώ ανθρώπους κυρίως για τη συγκέντρωση πληροφοριών, αλλά οπωσδήποτε ο βασικός πράκτορας θα είναι πρόσωπο ορισμένο και εκπαιδευμένο από μας, ένας Αμερικανός ελληνικής καταγωγής, ένα άτομο στρατολογημένο στην Ελλάδα ή στην Αίγυπτο, πάντως όμως ένας άνθρωπος που να συμπαθεί την άποψη της εργατικής τάξης. Οι πληροφορίες που μας ενδιαφέρουν είναι κυρίως στρατιωτικής φύσης, αλλά συνάμα και οικονομικές και, ως ένα βαθμό, και πολιτικές. Δεν ενδιαφερόμαστε να οργανώσουμε ομάδες που θα αντιστρατεύονται στο ΕΑΜ, γιατί τα αμερικανικά συμφέροντα στην Ελλάδα δεν είναι αυτού του τύπου. Συμφώνησε να μας δοθεί βοήθεια για να στήσουμε την οργάνωσή μας, με τον όρο όμως ότι και το ΕΑΜ θα μπορεί να κάνει χρήση των ίδιων μηχανισμών για να συγκεντρώνει πληροφορίες. Οι ηγέτες του ΕΑΜ φαίνονται να ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τις επικοινωνίες με τον ασύρματο. Τους είπα ότι θα αναφερθώ για τούτο το ζήτημα στους ανωτέρους μου και πιστεύω πως δε θα φέρουν καμιάν αντίρρηση, εφόσον δεν πρόκειται να υπάρξει παρέμβαση στη δουλειά μας. Ρώτησα επίσης για την οργάνωση ταχυδρομικών δρομολόγιων και για τη δυνατότητα συγκρότησης ομάδων σε μακρινές περιοχές, όπως στην Ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη και την Πελοπόννησο.

Η σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου με βοήθησε πολύ στη δουλειά μου, γιατί οι κυριότεροι ηγέτες του ΕΑΜ είχαν συγκεντρωθεί εδώ και συνάντησα αρκετούς απ' αυτούς κι αντάλλαξα μαζί τους σκέψεις για τον καλύτερο τρόπο συγκρότησης ομάδων κατασκοπείας στις διάφορες περιοχές.

1η του Ιούνη 1944

Είμαι πολύ ευτυχισμένος που βρίσκομαι τούτο τον καιρό στην Ελλάδα. Οι μέρες αυτές είναι πράγματι μεγάλες παρόλες τις συμφορές που φέρνει η κατάσταση στο λαό. Κάτι μου λείπει πως ο ελληνικός λαός βρίσκεται σε μια περίοδο ανακατατάξεων και είναι πολύ ενδιαφέρον να τον παρακολουθείς στην κρίσιμη αυτή φάση της ύπαρξής του. Απέξω ήταν πολύ δύσκολο να έχεις μια ακριβή εικόνα του τι συμβαίνει εδωπέρα. Ακόμα και το OSS δεν έχει αρκετές ή αρκετά ακριβείς πληροφορίες που να σου επιτρέπουν να δεις την αλήθεια. Η Ελλάδα είναι μια χώρα πολύ διαφορετική από εκείνη που άφησα εννιά χρόνια πριν και πολλές από τις αλλαγές συντελέστηκαν στα τρία τελευταία χρόνια της γερμανο-ιταλο-βουλγαρικής κατοχής. Το ταξίδι μου στην Ανατολική και Κεντρική Ελλάδα μ' έπεισε ότι οι πληροφορίες που λαβαίνουμε στο Κάιρο δεν είναι πάντα σωστές και οι εντυπώσεις που σχηματίζουμε από συνομιλίες με ανθρώπους που βγαίνουν έξω από την Ελλάδα είναι τις περισσότερες φορές λαθεμένες. Οι Έλληνες που έρχονται στο Κάιρο δεν είναι αντιπροσωπευτικοί της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, αλλά μάλλον μιας ορισμένης μειοψηφίας. Είναι είτε πρώην αξιωματικοί του στρατού, είτε διανοούμενοι που νιώθουν πικραμένοι για τις αλλαγές που έγιναν στην πλειοψηφία του πληθυσμού και κυρίως στις πιο φτωχές τάξεις. Οι αλλαγές αυτές δεν ευνοούν την αστική τάξη ούτε τη στρατιωτική κάστα. Απέναντι στην τελευταία ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού νιώθει μιαν ορισμένη πίκρα, επειδή οι αξιωματικοί έκαμαν πολύ λίγα για ν' αναλάβουν την ηγεσία του λαού ενάντια στους εχθρούς της πατρίδας. Οι κομμουνιστές είναι σήμερα πολύ ισχυροί στην Ελλάδα γιατί κατέκτησαν την ηγεσία μέσα στη δράση κι έδειξαν πως είναι ικανοί να καθοδηγήσουν το λαό στον αγώνα του. Ένα μεγάλο μέρος της νέας γενιάς είναι κομμουνιστές και, κατά έναν αρκετά παράδοξο τρόπο, το πιο συντηρητικό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας, ο αγρότης, έχει γίνει ως ένα ορισμένο βαθμό κομμουνιστής. Δεν είναι πάντα ο φτωχός και ο ακτήμονας που υποστηρίζει σήμερα τους αντάρτες ή την κομμουνιστική ηγεσία. Στην πραγματικότητα, τα «κατακάθια» ανάμεσα στους πολύ φτωχούς πήγαν με τον εχθρό, έχοντας καταταχθεί στα Τάγματα Ασφαλείας και σ' άλλες ομάδες δοσιλόγων. Πολλοί από τους οπαδούς του ΕΑΜ στα χωριά προέρχονται από μεσαίες αγροτικές οικογένειες που έχουν το δικό τους σπίτι κι ένα κομμάτι γης. Φυσικά οι κομμουνιστές έχουν αλλάξει τώρα ορισμένες αντιλήψεις τους για την ιδιοκτησία και τη θρησκεία. Έτσι, ο συντηρητισμός του έλληνα αγρότη, που ήταν πάντα πολύ ισχυρός στα δυο αυτά θέματα, δεν σοκάρεται. Το ΕΑΜ δεν είναι κι αυτό κομμουνιστικό στο σύνολό του, αλλά είναι τοποθετημένο πολύ πιο αριστερά από τ' άλλα πολιτικά κόμματα της χώρας. Τα

κόμματα αυτά φαίνονται να είναι τελείως νεκρά για τη μεγάλη πλειοψηφία του λαού που ανέφερα ήδη.

Μια και μιλάμε για νεκρά πράγματα, στη σημερινή Ελλάδα το πιο νεκρό φαίνεται να είναι η μοναρχία. Έχω την εντύπωση ότι η μοναρχία είναι ένα λείψανο του παρελθόντος σε τούτο τον τόπο. Όσοι σκέφτονται να ξαναζωντανέψουν αυτό το πτώμα, θα έκαναν καλά ν' αλλάξουν μυαλά, γιατί δε μπορούν ν' αναστήσουν το νεκρό. Διασχίσαμε ορισμένα μέρη της Ελλάδας που ήταν φρούρια της βασιλοφροσύνης στο παρελθόν. Τώρα, όταν ρωτάς αυτούς τους ανθρώπους αν θα ψηφίσουν υπέρ της επιστροφής του βασιλιά, νιώθουν μια κάποια ντροπή και μόνο που τους έχεις βάλει αυτό το ερώτημα. Μπορώ να μιλήσω με βεβαιότητα για την κοινή γνώμη στην Ελλάδα, γιατί ευτυχώς είχα την ευκαιρία να έρθω ελεύθερα σ' επικοινωνία με τους ανθρώπους και προσπάθησα μ' αυτό τον τρόπο να χρησιμοποιήσω ωφέλιμα το χρόνο μου. Ορισμένα μέρη της χώρας, τα διέσχισα ως αμερικανός αξιωματικός. Άλλα τα επισκέφτηκα ως έλληνας έμπορος. Μιλούσα κάθε μέρα με δεκάδες χωρικούς είτε σαν άτομα είτε σαν ομάδες, προσπαθώντας να κερδίσω την εμπιστοσύνη τους και να προσεγγίσω όσο ήταν ανθρώπινα δυνατό την αλήθεια για τα πρόσωπα και τα πράγματα. Φυσικά δεν πρόκειται να σταματήσω εδώ. Θα χρειαστεί να ταξιδέψω και να δω πολλά ακόμα πριν βγάλω τα τελικά μου συμπεράσματα για το ζήτημα της Ελλάδας.

ΤΑ ΑΛΗΤΟΠΑΙΔΑ ΤΟΥ ΒΟΛΟΥ

2 του Ιούνη 1944

Εδώ και λίγο καιρό, την περιέργειά μου διηγείραν πέντε παιδιά, που τα βλέπω κάθε φορά που περνάω από την αντάρτικη φυλακή του Καρπενησίου. Στην αρχή νόμισα πως ζούσαν εκεί μαζί με τους γονιούς τους, γιατί ήταν ολοφάνερο πως δε μπορούσαν να είναι τα ίδια φυλακισμένα. Τις προάλλες, όμως, ένα από τα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ έκαμε λόγο για τούτα τα παιδιά, που τα χαρακτήρισε «τ' αλητόπαιδα του Βόλου» και είπε πως χρησιμοποιήθηκαν από τους Γερμανούς για να κατασκοπεύουν τους αντάρτες. Η υπόθεση είχε οπωσδήποτε κάποιο ενδιαφέρον, κι αποφάσισα να δω τι ακριβώς συνέβαινε. Έτσι πήγα σήμερα καιμίλησα με τα ίδια τα παιδιά. Έπαιζαν κάποιο παιχνίδι με χαλίκια, καθισμένα χάμω μπροστά στο φρουρό, στην κεντρική είσοδο της φυλακής.

«Συναγωνιστή», είπα στο φρουρό, «τι κάνουν τούτα τα διαβολάκια όλο τον καιρό κοντά στη φυλακή;»

«Είμαστε αιχμάλωτοι πολέμου», απάντησε το μεγαλύτερο με περισσή ευφράδεια.

«Να μη μιλάς όταν δε σου απευθύνουν το λόγο, μπασταρδάκι», διέταξε ο φρουρός σε αυστηρό τόνο. Ύστερα, στρεφόμενος σε μένα: «Αυτά τα αλητόπαιδα από το Βόλο, τα χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί για να κατασκοπεύουν τους αντάρτες της περιοχής, πιάστηκαν και στάλθηκαν σε μας. Τώρα δεν ξέρουμε τι να τα κάνουμε».

Τότε τα παιδιά άρχισαν να μιλάνε όλα μαζί και χρειάστηκε να βάλω τάξη στη συζήτηση για να μάθω την ιστορία τους.

Είναι κανονικά αλητόπαιδα — σαν και κείνα που βλέπει κανείς να τριγυρνάνε στους δρόμους του Καΐρου — που κοιμούνται, τρώνε, παίζουν στους δρόμους και δε φαίνεται να είχαν ποτέ τους οικογένεια. Είναι κακοντυμένα και ξυπόλητα, αλλά φαίνονται μάλλον καλοθρεμμένα και πολύ χαρούμενα. Το μεγαλύτερο είναι δώδεκα χρονών. Το μικρότερο οχτώ και τα υπόλοιπα ανάμεσα στις

δου αυτές ηλικίες. Όλα τους είναι ορφανά από ένα τουλάχιστο γονιό, το ένα απ' αυτά δεν έχει καθόλου γονείς. Αυτά μου είπαν για τη ζωή τους.

Είναι από το Βόλο και κάθε μέρα, τις περισσότερες ώρες της μέρας, αλητεύανε στους δρόμους πεινασμένα, σε αναζήτηση τροφής. Πότε-πότε πηγαίνανε στις γερμανικές μονάδες και καμιά φορά βρισκανε κάτι στον κουβά με τ' αποφάγια. Μια μέρα ένας Γερμανός τα πήρε καταμέρος και τους έκανε μια πρόταση. Πρώτα, τους έδωσε ένα κομμάτι ψωμί και υποσχέθηκε περισσότερη τροφή όταν θα ξανάρθουν. Στο μεταξύ, τους παράγγειλε να πάνε σ' ένα χωριό, δέκα χιλιόμετρα έξω από το Βόλο και να μάθουν αν υπήρχαν εκεί αντάρτες. Τους ανέβασε στο τοπικό τραίνο και τους είπε να κατεβούν κάπου πριν φτάσουν στον προορισμό τους και από κει να τραβήξουν με τα πόδια. Όταν θα τέλειωναν την έρευνά τους θα γυρνούσαν πίσω και θα έδιναν αναφορά.

Τα υπόλοιπα είναι γνωστά. Η τοπική οργάνωση του ΕΑΜ τα επισήμανε κι άρχισε να τ' ανακρίνει ώσπου φανέρωσαν όλη την αλήθεια. Κατόπι για κάποιαν αιτία, τα έστειλε στο αρχηγείο, όπου κρατιούνται ακόμα, επειδή δεν υπάρχει τίποτε άλλο να γίνει μ' αυτά. Ένα από τα παιδιά μου είπε ότι αρχικά δεν ανήκε στη συμμορία, αλλά τη μέρα που συνέβηκαν όλα τούτα δεν είχε βρει τίποτα να βάλει στο στόμα του κι ένας από τους φίλους του του υπόδειξε να ψάξει στον κουβά με τ' αποφάγια της γερμανικής μονάδας. Έτσι το πήραν και το πρόσθεσαν κι αυτό στη συμμορία.

Τώρα οι πιτσιρίκοι φαίνονται ευτυχισμένοι και ικανοποιημένοι με την τύχη τους. Έχουν τουλάχιστο τι να φάνε και κανένας δεν τους ενοχλεί στα παιχνίδια τους. Πηδούν τον τοίχο έξω και μέσα και μπορούν να κατεβαίνουν στο χωριό όποτε θέλουν. Το φαγητό όμως είναι η μεγάλη τους απόλαυση και δε φεύγουν ποτέ για πολύν καιρό από τη φυλακή.

Πρόκειται για μια συγκλονιστική ιστορία. Τα μικρά αυτά χαμίνια είναι θύματα των περιστάσεων. Σπρωγμένα από το οδυνηρό κεντρί της πείνας αποπειράθηκαν να διαπράξουν μιαν ατιμία κατά της πατρίδας τους, δίχως να έχουν τα ίδια συναίσθηση των συνεπειών. Τελικά όμως, βρήκαν μια καλύτερη ζωή στη σημερινή τους κατάσταση και είναι τρισευτυχισμένα παίζοντας με τους φύλακες και τραγουδώντας αντάρτικα τραγούδια.

Η ιστορία όμως αυτή είναι κυρίως ένα παράδειγμα του θαυμάσιου ελέγχου που ασκούν οι αντάρτες σ' όλη τη χώρα, εκτός από τις κυριότερες γερμανικές βάσεις. Οι Γερμανοί, στην απελπισία τους να μάθουν τι γίνεται δέκα χιλιόμετρα πέρα από το Βόλο, αναγκάστηκαν να στείλουν μια συμμορία χαμινιών, γιατί δεν είχαν άλλο μέσο. Ακόμα και οι ντόπιοι συνεργάτες τους έχουν μάθει πια το μάθημά τους και δεν προθυμοποιούνται να ριψοκινδυνεύουν το κεφάλι τους για τέτοιου είδους επιχειρήσεις.

3 του Ιούνη 1944

Η σιωπή του Μορτ με ανησυχεί φοβερά. Τι να του έχει συμβεί; Το μόνο πράμα που λάβαμε ως τώρα απ' αυτόν είναι ένα μικρό μήνυμα, που μας συνέχαιρε για την άφιξή μας. Τίποτε για τις συνομιλίες μας εδώ με το ΕΑΜ, καμιά οδηγία για το πώς θα ενεργήσουμε. Ελπίζω να είναι όλα εντάξει και η άλλη πλευρά να μπορέσει να δράσει σύντομα, γιατί ετούτη η πλευρά μπορεί να δράσει γρήγορα και να καταφέρουμε να στήσουμε σε λίγο μία καλή οργάνωση. Το ΕΑΜ μου υποσχέθηκε ακόμα και αεροδρόμια. Η μεταφορά ανθρώπων μας εδώ με αεροπλάνο είναι η καλύτερη μέθοδος που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε. Ελπίζω ειλικρινά πως οι άνθρωποί μας που θα 'ρχονται εδώ στο μέλλον δε θα έχουν να υποφέρουν τις καθυστερήσεις και τις ταλαιπωρίες που υποφέραμε κατά το μεγάλο μας ταξίδι στη Μεσόγειο και πως δε θα έχουν ν' αντιμετωπίσουν τους δικούς μας κινδύνους. Το να κάνεις τρεις αποτυχημένες απόπειρες να διασχίσεις το Αιγαίο δεν είναι αστείο πράμα και

μάλιστα σε μια μπενζίνα των δέκα μέτρων με κακή μηχανή και με μια θάλασσα γεμάτη νάρκες και γερμανικές περιπόλους. Τέτοιες «εκδρομές» να μου λείπανε καλύτερα. Γι' αυτό κι έχω τη γνώμη πως η μετακίνηση με αεροπλάνο θα είναι ένα από τα βασικά μας πλεονεκτήματα και θα πρέπει να οργανωθεί όσο γίνεται συντομότερα.

4 του Ιούνη 1944

Η εντύπωση που αποκομίζει κανείς μιλώντας με ανθρώπους απ' όλα τα μέρη της χώρας είναι ότι οι Γερμανοί προσπαθούν να διατηρήσουν την κατοχή με τη βοήθεια των προδοτικών Ταγμάτων Ασφαλείας και μ' ένα κύμα τρομοκρατίας. Οι Γερμανοί, κατά τα φαινόμενα δεν έχουν εδώ ισχυρές δυνάμεις, ή προσπαθούν ν' αποτραβήξουν ένα μέρος από κείνες που έχουν, για να τις χρησιμοποιήσουν σε αλλιά μέτωπα. Αν οι αντάρτες είχαν αρκετά όπλα, ρουχισμό και τρόφιμα, θα μπορούσαν ν' αυξήσουν την αριθμητική τους δύναμη πολλές φορές και δεν αποκλείεται να ήταν τότε ικανοί να φέρουν τους Γερμανούς σε τόσο δύσκολη θέση, που να τους εξαναγκάσουν είτε να αποσυρθούν είτε να φέρουν ενισχύσεις στην Ελλάδα. Σε πάρα πολλές περιοχές που περάσαμε ένας μεγάλος αριθμός ανταρτών δε γίνονται δεκτοί επειδή λείπουν όπλα και αλλιά εφόδια. Υπάρχει πλήθος νέων σ' όλη τη χώρα που θέλουν να προσχωρήσουν στους αντάρτες, αλλά δεν το κάνουν γιατί σκέφτονται τις μεγάλες κακουχίες που έχουν ν' αντιμετωπίσουν. Αυτές οι κακουχίες είναι πραγματικές και τις δοκιμάσαμε κι εμείς οι ίδιοι. Οι άνδρες πολλές φορές είναι αναγκασμένοι να μάχονται ανυπόδητοι, όχι αρκετά ντυμένοι και με λειψή τροφή. Όποτε τρώγαμε μαζί με τους αντάρτες είχαμε δυο γεύματα τη μέρα, αλλά επρόκειτο για τόσο φτωχά γεύματα, που διαρκώς ήμασταν πεινασμένοι. Οι αντάρτες, ωστόσο, αντί να παραπονιούνται για το φαγητό, ζητούσαν σφαίρες, γιατί κανένας τους δεν είχε αρκετές. Συναντήσαμε αντάρτες που δεν είχαν παρά τρία φυσίγγια στο ζωστήρα τους. Στον Ορέστη, τον περίφημο καπετάνιο, που έσωσε κάποτε δέκα αμερικανούς αεροπόρους από τα νύχια των Γερμανών, έκανα τις προάλλες δώρο πενήντα σφαίρες των 9 χλστμ. για το πιστόλι του. Η χαρά του δε λέγεται! Τη στιγμή εκείνη δεν είχε πάνω του παρά δέκα φυσίγγια.

6 του Ιούνη 1944

Τα επίσημα ανακοινθέντα του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ μιλάνε τελευταία για μάχες των ανταρτών με τον εχθρό. Η πολεμική δραστηριότητα έχει κυρίως επίκεντρο την περιοχή της Θεσσαλίας, αλλά υπάρχει επίσης δράση και στην Ήπειρο και στην κατεχόμενη από τους Βουλγάρους Μακεδονία. Η δράση αυτή του ΕΛΑΣ δείχνει καθαρά μian ορισμένη κατεύθυνση που ήταν φανερή στο αρχηγείο από τη μέρα που φτάσαμε εκεί. Πλησιάζει ο καιρός του θερισμού και η ηγεσία των ανταρτών προσπαθεί να εξασφαλίσει θέσεις για τις μάχες που έρχονται. Οι αντάρτες είναι αποφασισμένοι να πολεμήσουν σκληρά για τη νέα σοδειά, γιατί οι ανάγκες σε τρόφιμα σ' αυτή την περιοχή είναι μεγάλες. Μου είπαν εμπιστευτικά σήμερα ότι ο καπετάνιος των ανταρτών της Ανατολικής — Κεντρικής Ελλάδας Σωτήρης Μπιγνής, έφυγε χτες τη νύχτα με οδηγίες ν' αναλάβει την επίθεση σ' αυτό τον τομέα. Εκτός από τον Μπιγνή κι άλλοι ηγέτες του ΕΑΜ μετακινούνται μυστικά από τούτη την περιφέρεια. Αυτά όλα μπορεί να έχουν μια και την ίδια κατεύθυνση ή μπορεί να σημαίνουν προετοιμασίες για μian αλλαγή της έδρας του Γενικού Αρχηγείου, που πρέπει να γίνεται κάθε τόσο σε τούτο τον γοργά κινούμενο κόσμο του ανταρτοπόλεμου. Ίσως να έχουν μεγαλύτερη ακόμα σημασία. Τα ανώτερα στελέχη με τα οποία μίλησα σχετικά ισχυρίστηκαν πως δεν ξέρουν τίποτε κι άλλαξαν βιαστικά συζήτηση, πράγμα που σημαίνει πως κάτι πράγματι μαγειρεύεται!

10 του Ιούνη 1944

Εκείνο που μας προκάλεσε κατάπληξη από τη στιγμή που πατήσαμε το πόδι μας στο ελληνικό έδαφος είναι η έκταση του ελέγχου που ασκεί το ΕΑΜ σε κάθε περιοχή της χώρας. Ως ένα βαθμό, μπορεί να πει κανείς ότι το ΕΑΜ είναι η πιο ουσιαστική κυβέρνηση της Ελλάδας τη στιγμή αυτή, που η χώρα έχει τουλάχιστο τέσσερις κυβερνήσεις: τους Γερμανούς, τους ντόπιους συνεργάτες τους, την εξόριστη κυβέρνηση και το ΕΑΜ. Το μεγαλύτερο τμήμα της χώρας κυβερνάται και ελέγχεται από το ΕΑΜ. Όταν λέω ελέγχεται δεν εννοώ ότι οι αντάρτες βρίσκονται πάντοτε σε μian ορισμένη περιοχή και ότι οι Γερμανοί δε μπορούν να μπουν σ' αυτήν αν δοκιμάσουν. Εννοώ μάλλον ότι οι Γερμανοί θα είναι υποχρεωμένοι να δώσουν σκληρή μάχη για να εισδύσουν σε περιοχές που ελέγχονται πλήρως από τον ΕΛΑΣ, και ότι το ΕΑΜ ασκεί κάποιο είδος ελέγχου ακόμα και σε μέρη όπου δεν υπάρχουν ενεργοί αντάρτες. Το ΕΑΜ, λογουχάρη, συλλέγει εισφορές στις πόλεις που φρουρούνται από γερμανικά στρατεύματα. Ακόμα και στο ελεγχόμενο από τους Γερμανούς έδαφος τα παλιά δικαστήρια έχουν καταργηθεί και λειτουργούν ουσιαστικά τα «λαϊκά δικαστήρια». Επίσης, η εαμική αυτοδιοίκηση, για μικρές και μεγάλες κοινότητες, έχει εγκαθιδρυθεί σ' όλη τη χώρα. Οι δυο τελευταίες καινοτομίες είναι πολύ δημοφιλείς κι έχουν συμβάλει πολύ στο να φέρουν το λαό στο πλευρό του ΕΑΜ. Είναι πράγματι καταπληκτικό το γεγονός ότι το ΕΑΜ συλλέγει εισφορές για την Αντίσταση ακόμα και σε πόλεις σαν την Αθήνα και τον Πειραιά.

10 του Ιούνη 1944

Υπάρχουν όλες οι ενδείξεις ότι το ΕΑΜ ετοιμάζεται ν' αποσυρθεί από τη συμφωνία του Λιβάνου αν τα μίνιμουμ αιτήματά του, όπως διατυπώνονται στη διακήρυξη της ΠΕΕΑ στο Εθνικό Συμβούλιο, δεν γίνουν δεκτά. Η κοινή γνώμη προετοιμάζεται από την ηγεσία του ΕΑΜ για το ενδεχόμενο της ρήξης. Ο κύριος εκπρόσωπος του ΚΚΕ έδωσε χτες μια συνέντευξη σε έκτακτη έκδοση του επίσημου οργάνου του Κόμματος, όπου τόνισε τα ακόλουθα σημεία: Ο βασιλιάς είναι ο πόλος συγκέντρωσης της αντίδρασης και είναι υπεύθυνος για την εξέγερση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή. Ο Παπανδρέου έδειξε την κακή του πίστη και, με το πρόγραμμά του των οχτώ σημείων, προσπαθεί να συντρίψει τη θέληση του μαχόμενου έθνους. Ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής εκφράζει τη θέληση του Έθνους, που η κυβέρνηση του Καΐρου προσπαθεί να τσακίσει, ρίχνοντας στις φυλακές τα δημοκρατικά στοιχεία. Ο εκπρόσωπος κατέληξε με την απειλή ότι το μαχόμενο Έθνος θα εξακολουθήσει ν' αγωνίζεται και δίχως την κυβέρνηση του Καΐρου. Όλα τούτα είναι κακά σημάδια. Τη στιγμή ακριβώς που άρχισε να διαγράφεται η ελπίδα για μια συνένωση των δυο πλευρών του μαχόμενου Έθνους, όλα φαίνονται να τινάζονται στον αέρα. Ποιος ξέρει τι πρόκειται να συμβεί από δω και πέρα;

11 του Ιούνη 1944

Απ' όπου περάσαμε διαπιστώσαμε πόσο εξαιρετη είναι η διάρθρωση του ΕΑΜ. Το κάθε χωριό έχει τη δική του «οργάνωση» και χρειάζεται, αν είσαι ξένος, να έχεις άδεια του ΕΑΜ για να μπεις σ' ένα χωριό. Σε περίπτωση που είσαι περαστικός, για δουλειά της «οργάνωσης», αν είσαι αντάρτης ή πολίτης, το εαμικό χωριό θα σου προσφέρει τροφή και στέγαση. Επίσης θα σου προμηθέψει άλογα και θα σου δώσει αν χρειαστεί ένα σύνδεσμο για το επόμενο χωριό. Με τον τρόπο αυτό ταξιδέψαμε από τότε που πατήσαμε το πόδι στην Εύβοια. Αυτή η οργανωτική αποτελεσματικότητα δεν αφορά μόνο μερικούς ταξιδιώτες την ημέρα. Ολόκληροι λόχοι ή και τάγματα ανταρτών μπορούν να έρθουν σ' ένα χωριό και να ταχτοποιηθούν από την τοπική οργάνωση μέσα σε λίγες ώρες. Οι ατομικοί ταξιδιώτες τρώνε στα σπίτια όπου μένουν. Οι μεγάλες ομάδες παίρνουν το φαγητό τους από την

ΕΤΑ, την Επιμελητεία του Αντάρτη. Όταν είχαμε να διασχίσουμε ποτάμια, η οργάνωση του ΕΑΜ φρόντιζε να επιτάξει μπενζίνες για μας και να μας βγάλει στην άλλη όχθη μ' όλα τα μέτρα ασφάλειας, αν και συνέβηκε μια-δυο φορές να περάσουμε απ' του λύκου το στόμα. Αν είμαστε σήμερα ζωντανοί, το χρωστάμε στην οργανωτική αποτελεσματικότητα του ΕΑΜ. Μας έσωσε από πολλές δύσκολες καταστάσεις. Το πληροφοριακό τους δίκτυο είναι θαυμάσια οργανωμένο. Οι πληροφορίες για τις δραστηριότητες του εχθρού σε κάθε ξεχωριστή περιοχή ρέουν συνεχώς. Εκείνο που τους λείπει είναι οι επικοινωνίες, εκτός από τις άμεσες, με τα πόδια ή με τα ζώα. Οι ταχείες όμως επικοινωνίες είναι κάτι αδύνατο για τον ανταρτοπόλεμο, που βασίζεται στη μέθοδο του «χτύπα και φεύγα» μάλλον, παρά στην οργάνωση και τα βαριά εφόδια.

12 του Ιούνη 1944

Έχω αρχίσει να απλώνομαι εδώ πέρα, παρά τις αβεβαιότητες που μου προκαλεί η έλλειψη οδηγιών από το Κάιρο. Ζήτησα από το ΕΑΜ να με βοηθήσει να δημιουργήσω ταχυδρομικά δρομολόγια, ώστε να μπορώ να συγκεντρώνω πληροφοριακό υλικό από τα διάφορα μέρη της χώρας. Το δρομολόγιο της Εύβοιας που θα με συνδέει με το Γραφείο του Καΐρου έχει κιόλας αρχίσει και στοιχίζει άφθονο χρήμα. Οι άνθρωποι που μεταφέρουν το ταχυδρομείο στην Εύβοια έχουν να κάνουν μια μεγάλη κι επικίνδυνη διαδρομή και τα έξοδα δεν είναι πολύ μεγάλα για μια τέτοια υπηρεσία, ιδιαίτερα αν σκεφτεί κανείς την πραγματική αξία του χρήματος. Αν εξακολουθήσουμε όμως με τον τρόπο αυτό, σύντομα θα χρειαστούμε κι αλλά λεφτά. Και το κακό είναι ότι δεν ξέρω τι πρόκειται να κάνει το Κάιρο γι' αυτό το ζήτημα. Το άπλωμά μας εδώ ξεκίνησε από την ιδέα ότι έπρεπε ν' ακολουθήσουμε το αρχικό μας σχέδιο και ότι η συλλογή πληροφοριών και η συντόμευση του χρόνου για τη μεταβίβασή τους ήταν εξίσου σημαντική. Ο τρόπος ενέργειας του Καΐρου, ωστόσο, μας κάνει ν' αμφιβάλουμε για τη σημασία και των δυο.

Το ΕΑΜ μου έδωσε την άδεια να λαβαίνω ορισμένο απόρρητο υλικό, αλλά εγώ έχωσα τη μύτη μου πιο βαθιά και έπαιρνα ίσως περισσότερα απ' όσα έπρεπε. Γι' αυτό και ήμουν σήμερα σε θέση να στείλω στο Κάιρο μια έκθεση για έναν πράκτορα της Γκεστάπο που δούλευε ταυτόχρονα για τους Άγγλους, καθώς και μια λεπτομερή αναφορά για τη στρατιωτική κατάσταση στην περιοχή που καλύπτεται από τη 13η μεραρχία του ΕΛΑΣ.

14 του Ιούνη 1944

Οι πληροφορίες που μου έρχονται εδώ σημειώνουν μια ζωηρή κίνηση μέσα στις δυνάμεις των Γερμανών και των ντόπιων συνεργατών τους στην περιοχή της Θεσσαλίας. Αναφέρεται ότι μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας μεταφέρουν τις οικογένειές τους από τα μικρά κέντρα στα μεγαλύτερα, όπως τη Λάρισα και την Αθήνα. Σε πολλά από τα φυλάκια κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών, οι Γερμανοί αντικαθίστανται από ταγματασφαλίτες και χωροφύλακες. Μεγάλες γερμανικές εφοδιοπομπές κινούνται από διάφορες πόλεις, ενώ σε άλλες οι Γερμανοί ετοιμάζουν τις αποσκευές τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι πληροφορίες αλληλοσυγκρούονται και δεν μπορώ να βρω άκρη. Αν όλες αυτές οι πληροφορίες είναι αληθινές, τότε βρισκόμαστε στις παραμονές μιας αποχώρησης των Γερμανών από την Ελλάδα. Ωστόσο, η αναταραχή μπορεί να είναι μόνο τοπική και να σημαίνει απλώς προετοιμασία για επιθέσεις κατά των ανταρτών. Αν συμβαίνει το τελευταίο, θα πρέπει να είμαστε έτοιμοι για πυροτεχνήματα.

15 του Ιούνη 1944

Στα διάφορα μέρη της Ελλάδας υπάρχουν διαφορές όσον αφορά τη στάση του λαού απέναντι στο ΕΑΜ και τους αντάρτες. Στην Εύβοια υπάρχει μεγάλος ενθουσιασμός για τους αντάρτες γενικά, και μπορεί κανείς να το διαπιστώσει από την προθυμία που δείχνουν οι άνθρωποι να σε δεχτούν στα σπίτια τους και να σου δώσουν τα ζώα τους για να μεταφέρεις τα εφόδιά σου. Όσο όμως προχωράς στην ηπειρωτική Ελλάδα η προθυμία για παροχή βοήθειας μειώνεται σημαντικά κι όσο πλησιάζεις στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας τόσο μικρότερη είναι η βοήθεια που δέχεσαι. Προσπάθησα να εξηγήσω το φαινόμενο και, από τις αναρίθμητες ερωτήσεις που έθετα σε λογής-λογής ανθρώπους, κατέληξα σε ορισμένα συμπεράσματα με τα οποία συμφωνούν πάρα πολλοί. Η ζώνη αυτή χρειάστηκε να σηκώσει το μεγαλύτερο βάρος του αντάρτικου κινήματος τα τελευταία δυόμισι χρόνια. Σε τούτη την ορεινή περιοχή της Κεντρικής Ελλάδας πρωτοεμφανίστηκαν οι αντάρτες και εξακολούθησαν από τότε να βρίσκονται εκεί. Επιπλέον η ζώνη αυτή είναι η φτωχότερη όλης της χώρας και το βάρος γίνεται πιο αισθητό. Επίσης, οι άνθρωποι είναι λιγότερο μορφωμένοι και επομένως λιγότερο επηρεασμένοι από πατριωτικές ιδέες με κοινωνική χροιά. Υπάρχει όμως κι ένας άλλος σπουδαίος παράγοντας που έχει πλήξει οικονομικά τον κόσμο εδώ πιο βαριά από τον πληθυσμό άλλων περιοχών. Ο συνεχής αγώνας κατά του εχθρού σε τούτα τα μέρη διέκοψε τη συγκοινωνία και τα είδη διατροφής εξασφαλίζονται δυσκολότερα απ' ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο μέρος της Ελλάδας. Επιπλέον, οι Γερμανοί φρόντισαν ν' αυξήσουν τις δυσκολίες του πληθυσμού αποκόβοντας τη ζώνη αυτή από κάθε βοήθεια εκ μέρους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού. Ένας τελευταίος λόγος, που όσο κι αν φαίνεται απίστευτος, βασίζεται σε ατράνταχτα γεγονότα, είναι ότι η περιοχή αυτή, δεν ένωσε πάρα πολύ τον εχθρό από άμεση επαφή. Οι Γερμανοί και οι Ιταλοί έμειναν πολύ λίγο σ' αυτά τα μέρη. Τα Τάγματα Ασφαλείας που ο λαός τα μισεί γενικά περισσότερο απ' ό,τι τους Γερμανούς, δε φάνηκαν ποτέ εδώ, και οι χωρικοί δεν καταλαβαίνουν ακριβώς τι σημαίνει να έχεις τον εχθρό μέσα στο χωριό σου. Φαίνεται να είναι γενικός κανόνας ότι οι περιοχές που υπόφεραν περισσότερο από τους Γερμανούς και τα Τάγματα Ασφαλείας είναι εκείνες που υποστηρίζουν περισσότερο τους αντάρτες. Αυτό ισχύει για την Εύβοια. Μου είπαν πολλές φορές ότι η Εύβοια έγινε πολύ πιο φιλοεαμική από τότε που την επισκέφτηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας. Το ίδιο ισχύει και για πολλά αλλά μέρη της Ελλάδας.

16 του Ιούνη 1944

Τέσσερις Γερμανοί κι ένας Μαροκινός εκτελέστηκαν σήμερα στο Καρπενήσι. Ένας Έλληνας εκτελέστηκε ταυτόχρονα, γιατί είχε σκοτώσει τη γυναίκα του. Για αυτόν τον Έλληνα αιχμάλωτο είχα φέρει ένα γράμμα από ένα συγγενή του στη Ρεντίνα, όταν πρωτόρθαμε στο Καρπενήσι. Οι Γερμανοί ήταν αιχμάλωτοι πολέμου, αλλά οι αντάρτες δεν τους χαρίζουν τη ζωή, όπως και οι Γερμανοί δεν χαρίζουν τη ζωή στους αντάρτες που πέφτανε στα χέρια τους.

Ο Παύλος ήταν ένας από τους άντρες του εκτελεστικού αποσπάσματος. Ήρθε στο σπίτι δυο ώρες μετά την εκτέλεση. Μου είπε ότι όλοι οι αιχμάλωτοι έδειξαν μεγάλο θάρρος. Δε ζήτησαν χάρη και δεν είπαν λέξη ως το τέλος. Μόνο ο Μαροκινός φώναξε «Vive la Grèce!», ποιος ξέρει για ποιο λόγο. Ένας από τους Γερμανούς, καθώς πήγαινε για την εκτέλεση φώναξε «Hurra Deutschland!» ή κάτι παρόμοιο.

Για να γίνει οικονομία σε σφαίρες δυο αντάρτες σκόπευαν τον καθένα κατάδικο. Ύστερα από την πρώτη βολή, ένας φύτεψε μια σφαίρα στο κεφάλι καθενός. Πριν την εκτέλεση του Έλληνα διαβάστηκε η απόφαση του ορκωτού δικαστηρίου που τον δίκασε. Ρώτησα τον Παύλο αν διαβάστηκε η «απόφαση» και στους Γερμανούς. Με κοίταξε σαν να είχε μπροστά του έναν τρελό. «Τι απόφαση θα τους διαβαζόταν;» ρώτησε. «Τους εκτελούμε για να μην τρώνε το φαγητό μας».

Σε στιγμές σαν κι αυτή, νιώθω από πιο κοντά τι σημαίνει πόλεμος. Δε μπορώ να μη θλίβομαι γι' αυτούς τους γερμανούς αιχμάλωτους, ούτε όμως μπορώ να μη συμπαθώ και τους αντάρτες. Στην πραγματικότητα η στάση του Παύλου είναι συνέπεια μιας φοβερής εμπειρίας και η ψυχρή λογική του αποκτήθηκε κυρίως στα τελευταία τρία από τα είκοσι δυο χρόνια της ζωής του. Είδε κι υπόφερε πολλά στα τρία αυτά χρόνια σαν αντάρτης. Αυτό τον έκανε πιο σκληρό, αλλά δεν του αφαίρεσε την αίσθηση των αξιών. Τέσσερις γερμανοί αιχμάλωτοι σήμαιναν γι' αυτόν τέσσερις λιγότερες μερίδες ψωμί για τη μονάδα του. Και τέσσερις μερίδες ψωμί σε περίοδο πείνας είναι μια εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα.

Ο Παύλος δεν είναι απάνθρωπος ούτε διεστραμμένος. Είναι απλώς ένας αντάρτης που γνώρισε πολλά και που η στρατιωτική του ζωή άρχισε στα δεκαοχτώ του χρόνια, σε μian εποχή που στην Ελλάδα δεν υπήρχαν ακόμα πάνω από πενήντα αντάρτες και δοκίμασε απίστευτες κακουχίες σ' όλο αυτό το διάστημα.

Ο Παύλος είναι ωστόσο ένας άνθρωπος με ισχυρή συναίσθηση του καθήκοντος. Σήμερα τον προσκόλλησαν σε μας και εκτελεί το χρέος του με ευσυνειδησία και καλή διάθεση. Η μεγάλη φιλοδοξία της ζωής του δεν είναι ούτε να γίνει αστυνομικός ούτε ν' αποκτήσει μian άνετη θέση δημόσιου υπάλληλου. Όπως και πολλοί άλλοι συγχωριανοί του θέλει να πάει στην «Αμέρικα» και ν' ανοίξει ένα εστιατόριο.

17 του Ιούνη 1944

Ο Γιάννης θέλει να γυρίσει στο Κάιρο και θα τον στείλω με ευχαρίστηση για δυο λόγους. Πρώτο, δεν τα πάμε καλά μεταξύ μας και δε μπορεί να με βοηθήσει εδώ. Δεύτερο, και το πιο σπουδαίο, θα επικοινωνήσει προσωπικά με τον Μορτ και θα του πει πόσο άσκημα νιώθω για τον τρόπο που τα πράγματα εξελίχθηκαν με την αποστολή Περικλής. Έχω τη γνώμη πως κάτι δεν πάει κάπου καλά, γιατί εγώ ήρθα εδώ για μian αποστολή που υποτίθεται πως είναι σημαντική, και πέρασε ένας μήνας τώρα δίχως να γίνεται τίποτε. Ο Μορτ έχει χαθεί απ' τον ορίζοντα και κανένας δε μου λέει τι του συμβαίνει. Το μόνο που μπορώ να διακρίνω διαβάζοντας ανάμεσα στις λιγοστές αράδες των τηλεγραφημάτων, είναι ότι βρίσκεται κάπου και είναι ζωντανός.

Από τότε που ήρθαμε εδώ, προσπάθησα να κάνω ό,τι μπορούσα κι άρχισα να δουλεύω μ' ό,τι μου έπεφτε στο χέρι. Η βασική μου δουλειά δεν ήταν να δρω σαν πράκτορας, αλλά μάλλον να έρθω σε κάποια συμφωνία με το ΕΑΜ για να στήσω ομάδες της Μυστικής Υπηρεσίας στην Ελλάδα, και να οργανώσω με τη βοήθειά του και τη συνεργασία του ένα καλό δίκτυο πληροφοριών. Οι άνθρωποι εδώ μας δέχτηκαν πολύ καλά και προσπαθούν να μας βοηθήσουν με κάθε δυνατό τρόπο. Στο τέλος όμως συμβαίνει να βρίσκομαι σε μια κάπως αποκαρδιωτική κατάσταση. Δεν καθόμαστε με σταυρωμένα χέρια εδώπέρα, και το Κάιρο μπορεί να το καταλάβει αυτό, ελπίζω, από την ποσότητα του υλικού που του έχω ήδη στείλει, τηλεγραφικά ή με ταχυδρόμο. Νιώθω όμως πως δεν κάνω αυτό για το όποιο έχω έρθει εδώ και που είναι πολύ πιο σημαντικό. Το ΕΑΜ μας έχει ανοίξει πολλές πόρτες και δεν έχω αυταπάτες για τους λόγους που το κάνει αυτό. Θέλει ν' ανασκευάσει τους βρετανικούς ισχυρισμούς και τις βρετανικές εκθέσεις. Αν όμως οι άνθρωποι αυτοί δουν πως η αποστολή μας αυτή δεν είναι εκείνο που είπαμε ότι είναι, θα πάψουν να δείχνουν το ενδιαφέρον που έδειξαν ως τώρα και μπορούν να σταματήσουν ολότελα να με βοηθούν. Είναι φυσικό να περιμέναμε, έναν ολόκληρο μήνα μετά την πρώτη μας συνάντηση, ότι θα υπήρχε απάντηση σε όσα συζητήσαμε. Τούτη τη στιγμή δεν ξέρω ποια είναι η θέση μου και είμαι πολύ στενοχωρημένος γι' αυτό.

Ο Γιάννης θα εκθέσει προφορικά στον Μορτ τις ανησυχίες μου και θα του δώσει μια ακριβή εικόνα

του τι γίνεται εδώ. Αν ενδιαφερόμαστε ακόμα να δημιουργήσουμε ένα καλό δίκτυο πληροφοριών, έχουμε την ευκαιρία να το κάνουμε, και την αφήνουμε να μας φεύγει από τα χέρια. Με τη συνεργασία του EAM μπορούμε να στήσουμε ένα τέτοιο δίκτυο, που να μας φθονούν κι οι ίδιοι οι Βρετανοί. Το EAM είναι η πραγματική δύναμη σ' όλη την Ελλάδα και μπορεί να κάνει σχεδόν ό,τι θέλει όσον αφορά τη συγκέντρωση πληροφοριών. Οι Βρετανοί προσπαθούν να δουλεύουν εντελώς ανεξάρτητα από το EAM σε τούτο τον τομέα. Αν όμως ενδιαφέρονται για στρατιωτικές πληροφορίες σε βάρος του εχθρού και μάλιστα για ακριβείς πληροφορίες, τότε κάνουν ένα λάθος. Βέβαια, οι Βρετανοί έχουν άλλα σχέδια, που εμείς δεν τα έχουμε. Συνεπώς μια συστηματική συνεργασία με το EAM σε τούτο το πεδίο είναι προς όφελός μας. Μια μέθοδος συνεργασίας, που θα μας επιτρέψει να εφοδιάζουμε το ανώτερο σύστημά μας επικοινωνιών με τεχνικές γνώσεις και χρήμα, όποτε υπάρχει ανάγκη, θα μας δώσει ένα θαυμάσιο δίκτυο πληροφοριών σ' όλη τη χώρα.

19 του Ιούνη 1944

Από το Θεσσαλικό κάμπο φτάνουν πληροφορίες ότι διεξάγονται μάχες μικρής κλίμακας. Αποτελούν μέρος της «Μάχης της Σοδειάς», όπως την αποκαλούν εδώ. Οι αντάρτες βοηθούν τους αγρότες της Θεσσαλίας να θερίσουν και να προστατέψουν το στάρι τους. Μια τέτοια μάχη βρίσκεται στην εξέλιξή της από χτες ανάμεσα στη Μακρακώμη και τη Σπερχειάδα, σαράντα πέντε περίπου χιλιόμετρα από δω. Οι δυο αυτές πόλεις έχουν αλλάξει πολλές φορές χέρια στα δυο τελευταία χρόνια. Βρίσκονται στην άκρη του κάμπου, εκεί που αρχίζουν τα βουνά, και είναι δύσκολο και στους δυο αντιμαχόμενους να κρατήσουν για πολύν καιρό. Και οι δυο πόλεις έχουν καταστραφεί εντελώς από τους Γερμανούς, γιατί κάθε φορά που μπαίνουν, κάνουν χρήση του πυροβολικού για να εκτοπίσουν τους αντάρτες. Η Μακρακώμη ειδικά είχε μια τραχιά ιστορία. Μου λένε πως έχει αλλάξει χέρια δέκα φορές ως τώρα και γι' αυτό έχει ονομαστεί «Στάλινγκραντ». Όταν ανεβαίναμε τα βουνά, το αρχικό μας πρόγραμμα ήταν να περάσουμε από τη Μακρακώμη. Τις μέρες όμως εκείνες μια μάχη μαινόταν σε τούτο το ελληνικό Στάλινγκραντ, και αναγκαστήκαμε να ελιχθούμε, χάνοντας μια περίπου μέρα. Στην περίοδο αυτή της «Μάχης της Σοδειάς», οι Γερμανοί επιδιώκουν μ' όλα τα μέσα να κρατήσουν επίκαιρες θέσεις σαν τη Μακρακώμη και τη Σπερχειάδα, γιατί οι αντάρτες τις χρησιμοποιούν σαν βάσεις εξόρμησης για τις νυχτερινές επιχειρήσεις τους στον κάμπο. Μαθαίνω πως οι αντάρτες θερίζουν κάποτε τη νύχτα και βοηθάνε ύστερα τους αγρότες να μεταφέρουν το στάρι σε ασφαλή μέρη, όπου το αλώνισμα μπορεί να γίνει μακριά από τον έλεγχο των Γερμανών.

21 του Ιούνη 1944

Έφτασε σήμερα ένα πολύ ευπρόσδεκτο τηλεγράφημα από το Κάιρο. Έρχεται από τον προϊστάμενό μου Μορτ ύστερα από μια τόσο μακριά σιωπή. «ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΘΑΥΜΑΣΙΟ. ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΕ ΝΑ ΜΑΣ ΣΤΕΛΝΕΙΣ ΟΣΟ ΜΠΟΡΕΙΣ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΚΙ ΑΠΟ ΤΑ ΔΥΟ». Καλό νέο, που με κάνει να ξαναβρώ την ηρεμία μου. Από το περιεχόμενο φαίνεται πως το αρχικό μας σχέδιο θα πραγματοποιηθεί. Ο ανώτερός μας ζήτησε μάλιστα την προαγωγή μας και φροντίζει για τα ατομικά μας προβλήματα.

22 του Ιούνη 1944

Έλαβα σήμερα ένα πολύ σπουδαίο τηλεγράφημα από το Κάιρο. Μου ζητούν να εξετάσω αν μπορεί να βρεθεί στην Ελλάδα κάποιο είδος γερμανικής τηλεκατευθυνόμενης βόμβας, που μου δίνουν τη λεπτομερή περιγραφή της. Φαίνεται πως θα χρειαστεί να συγκροτήσω μια ή και περισσότερες

ομάδες για τη διερεύνηση του ζητήματος, γιατί οι ανώτεροί μου δε θέλουν να αναλάβω τη δουλειά προσωπικά. Το τηλεγράφημα λέει πως οφείλω να μείνω εκεί που είμαι κι αυτό μου δείχνει πως το Κάιρο προσδίδει τουλάχιστο κάποια σημασία στην αποστολή μου και στη δουλειά που έκανα ως τώρα.

27 του Ιούνη 1944

Μετακινηθήκαμε σε μια νέα τοποθεσία — μια ομάδα χωριουδάκια, γνωστά με τη συλλογική ονομασία Πετρίλλια. Πρόκειται για μιαν απρόσιτη σχεδόν περιοχή στο κέντρο της οροσειράς της Πίνδου. Προφανώς το μέρος αυτό επιλέχθηκε για τη μεγαλύτερη ασφάλεια που προσφέρει. Δεν υπάρχει εδώ κανένας δρόμος και χρειάζεσαι δυο μέρες τουλάχιστο πεζοπορία για να φτάσεις στο θεσσαλικό κάμπο. Φτάσαμε εδώ χτες τη νύχτα ύστερα από κουραστική πορεία τεσσάρων ημερών. Χρησιμοποιήσαμε τέσσερα μουλάρια για να μεταφέρουμε τα εφόδιά μας, ή πιο σωστά τέσσερα μουλάρια σαν φορτηγά και ένα για καβάλλα. Το τελευταίο έπρεπε να το «μοιράσουμε» οι τρεις μας. Ο Μπαρμπα-Κώστας, που είναι ο γεροντότερος και σε κακή μάλλον κατάσταση υγείας εξαιτίας της πεντάχρονης παραμονής του στις φυλακές, πήγαινε τον περισσότερο καιρό καβάλα.

Η διαδρομή ήταν θαυμάσια μέσα στο εξαίσιο σε ομορφιές τοπίο. Σκαρφαλώσαμε ψηλές βουνοκορφές, διασχίσαμε μακριά φαράγγια και βουνίσιες ρεματιές. Τις τελευταίες, επειδή δεν είχαν γεφύρια, αναγκαστήκαμε να τις περάσουμε είτε ξεγυμνωμένοι από τη μέση και κάτω είτε στη ράχη του μουλαριού. Η περιοχή είναι τρομερά φτωχή και οι άνθρωποι ζουν με πρωτόγονο τρόπο. Τα σπίτια είναι καλυβίτσες από ένα μόνο δωμάτιο. Τα ζώα μαντρίζονται συχνά μέσα στο ίδιο το σπίτι. Πόσο μετανιώνω που αφήσαμε τους υπνόσακούς μας στο Καρπενήσι! Αν τους είχαμε, θα μπορούσαμε να κοιμόμασταν στο ύπαιθρο και ν' αποφεύγαμε τις δυσκολίες μέσα σε τέτοια καλυβόσπιτα. Φοβούμαι πως μαζί μ' όλα τ' άλλα ξαναπιάσαμε ψείρες. Δεν υπάρχει τίποτε που να με φοβίζει περισσότερο από τις ψείρες. Πρωτόρθα σ' επαφή με τούτο τον εχθρό στο δρόμο για το Καρπενήσι, και είδα κι έπαθα να τις ξεφορτωθώ. Τώρα κάτι μου λέει πως τις άρπαξα πάλι και τώρα έχω μικρότερες δυνατότητες να γλυτώσω απ' αυτές, γιατί οι ευκολίες για σωματική καθαριότητα είναι μηδαμινές σε τούτο το χωριό.

Την πρώτη νύχτα της πορείας, αντί να κοιμηθώ μέσα σε δωμάτιο μαζί μ' όλα τα μέλη μιας πολυμελούς οικογένειας χωρικών, κοιμήθηκα σ' έναν εξώστη κάτω από τον οποίο προς μεγάλη μου έκπληξη, ανακάλυψα σε λίγο πως ήταν σταυλισμένο ένα γουρούνι. Όπως ήταν φυσικό, πέρασα το μεγαλύτερο μέρος της νύχτας ξύπνιος από τις γρουξιές του γουρουνιού.

Τη δεύτερη νύχτα το σπίτι ήταν μονοκάμαρα, «άνευ λουτρού κι αποχωρητηρίου»! Τη φορά όμως αυτή τα πράματα ήταν πολύ χειρότερα. Κοιμήθηκα πάνω σ' ένα μακρύ και στενό κασόνι με μια γίδα δεμένη στο ένα του άκρο. Εκτός από μένα και τη γίδα, οι άλλοι ομόστεγοι ήταν ένας ροχαλίζων χωρικός κι ένας Ιταλός αιχμάλωτος πολέμου, που χρησιμοποιείται σαν εργάτης από το χωρικό. Φυσικά σε τέτοιους πολυτελείς υπνοθαλάμους κανένας δε βγάζει τα ρούχα από πάνω του.

Η τρίτη νύχτα ήταν η χειρότερη απ' όλες. Στην αρχή, όλα φαίνονταν ότι θα πήγαιναν καλά. Το σπίτι ήταν πολύ καλύτερο απ' όλα εκείνα στα οποία καταλύσαμε τις τελευταίες μέρες κι αρχίσαμε να ελπίζουμε. Επιπλέον θα είχαμε ξεχωριστό, δικό μας δωμάτιο! Ωστόσο και τούτη τη νύχτα ήταν μοιραίο να μην μπορέσουμε να κλείσουμε μάτι γιατί μας έκανε ολομέτωπη επίθεση ένας αμείλικτος εχθρός. Ένας εχθρός βρώμικος μαζί κι αχρείος, που τελικά μας εκτόπισε μεσονυχτίς από το σπίτι: Κοριοί! Επιτίθενται κατά σμήνη και το χειρότερο πράμα που μπορεί να σου συμβεί είναι να αντεπιτεθείς. Τότε αρχίζει η τραγωδία: σκοτώνεις έναν εχθρό αλλά μ' αυτό, σκάβεις ο ίδιος το λάκκο σου, γιατί ο κάθε φονευόμενος κοριός εκπέμπει μια δυσωδία που πάει ως τα ουράνια... Κι έρχεται

κάποτε η στιγμή που δε μπορείς ν' αντέξεις άλλο. Ενδίδεις και βγαίνεις έξω, αφήνοντας τον εχθρό θριαμβευτή στο πεδίο της μάχης, και το αίμα σου σκορπισμένο ολόγυρα. Αυτό πάθαμε την προπερασμένη νύχτα. Πήραμε τις κουβέρτες μας και προσπαθήσαμε να κοιμηθούμε έξω στον ψυχρό βουνίσιο αέρα.

Αν όμως κρίνουμε από τη χτεσινή νύχτα δε φαίνεται πως η κατάσταση καλυτέρευσε με τον ερχομό μας σε τούτο το χωριό. Αν και ήμασταν τρομερά κουρασμένοι, η διανυκτέρευση σε τούτα τα σπίτια μου θύμισε την πρώτη νύχτα που αποβιβαστήκαμε στην Εύβοια, όταν κοιμηθήκαμε στο στάβλο ενός γαϊδάρου. Ξυνόμασταν όλη τη νύχτα, σημάδι παρουσίας του υπ' αριθμόν 3 εχθρού, όχι βέβαια τόσο κακού όσο οι ψείρες και οι κοριοί, αλλά που είναι παρών και σ' ενοχλεί όλο τον καιρό, νύχτα και μέρα: Ψύλλοι! Φυσικά κανένας μας δεν περιμένει να βρει εδώ λεκάνη μπάνιου. Οι άνθρωποι λούζονται στα ρυάκια τους θερινούς μήνες, αλλά το νερό είναι ψυχρότατο ακόμα σε τούτα τα μέρη. Ο μόνος τρόπος να νιφτείς είναι να πάρεις λίγο νερό ζεστό μέσα στο σταύλο, αλλά αυτό δημιουργεί ίσως περισσότερη ακαθαρσία και τραβάει περισσότερους ψύλλους.

28 του Ιούνη 1944

Σημάδια εμφύλιου πολέμου πλανιούνται στον αέρα. Η ατμόσφαιρα σε τούτα τα μέρη είναι πολύ βαριά. Πριν απ' όλα η διακοπή των συνομιλιών της Μέσης Ανατολής δε χαροποιεί κανένα. Το ΕΑΜ, όπως φαίνεται, ήθελε την επιτυχία των διαπραγματεύσεων και επιζητούσε κάποια συμφωνία, που θα εξασφάλιζε στο κίνημα της Αντίστασης κάποια πλεονεκτήματα, τα οποία όμως η άλλη πλευρά δεν είναι καθόλου διατεθειμένη να παραχωρήσει.

Οι Βρετανοί υποστηρίζουν την εξόριστη κυβέρνηση και οι παλαιοκομματικοί πολιτικοί τάσσονται με το μέρος της. Επιπλέον, η εξέγερση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής δε βοήθησε καθόλου το ΕΑΜ. Η εξέγερση αυτή αποδίδεται σε υποκίνηση του ΕΑΜ και χρησιμοποιήθηκε στις συνομιλίες ως ένα ισχυρό επιχείρημα εναντίον του κινήματος της Αντίστασης. Κατά τον Μιλτιάδη Πορφυρογένη, που ήταν ένας από τους αντιπροσώπους του ΕΑΜ στη Διάσκεψη και επέστρεψε στο Βουνό χτες, η ψυχολογική πίεση που ασκήθηκε στην αντιπροσωπεία του ΕΑΜ ήταν φοβερή. Οι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ, που έρχονται από την καθάρια και ηρωική ατμόσφαιρα των ελληνικών βουνών βρέθηκαν ξαφνικά μέσα σ' ένα αποπνικτικό εχθρικό περιβάλλον. Οι άλλοι συνομιλητές τούς αντίκριζαν και τους φέρνονταν όχι σαν ηγέτες ενός μεγάλου κινήματος, αλλά σαν ένοχους που έπρεπε να απολογηθούν. Τις πρώτες λίγες μέρες είχαν τεθεί σ' ένα είδος απομόνωσης από τους Βρετανούς και δε μπορούσαν ν' ανταλλάσσουν γνώμες με τους άλλους συνομιλητές τους έξω από τη Διάσκεψη. Τους είχαν χωρίσει ακόμα και μεταξύ τους: οι κομμουνιστές κατέλυσαν μακριά από τα πιο μετριοπαθή στοιχεία της εαμικής αντιπροσωπείας. Έτσι ο Πορφυρογένης εξηγεί τις «παραχωρήσεις» που έκανε η αντιπροσωπεία, παρεκκλίνοντας από τις αρχικές οδηγίες που είχε λάβει κατά την αναχώρησή της από την Ελλάδα. Ο Πορφυρογένης είχε κληθεί εδώ για διαβουλεύσεις, αλλά για την ώρα ελάχιστη πιθανότητα υπάρχει ν' αλλάξει το ΕΑΜ τη θέση του. Έμαθα εμπιστευτικά ότι το σχέδιο είναι ν' ανακληθούν και τα υπόλοιπα μέλη της αντιπροσωπείας από το Κάιρο και να αφεθεί η επόμενη ενέργεια στην εξόριστη Κυβέρνηση.

28 του Ιούνη 1944

Οι ειδήσεις, τις τελευταίες αυτές μέρες, για τον αδελφοκτόνο αγώνα των Ελλήνων γίνονται όλο και πιο ανησυχητικές. Τα Τάγματα Ασφαλείας και οι Γερμανοί, σύμφωνα με πληροφορίες, έχουν εντείνει τη δραστηριότητά τους σ' όλη τη χώρα, κυρίως όμως μέσα στην Αθήνα. Οι ίδιες αυτές δυνάμεις, και ιδιαίτερα τα Τάγματα Ασφαλείας, είχαν βρεθεί σε δύσκολη θέση, όταν ανακοινώθηκε

από τη Διάσκεψη του Λιβάνου η επίτευξη μιας συμφωνίας. Τώρα ξαναζωήρεψαν και άρχισαν μεγάλης κλίμακας διωγμούς, ιδιαίτερα στα προάστια της Αθήνας, όπου θέτουν σ' εφαρμογή ένα πρόγραμμα εξόντωσης των μελών του ΕΑΜ. Τις τελευταίες μέρες αναφέρονται επιθέσεις εναντίον του ΕΛΑΣ κι από τις δυνάμεις του Ζέρβα στη βόρεια περιοχή της Πρέβεζας. Η ηγεσία του ΕΑΜ εδώ θεωρεί την όλη υπόθεση ένα γενικότερο σχέδιο που μπαίνει σ' εφαρμογή με σκοπό να εξαναγκαστεί το ΕΑΜ να δεχτεί τις απόψεις του Καΐρου στο ζήτημα της Εθνικής Ενότητας. Ισχυρίζεται επίσης σε ιδιωτικές συζητήσεις, ότι υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ της εγκάθετης κυβέρνησης των δοσιλόγων της Αθήνας, της Ιντέλιτζενς Σέρβις, του Ζέρβα, των Ταγμάτων Ασφαλείας και της κυβέρνησης Παπανδρέου.

Πληροφορούμαι ότι το ΕΑΜ διαμαρτυρήθηκε στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση για τις επιθέσεις του Ζέρβα, θεωρώντας τον Παπανδρέου υπεύθυνο για την παραβίαση από τον Ζέρβα των παλιότερων συμφωνιών σχετικά με τις στρατιωτικές θέσεις των δυο μερών. Η διαμαρτυρία έγινε στη βάση της αναγνώρισης από το Ζέρβα ότι έχει θέσει τον εαυτό του υπό τις διαταγές της κυβέρνησης του Καΐρου.

29 του Ιούνη 1944

Μια κρίσιμη κατάσταση έχει διαμορφωθεί σε πολλά μέρη της χώρας. Αναφέρεται ότι στην Εύβοια τρισήμισι χιλιάδες γερμανοί στρατιώτες και άνδρες της κυβέρνησης των δοσιλόγων εισέβαλαν στο νησί και ότι ο ΕΛΑΣ της Εύβοιας τηλεγράφησε στο Γενικό Αρχηγείο πως δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την κατάσταση, ελλείψει πολεμοφοδίων. Ζητάει πολεμοφόδια, αλλά το Γεν. Στρατηγείο δεν μπορεί να ικανοποιήσει το αίτημα.

Κι άλλες ειδήσεις καταφθάνουν για τη μάχη που διεξάγεται στην Κεντρική Ελλάδα από την περασμένη βδομάδα. Ο εχθρός επιτέθηκε με ισχυρές δυνάμεις και με υποστήριξη πυροβολικού και θωρακισμένων. Προσέκρουσε στην αντίσταση των ανταρτών, αλλά δεν κατορθώθηκε η αναχαίτισή του. Η Σπερχειάδα και η Υπάτη καταστράφηκαν. Στη Μακρακώμη δεν είχε μείνει τίποτα πια από τις προηγούμενες συγκρούσεις για να καταστραφεί τούτη τη φορά. Ωστόσο, το λυπηρότερο νέο έρχεται από μια μικρή κωμόπολη, κοντά στον Κορινθιακό κόλπο: το Δίστομο. Ανακοινώθηκε σήμερα ότι γερμανικά και μαροκινά στρατεύματα σφάξανε πάνω από πεντακόσια άτομα από τον άμαχο πληθυσμό. Για την ώρα δεν υπάρχουν περισσότερες λεπτομέρειες για τούτο το αποτρόπαιο έγκλημα.

Η Αθήνα αναφέρει πάλι συνεχείς επιθέσεις των Γερμανών και των ντόπιων συνεργατών τους εναντίον όλων σχεδόν των προαστίων της πρωτεύουσας. Εκεί επικρατεί μεγάλη τρομοκρατία κι ο πληθυσμός βρίσκεται σε απελπιστική κατάσταση. Όλη τούτη η δραστηριότητα του εχθρού πρέπει να έχει κάποιαν εξήγηση. Η μόνη που μπορώ να σκεφτώ ως τώρα είναι ότι οι Γερμανοί προετοιμάζονται για ενδεχόμενη αποχώρησή τους και προσπαθούν να εξαντλήσουν τον ελληνικό λαό και το αντιστασιακό κίνημα σε τέτοιο βαθμό που να μην μπορούν να τους κάνουν μεγάλη ζημιά όταν δοκιμάσουν να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Ο ΕΛΑΣ καταφέρει στους Γερμανούς καθημερινά χτυπήματα σ' όλη τη χώρα, αλλά βρίσκεται σε φοβερά μειονεκτική θέση από έλλειψη βαρέως οπλισμού και πολεμοφοδίων.

Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ μου έδωσε σήμερα μιαν απάντηση στα ερωτήματα που είχε θέσει το Γραφείο του Καΐρου πριν ένα δεκαήμερο σχετικά με το σχέδιο της επιχείρησης «Κιβωτός του Νώε». Το τηλεγράφημα από το Κάιρο μου είχε φανεί στην αρχή δυσνόητο, αλλά όσο περνούσαν οι μέρες το πλήρες νόημα και η σημασία του γίνονται πιο ξεκάθαρα. Το σχέδιο «Κιβωτός του Νώε» είχε συμφωνηθεί πριν λίγο καιρό ανάμεσα στον ΕΛΑΣ, τους Βρετανούς και το OSS. Στην ουσία πρόκειται, νομίζω, για βρετανικό σχέδιο που οι άλλοι έχουν εγκρίνει. Ο ΕΛΑΣ δε φάνηκε ενθουσιασμένος με τούτο το σχέδιο, γιατί το βλέπει σαν πονηριά των Βρετανών που αποβλέπει στην ακινητοποίηση των δυνάμεών του, αλλά είναι πρόθυμος να συμμετάσχει στην εκτέλεση του, για να μη θεωρηθεί ότι κάνει αντίπραξη στα στρατιωτικά σχέδια του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής, στο οποίο ισχυρίζεται ότι υπάγεται. Το OSS, ωστόσο, φαίνεται να έχει κλονιστεί ύστερα από τη διακοπή των συνομιλιών για την εθνική ενότητα και θέλει να έχει απευθείας και από πρώτο χέρι πληροφορίες για τις αντιδράσεις του ΕΑΜ προς το σχέδιο. Αυτό μπορεί να είναι το μόνο νόημα του τηλεγραφήματός του προς εμένα.

Το ΕΑΜ μου έδωσε μια μακροσκελή γραπτή απάντηση, που δείχνει πόσο μεγάλη σημασία αποδίδει στο ζήτημα, και η απάντηση αυτή προχωρεί πολύ πιο πέρα από το καθαυτό θέμα των ερωτήσεων. Δηλώνει «με τον πιο κατηγορηματικό κι υπεύθυνο τρόπο πως ο ΕΛΑΣ αποτελεί τμήμα των συμμαχικών ενόπλων δυνάμεων και ακολουθεί πιστά τις διαταγές του Συμμαχικού Γενικού Στρατηγείου της Μ. Α.». Σε ομαλές περιστάσεις, μια τέτοια δήλωση δεν θα χρειαζόταν να γίνει, ύστερα όμως από τη διακοπή των διαπραγματεύσεων, έχει πιθανώς μεγάλη σημασία. Η δήλωση συνεχίζει, τονίζοντας ότι οι αναγκαίες για την εκτέλεση της επιχείρησης «Κιβωτός του Νώε» δυνάμεις τέθηκαν κατά μέρος και παραπονιέται κατά κάποιο τρόπο για το ότι έχουν ακινητοποιηθεί, «ενώ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε επιχειρήσεις». Επίσης βεβαιώνει ότι «θα συνεργαστεί και θα εκτελέσει πιστά όλες τις στρατιωτικές εντολές των Συμμάχων». Στην ερώτηση σχετικά με τον αρχηγό ενός εθνικού στρατού που θα ήταν αποδεκτός από τον ΕΛΑΣ, η απάντηση είναι ότι ο ΕΛΑΣ θα θυσιάσει τους δικούς του στρατιωτικούς ηγέτες και θα δεχτεί το στρατηγό Οθωναίο, «που το παρελθόν του παρέχει την εγγύηση ότι ο εθνικός στρατός θα χρησιμοποιηθεί μόνο για να πολεμήσει το φασισμό στο πλευρό των Συμμάχων και δε θα γίνει όργανο φασιστικών και αντιδημοκρατικών επιδιώξεων». Τα παραπάνω είναι οι λίγο ή πολύ άμεσες απαντήσεις στις ερωτήσεις που έθεσε το Γραφείο του Καΐρου. Ωστόσο, το ΕΑΜ βρήκε μιαν ευκαιρία για να παρεμβάλει στην απάντησή του μερικά παράπονα, χαρακτηριστικά των απόψεων που επικρατούν εδώ και πολύ ενδιαφέροντα, γιατί δείχνουν τις διαφορές που χωρίζουν το ΕΑΜ και τους Βρετανούς.

Να ένα μεγάλο απόσπασμα από την απάντηση:

«Οι Σύμμαχοι πρέπει να υπολογίζουν στο μέγιστο που μπορεί να δώσει ένας στρατός σαν τον ΕΛΑΣ με τη μεγάλη μαχητική του δύναμη και το επιθετικό του πνεύμα. Το μόνο μειονέκτημα του ΕΛΑΣ σήμερα είναι ότι του λείπουν τα εφόδια που χρειάζεται και αναγκαστικά εξαρτάται πλήρως σ' ό,τι αφορά τα όπλα και τα πολεμοφόδια απ' αυτά που μπορεί να κυριεύσει από τον εχθρό. Το ΕΑΜ εκφράζει την κατάπληξή του για το γεγονός ότι οι Σύμμαχοι, σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή, δεν εφοδιάζουν και δεν χρησιμοποιούν τον ΕΛΑΣ σε πιο έντονες πολεμικές επιχειρήσεις, τόσο μάλλον που ο ΕΛΑΣ μπορεί να κινητοποιήσει αμέσως τις εφεδρείες του και να διπλασιάσει έτσι την αριθμητική του δύναμη και τη μαχητική του ισχύ. Το ΕΑΜ διαβεβαιώνει ακόμα μια φορά ότι ο ΕΛΑΣ είναι ένας δημοκρατικός στρατός που σκοπός του είναι να πολεμήσει κατά των φασιστών επιδρομέων. Κάθε άλλη γνώμη για τον ΕΛΑΣ είναι έξω από την πραγματικότητα».

Αν αυτές οι διαβεβαιώσεις εκ μέρους του ΕΑΜ γίνουν δεκτές από το OSS — και ελπίζω να γίνουν — τότε σύντομα θα έχουμε αρκετούς Αμερικανούς κομμάντος στην Ελλάδα, που θα συνεργάζονται με

τον ΕΛΑΣ και τους Βρετανούς για την παρενόχληση του εχθρού!

4 του Ιούλη 1944

Τηλεγράφησα σήμερα στον προϊστάμενό μου να στείλει ένα βοηθό. Του ζητώ να μη τον στείλει με πλοίο, γιατί θ' αργήσει πολύ και γιατί το ταξίδι στη θάλασσα είναι πιο επικίνδυνο τώρα λόγω των επιχειρήσεων του εχθρού στην Εύβοια. Αν στείλει μαζί και μια συσκευή ασυρμάτου, όπως το έχω ζητήσει, τότε το ΕΑΜ θα μου δώσει ένα χειριστή και θα μπορέσω να τον εγκαταστήσω κάπου στη Θεσσαλία, όπου θα είναι σε θέση να παρακολουθεί τις κινήσεις των Γερμανών και να είναι πολύ χρήσιμος για στρατιωτικές πληροφορίες. Η σύλληψη του Νάσου, που επρόκειτο να έρθει γι' αυτή τη δουλειά, δεν παύει να με βασανίζει. Ο Λαίηκς λέει ότι πιάστηκε από τους Βρετανούς, και ότι οι κατηγορίες που του προσάπτονται είναι βαριές. Εκείνο που εγώ υποπτεύομαι είναι ότι θα έχει πάρει κάποιο μέρος στην πρόσφατη εξέγερση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής.

Ζητώ ορισμένες ποσότητες τροφίμων και εφοδίων στην περίπτωση που αποφασίσουν να κάνουν ρίψεις με αλεξίπτωτα. Αυτό μπορούν να το κάμουν και δίχως πρόσθετα έξοδα ή πρόσθετη δουλειά.

4 του Ιούλη 1944

Ο Τύπος στην Ελεύθερη Ελλάδα είναι καλά οργανωμένος και παίζει τόσο σπουδαίο ρόλο όσο και σε οποιαδήποτε οργανωμένη κοινωνία. Δεν μπορούσα να φανταστώ ότι σε τούτα τα ορεινά μέρη θα βρίσκαμε καθημερινές, δισεβδομαδιαίες, εβδομαδιαίες εφημερίδες και μηνιατικά περιοδικά. Κι όμως αυτή είναι η πραγματικότητα. Οι άνθρωποι αυτοί καταλαβαίνουν τη σημασία του γραπτού λόγου. Τελευταία άκουσα να λέγεται ότι προσπαθούν να οργανώσουν ένα ραδιοφωνικό σταθμό για να μεταδίδουν ειδήσεις στο εξωτερικό σε βραχεία κύματα. Υπάρχουν τυπογραφεία σκορπισμένα σ' όλα τα χωριά της περιοχής. Οι κομμουνιστές τυπώνουν τις περισσότερες από τις εφημερίδες, αλλά και οι σοσιαλιστές και τ' αλλά μικρότερα κόμματα του ΕΑΜ, όπως και το ίδιο το ΕΑΜ, έχουν τα δικά τους έντυπα όργανα. Η δισεβδομαδιαία εφημερίδα του ΕΑΜ έχει τον τίτλο «Ελεύθερη Ελλάδα» και ο θείος μου Νίκος Καρβούνης είναι ο αρχισυντάχτης της. Όπως συμβαίνει παντού με τους Έλληνες, είτε βρίσκονται σ' ένα χωριό, είτε σ' ένα καφενείο της Αθήνας ή της 42ης οδού της Νέας Υόρκης, η πολιτική και η ειδησεογραφία γενικότερα είναι κι εδώ τα κύρια θέματα της ημέρας. Όπου υπάρχει εδώ ένα ραδιόφωνο, και μια μπαταρία (το ηλεκτρικό ρεύμα λείπει), οι άνθρωποι μαζεύονται για ν' ακούσουν τις ειδήσεις από το Λονδίνο ή τη Φωνή της Αμερικής, αν μπορέσουν να την πιάσουν. Η σύνταξη γίνεται μέσα στο δωμάτιο όπου είναι εγκαταστημένο το ραδιόφωνο και έξω στην αυλή. Ωστόσο, το σπουδαιότερο μέσο επικοινωνίας σε τούτη την περιοχή δεν είναι ούτε το ραδιόφωνο ούτε η εφημερίδα, αλλά ένα όργανο που η ανάγκη και η εφευρετικότητα το έχουν αναπτύξει. Πρόκειται για το «χωνί». Αποτελείται πράγματι από ένα μεγάλο τενεκεδένιο χωνί, που θυμίζει το γραφικό εκείνο μεγάφωνο του φωνογράφου της γιαγιάς μας. Κάθε μέρα σε καθορισμένες ώρες το πρωί και το απόγεμα, κυρίως όμως το απόγεμα, στην Ελεύθερη και στην κατεχόμενη Ελλάδα, ένα νέο παλληκάρι που εκπροσωπεί το ΕΑΜ ανεβαίνει σε κάποιο ψηλό μέρος και απευθύνεται στο λαό με το «χωνί» του. «Το ΕΑΜ του ... (το όνομα του χωριού ή της πόλης ή της συνοικίας) σας μιλάει... Σας μεταδίδουμε τις τελευταίες ειδήσεις από τους Συμμάχους μας... Χτες στο Στάλινγκραντ οι χιτλερικοί υπέστηκαν τη μεγαλύτερη ήττα αυτού του πολέμου... Χιλιάδες αμερικάνικα αεροπλάνα χτύπησαν γερμανικούς στόχους με εντυπωσιακά αποτελέσματα...» κτλ. Ακολουθούν οι εσωτερικές ειδήσεις. «Ο ηρωικός μας ΕΛΑΣ εξέδωσε το ακόλουθο ανακοινωθέν για τις επιχειρήσεις... Η μεγάλη γέφυρα του... τινάχτηκε από τους αντάρτες της Θεσσαλίας... 15 χιλιόμετρα σιδηροδρομικής γραμμής αχρηστεύτηκαν στη Δυτική Μακεδονία, όπου οι Γερμανοί συνεχίζουν τις εκκαθαριστικές

τους επιχειρήσεις...» κτλ.

Στην Αθήνα και γενικότερα σ' όλη την κατεχόμενη Ελλάδα, αυτές οι διαφωτιστικές επιχειρήσεις είναι εξαιρετικά επικίνδυνες, αλλά διεξάγονται με αμείωτο ενθουσιασμό «γιατί τα νέα πρέπει να φτάνουν στο λαό», όπως εξήγησε ένας μαχητής της Αντίστασης. Για να προστατέψει τους ανθρώπους του, το ΕΑΜ των κατεχόμενων ζωνών χρησιμοποιεί την ακόλουθη μέθοδο. Ένας νέος με το «χωνί» ανεβαίνει στην ταράτσα ενός κτιρίου τη νύχτα, ενώ μια αρκετά μεγάλη ομάδα ένοπλων ανδρών κυκλώνει τη συνοικία σε ακτίνα πολλών τετράγωνων, όπου ακούγεται η φωνή από το μεγάφωνο. Οποιαδήποτε κίνηση του εχθρού ή της αστυνομίας αναφέρεται με ειδικά σήματα και ο εκφωνητής φροντίζει να διαφύγει. Η σύγκρουση πρέπει ν' αποφεύγεται όσο είναι δυνατό, αλλά οι φύλακες κάτω είναι έτοιμοι να δώσουν τη μάχη αν η κατάσταση εκτραχυνθεί. Πολλοί απ' αυτούς τους εκφωνητές - διαφωτιστές και οι σύντροφοί τους σκοτώνονται με τον τρόπο αυτό, αλλά «τα νέα πρέπει να φτάσουν στο λαό», και η ζωή προχωρεί με τους κινδύνους της κάτω από τη βαριά σκιά του κατακτητή.

5 του Ιούλη 1944

Ο Ζέρβας απάντησε τηλεγραφικά στη διαμαρτυρία του ΕΑΜ, λέγοντας πως άρχισε την επίθεση για να καταλάβει την περιοχή της Πρέβεζας, ύστερα από εντολή που έλαβε από το Βρετανικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής. Το ΕΑΜ είναι πολύ ενοχλημένο από την όλη κατάσταση. Είναι ιδιαίτερα δυσαρεστημένο από τους Βρετανούς, που, λέει, δεν του έχουν εμπιστοσύνη, αλλά προτιμούν να διαπραγματεύονται μ' έναν πληρωμένο μισθοφόρο σαν τον Ζέρβα. Εκείνο που πιθανώς κάνει το ΕΑΜ ν' αποφεύγει να χτυπηθεί με τον Ζέρβα αυτή τη στιγμή, είναι η σκέψη ότι οι Γερμανοί σύντομα θ' αποσυρθούν από την Ελλάδα, καθώς επίσης κι ότι οι γερμανικές δυνάμεις στην Ήπειρο θα βοηθήσουν τον Ζέρβα εναντίον του ΕΛΑΣ, όπως έγινε με τις περσινές επιχειρήσεις. Με τη διαφορά ότι τώρα η συνεργασία μεταξύ Ζέρβα και Γερμανών είναι, σύμφωνα με τις εαμικές πηγές, πολύ στενότερη από πριν. Μυστικές εκθέσεις του ΕΑΜ που είδα τελευταία δίνουν άφθονα στοιχεία για τη συνεργασία μεταξύ οργανώσεων του ΕΔΕΣ και των Γερμανών, ιδιαίτερα στις περιοχές της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Αθήνας.

Ο συνταγματάρχης Κρις, αρχηγός της βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα είναι πολύ αντιπαθής εδώ και η φημολογούμενη ανάκλησή του χαροποίησε πολλούς από τους ηγέτες των ανταρτών. Το ΕΑΜ είχε ζητήσει στο παρελθόν με διάφορες ευκαιρίες την ανάκλησή του. Η ηγεσία του ΕΑΜ πιστεύει πως ο Κρις μεροληπτεί υπέρ του Ζέρβα και, απ' ό,τι μου έχει ειπωθεί, έχει στα χέρια της ορισμένα ντοκουμέντα που αποδείχνουν ότι οι δυο αυτοί είναι πολύ δεμένοι μεταξύ τους, τόσο στις επίσημες σχέσεις τους, όσο και στις προσωπικές.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΚΕ

5 του Ιούλη 1944

Η γενική πολιτική του ΕΑΜ και, ειδικότερα, του ΚΚΕ, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο, που μια προσεκτική μελέτη του θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια βαθύτερη γνώση των μελλοντικών τάσεων αυτού του δυναμικότερου κινήματος της Ελλάδας. Απ' ό,τι μπορώ ν' αντιληφθώ ως τώρα, το ΕΑΜ δεν ακολουθεί μια «ταξική» πολιτική. Το ΚΚΕ, που είναι η ισχυρότερη ομάδα στην ηγεσία αυτής της οργάνωσης, δεν ακολουθεί καν μια σοσιαλιστική πολιτική τη στιγμή αυτή. Στην

πραγματικότητα υπάρχουν μέσα στο ΕΑΜ στοιχεία που ανήκουν στα μεσαία στρώματα και απαιτούν πιο ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις από κείνες που οι κομμουνιστές είναι πρόθυμοι να δεχτούν. Ένα παράδειγμα είναι η πρόταση που έκαναν οι «αριστεροί φιλελεύθεροι» στο Εθνικό Συμβούλιο, για την ψήφιση μιας απόφασης υπέρ του χωρισμού Εκκλησίας και Κράτους. Το ΚΚΕ αντιτάχθηκε και καταψήφισε το σχέδιο απόφασης, με το επιχείρημα ότι πρόκειται για μια θεμελιακή μεταρρύθμιση που θα πρέπει να διακανονιστεί από την Εθνοσυνέλευση που θα συγκληθεί μετά την Απελευθέρωση.

Ένα άλλο παράδειγμα αυτής της κομμουνιστικής πολιτικής είναι αυτό που έμαθα από αξιόπιστη πηγή σήμερα το πρωί. Ο επικεφαλής του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ — μου είπε ο πληροφοριοδότης μου — πήγε χτες στη συνεδρίαση της ΠΕΕΑ και ζήτησε από τους υπουργούς να μην πάρουν αποφάσεις για ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις. Ταυτόχρονα ξέρω σαν γεγονός ότι τα μέλη του ΚΚΕ έχουν ενημερωθεί για το ότι το Κόμμα δεν επιδιώκει «δυναμικές λύσεις». Το ΚΚΕ θέλει να γίνει δεκτό σαν ένα νομοταγές κόμμα στη μεταπολεμική περίοδο και θα αναπτύξει τη δραστηριότητά του μέσα στα συνταγματικά πλαίσια για να κατακτήσει μια θέση στην πολιτική ζωή του έθνους. Στο θέμα των Συμμάχων, η εντολή που δόθηκε από πάνω στα μέλη του Κομμουνιστικού κόμματος είναι «να μη γίνεται διάκριση μεταξύ τους» (δηλαδή να μη δείχνουν καμιά προτίμηση υπέρ των Ρώσων). Όλα τούτα, τα μαθαίνω από τις επαφές μου με τους αντάρτες και με δεκάδες αλλά άτομα που συναντώ καθημερινά. Οι άνθρωποι αυτοί μιλούν πολύ ελεύθερα μαζί μου, γιατί με θεωρούν σα δικό τους και πιστεύουν ότι η αφέλεια με την οποία θέτω μερικές από τις ερωτήσεις οφείλεται πιθανώς στο ότι δεν είμαι κατατοπισμένος πολιτικά.

Σχετικά με την πολιτική της μη διάκρισης μεταξύ των μεγάλων Συμμάχων, άκουσα ένα ωραίο παράδειγμα καθώς ερχόμασταν από την Εύβοια προς το Καρπενήσι. Σε κάποιο σημείο του δρόμου, και σ' ένα μικρό μάλλον φυλάκιο, συναντήσαμε τον Πλάτωνα, έναν παλιό εργάτη και μέλος του Κόμματος από πολλά χρόνια. Ο Πλάτων μου φάνηκε τρομερά καπάτσος άνθρωπος, ο πιο καπάτσος που συναντήσαμε ως τότε, στις δυο βδομάδες που βρισκόμασταν στην Ελλάδα. Σε ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ που συνάντησα από τότε, εξέφρασα το θαυμασμό μου για τον Πλάτωνα και τους είπα ότι ένας τόσο ικανός άνθρωπος θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί σε κάποια θέση όπου να μπορέσει να χρησιμοποιήσει τις ικανότητές του. Έμαθα κατόπι ότι ο Πλάτων είναι γνωστότατος στο κίνημα της Αντίστασης και ότι παλιότερα βρισκόταν στο Γενικό Στρατηγείο. Η μετάθεσή του στο μικρό αυτό πόστο οφειλόταν σε εντολή του γραμματέα του ΚΚΕ, λόγω των αντιβρετανικών αισθημάτων που εξέφραζε ο Πλάτων και που έφτασαν στ' αφτιά ορισμένων μελών της εδώ βρετανικής αποστολής.

Όσο για μένα, ομολογώ πως η στάση αυτή των κομμουνιστών είναι κάτι που δεν το περίμενα. Όταν ερχόμουν στην Ελλάδα, νόμιζα και έτεινα να πιστέψω πως οι κομμουνιστές επωφελούνταν κι από την παραμικρότερη λεπτομέρεια για να προωθήσουν την ιδεολογία τους και να στεριώσουν και διαδώσουν τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις τους. Και γι' αυτό η νέα τους στάση μ' εντυπωσίασε.

Απ' ό,τι αντιλαμβάνομαι, η στάση του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία δεν είναι η ίδια με τη στάση των ελλήνων κομμουνιστών. Οι θεωρίες του και οι σημερινές του μέθοδοι είναι πολύ πιο ριζοσπαστικές. Τη γνώμη αυτή για τον Τίτο τη σχημάτισα από απόρρητα έγγραφα που διάβασα όταν ήμουν στο Κάιρο, κι από τα οποία έβλεπε κανείς ριζικές διαφορές από το ελληνικό κίνημα. Τη γνώμη μου αυτή για τον Τίτο είχα την ευκαιρία να την επαληθεύσω πριν τρεις βδομάδες, όταν συναντήσαμε έναν Αλβανό παρτιζάνο που πήγαινε σ' ένα από τα ελληνικά αντάρτικα νοσοκομεία για μian ακτινογραφία στο μέρος του σώματός του όπου έχει φυτευτεί μια σφαίρα. Δεν υπήρχαν εκείνη την περίοδο στην Αλβανία εγκαταστάσεις για ακτινοσκοπήσεις, και ο άνθρωπος αυτός πήγαινε στο νοσοκομείο της 13ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, που είχε συσκευή αχτίνων Χ. Κουβεντιάζοντας μαζί του επί δυο ώρες έμαθα πολλά για τους Αλβανούς παρτιζάνους. Πρώτα-πρώτα ανακάλυψα ότι έτρεφαν μια μεγάλη αγάπη για τον Τίτο, δέχονταν καθοδήγηση απ' αυτόν και πιστεύουν στις ίδιες ιδέες και στα ίδια ιδανικά. Δεύτερο, έβλεπε κανείς ότι ο Αλβανός αντάρτης μιλούσε και ενεργούσε πολύ

διαφορετικά από τους Έλληνες αντάρτες. Ο χαιρετισμός του ήταν η σφιγμένη γροθιά μαζί με τη φράση «Θάνατος στο φασισμό!». Οι Έλληνες αντάρτες σε χαιρετούν με το «Γεια σου συναγωνιστή!». Ο άνθρωπος αυτός μιλάει ανοιχτά για σοβιετοποίηση της Βαλκανικής χερσονήσου, κάτι που δεν έχω ποτέ ακούσει ως τώρα από Έλληνα μαχητή της Αντίστασης. Γενικά, οι Έλληνες κομμουνιστές φαίνονται πολύ ηπιότεροι στις πολιτικές τους πεποιθήσεις από τούτο το τιτο-αλβανικό φρούτο.

Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ που διευθύνεται από παλιούς αξιωματικούς του τακτικού στρατού φαίνεται να διατηρεί καλές σχέσεις με το ΚΚΕ. Μου έκαμε όμως εντύπωση η διαπίστωση ότι οι κομμουνιστές ηγέτες προσπαθούν να επεμβαίνουν όσο μπορούν λιγότερο στα ζητήματα του ΕΛΑΣ. Λόγου χάρη, ο επικεφαλής του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, Ιωαννίδης, αποφεύγει να ζητάει χατίρια από τους στρατιωτικούς ηγέτες και προσέχει πολύ να μη δημιουργήσει την εντύπωση ότι προσπαθεί να επηρεάσει το Γενικό Στρατηγείο. Έμαθα, ωστόσο, ότι αν και οι αποφάσεις για πολεμική δράση παίρνονται από τους στρατιωτικούς, στις γενικές τους γραμμές, ο αρχηγός του ΚΚΕ, ο Σιάντος, ρωτιέται πάντα για τη σκοπιμότητα της τέτοιας δράσης από πολιτική άποψη.

6 του Ιούλη 1944

Απόρρητες πληροφορίες του ΕΑΜ από την Αθήνα, που είναι συνήθως γεμάτες ζουμερές ειδήσεις για τους συνεργάτες του εχθρού και το κατεστημένο τους, μιλούν για κρίση που ξέσπασε τελευταία στους κόλπους της κυβέρνησης της Αθήνας. Για κάποιο λόγο, οι Γερμανοί αφέντες φαίνονται δυσαρεστημένοι από τον τωρινό πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη και το μόνο πράγμα που εμπόδιζε ως τώρα την πτώση του είναι η έλλειψη ομογνωμίας για το διάδοχό του. Ονόματα μεγαλύτερων δοσιλόγων αναφέρονται για τη θέση που χηρεύει. Μερικά απ' αυτά δεν τα είχα ποτέ ακούσει πρωτύτερα, όπως λ.χ. κάποιος Τσιρονίκος κι ένας άλλος, Μπουλάς. Υπάρχει κι ένας στρατηγός Καβράκος. Όλοι τους, δίχως άλλο μεγάλοι πατριώτες! Το αστείο είναι ότι ποζάρουν στα σοβαρά σαν πατριώτες.

Το ΕΑΜ της Αθήνας έχει μια καταπληκτική οργάνωση πληροφοριών που τα δίχτυα της φτάνουν ως τα υπουργεία της δοσίλογης κυβέρνησης και την αστυνομία, και κάποτε δίνει στις ανακοινώσεις της κατά λέξη τις συνομιλίες μεταξύ των συνεργατών του εχθρού. Φυσικά, η συνεργασία με τους κατακτητές αιτιολογείται με το ότι αποτελεί μέρος της αντικομμουνιστικής εκστρατείας. Ωστόσο πίσω απ' όλα τούτα κρύβεται η απληστία, η φιλοχρηματία, η κακοήθεια και η ποταπή φιλοδοξία. Ο Ράλλης, λόγου χάρη, δεν είχε ποτέ την ευκαιρία να δείξει τη «μεγάλη» του φυσιογνωμία και τις ικανότητές του στη σαραντάχρονη σταδιοδρομία του ως πολιτικός. Τώρα δέχτηκε τη θέση του πρωθυπουργού κάτω από τους Γερμανούς. Η στιγμή πλησιάζει γρήγορα, ωστόσο, που όλα τούτα τ' αποβράσματα του τόπου θα πληρώσουν ακριβά, για τη ζημιά που κάνουν.

6 του Ιούλη 1944

Ένας μετριοπαθής και αξιόπιστος εαμικός ηγέτης με τον οποίο επικοινωνώ συχνά μου είπε ότι μετά την τελευταία συνάντηση Σβώλου-Παπανδρέου στο Κάιρο, κάποιος άνεμος αισιοδοξίας άρχισε να φυσάει κατά εδώ, ότι οι προτάσεις του ΕΑΜ θα γίνουν δεκτές. Αν όμως απορριφθούν, ο συνομιλητής μου προβλέπει μεγάλη αναταραχή και τις ακόλουθες εξελίξεις: Η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ θα ανακληθεί από το Κάιρο, θα επέλθουν αλλαγές στη σύνθεση της ΠΕΕΑ σε βάρος των μετριοπαθών, που η πολιτική τους θα θεωρηθεί ότι απέτυχε και θα σημειωθεί κάποια ρήξη με τους Βρετανούς.

Ανώτερα στελέχη του ΕΑΜ μου είπαν ότι ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών Ήντεν είπε ψέματα όταν δήλωσε τελευταία πως ο ΕΛΑΣ παίρνει βοήθεια σε οπλισμό. Τόνισαν ότι ο ΕΛΑΣ δεν έχει λάβει καμιά αποστολή όπλων από πολλούς μήνες τώρα και ότι η βοήθεια σε άλλα εφόδια που του δόθηκε κατά την περίοδο αυτή ήταν ασήμαντη.

7 του Ιούλη 1944

Οι Γερμανοί άρχισαν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των ανταρτών στη Δυτική Μακεδονία. Αναφέρεται ότι ο εχθρός κινείται σε τρεις κατευθύνσεις και έχει σαν στόχο τις δυνάμεις της 9ης μεραρχίας του ΕΛΑΣ. Η επιχείρηση είναι, όπως φαίνεται, μεγάλης κλίμακας, γιατί η ηγεσία των ανταρτών είναι πολύ ανήσυχη.

Δεν υπάρχει τρομερότερο πράμα από μια εκκαθαριστική επιχείρηση που τη διεξάγουν οι Γερμανοί. Στην περίπτωση αυτή ο πληθυσμός της περιοχής υποφέρει περισσότερο από τους αντάρτες. Ο εχθρός, καθώς περνάει από τα διάφορα χωριά, λεηλατεί σπίτια σκοτώνει ανθρώπους και καταστρέφει τα υπάρχοντά τους. Όταν οι χωρικοί ακούνε πως ο εχθρός φτάνει με μεγάλες δυνάμεις, εγκαταλείπουν το χωριό και παίρνουν τα βουνά. Κάποτε, οι κάτοικοι σκάβουν βαθιούς λάκκους στο χώμα και κρύβουν ό,τι πολύτιμο έχουν, κι αν υπάρχει καιρός, μπαούλα, ρούχα και μαγειρικά σκεύη ακόμα. Ο εχθρός όμως είναι συστηματικός και συχνά ανακαλύπτει ακόμα κι αυτούς τους λάκκους.

Αν ο εχθρός γνωρίζει πως πέρασαν αντάρτες από ένα χωριό, τότε η τιμωρία που ακολουθεί είναι βαριά. Το χωριό καταστρέφεται εν μέρει ή ολόκληρο. Ένας ορισμένος αριθμός των κατοίκων εκτελούνται κι άλλοι πιάνονται αιχμάλωτοι. Είδα καταστροφές αυτού του τύπου σ' όλη την Ελλάδα. Πολλοί άνθρωποι ζούνε σε μικρά δωμάτια ή σε λασπόχτιστες καλύβες, γιατί τα σπίτια τους γκρεμίστηκαν μ' αυτό τον τρόπο. Στο Καρπενήσι μόνο το κέντρο της πόλης ερειπώθηκε όταν οι Γερμανοί πέρασαν από κει πριν από λίγο καιρό. Οι περιφερειακές συνοικίες έμειναν λίγο ή πολύ ανέπαφες. Ένα χωριό όμως που βρισκόταν δεκαπέντε χιλιόμετρα πιο πέρα σαρώθηκε ολότελα. Στο Καρπενήσι, οι Γερμανοί κατάστρεψαν και το Γυμνάσιο, ένα μεγάλο κι ωραίο χτίριο. Κι ο λόγος ήταν ότι βρήκαν εκεί μιαν ελληνική σημαία με τις λέξεις «Ελευθερία ή Θάνατος».

Αυτές τις καταστροφές και εκτελέσεις που διαπράττουν οι Γερμανοί, η κυβέρνηση των δοσιλόγων τις χρησιμοποιεί σαν επιχείρημα για να στηρίξει τη δική της φιλοσοφία της συνεργασίας. Οι κύριοι αυτοί λένε στο λαό: «καθίστε φρόνιμα, μη βοηθάτε τους αντάρτες και να φέρεστε φιλικά στους Γερμανούς· με τον τρόπο αυτό θα γλυτώσετε από τις δυσκολίες που κάνουν τη ζωή σας προβληματική». Πρόκειται εδώ για μια γερή και πρακτική φιλοσοφία, γιατί δεν είναι εύκολο στον καθένα ν' αντιπαλεύει τόσο φοβερές αντιξοότητες και να βλέπει τους ανθρώπους να μακελεύονται και το σπιτικό τους να ρημάζεται. Το σπουδαίο όμως είναι ότι ο λαός έχει διάθεση να παλέψει ενάντια στις τόσο φοβερές αντιξοότητες! Έτσι κι ενσταλάχτηκε μέσα του η ιδέα κι ο πόθος της λευτεριάς, η ανάτασή του είναι μεγαλειώδης. Μπορεί να υπομένει όλα τα χτυπήματα, όσο σκληρά κι αν είναι. Συνάντησα ανθρώπους στην Ελεύθερη Ελλάδα που μιλούσαν με περηφάνεια και με κάποια ικανοποίηση για κάποιο συγγενή τους που είχε πέσει στον «αγώνα». Και οι μαγαζάτορες στο Καρπενήσι δεν έδειχναν δυσαρέσκεια που η ιδιοκτησία τους είχε καταστραφεί. «Θά την ξαναφτιάξουμε απ' την αρχή», μου είπε μια μέρα ένας έμπορος, «αλλά τώρα η πατρίδα πρέπει να αγωνιστεί δραστήρια ενάντια στον εχθρό. Αυτό πρωτεύει σήμερα».

Έτσι σκέφτονται οι ελεύθερες ψυχές, και το πνεύμα αυτό, το δημιουργήσαν οι αντάρτες. Είναι η άκρα αντίθεση προς το ραγιαδικο πνεύμα που επικρατεί ανάμεσα στους συνεργάτες του εχθρού στην Αθήνα και σ' άλλα μέρη της Ελλάδας: το πνεύμα της ηττοπάθειας, η νοοτροπία του δούλου, που οδηγεί ολόκληρα έθνη στο χαμό τους.

10 του Ιούλη 1944

Ο ΕΛΑΣ είναι ένας καταπληκτικός στρατός. Μετακινείται παντού δίχως άλλα εφόδια από κείνα που ο κάθε μαχητής κουβαλάει μαζί του. Κι αυτά είναι ελάχιστα: το ντουφέκι του, μια διπλή φυσιγγιοθήκη που τη ζώνεται σταυρωτά στο στήθος κι ένα πανωφόρι. Που και που κανένας αντάρτης μπορεί να σηκώνει ένα σακίδιο με τρόφιμα και διάφορα εξαρτήματα. Το πρόβλημα του ξυρίσματος, που είναι σοβαρό για το μέσο αμερικανό φαντάρο, έχει λυθεί από τους αντάρτες με τον απλούστερο τρόπο: δεν ξυρίζονται καθόλου. Είχα την εντύπωση ότι πρόκειται για μια θαυμάσια λύση, ιδιαίτερα όταν θυμόμουν εκείνο το πρωινό που ξύπνησα ύστερα από μια παγερή νύχτα που στρατοπεδεύσαμε στη Βόρεια Καρολίνα, όταν πήραμε εντολή να ξυριστούμε μέσα στο σκοτάδι κι ύστερα από τρία λεπτά χτύπησε ξαφνικά προσκλητήριο και τρέχαμε να παραταχθούμε... Όλοι μας υποτίθεται πως είχαμε αρκετό καιρό για να ξυριστούμε!

Εκτός του ότι δεν σηκώνουν κανενός είδους εφόδια, οι αντάρτες μετακινούνται και δίχως χρήματα. Δοκίμασα μια μέρα ν' αλλάξω μια χρυσή λίρα στη διοίκηση του Συντάγματος, στην Εύβοια, αλλά που να βρεθούν λεφτά! Στην Εύβοια επίσης ανακαλύψαμε πως οι αντάρτες αφήνουν κάποτε τ' ακάθαρτα ρούχα τους να πλυθούν στο χωριό και παίρνουν άλλα καθαρά που τα είχαν αφήσει άλλοι αντάρτες πριν απ' αυτούς. Αυτό δημιουργεί την απατηλή εντύπωση κάποιας άνεσης, ενώ φαίνεται ότι γίνεται μόνο σε μian ορισμένη περιοχή όπου συγκεντρώνονται πολλοί αντάρτες. Σ' αλλά μέρη, ιδιαίτερα στην Κεντρική Ελλάδα βρήκαμε μαχητές που δεν είχαν αλλάξει εσώρουχα μήνες ολάκερους! Για τον εφοδιασμό των ανταρτών υπάρχει ένα παρακλάδι της οργάνωσης του ΕΑΜ, η ΕΤΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη) που φροντίζει για τις στοιχειώδεις ανάγκες, όπως παρουσιάζονται σε κάθε χωριό χωριστά. Στέγαση και τροφή παρέχονται από την τοπική ΕΤΑ για όσον καιρό μια αντάρτικη μονάδα μένει μέσα στο χωριό. Η ΕΤΑ συγκεντρώνει επίσης τις εισφορές από τους κατοίκους και στέλνει προμήθειες σ' άλλα χωριά όπου μπορεί να σταθμεύουν αντάρτικες μονάδες.

Η πειθαρχία ανάμεσα στους αντάρτες είναι θαυμάσια. Για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού στρατού η πειθαρχία είναι ζήτημα συνείδησης! Όταν οι αντάρτες μπαίνουν σ' ένα χωριό δε ζητάνε τίποτε και δεν αρπάζουν τίποτε. Δεν αγγίζουν ούτε φρούτα από τα δέντρα. Πρόβλημα γυναίκας δεν υπάρχει επίσης σε τούτο το στρατό! Ο βιασμός και η κλεψιά τιμωρούνται με θάνατο, αλλά ελάχιστες είναι οι ευκαιρίες για τέτοια τιμωρία, γιατί οι αντάρτες καταλαβαίνουν πως οφείλουν να υπομένουν τα πάντα για χάρη του μεγάλου αγώνα. Υπάρχει μια αξιοθαύμαστη προθυμία για δράση από μέρους των νεαρότερων ανταρτών. Θά 'λεγε κανείς ότι υπάρχει μια άμιλλα μεταξύ τους. Όλη αυτή η καλή συμπεριφορά είναι φυσικά το αποτέλεσμα της διαφωτιστικής δουλειάς από τα πάνω, της τέλει οργάνωσης που υπάρχει στην κάθε μονάδα, καθώς επίσης της εθελοντικής προσχώρησης στο αντάρτικο και των υψηλών ιδανικών που εμπνέουν στους μαχητές του. Ο καθένας που γίνεται αντάρτης ξέρει με ακρίβεια γιατί το έκανε και είναι πολύ σοβαρός στο χρέος που ανέλαβε. Οι τυχοδιώκτες και οι χαραμοφάδες δε διαλέγουν συνήθως μια τόσο δύσκολη ζωή.

Το βράδυ καθόμαστε μαζί με τους αντάρτες κι ακούμε τα τραγούδια τους ή τις συζητήσεις τους για μάχες όπου έχουν πάρει μέρος. Ο τύπος του ανταρτοπολέμου είναι κυρίως η ενέδρα, κι αυτήν την τρέμει, όπως φαίνεται, ο εχθρός.

Εκτός από τους Γερμανούς, υπάρχουν σήμερα στην Ελλάδα και στρατεύματα άλλων εθνικοτήτων: ρώσοι αποστάτες, Ιταλοί, Ούγγροι και Ρουμάνοι φασίστες. Οι αντάρτες μιλούν με ελάχιστο σεβασμό για τον εχθρό, παρόλο που παραδέχονται ότι οι Γερμανοί είναι συνήθως καλύτεροι πολεμιστές απ' όλους τους άλλους. Στις ενέδρες που στήνουν, οι αντάρτες έχουν ελαφρές απώλειες, ενώ κατά κανόνα επιφέρουν βαριές απώλειες στον εχθρό.

Μια ορισμένη δόση μοιρολατρίας διαφαίνεται στις ενέργειες και στις σκέψεις των ανταρτών, όπως και γενικότερα όλου του ελληνικού λαού, στη σημερινή περίοδο. Αυτό εκφράζεται ιδιαίτερα στο γεγονός ότι τους λείπει σχεδόν ολότελα η αίσθηση του φόβου. Υποθέτω ότι θα πρέπει να έχουν συμβεί τόσα πολλά ως τώρα στον καθένα, που φτάνει να σκέφτεται πως πια τίποτε χειρότερο δε μπορεί να του λάχει! Τούτη τη μοιρολατρεία τη βλέπεις και στη στάση πολλών ατόμων, που εκφράζουν ένα είδος εσωτερικής περηφάνειας όταν σου διηγούνται πως κάποιος μέλος της οικογένειάς τους έπεσε μαχόμενο εναντίον του εχθρού ή των ντόπιων συνεργατών του. Μόνο οι γυναίκες κάποτε ξεσπάνε σε υστερικές εκδηλώσεις και φαίνονται αποκαμωμένες απ' όλη την υπόθεση.

Η εντύπωσή μου είναι ότι ο αντιστασιακός αυτός αγώνας του ΕΑΜ απόχτησε φοβερή δύναμη από το αίμα που χύθηκε ως τώρα. Οι θυσίες στο πεδίο της μάχης και οι εκτελέσεις αγωνιστών του ΕΑΜ από τον εχθρό ενίσχυσαν μάλλον παρά εξασθένησαν το κίνημα της Αντίστασης. Αλλά ο αγώνας αυτός έδωσε μεγάλη δύναμη στο ΕΑΜ, για το λόγο ότι οι ντόπιοι δοσίλογοι βοήθησαν τον εχθρό και χύθηκε ελληνικό αίμα κι από τις δυο πλευρές. Όσοι πολέμησαν τον εχθρό θα μισούν τους συνεργάτες του εχθρού για πολύν καιρό και θα τους περιφρονούν για τις σιχαμερές τους πράξεις. Το γεγονός ότι υπάρχει «κακό αίμα» ανάμεσα στους Έλληνες θα δώσει και μελλοντικά δύναμη στο εαμικό κίνημα και μια καλή μέρα θα το βοηθήσει να κυβερνήσει τη χώρα.

14 του Ιούλη 1944

Το χωριό όπου μένουμε δεν έχει ούτε στο ένα τέταρτο τις ευκολίες στέγασης και τροφοδοσίας του Καρπενησιού. Η περιοχή αυτή μοιάζει λίγο με τη βουνίσια περιοχή της πολιτείας του Κεντάκου, αν κρίνουμε από τις γελοιογραφίες του περιοδικού «Εσκουάιερ». Οι άνθρωποι εδώ είναι πολύ φτωχοί, αλλά πολύ λίγο προσπαθούν να καλυτερέψουν τη θέση τους, ή πιο σωστά, οι γυναίκες δουλεύουν σκληρά, ενώ οι άντρες στρογγυλοκάθονται όλη τη μέρα. Η τοπική εικόνα θα 'λεγες πως είναι παρμένη από τις καρικατούρες των «Τεμπέληδων του Κεντάκου». Κι εδώ οι άντρες καπνίζουν πίτες κι έχουν και καπνοσακούλες!

Για να μπορέσουμε να ζήσουμε με κάποιο τρόπο που να μοιάζει με ανθρώπινες συνθήκες, χρειάστηκε να πάρουμε το μισό πάνω μέρος ενός σπιτιού και να το τακτοποιήσουμε, να φτιάξουμε πάτωμα και δυο χωριστά δωμάτια, να γυψώσουμε και ν' ασβεστώσουμε το εσωτερικό. Βάλαμε επίσης και μας έφτιαξαν ξύλινα κρεβάτια και δύο τραπέζια γιατί τέτοιες «πολυτέλειες» δεν υπάρχουν σε τούτο το χωριό! Πριν μεταφερθεί εδώ το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, μόνο ένα άτομο σ' ολόκληρο το χωριό με τα εκατό περίπου σπίτια είχε ένα κρεβάτι να κοιμάται. Όλοι κοιμούνται στο πάτωμα, μέσα σ' ένα δωμάτιο, νέοι, μεσήλικες και γέροι. Τη στιγμή αυτή η δουλειά της τακτοποίησης του σπιτιού προχωράει και ζούμε με την προσδοκία μιας λίγο καλύτερης ζωής.

Ίσαμε λίγες μέρες πριν, δούλευα στο μυαλό μου την ιδέα να «χτίσουμε» ένα ξύλινο τσαρδάκι για μας τους ίδιους. Θα ήταν καθαρό και θα είχε το καλό ότι θα μας εξασφάλιζε τη μόνωση. Τελικά όμως αποφάσισα να εγκαταλείψω το σχέδιο για λόγους προσωπικής ασφάλειας. Σε περίπτωση μιας οποιασδήποτε επίθεσης, ένα τσαρδάκι από λεπτό ξύλο δεν μπορεί να προσφέρει καμιά προστασία. Επιπλέον όντας καινούργιο θα τραβούσε την προσοχή. Εκείνο όμως που μ' έκανε να παραιτηθώ οριστικά από την ιδέα μου, ήταν η είδηση για τη γερμανική επίθεση που έγινε τελευταία στο Γενικό Αρχηγείο του Τίτο. Αν πέσουν αλεξιπτωτιστές σε τούτη την περιοχή, το σπίτι όπου μένουμε τώρα είναι αρκετά γερό κτίριο ώστε να μας επιτρέψει να οργανώσουμε τουλάχιστο μια καλή μάχη: είναι φτιαγμένο από πέτρα και τα παράθυρα είναι μικρά. Η σκέψη ότι μπορείς να πουλήσεις ακριβά το πετό σου σε παρόμοια περίπτωση σ' ενκαρδιώνει κάπως! Όσο για τους ψύλλους, φαίνεται πως έχουμε λύσει ως ένα βαθμό τούτο το «αφαιμακτικό» πρόβλημα. Τώρα που έχουμε ξύλινα κρεβάτια, χρησιμοποιούμε άφθονη ναφθαλίνη ανάμεσα στις κουβέρτες και σίγουρα κάτι θα υπάρχει στη

μυρωδιά της που οι ψύλλοι προσπαθούν να τ' αποφύγουν. Το ζήτημα είναι τώρα να βρούμε μπόλικη ναφθαλίνη κι έχουμε βάλει το είδος αυτό πρώτο-πρώτο στη λίστα των αγορών που σχεδιάζουμε να κάνουμε.

14 του Ιούλη 1944

Η ένταση της πολεμικής δραστηριότητας από μέρους του ΕΛΑΣ έχει, σύμφωνα με έγκυρες πληροφορίες, ένα διπλό σκοπό: να προμηθευτεί όπλα και πολεμοφόδια από τον εχθρό και να δυναμώσει τους δεσμούς των ανταρτών με το λαό. Το τελευταίο, για να εξουδετερώσει μια τυχόν κακή εντύπωση που μπορεί να έχει δημιουργήσει η διακοπή των συνομιλιών του Καΐρου για την «ενότητα».

Ο ανταρτοπόλεμος έχει φουντώσει σε όλα τα μέρη της Ελλάδας. Ο Άρης Βελουχιώτης, ο αρχηγός των ανταρτών, είναι στην Πελοπόννησο τους τελευταίους δυο μήνες και η παρουσία του εκεί είχε αποτέλεσμα ο τοπικός ΕΛΑΣ ν' αναπτύξει μεγαλύτερη δράση. Έγιναν πολλές συγκρούσεις με τους Γερμανούς και τις μονάδες των ντόπιων συνεργατών τους. Οι Γερμανοί απέτυχαν ως τώρα να βάλουν στο χέρι τη σοδειά της Κεντρικής Ελλάδας και της Θεσσαλίας. Οι εχθρικές επιχειρήσεις στη Δυτική Μακεδονία φαίνεται ν' αποτελούν μέρος ενός σχεδίου που αποβλέπει στην εξασφάλιση των κλονισμένων συγκοινωνιών τους μεταξύ Μακεδονίας και Ηπείρου. Αναφέρεται ότι οι Γερμανοί έχουν σήμερα κάπου 160 χιλιάδες άντρες στην ηπειρωτική Ελλάδα κι όλα φαίνεται να δείχνουν μian αύξηση της πολεμικής δραστηριότητας, με εκτεταμένες κινήσεις γερμανικών στρατευμάτων και με ένταση του ανταρτοπόλεμου από τη μεριά του ΕΛΑΣ.

14 του Ιούλη 1944

Μια πολύ επικίνδυνη κατάσταση δημιουργήθηκε με τη διακοπή των συνομιλιών του Καΐρου για την «εθνική ενότητα». Η σύγκρουση μεταξύ των δυνάμεων της δοσίλογης Κυβέρνησης της Αθήνας και του ΕΑΜ θα οδηγήσει πιθανώς σ' εμφύλιο πόλεμο.

Ο αγώνας μεταξύ τους έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Οι περισσότεροι από τους παλιούς πολιτικούς φαίνονται να υποστηρίζουν ηθικά τις ενέργειες της κυβέρνησης των δοσιλόγων, γιατί νομίζουν πως με τον τρόπο αυτό θα εξασθενήσει η δύναμη του ΕΑΜ κι επομένως η ισχύς των κομμουνιστών. Η συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας μπορεί ν' αποδοθεί σ' αυτούς τους φόβους των παλιών πολιτικών και το ΕΑΜ διατείνεται πως ο τωρινός πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης Γεώργιος Παπανδρέου είναι, ως ένα βαθμό, υπεύθυνος για τη δημιουργία αυτών των ταγμάτων. Σκοπός των τελευταίων, όπως τον διακηρύσσουν οι αξιωματικοί τους, είναι ν' αναλάβουν αυτά τη διακυβέρνηση της χώρας στην περίπτωση αποχώρησης των Γερμανών από την Ελλάδα. Το ΕΑΜ που έχει μεγάλη επιροή στο λαό και ισχυρές ένοπλες δυνάμεις δε θα δεχτεί ωστόσο αυτήν τη λύση. Θα αντιδράσει, κι έτσι θ' ακολουθήσει ένας μακρύς εμφύλιος πόλεμος.

Οι Γερμανοί γνωρίζουν τους πραγματικούς σκοπούς του στρατού των δοσιλόγων, αλλά ευνοούν την κατάσταση, γιατί με τον τρόπο αυτό οι Έλληνες μένουν διχασμένοι κι επομένως αδύναμοι. Τρομοκρατικά μπλόκα γίνονται τούτο τον καιρό καθημερινά στις διάφορες συνοικίες της Αθήνας και του Πειραιά, που είναι τα οχυρά του ΕΑΜ και πολλά άτομα σκοτώνονται, ενώ άλλα πιάνονται αιχμάλωτοι. Το καταπληκτικό είναι ότι η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ δεν ανησυχεί απ' αυτές τις επιδρομές, γιατί πιστεύει πως αντί να εξασθενούν τη θέληση του λαού, αντίθετα ενισχύουν την αντίστασή του εναντίον του εχθρού και των ντόπιων συνεργατών του.

Το πρόβλημα της εξασφάλισης στοιχειωδών συνθηκών διαβίωσης με βασανίζει αρκετά, ιδιαίτερα από τότε που ήρθαμε στα Πετρίλλια, που είναι η πιο καθυστερημένη περιοχή της χώρας. Βρισκόμαστε εδώ στην ιδιόμορφη κατάσταση να είμαστε κυριολεκτικά ψειριασμένοι με χρυσές λίρες, που όμως δε μπορούμε να τις χρησιμοποιήσουμε για να 'χουμε μια υποφερτή ζωή. Το να έχω πάνω μου χρυσά νομίσματα στις συνθήκες που ζούμε είναι πολύ δύσκολο πράμα. Έχω γύρω στις τριακόσιες αγγλέζικες λίρες στο ζωστήρα μου, κι είναι βαριές οι άτιμες! Ακόμα κι όταν ξαπλώνω να κοιμηθώ πρέπει να τις έχω πάνω μου, γιατί κανείς δεν ξέρει τι μπορεί να συμβεί από τη μια στιγμή στην άλλη. Αυτό μου κάνει δυσκολότερο τον ύπνο. Καμιά φορά αναρωτιέμαι σε τι μας ωφελεί όλο τούτο το χρυσάφι, αφού ελάχιστα μας έχει βοηθήσει ως τώρα. Δεν υπάρχει ούτε ένα κατάστημα στα χωριά αυτής της περιοχής ή γενικότερα σε απόσταση μικρότερη από δεκαπέντε ωρών πορεία.

Τις τελευταίες τρεις βδομάδες ψοφήσαμε από την πείνα. Το μόνο πράμα που τρώγαμε είναι βρασμένο αλεύρι, που μας το προμηθεύει η οικογένεια όπου μένουμε. Προτεινάμε ν' αγοράσουμε λίγο αλεύρι με μια χρυσή λίρα, αλλά κανένας στο χωριό δεν έχει αρκετό να πουλήσει για να καλύψει την αξία της λίρας. Έτσι, είμαστε υποχρεωμένοι να το δανειζόμαστε. Πριν τρεις μέρες όμως, έστειλα τον Μπαρμπα-Κώστα στο χωριό που βρίσκεται στην άκρη του θεσσαλικού κάμπου ν' αγοράσει τρόφιμα. Το χωριό αυτό είχε ερειπωθεί εντελώς από τον εχθρό, αλλά λόγω της τοποθεσίας του προσελκύει μια λαϊκή αγορά κάθε Σάββατο, όπως τον παλιό καιρό. Ο Μπαρμπα-Κώστας γύρισε σήμερα το απόγεμα κουβαλώντας κάμποσα πράματα. Είχε μαζί του τέσσερα μουλάρια και δέκα χρυσές λίρες, κι έτσι αγόρασε ό,τι μπόρεσε: ένα αρνάκι, τρία ζωντανά, κοτόπουλα, βούτυρο, τομάτες, πατάτες, τυρί, μελιτζάνες και διάφορα άλλα λαχανικά και όσπρια. Αγόρασε και σαπούνι, που μας είχε λείψει ολότελα τις τελευταίες βδομάδες, ακόμα κι ένα μικρό βυτίο με κάνουλα για να μπορούμε να πλενόμαστε δίχως να 'μαστε υποχρεωμένοι να χύνουμε νερό ο ένας στον άλλο.

Δείχνουμε αληθινά πλούσιοι σε σύγκριση με το τι ήμασταν ως τώρα. Το άσκημο όμως είναι ότι από δω και μπρος όλοι θα μιλάνε για μας και φοβάμαι μήπως διακοπεί έτσι η ανωνυμία μας. Για να προλάβω το κακό, έπρεπε να σκαρώσω μια ιστορία. Είπα στους ανθρώπους μου ν' αρχίσουν να διαδίδουν τη φήμη πως είμαι ένα πλουσιόπαιδο από την Αθήνα, που συμπαθεί το ΕΑΜ και ήρθε στο Βουνό για να δουλέψει στον πολιτικό τομέα του. Ότι ο πατέρας μου, που είναι ένας παραλής βιομήχανος, δε χωνεύει τις αριστερές ιδέες μου, αλλά ότι με αγαπά πολύ και μου δίνει λεφτά για να ζω άνετα.

Από μια πλευρά, είναι άσκημο να διαδίδεις ότι κάποιος είναι πλούσιος σε φτωχούς ανθρώπους, που ζεις ανάμεσά τους. Είναι όμως προτιμότερο από το να μαθευτεί ότι είμαστε Αμερικανοί. Η τρίτη λύση θα ήταν να εξακολουθήσουμε να ψοφάμε της πείνας, αλλά θεωρήσαμε ότι το πράμα παρατράβηξε. Αν είχαμε αρχίσει να ξοδεύουμε χρήματα δίχως να δίνουμε καμιάν εξήγηση στο κοινό, θα κάναμε το χειρότερο λάθος, γιατί θα είχαμε προσελκύσει την περιέργεια όλων και πολλά παραμύθια θα είχαν πλεχτεί για το άτομό μας. Όταν κάποιος δοκιμάζει να τα σπρώξει πιο πέρα, οι άνθρωποι μου λένε πως δεν ξέρουν περισσότερα πράματα για μένα εκτός από το ότι είμαι πλούσιος.

Προσωπικά, κρατιέμαι σε απόσταση από τον κόσμο και έχω λίγους στενούς φίλους. Έτσι, κανείς δεν τολμά να μου βάζει ερωτήσεις. Εξάλλου, η δουλειά στην παρανομία και με τους αντάρτες έχει διδάξει στους περισσότερους ότι δεν είναι σωστό να θέτεις ερωτήσεις για ανθρώπους και ότι μπορεί να τιμωρηθείς για κάτι τέτοιο. Η μόνη δυσκολία είναι ότι μπορεί σε κάποιον να 'ρθει η ιδέα να με κλέψει ή να με σκοτώσει για να πάρει τα λεφτά που έχω πάνω μου. Αλλά κι αυτό είναι μια απόμακρη πιθανότητα, γιατί αφότου οι αντάρτες ανέβηκαν στα βουνά, έβαλαν τέρμα στην κλεψιά

και σ' άλλες εγκληματικές πράξεις. Για προφύλαξη, ωστόσο, έχω πάντα μαζί μου το πιστόλι μου κι όποτε πηγαίνω από το ένα χωριό στο άλλο παίρνω έναν αντάρτη για «σωματοφύλακα».

17 του Ιούλη 1944

Μια μεγάλη επιθετική ενέργεια ανέλαβε τελευταία ο ΕΛΑΣ στη νοτιοδυτική περιφέρεια της Κεντρικής Ελλάδας, στο Ξηρόμερο. Μονάδες του ΕΛΑΣ κατάφεραν να εισδύσουν σε κωμοπόλεις που κατείχε ο εχθρός, συμπεριλαμβανομένης και της Αμφιλοχίας. Ένα ανακοινωθέν του ΕΛΑΣ αναφέρει ότι οι απώλειες του εχθρού ήταν 250 νεκροί και 30 αιχμάλωτοι. Κυριεύτηκαν επίσης μεγάλες ποσότητες πολεμικού υλικού, ανάμεσά τους και πέντε χιλιάδες νάρκες ξηράς που πάρθηκαν στη θάλασσα.

18 του Ιούλη 1944

Πληροφορίες αναφέρουν ότι παρατηρείται μεγάλη νευρική κατάσταση στα γερμανικά στρατεύματα στην Αθήνα και σ' άλλα μέρη της Ελλάδας. Γερμανοί αξιωματικοί έχουν εκτελεστεί στην Αθήνα, γιατί εκφράζανε ηττοπαθείς απόψεις. Από την Πελοπόννησο και άλλες περιοχές της χώρας φτάνουν ειδήσεις για

εδώ υπάρχει ένα κενό

τερα από τα νησιά προς την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και κινήσεις γερμανικών φρουρών μέσα στη Στερεά. Οι γερμανικές μονάδες στην Αθήνα αντικαθίστανται από στρατεύματα άλλων εθνοτήτων κυρίως Λευκορώσων, ενώ όλο και περισσότεροι Έλληνες με γερμανική στολή κάνουν τελευταία την εμφάνισή τους στους δρόμους.

Ο ΕΛΑΣ της Δυτικής Μακεδονίας ανακοίνωσε ότι τρία τραίνα φορτωμένα Γερμανούς στρατιώτες πέρασαν από σιδηροδρομική γραμμή που οδηγεί στη Γιουγκοσλαβία και ότι μερικοί από τους φαντάρους ήταν δεμένοι δυο-δυο. Υπάρχουν δείγματα μιας χειροτέρευσης της κατάστασης που, όπως παρατηρούν ορισμένοι από τους ηγέτες του ΕΑΜ, θυμίζουν την περίοδο που προηγήθηκε από την πτώση του Μουσολίνι.

21 του Ιούλη 1944

Η διακοπή των συνομιλιών του Καΐρου οδηγεί τη χώρα σε μια φοβερή άβυσσο. Υπάρχουν δυο δυνάμεις που αντιμάχονται σκληρά μεταξύ τους: από τη μια μεριά το ΕΑΜ κι από την άλλη η πλειοψηφία των παλιών πολιτικών, μαζί με τους καθαρόαιμους δοσίλογους κι αντιδραστικούς. Πρόκειται για μια πραγματικά επικίνδυνη κατάσταση. Σήμερα ο Έλληνας σκοτώνει Έλληνα κι ο αγώνας μεταξύ τους θα εντείνεται όσο περνάει ο καιρός και θα μετατραπεί σ' εμφύλιο πόλεμο όταν έρθει η Απελευθέρωση. Έτσι βλέπω εγώ τα πράγματα από δω που βρίσκομαι.

Τη στιγμή αυτή όλες οι δυνάμεις της αντίδρασης, ομάδες με ιδιαίτερα συμφέροντα, παλαιοκομματικοί πολιτικοί, φασίστες, συνεργάτες του εχθρού και μια μερίδα των κεφαλαιοκρατών της χώρας συνενώθηκαν με μοναδικό στόχο να τσακίσουν το ΕΑΜ. Όλοι τούτοι οι άνθρωποι είτε έμειναν αδρανείς για ένα πολύ μεγάλο διάστημα, από τότε που άρχισε η κατοχή, κι άφησαν έτσι την πρωτοβουλία στους ριζοσπάστες που συγκροτούν το ΕΑΜ, είτε είχαν δραστηριοποιηθεί στο

ξεπούλημα της χώρας στους Γερμανούς, όπως συνέβηκε με του φασίστες και τους ανοιχτούς προδότες και συνεργάτες.

Οι παλιοί Έλληνες πολιτικοί, που θα έπρεπε κανονικά να είναι η ηγεσία της χώρας, εγκατέλειψαν αυτή την ηγεσία, σταυρώνοντας τα χέρια σ' όλο τούτο το διάστημα, και μάλιστα στην πιο κρίσιμη περίοδο για την ιστορία του τόπου τους, στα τελευταία οχτώ χρόνια: τα τέσσερα της κατοχής και τα προηγούμενα τέσσερα της μεταξικής δικτατορίας. Ακριβώς σε τούτο το διάστημα, η πρωτοβουλία πέρασε στα χέρια εκείνων που έδειξαν δραστηριότητα και αγωνιστική θέληση και που ριψοκινδύνεψαν τη ζωή τους. Κι αυτοί ήταν οι κομμουνιστές και οι άλλοι αριστεροί που συνασπίστηκαν στο ΕΑΜ. Όταν οι παλιοί πολιτικοί άνοιξαν τα μάτια τους μπροστά στη νέα κατάσταση, ήταν πια πολύ αργά: οι άλλοι είχαν ήδη προχωρήσει αρκετά μακριά. Τελικά, και χάρη στις επιδέξιες μανούβρες της γερμανικής προπαγάνδας, πολλοί απ' αυτούς τους πολιτικούς και τις συνεργαζόμενες ομάδες, πέσανε στη γερμανική παγίδα και δε μπόρεσαν από τότε να βγουν απ' αυτήν.

Οι Γερμανοί αυτοανακηρύχτηκαν —για όσους ήταν πρόθυμοι να τους πιστέψουν— προστάτες της Ελλάδας και γενικότερα της Ευρώπης εναντίον του μπολσεβικισμού. Επιπλέον, σαν ειδική χάρη προς τους Έλληνες, αυτοπροβάλλονται σαν προστάτες τους ενάντια στο «σλαβικό κίνδυνο», ένα παλιό σκιάχτρο των Ελλήνων, που επισείεται και πάλι τελευταία και που είναι το σπέρμα για έναν καινούργιο πόλεμο.

Οι παλιοί πολιτικοί ήθελαν να πέσουν σε τούτη την παγίδα γιατί θεωρούσαν πως δεν υπήρχε άλλη διέξοδος γι' αυτούς. Άρπαξαν την αντικομμουνιστική άρπα κι άρχισαν να παίζουν τη γερμανική μελωδία! Δε φαίνεται βέβαια να συμπαθούσαν τις προηγούμενες κυβερνήσεις του στρατηγού Τσολάκογλου ή του καθηγητή Λογοθετόπουλου, αλλά φαίνεται πως πολλοί απ' αυτούς συμφώνησαν να γίνει πρωθυπουργός ο Ιωάννης Ράλλης και μερικοί τον βοήθησαν να οργανώσει τα Τάγματα Ασφαλείας για να βγάλουν απ' τη μέση το ΕΑΜ. Ωστόσο, όπως και να ντύσεις τις τέτοιες ενέργειες, σε τελευταία ανάλυση είναι *συνεργασία* με τον εχθρό και δε μπορείς να χρησιμοποιείς άλλη λέξη για να τις χαρακτηρίσεις.

Οργανώσεις που επιδείκνυαν κραυγαλέα τον «πατριωτισμό» τους και που κανονικά θα μπορούσαν να στρέψουν τις προσπάθειες και την ενεργητικότητά τους ενάντια στον εχθρό, άρχισαν να σχηματίζουν «ομάδες εφόδου», κατά το χιτλερικό πρότυπο. Οι ομάδες αυτές αποτελούνταν από κακοποιούς και αργόσχολους νέους, που είχαν για αποστολή να παίρνουν μέρος στα μπλόκα που οργάνωνε η Γκεστάπο και τα Ες - Ες εναντίον του κινήματος της Αντίστασης. Οι αρχηγοί αυτών των ομάδων λένε στους ανθρώπους τους ότι επιτελούν πατριωτικό έργο κι ότι πολεμάνε τον κομμουνισμό και το σλαβικό κίνδυνο. Πληρώνονται με λεφτά που συγκετρώνουν από ορισμένους Έλληνες παραλήδες, από επιδρομές που κάνουν σε σπίτια αθώων πολιτών και από καθαρές πράξεις ληστείας.

Όλες αυτές οι οργανώσεις ισχυρίζονται ότι η Αγγλία και η Αμερική βλέπουν με καλό μάτι τη δραστηριότητά τους. Οι αρχηγοί τους τονίζουν ιδιαίτερα ότι «μια μεγάλη δύναμη», που έχει συμφέροντα στην Ελλάδα, τους βοηθάει με όλα τα μέσα. Στα μέλη μερικών απ' αυτές τις οργανώσεις συνιστάται να μην κάνουν πολλές ερωτήσεις για την ακολουθούμενη πολιτική, γιατί τάχα οι ερωτήσεις αυτές είναι επιζήμιες και για την ώρα δε μπορεί να δοθεί απάντηση. Πρόκειται, λένε, για θέματα «υψηλής πολιτικής».

Τέτοιες είναι οι εξηγήσεις που δίνονται σε όσους προσχωρούν σε μίαν από τούτες τις πατριωτικοφανείς οργανώσεις, παρασυρόμενοι από τον τίτλο τους. Τα άτομα αυτά σύντομα και δίχως καλά-καλά να το αντιληφθούν θα πάρουν μέρος σε μπλόκα, μαζί με τη Γκεστάπο, τα Ες - Ες και τα Τάγματα Ασφαλείας, ενάντια σε άλλους Έλληνες, θα προσπαθήσουν τότε να μάθουν τι

συμβαίνει και θα λάβουν κάθε λογής μυστικιστικές απαντήσεις.

Μερικοί πολιτικοί άρχισαν τούτη την πολιτική νομίζοντας πως θα ξεγελούσαν τους Γερμανούς. Έσπρωξαν στη συνεργασία πολλούς αξιωματικούς, ορισμένες πρώην πατριωτικές οργανώσεις και μερικούς νέους. Η πολιτική όμως αυτή τους απόφερε ελάχιστα οφέλη. Τελικά, ούτε το λαό έφερε στο πλευρό τους ούτε τους Γερμανούς μπόρεσε να ξεγελάσει. Ο λαός της Ελλάδας γίνεται πιο φιλο-εαμικός στα μέρη απ' όπου περνάνε τα Τάγματα Ασφαλείας. Κι αυτό ισχύει και στην Αθήνα, όπου το κάθε μπλοκ των προδοτικών ταγμάτων στις συνοικίες σπρώχνει κι άλλους Έλληνες στο πλευρό του ΕΑΜ. Και το ότι οι Γερμανοί δεν ξεγελάστηκαν από τις τέτοιες ενέργειες μερικών Ελλήνων πολιτικών αποδείχτηκε τελευταία, όταν ο Γονατάς και άλλοι πιάστηκαν τη στιγμή που νομίστηκε πως η εθνική ενότητα είχε πραγματοποιηθεί στο Κάιρο. Σκοπός των Γερμανών ήταν να κρατάνε τους Έλληνες διχασμένους, και το κατάφεραν.

Αυτό το ζήτημα της αντίθεσης του ΕΑΜ με τους πολιτικούς και τα Τάγματα Ασφαλείας έχει και μια διεθνή πλευρά, για την οποία ελάχιστα γνωρίζω στην πραγματικότητα, αλλά που πρέπει να την αναφέρω στα πεταχτά.

Η εσωτερική διαμάχη των Ελλήνων μέσα στην Ελλάδα γίνεται μια διαμάχη μεταξύ Ρωσίας και Αγγλίας ή, σε διεθνή κλίμακα, μεταξύ Ρωσίας και καπιταλιστικών δυνάμεων.

Το ΕΑΜ φυσικά είναι ρωσόφιλο. Παρά το γεγονός ότι όλα τα μέλη του ΕΑΜ, και ιδιαίτερα η ηγεσία του, πασκίζουν με όλες τις δυνάμεις τους να σου αποδείξουν ότι δεν κάνουν διάκριση ανάμεσα στους Συμμάχους, μπορείς λογικά να είσαι βέβαιος ότι οι συμπάθειες του ΕΑΜ κλίνουν περισσότερο στους Ρώσους, παρά στους Βρετανούς ή τους Αμερικανούς.

Δεν μπορώ να πω σε ποιο βαθμό το ΕΑΜ κλίνει προς τη Ρωσία. Το μόνο που ξέρω είναι ότι η πολιτική του ΕΑΜ δεν είναι η παλιά κομμουνιστική πολιτική. Ότι επίσης το εαμικό κίνημα είναι ένα ήπιο αριστερό κίνημα σε σύγκριση με αλλά βαλκανικά απελευθερωτικά κινήματα. Δεν ακούς εδώ τους αντάρτες να μιλάνε για μετατροπή της Ελλάδας σε Σοβιετική Δημοκρατία ή για σύνδεσή της μ' ένα ομοσπονδιακό βαλκανικό κράτος, όπως άκουσα να λέγεται για τους Γιουγκοσλάβους και Αλβανούς παρτιζάνους.

Οι Έλληνες αντάρτες και οι ηγέτες τους μιλάνε για Λαϊκή Δημοκρατία στο μέλλον. Κανένας όμως ως τώρα δεν μου έδωσε τον ορισμό αυτής της λέξης, αλλά φαίνεται να σημαίνει αόριστα μια μορφή δημοκρατικής κυβέρνησης με μεγαλύτερες εγγυήσεις για τα συμφέροντα και την οικονομική άνεση των φτωχότερων τάξεων. Μιλάνε ακόμα για μιαν Ελλάδα που θα περιλαμβάνει όλα τα εδάφη που κατείχε στην αρχή αυτού του πολέμου, συν τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Πολύς λόγος γίνεται επίσης εδώ για τους παλιούς πολιτικούς μηχανισμούς που, όπως τονίζεται, εκμεταλλεύονται το λαό προσφέροντάς του μερικά ψιχία. Οι ηγέτες του ΕΑΜ, μαζί και οι κομμουνιστές, διακηρύσσουν ότι δεν ενδιαφέρονται να πάρουν την εξουσία με τη βία στο τέλος του πολέμου, αλλά και δεν είναι διατεθειμένοι ν' αφήσουν κανέναν άλλο να το κάνει. Λένε ότι ενδιαφέρονται να εγκαθιδρυθεί ένα δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα, όπου όλα τα κόμματα, μαζί και το κομμουνιστικό, θα είναι ελεύθερα να εκθέσουν το πρόγραμμά τους.

Η παράταξη που αντιμάχεται το ΕΑΜ, καθώς και οι συνεργάτες των Γερμανών, διακηρύσσουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ότι είναι αγγλόφιλοι. Η μερίδα αυτή καλύπτει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών τάσεων στην Ελλάδα, από τους δεξιούς δημοκράτες ως τους βασιλόφρονες και τους παλιούς φασίστες που φρονούν ότι το παλιό τους παιχνίδι έχει χαθεί. Πολλά απ' αυτά τα άτομα και ομάδες ισχυρίζονται πως έχουν την έγκριση και την ενεργό βοήθεια της Αγγλίας. Ο ΕΔΕΣ που υποστηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους Βρετανούς, λέγεται ότι έχει πολλούς δικούς του αξιωματικούς στα Τάγματα Ασφαλείας κι ο Ζέρβας στην Ήπειρο ότι συνεργάζεται μ' αυτά. Κανένας, φυσικά, δε μπορεί

να πει κατά πόσο όλα τούτα είναι βρετανική υποκίνηση και κατά πόσο αποκυήματα φαντασίας εκείνων που διεκδικούν τη βρετανική υποστήριξη. Οπωσδήποτε όμως, μπορεί κανείς να συμπεράνει πως κάποια αλήθεια πρέπει να υπάρχει στις φήμες αυτές.

Σχετικά με το μέλλον της χώρας, οι αντιεαμικές αυτές οργανώσεις μιλάνε για «μείζονα Ελλάδα». Θέλουν να μεγαλώσει η χώρα σε βάρος των βόρειων γειτόνων της, αλλά δεν προσδιορίζουν ακριβώς ως που θέλουν να πάνε. Διατείνονται ότι επιδίωξη των δυτικών συμμάχων είναι η δημιουργία μιας «Μεγάλης» και «Ισχυρής» Ελλάδας, σα μέρος της αντιρωσικής τους πολιτικής στην Ευρώπη και σαν ανταμοιβή για το ρόλο που η Ελλάδα έπαιξε σε τούτο τον πόλεμο. Δεν λένε όμως τίποτε για Κύπρο.

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσει κανείς ότι μόλις αναγγέλθηκε η συμφωνία μεταξύ των διαφόρων παρατάξεων στο Κάιρο, τα μέλη και ιδιαίτερα οι αρχηγοί αυτών των αντιεαμικών οργανώσεων τα έχασαν και δεν ήξεραν πως να εξηγήσουν αυτό που έγινε. Μερικοί απ' αυτούς που είχαν προχωρήσει πολύ δουλεύοντας για τη γερμανική νίκη, είπαν ότι θα συνέχιζαν τη δράση τους, παρά την τροπή που πήραν τα πράγματα. Άλλοι όμως παρουσίασαν τη συμφωνία σαν θρίαμβο της πολιτικής τους, λέγοντας ότι «τώρα θα πάρουμε μαζί μας τους κομμουνιστές, κι όταν θα τους κάνουμε ανίσχυρους, αφοπλίζοντάς τους, θα τους ξαναπετάξουμε έξω».

Γενικά υπήρχε μεγάλη σύγχυση μέσα σ' αυτές τις ομάδες όπως αναφέρουν όλες οι πληροφορίες. Σε ορισμένες πόλεις, μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας πήγαν και παραδόθηκαν στους αντάρτες.

Με την κατάσταση, όπως εμφανίζεται τούτη τη στιγμή, το πιο λογικό που μπορεί κανείς να περιμένει είναι ένας εμφύλιος πόλεμος, μόλις οι Γερμανοί αποσυρθούν! Σήμερα υπάρχει ακόμα ο κοινός εχθρός κι ο αγώνας εναντίον του. Αύριο, όταν αυτός ο εχθρός θα 'χει βγει από τη μέση, οι Έλληνες θ' αρπαχτούν μεταξύ τους απ' το λαιμό, αν η «Ενότητα» δεν πραγματοποιηθεί σύντομα.

23 του Ιούλη 1944

Η ηγεσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ είναι φοβερά δυσαρεστημένη με τους Βρετανούς γιατί δεν έδωσαν καμιά βοήθεια κατά τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στη Δυτική Μακεδονία. Σήμερα μου έδειξαν το ακόλουθο τηλεγράφημα που έφτασε από τη 10η μεραρχία του ΕΛΑΣ, κοντά στην οποία βρίσκεται μια πολυάρθμη βρετανική αποστολή με ολόκληρη αποθήκη πυρομαχικών στη διάθεσή της:

«ΜΙΑ ΔΥΝΑΜΗ ΑΠΟ ΤΡΙΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΔΙΕΞΗΓΑΓΕ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΔΕΚΑΗΜΕΡΟ ΜΙΑ ΣΚΛΗΡΗ ΚΑΙ ΑΝΙΣΗ ΜΑΧΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ ΚΑΝΑΜΕ ΕΚΚΛΗΣΗ ΣΤΗ ΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΓΙΑ ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΕ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΦΑΛΑΓΓΩΝ ΠΟΥ ΚΙΝΟΥΝΤΑΝ ΑΝΕΜΠΟΔΙΣΤΑ. ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΪΡΟΥ ΟΠΟΥ ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΗΚΕ ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΜΑΣ ΕΔΩΣΕ ΤΗΝ ΑΠΙΣΤΕΥΤΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΟΤΙ Η ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΩΝ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΠΙΣΤΟΠΟΙΕΙΤΑΙ ΑΠΟ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΜΟΝΟΝ ΥΣΤΕΡΑ ΑΠ' ΑΥΤΟ ΘΑ ΔΙΝΕΤΑΙ ΕΝΤΟΛΗ ΓΙΑ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥΣ. ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΡΙΗΜΕΡΟ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΟΛΟΗΜΕΡΕΣ ΣΚΛΗΡΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΝ ΕΧΘΡΟ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΛΑΒΑΜΕ ΤΙΣ ΑΓΩΝΙΩΔΕΙΣ ΕΚΚΛΗΣΕΙΣ ΜΑΣ ΓΙΑ ΠΥΡΟΜΑΧΙΚΑ. ΣΗΜΕΡΑ ΑΝΑΓΚΑΣΤΗΚΑΜΕ ΝΑ ΑΝΑΔΙΠΛΩΘΟΥΜΕ ΛΟΓΩ ΕΛΛΕΙΨΗΣ ΠΟΛΕΜΟΦΟΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΦΟΣΟΝ Η ΕΔΩ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΜΑΣ ΒΕΒΑΙΩΝΕΙ ΟΤΙ ΕΥΝΟΕΙ ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΜΑΣ, ΕΙΜΑΣΤΕ ΥΠΟΧΡΕΩΜΕΝΟΙ ΝΑ ΚΑΤΑΓΓΕΙΛΟΥΜΕ ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ ΤΟΥ ΚΑΪΡΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΚΗ ΣΤΑΣΗ ΠΟΥ ΚΡΑΤΗΣΕ»

Η κατακλείδα του τηλεγραφήματος είναι τρομερά σκληρή, αλλά δικαιολογημένη ίσως από όσα συνέβηκαν:

«ΑΠΙΣΤΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ ΠΡΟΔΩΣΑΝ ΤΟ ΛΑΟ ΜΑΣ ΠΟΥ ΚΑΙΓΕΤΑΙ ΚΑΙ ΣΦΑΖΕΤΑΙ».

Δριμύτατες κρίσεις άκουσα σήμερα εναντίον των Βρετανών, ύστερα από την άφιξη αυτού του τηλεγραφήματος. Ποτέ πρωτύτερα οι ηγέτες του ΕΑΜ δεν μίλησαν τόσο έξω από τα δόντια, τουλάχιστο μπροστά μου.

Οι Βρετανοί κατηγορούνται ότι βρίσκονται πίσω από κάθε αντιδραστική δύναμη που υπάρχει σήμερα στη χώρα. Και ότι, σε συμπαιγνία με τον Παπανδρέου και τον Ράλλη, προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν ένα νέο δικτατορικό καθεστώς για να προωθήσουν τους δικούς τους σκοπούς. Το νέο κύμα τρομοκρατίας που εξαπολύθηκε στην Αθήνα μετά το φιάσκο των συνομιλιών του Καϊρου θεωρείται μέρος αυτής της πολιτικής των Βρετανών. Έχω τη γνώμη πως πλησιάζουμε σε μια καμπή των σχέσεων μεταξύ ΕΑΜ και Βρετανών. Υπάρχουν ενδείξεις ότι το ΕΑΜ πρόκειται να εγκαταλείψει τη συγκρατημένη και εξωτερικά φιλική στάση του προς τους Βρετανούς και θα σκληρύνει τη θέση του, πράγμα που θα καταλήξει σε μια προπαγανδιστική καμπάνια με δυσμενέστατη δημόσια παρουσίαση των βρετανικών ενεργειών στην Ελλάδα.

24 του Ιούλη 1944

Ένα τμήμα της αμερικάνικης δύναμης κομμάντος που θα πάρει μέρος με τους αντάρτες στις επιχειρήσεις του σχεδίου «Κιβωτός του Νώε» έχει φτάσει, σύμφωνα με πληροφορίες, στην Ήπειρο. Αυτό σημαίνει πως το OSS είναι ικανοποιημένο με την απάντηση του ΕΑΜ στα ερωτήματά τους σχετικά με το σχέδιο, απάντηση που είχα διαβιβάσει πριν λίγο καιρό. Όλα τούτα φαίνονται ν' αποτελούν μέρος των προετοιμασιών μας για την ενδεχόμενη αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων που αναμένεται ν' αρχίσει από τη μια μέρα στην άλλη.

24 του Ιούλη 1944

Σήμερα τηλεγράφησα το σημείο για τις ρίψεις με αλεξίπτωτα. Το σημείο δόθηκε από το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, αλλά αξίζει να σημειώσω ότι το πλάτωμα του Καρβασαρά που υποδείχτηκε, είναι ακριβώς το μέρος που σημείωσα στο μυαλό μου σαν το πιο κατάλληλο για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, καθώς περνούσαμε από κει πριν ένα μήνα για να φτάσουμε σε τούτο το χωριό.

Χτες πήγα στο πλάτωμα για να κάνω ένα στοιχειώδη τοπογραφικό χάρτη, ώστε να μπορέσω να το περιγράψω στο τηλεγράφημα. Πρόκειται για ένα κάπως μεγάλο πλάτωμα, όπως είναι άλλωστε τα οροπέδια σε τούτα τα μέρη, και φαίνεται ιδεώδες για ρίψη. Υπάρχουν ωστόσο δυο μειονεκτήματα: ο τόπος ολόγυρα είναι γεμάτος βουνοκορφές, που θ' αναγκάσουν το αεροπλάνο να πετάει πολύ ψηλά. Επιπλέον, ολόκληρο το πλάτωμα είναι σπαρμένο με στάρι που δεν πρόκειται να θεριστεί παρά τον άλλο μήνα, και που φοβάμαι πως θα πάθει ζημιές από την επιχειρήσή μας.

Χτες συνάντησα μόνο βοσκούς κατά τη διαδρομή μας, που μας πήρε τέσσερις ώρες ταχύ βάδισμα στο πήγαινε κι άλλες τόσες στο έλα. Οι βοσκοί αυτοί ήταν περιέργοι να μάθουν τι κάναμε εκεί πάνω και τι σήμαιναν οι χάρτες που σκαρώναμε. Τους είπα πως το ΕΑΜ σχεδιάζει να εγκαταστήσει ένα μετεωρολογικό σταθμό και ότι μερικοί από μας ίσως χρειαστεί να έρθουμε και να μείνουμε στο πλάτωμα για λίγο καιρό. Αυτό ήταν ένα έξυπνο πρόσχημα για να ζητήσω μερικές πληροφορίες για τον καιρό και ειδικότερα για την κατεύθυνση του ανέμου τη νύχτα. Δε μπορούσα να τους πω, βέβαια, πως περιμέναμε μια ρίψη εφοδίων με αλεξίπτωτα, γιατί η είδηση θα είχε διαδοθεί σ' όλη την περιοχή και μπορούσαμε να 'χουμε μπελάδες όταν θα έφτανε η στιγμή. Επιπλέον, μπορούσε να

κατέβαινε σε μερικούς η ιδέα να κλέψουν μερικά από τα πακέτα.

Οι βοσκοί μάς πρόσφεραν ζεστό γάλα, φρεσκοαρμεγμένο από τις προβατίνες. Το φάγαμε με ψωμί που είχαμε μαζί μας. Ήταν ένα θεσπέσιο γεύμα, αν και δε θα το βρίσκαμε τόσο καλό αν το είχαμε στο σπίτι. Το πρόβειο γάλα είναι πολύ παχύ σε τούτα τα μέρη και αυτή την εποχή, γιατί τ' αρνιά τρώνε ξερό χόρτο. Ήμασαν όμως φοβερά πεινασμένοι και δεν είχαμε πάρει μαζί μας παρά μόνο ψωμί και λίγο τυρί της κακιάς ώρας.

Τούτοι εδώ οι τσομπάνοι είναι οι μόνοι άνθρωποι της περιοχής που τρέφονται καλά, γιατί έχουν μπόλικο γάλα να πίνουν. Αλλά κι οι δυο ιταλοί αιχμάλωτοι, ο Λάτζαρο κι ο Τζουζέπε, που δουλεύουν σαν υπηρέτες τους, φαίνονται καλοζωισμένοι. Ο ένας απ' αυτούς που μπορούσε να συνεννοηθεί κουτσά-στραβά στα ελληνικά είπε ότι το γάλα, πράγματι, τους κράτησε ζωντανούς. Ωστόσο, κι οι δυο αυτοί αιχμάλωτοι ήταν σχεδόν ρακένδυτοι κι ο Λάτζαρο δεν φορούσε ούτε παπούτσια.

Ο γεροντότερος από τους βοσκούς, ένας ψηλός σωματώδης άντρας 85 χρονών, ήταν τυφλός κι έδειχνε μεγάλη περιέργεια για μας τους ξένους. Μας μίλησε για τον παλιό καλό καιρό, όταν ήταν παλληκάρι, κι ο μεγαλύτερος ζωοκλέφτης της περιοχής. Πήγαινε νυχτιάτικα στο απέναντι βουνό και την άλλη μέρα δέκα πρόβατα είχαν προστεθεί στο κοπάδι του, δίχως να ξέρει κανείς τι συνέβηκε. «Αυτοί οι ανεπρόκοποι», είπε δείχνοντας με το δάχτυλο τους νεότερους, εγγόνια ανήψια κλπ., «κάθονται στον πισινό τους όλη μέρα και το μόνο που νοιάζονται είναι να 'χουν καλά ισωμένη τη χωρίστρα τους». Ύστερα, κάπως πονηρά: «Από τότες που ήρθε ο Άρης στο βουνό, ούτε πια φυλάνε τα πρόβατα». Το τελευταίο αυτό ήταν φανερός υπαινιγμός για το γεγονός ότι αφότου ανέβηκαν στα βουνά αντάρτες, η ζωοκλοπή πήγε περίπατο: οι βοσκοί ξέροντας πως δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα για τα πρόβατά τους, τα αφήνουν να βοσκούν μόνα τους στις βουνοπλαγιές. Οι ηρωικές μέρες της ζωοκλοπής έφυγαν και δε γυρνάνε, και για το γέρο όλος ο κόσμος δεν αξίζει να τον ρίξεις ούτε στα σκυλιά!

Με την ευκαιρία, χτες έμαθα κάτι και για τα σκυλιά. Η Ελλάδα, προπολεμικά, ήταν γεμάτη άγρια βουνίσια σκυλιά, «τσομπανόσκυλα», όπως τα λεν εδώ. Είναι θαυμάσιοι φύλακες για τα πρόβατα και καλοί σύντροφοι για τ' αφεντικά τους, αλλά τρομερά κι επικίνδυνα για τους ξένους. Τώρα όμως το πρόβλημά μας έχει απλοποιηθεί, γιατί σκυλιά έμειναν λίγα στην Ελλάδα. Τα περισσότερα ψόφησαν στην περίοδο της πείνας, κάμποσα τα έφαγαν οι άνθρωποι. Και τα λίγα που βλέπει κανείς είναι πετσί και κόκαλο.

Κι όμως, χτες καθώς πλησιάζαμε στις καλύβες των βοσκών, πέντε άγρια μαντρόσκυλα χύμηξαν από την άλλη μεριά της χαράδρας. Τα έβλεπα να έρχονται καταπάνω μου και δεν ήξερα τι να κάνω! Το μπαστούνι που κρατούσα στο χέρι δεν ήταν αρκετά γερό. Ν' αρχίσω να τους ρίχνω πέτρες, δε θα μπορούσα να τα έβγαζα πέρα με πέντε σκύλους αυτού του μεγέθους. Έπρεπε να δράσω γρήγορα! Ο σύντροφός μου βρισκόταν σε κάποια απόσταση και δε μπορούσαμε να προβάλουμε αντίσταση από κοινού. Το χέρι πήγε ενστικτώδικα στο πιστόλι. Το τράβηξα από τη θήκη και πυροβόλησα σκοπεύοντας λίγο δεξιότερα από τα σκυλιά με την ιδέα να τα φοβίσω. Το αστείο είναι πως το κόλπο έπιασε. Τα σκυλιά δε φοβήθηκαν όπως περίμενα, αλλά άρχισαν να τρέχουν προς την κατεύθυνση της σφαίρας και μ' άφησαν μόνο για μερικά δευτερόλεπτα. Ακούοντας την εκπυροσκόρηση, οι βοσκοί βγήκαν έξω από τις καλύβες και διώξαν τα σκυλιά. Αργότερα, παραπονέθηκαν γιατί πυροβόλησα. Φοβήθηκαν μήπως σκότωνα κανένα. Εξάλλου δεν τους αρέσει να βλέπουν τα σκυλιά τους να φοβούνται γιατί, λένε, αυτό μειώνει τη μαχητικότητά τους. Το επεισόδιο μ' έκαμε πάντως σοφότερο, γιατί μου έμαθε ότι ακόμα κι αυτά τα άγρια σκυλιά του βουνού έχουν την έμφυτη τάση για κυνήγι, που τα κάνει να τρέχουν προς την κατεύθυνση του βλήματος. Μου έμαθε επίσης πως με τον τρόπο αυτό μπορώ ν' αποφεύγω την επίθεση των σκυλιών.

Σήμερα πήρα μερικά μέτρα που ίσως ν' ασκήσουν ευεργετική επίδραση στη λύση της κρίσης που συνεχίζεται ανάμεσα στις ελληνικές πολιτικές παρατάξεις μετά τη διακοπή των συνομιλιών για την Ενότητα. Μπορεί όμως και να μου επισύρουν καμιά κατσάδα εκ μέρους των ανωτέρων μου στο Κάιρο.

Η δυνατότητα ενός σωστού εμφύλιου πολέμου μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα με βασάνιζε πολύ τον περασμένο μήνα. Αυτή η έγνοια μ' έκαμε να στείλω σήμερα ένα τηλεγράφημα, προτείνοντας στους δικούς μας να μεσολαβήσει κάποια αμερικάνικη προσωπικότητα για την προσέγγιση των δυο πλευρών. Από εμπιστευτικές πληροφορίες που έλαβα τις τελευταίες μέρες από ορισμένες πηγές, φαίνεται πως πολλοί εαμικοί ηγέτες έχουν τη γνώμη ότι έγινε κακός χειρισμός των διαπραγματεύσεων με την κυβέρνηση του Καΐρου, και ότι τα πράγματα δεν έπρεπε να οδηγηθούν σε πραγματική ρήξη. Είναι φανερό ότι η κατανόηση της σημασίας που έχει μια οριστική ρήξη με την εξόριστη κυβέρνηση κάνει και τους πιο εξτρεμιστές από τους εαμικούς ηγέτες να σκέφτονται δυο φορές προτού επιχειρήσουν να πάρουν έναν ολότελα ανεξάρτητο δρόμο με απρόβλεπτες συνέπειες. Γιατί αυτό θα σήμαινε εμφύλιο πόλεμο, και κανένας εδώ δε θέλει τέτοιο πράγμα, ούτε οι κομμουνιστές.

Αν κρίνω σωστά, το ΕΑΜ είναι πρόθυμο για επανάληψη των διαπραγματεύσεων, αν βρεθεί κάποια λύση που να σώζει και το γόητρό του. Αυτό, επομένως, που πρότεινα στο Κάιρο είναι κάποια υψηλή αμερικάνικη προσωπικότητα να πλησιάσει την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και να της υποδείξει κάποια μικρή έστω παραχώρηση, που θα έσωζε ακριβώς το γόητρο του ΕΑΜ, θα άνοιγε και πάλι το δρόμο των διαπραγματεύσεων και θα οδηγούσε τελικά στην είσοδο του ΕΑΜ στην κυβέρνηση.

Απ' ό,τι μπόρεσα να διαπιστώσω δεν υπήρξε καμιά ρωσική υποκίνηση στην ως τώρα αδιάλλακτη στάση του ΕΑΜ. Στην πραγματικότητα, οι Έλληνες κομμουνιστές δεν είχαν καμιά επαφή με τη Μόσχα από την πριν τη μεταξική δικτατορία περίοδο. Έμαθα από πολύ αξιόπιστη πηγή ότι η πρώτη επαφή με τη Ρωσία που οι Έλληνες κομμουνιστές είχαν μέσα σ' όλα τούτα τα χρόνια, ήταν μια συνάντηση, πριν λίγους μήνες, ορισμένων μελών της εαμικής αντιπροσωπείας με το ρώσο πρεσβευτή στο Κάιρο. Οι επαφές φαίνεται πως θα είναι τακτικές από δω και μπρος, από την άφιξη χτες της Ρωσικής Στρατιωτικής Αποστολής στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ. Όμως, όσο κι αν φαίνεται περιέργο, έμαθα από μετριοπαθείς εαμικές πηγές ότι ο αρχηγός της Αποστολής συμβούλεψε στην κομμουνιστική ηγεσία μετριοπάθεια και συμμετοχή στην εξόριστη κυβέρνηση.

Η πεισματική στάση του ΕΑΜ οφειλόταν ως τώρα στο γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί δεν έτυχαν μιας ανάλογης με τη δύναμή τους και τις θυσίες τους μεταχείρισης. Το παράπονο αυτό δεν απευθύνεται μόνο στην εξόριστη κυβέρνηση, αλλά και στους Βρετανούς. Τους τελευταίους βαραίνει η υποψία ότι ασκούν μια πολιτική που αποβλέπει στην εξασθένηση του ΕΑΜ και τη μείωση της επιρροής του.

Η κακή μεταχείριση που η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ δέχτηκε στη Διάσκεψη του Λιβάνου τόσο από τους Βρετανούς όσο κι από την ελληνική κυβέρνηση συνέτεινε πολύ στην τελική διακοπή των διαπραγματεύσεων. Δε χρειάστηκε πολύ στους αντιπρόσωπους του ΕΑΜ για να καταλάβουν ότι είχαν να κάνουν μ' ένα μη φιλικό περιβάλλον, που δημιούργησε γύρω τους μian εχθρική ατμόσφαιρα και που μάλιστα προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τις διάφορες πολιτικές αποχρώσεις των αντιπροσώπων, για να στρέψει τον ένα ενάντια στον άλλο. Τελικά, οι αντιπρόσωποι αντιλήφθηκαν ότι οι Βρετανοί, με τη συνηγορία του πρωθυπουργού Παπανδρέου προσπαθούσαν να τους εξαπατήσουν, κατακρατώντας ζωτικές πληροφορίες από τα μηνύματα που τους απηύθυνε το Βουνό. Το τελευταίο αυτό βγήκε στη φόρα από ένα μήνυμα που είχα στείλει στο OSS στο Κάιρο, προς τα τέλη του Μάη και που το περιεχόμενό του έπεσε στην προσοχή των εαμικών

αντιπροσώπων. Το μήνυμά μου έδινε μεγάλα αποσπάσματα από ένα τηλεγράφημα που το ΕΑΜ έστειλε στους αντιπροσώπους του μέσω των Βρετανών και όπου δήλωνε ότι ο Παπανδρέου δεν ήταν αποδεκτός σαν πρωθυπουργός. Οι Βρετανοί είχαν διαβιβάσει το τηλεγράφημα στην αντιπροσωπεία, αλλά αφού το διαστρέβλωσαν, απαλείφοντας τη μνεία για τον πρωθυπουργό.

Όπως έμαθα μετά την επιστροφή της εαμικής αντιπροσωπείας από το Κάιρο, τα μέλη της αντιπροσωπείας, όταν έμαθαν πως οι οδηγίες από το Βουνό είχαν διαστρεβλωθεί, ταραχτήκαν σε τέτοιο σημείο, που ο αρχηγός της αντιπροσωπείας, ο καθηγητής Σβώλος, σχεδόν πανικοβλήθηκε, αντιλαμβανόμενος ότι είχε ήδη δεχτεί τη συμμετοχή στην κυβέρνηση, αντίθετα από την επιθυμία της ηγεσίας του ΕΑΜ.

Ακόμα κι ύστερα από το ξεσκέπασμα του σκανδάλου οι Βρετανοί, που είχαν στην αρχή υποσχεθεί να εξασφαλίσουν στους αντιπροσώπους κανονική επικοινωνία με το Βουνό, εξακολούθησαν την παραπλάνηση, αφήνοντας την αντιπροσωπεία να ξεροσταλιάζει στο Κάιρο και μετά την άρνησή της να υπογράψει τη συμφωνία για το σχηματισμό κυβέρνησης «εθνικής ενότητας». Το ΕΑΜ τελικά την ανακάλεσε, δημιουργώντας μια κατάσταση που όλοι έλπιζαν πως θ' αποτρεπόταν.

28 του Ιούλη 1944

Οι αλλαγές που φέρνει ο πόλεμος είναι πιο φανερές σ' ένα χωριουδάκι σαν κι αυτό που μένουμε τώρα, σχεδόν στο κέντρο της πιο απρόσιτης περιοχής της οροσειράς των Αγράφων. Το χωριό γνωρίζει τούτες τις μέρες πολλές και πολύπτυχες καινοτομίες. Οι αντάρτες έφεραν αυτόν τον κόσμο σ' επαφή με τον πολιτισμό για πρώτη φορά! Από μια άποψη, ο πολιτισμός ήρθε μονομιάς και θα εξαφανιστεί μόλις φύγουμε από δω. Το χωριό που έχει μόλις καμιά εκατοστή σπίτια είναι σήμερα εφοδιασμένο με μίαν ηλεκτρογεννήτρια, δυο ραδιόφωνα και τρεις φορητούς ραδιοπομπούς, έναν ελληνικό, έναν αμερικάνικο κι ένα ρωσικό. Όλα τούτα τα αγαθά του πολιτισμού — αν είναι αγαθά — οι κάτοικοι τα βλέπουν για πρώτη φορά.

Όταν, τις προάλλες εγκαταστάθηκε το ηλεκτρικό ρεύμα κι ανάψαμε τις λάμπες μετά το σούρουπο, τα παιδιά τρύπωσαν στο πάνω πάτωμα, όπου μένουμε ή στάθηκαν έξω από το παράθυρό μας και κοίταζαν ώρες το θάμα. Μια γριούλα ήρθε πάνω να δει για να πιστέψει κι έμεινε με το στόμα ανοιχτό! Το μόνο που μπόρεσε να προφέρει με κατάνυξη ήταν: «Ναι! Ναι! Ναι!». Ύστερα κάποιος έφερε μια φορητή λάμπα, με το γλόμπο στραμμένο προς αυτήν και την άναψε ξαφνικά. Ενστιχτώδικα, η μπάμπω, φύσηξε να τη σβήσει. Όλοι γέλασαν και η καημένη η γριούλα, απορημένη, τα μάζεψε βιαστικά κι έφυγε.

Αυτά είναι τα χειροπιαστά αγαθά του πολιτισμού, που φέραμε εδώ, που θα τα πάρουμε πάλι μαζί μας σα φύγουμε και που δε θα τα ξαναδεί ίσως κανείς πια σε τούτα τα χωριά, τα Πετρίλλια. Υπάρχουν όμως και μερικά άπιαστα στοιχεία που έφερε η παρουσία μας και που φαίνεται ότι θα μείνουν περισσότερο καιρό με τους εδώ ανθρώπους. Οι ιδέες μιας καλύτερης ζωής, ενός ανετότερου τρόπου να φτιάχνεις τα πράγματα, οι ιδέες για την κοινωνική θέση των γυναικών, που εδώ θεωρούνται σαν όντα λιγάκι ανώτερα από τα ζώα και έχουν σχεδόν μεταχείριση των ζώων. Μερικές από τις σοσιαλίστριες και κομμουνίστριες γυναίκες και κάμποσες νεαρές αντάρτισσες βρήκαν ευκαιρία να μιλήσουν στις γυναίκες της περιοχής για ισότητα των φύλων. Φυσικά, πολλοί από τους χωρικούς μπόρεσαν κιόλας να δουν με τα ίδια τους τα μάτια πως φέρνονταν οι ξένοι, κι αυτό ήταν το καλύτερο παράδειγμα.

Τις προάλλες, ο Μπαρπα-Κώστας δεν άντεξε να βλέπει το σπιτονοικοκύρη μας να στρογγυλοκάθεται ολημερίς, ενώ η γυναίκα του έκανε τη δουλειά ενός άντρα ασβεστώνοντας το σπίτι. Τους φώναξε

λοιπόν έναν-έναν χωριστά και τους τα έψαλε ένα χεράκι. Είπε στον άντρα ποιες είναι οι υποχρεώσεις του και στη γυναίκα ποια τα δικαιώματά της. Τέτοια μαθήματα θα προκαλέσουν σύντομα ένα είδος επανάστασης κι αυτό θα είναι σωστή ευλογία για τις γυναίκες, που σήμερα ξεθεώνονται στη δουλειά και βογκάνε από την εκμετάλλευση.

Η μεγαλύτερη, αν και πρόσκαιρη, ευλογία σ' αυτά τα μέρη, ήταν ωστόσο η παρουσία κάμποσων γιατρών, που μερικοί τους είναι πολύ γνωστοί καθηγητές του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Οι γιατροί αυτοί δεν κάθονται με σταυρωμένα χέρια. Φροντίζουν τους αρρώστους, που διαφορετικά θα έπρεπε να ταξιδεύουν μέρες καβάλα στο μουλάρι ή να αργοπεθαίνουν. Σοβαρότατες χειρουργείες γίνονται τώρα εδώ με πρωτόγονα χειρουργικά εργαλεία και δίχως αναισθητικά, αλλά γίνονται ωστόσο, και από έμπειρα χέρια, κι έτσι σώζονται ζωές.

Ό,τι κι αν συμβεί, πάντως, όταν φύγουμε, τα πράγματα δεν θα είναι πια ίδια στα Πετρίλλια. Κάποιοι θα χρησιμοποιήσουν τα κρεβάτια που θ' αφήσουμε πίσω μας και κάποιος άλλος θ' αγοράσει ίσως ένα ραδιόφωνο με μπαταρίες στο κοντινό μέλλον. Μερικές γυναίκες θα πλένουν και θα τρέφουν καλύτερα τα παιδιά τους. Και πολλοί θα γυρεύουν ιατρική συμβουλή. Αλλά οι άνθρωποι αυτοί δε θα δουν ίσως ποτέ τους πια σταθμούς ασυρμάτου ή ηλεκτρικό φως, ή πανεπιστημιακούς καθηγητές να εγχειρίζουν πάνω σε χοντροκομμένα χωριάτικα τραπέζια, και πιθανό να μη ξαναδούν πια αμερικανούς, βρετανούς ή ρώσους αξιωματικούς να χώνουν τη μύτη τους παντού και να κριτικάρουν τον τρόπο ζωής τους.

29 του Ιούλη 1944

Ευχάριστα νέα από το Κάιρο! Σε απάντηση στο τηλεγράφημα που τους είχα στείλει πριν δυο μέρες, με πληροφορούν ότι μερικά μέλη της εξόριστης κυβέρνησης επιθυμούν πολύ να διατηρήσουν καλές σχέσεις με το ΕΑΜ. Πιστεύουν ότι ο καλύτερος τρόπος γι' αυτό είναι να σταλεί ο μετριοπαθής σοσιαλιστής Ιωάννης Σοφιανόπουλος στην Ελλάδα για να συνεχίσει τις διαπραγματεύσεις εκ μέρους της Κυβέρνησης. Αν το ΕΑΜ συμφωνήσει θα πρέπει να απευθύνει μια πρόσκληση που θα σταλεί διαμέσου των βρετανικών καναλιών και όχι με τα δικά μου μέσα. Έδειξα το μήνυμα στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ κι ευχαριστήθηκαν με το περιεχόμενό του. Φυσικά δεν τους είπα ότι εγώ ξεκίνησα όλη την υπόθεση, αλλά τους άφησα να πιστέψουν πως την πρωτοβουλία την πήραν αμερικανοί επίσημοι στο Κάιρο. Η σκέψη ότι οι Αμερικανοί έδειχναν ενδιαφέρον για τα ζητήματά τους, τους άρεσε πολύ. Όσο κι αν είναι δυσκολοπίστευτο, ακόμα κι οι κομμουνιστές επιθυμούν να δουν τους Αμερικανούς να νοιάζονται για τα προβλήματά τους. Είναι τόσο αντίθετοι στην επέμβαση των Βρετανών, που έχουν τη γνώμη πως το αμερικανικό ενδιαφέρον βοηθάει την εξασθένηση της βρετανικής καταθλιπτικής επιρροής στα ελληνικά πράγματα.

Μου ζητήθηκε να διαβιβάσω τη ικανοποίηση του ΕΑΜ για το αμερικανικό ενδιαφέρον και μου ανακοινώθηκε ότι σύντομα θα γινόταν μια συνεδρίαση, που θα έκανε ανασκόπηση της πολιτικής κατάστασης και θα έπαιρνε ίσως κάποια απόφαση στο ζήτημα της εισόδου στην κυβέρνηση.

Ένα ενδιαφέρον θέμα, που ανέκυψε από τη σημερινή συνομιλία, ήταν η δυσπιστία που δείχνουν οι κομμουνιστές για τους σοσιαλιστές και, γενικότερα, τους μετριοπαθείς. Ένα από τα σημαίνοντα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ μου είπε ότι αντιτίθεται στον ερχομό του Σοφιανόπουλου στην Ελλάδα για παραπέρα συνομιλίες «Δεν έχω εμπιστοσύνη στον άνθρωπο αυτό» είπε. «Ο Σοφιανόπουλος παζαρεύει και με τις δυο πλευρές και δε μπορείς ποτέ να ξέρεις αν είναι υπέρ σου ή εναντίον σου». Και μου εξέφρασε την προτίμησή του για τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων με έναν από «τους πιο μαύρους δεξιούς».

Στη χτεσινή του συνεδρίαση το ΕΑΜ αποφάσισε την είσοδό του στην εξόριστη κυβέρνηση υπό τον όρο ότι ο τωρινός πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, δεν θα είναι πρόεδρός της. Μου δόθηκε αντίγραφο του τηλεγραφήματος που θα σταλεί αύριο στην ελληνική κυβέρνηση της εξορίας. Για μένα και για το Γραφείο μας στο Κάιρο είναι σωστό «λαβράκι» το να έχουμε την είδηση πριν από την κοινοποίησή της στην ελληνική κυβέρνηση και στους Βρετανούς. Αυτό δείχνει πως οι σχέσεις μου με το ΕΑΜ είναι θαυμάσιες. Οι πέντε υπουργοί που θ' αντιπροσωπεύουν το ΕΑΜ στην Κυβέρνηση δεν έχουν οριστεί ακόμα, κι αυτό είναι που εμποδίζει την επίσημη κοινοποίηση της απόφασης. Εγώ όμως στέλνω σήμερα κιόλας το βασικό μέρος του μηνύματος και θα στείλω τα ονόματα των υπουργών μόλις παρθεί η απόφαση.

Το μήνυμα του ΕΑΜ θεωρεί τον Παπανδρέου υπεύθυνο για τη διακοπή των αρχικών συνομιλιών, τονίζοντας ότι «οι εχθρικές προς το ΕΑΜ δημόσιες δηλώσεις του, που ταίριαζαν περισσότερο σ' ένα φανατικό εχθρό παρά σε αρχηγό μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας, δημιούργησαν εξ αρχής μια κατάσταση ασυνεννοησίας και δυσπιστίας που προκάλεσε μια σφοδρή αντίδραση σ' όλη την Ελλάδα κι εμπόδισε το σχηματισμό ενιαίας κυβέρνησης».

Δε μπορώ να μην παρατηρήσω ότι η ανάλυση της κατάστασης που κάνει το ΕΑΜ είναι ορθή. Φαίνεται πως η εμπιστοσύνη που οι Βρετανοί έδειξαν στον Παπανδρέου καλώντας τον να σχηματίσει κυβέρνηση, του φούσκωσε τα μυαλά. Όπως λένε πολλοί εδώ, ο Παπανδρέου, αν και έχει ικανότητες, πάσχει από μεγαλομανία, σε συνδυασμό με ένα σύμπλεγμα μεσσιανισμού. Έτσι, βρισκόταν στο ρόλο του του νέου Έλληνα Μεσσία όταν εκφώνησε μερικούς άσχημους λόγους από το Ραδιοσταθμό της Μέσης Ανατολής προς τον ελληνικό λαό. Οι λόγοι αυτοί δεν άρεσαν καθόλου στο κίνημα της Αντίστασης και κανένας δεν θα το ψέξει γι' αυτό. Δεν είναι τόσο εύκολο για αγωνιστές, που έχουν συνείδηση της τεράστιας δύναμής τους μέσα στη χώρα, να δέχονται προσβολές από κάποιον που ο ρόλος του στη διάρκεια της κατοχής ήταν η πλήρης αδράνεια. Ορισμένοι μάλιστα λένε πως ο Παπανδρέου δεν ήταν και τόσο αδρανής, αλλά μαζί με μερικούς άλλους έλληνες πολιτικούς μπορεί να διεκδικήσει τον τίτλο του πνευματικού καθοδηγητή της συγκρότησης των δοσίλογων Ταγμάτων Ασφαλείας. Επειδή δεν έχουμε αποδείξεις γι' αυτό τον ισχυρισμό, ας περιοριστούμε στο ότι η μόνη κηλίδα του Παπανδρέου ήταν η αδράνεια. Αλλά κι αυτή ακόμα αποτελεί βαρύ έγκλημα για έναν που υποτίθεται πως είναι ηγέτης και θέλει να συνεχίσει να είναι ηγέτης.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Όπως έμαθα κατά την επιστροφή μου στο Κάιρο, ένα χρόνο αργότερα, το πιο πάνω τηλεγράφημα του ΕΑΜ δε διαβιβάστηκε ολόκληρο από τους Βρετανούς στα μέλη της ελληνικής κυβέρνησης. Το κείμενο του μηνύματος που δόθηκε στο Κάιρο ανέφερε ότι το ΕΑΜ αποφάσισε να μπει στην Κυβέρνηση, αλλά παρέλειπε την αναφορά για τη μη αποδοχή του Παπανδρέου ως πρωθυπουργού. Ωστόσο, λίγες μέρες αργότερα, από ένα Δελτίο της Αμερικάνικης Υπηρεσίας Πληροφοριών που έβγαινε στο Κάιρο και προοριζόταν για τα διάφορα συμμαχικά γραφεία, τα μέλη της ελληνικής κυβέρνησης έλαβαν γνώση του πλήρους κειμένου του μηνύματος του ΕΑΜ, όπως το είχα στείλει εγώ. Στη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου που ακολούθησε ξέσπασε μια σωστή κρίση. Τα μέλη του Φιλελεύθερου κόμματος, υπό την ηγεσία του αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Σοφοκλή Βενιζέλου, εκδήλωσαν την αγανάκτησή τους και ζήτησαν την παραίτηση του Παπανδρέου. Ο πρωθυπουργός απάντησε ότι «χάριν της εθνικής ενότητας» ήταν πρόθυμος να υποβάλει την παραίτησή του στην κυβέρνηση. Έγινε τότε ένας συμβιβασμός: να παραμείνει ο Παπανδρέου πρωθυπουργός ώσπου να φτάσουν οι νέοι υπουργοί κι έτσι ν' αποφευχθεί για την ώρα η κρίση, και να δώσει την παραίτησή του μόλις θα έφταναν στο Κάιρο οι υπουργοί του ΕΑΜ. Του δόθηκε ύστερα ψήφος εμπιστοσύνης και εξουσιοδοτήθηκε να απευθύνει την επίσημη πρόσκληση στα νέα μέλη.

Στις 6 Αυγούστου έλαβα ένα μήνυμα από τον Βενιζέλο και τους άλλους φιλελεύθερους υπουργούς που καλούσαν την κυβέρνηση του Βουνού να δεχτεί τη λύση αυτή και διαβεβαίωναν το ΕΑΜ ότι η αντικατάσταση του Παπανδρέου θα γινόταν μόλις οι νέοι υπουργοί έφταναν στο Κάιρο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το Γραφείο μας του Καΐρου, για ν' αποφύγει τα μπλεξίματα με ζητήματα που βρίσκονταν έξω από τη σφαίρα των αρμοδιοτήτων του, απηύθυνε το μήνυμα σε μένα, «για δική σου ενημέρωση και χρήση», κι όχι κατευθείαν προς το ΕΑΜ ως προερχόμενο από τον αντιπρόεδρο της ελληνικής Κυβέρνησης.

11 του Αυγούστου 1944

Ζούμε περιμένοντας να φανεί στον ουρανό ένα αεροπλάνο που θα μας φέρει κάθε λογής εφόδια, χρήσιμα για την καλύτερη των βιοτικών μας συνθηκών. Περιμένουμε τρόφιμα, ρουχισμό, μερικά όπλα, μια νέα συσκευή ασυρμάτου, μπαταρίες και διάφορα αλλά πράγματα.

Στις δέκα το πρωί σήμερα ήρθαμε σε τούτο το ψηλό πλάτωμα, που βρίσκεται σε υψόμετρο 1.300 περίπου μέτρων και «κατασκηνώσαμε». Μια και γίνεται λόγος για κατασκήνωση, η δικιά μας είναι μια φτωχή απομίμηση. Μοιάζει περισσότερο με τσιγγάνικη παρά με στρατιωτική κατασκήνωση. Δεν έχουμε σκηνές κι έτσι διαλέξαμε ένα ωραίο πυκνόφυλλο δέντρο που θα μας προστατεύει από τον ήλιο και ίσως από την ψιλή βροχή, αν τύχει. Τις κουβέρτες, τα ρούχα, τα μαγειρικά σκεύη μας και τα λίγα τρόφιμα, τα μεταφέραμε με δυο μουλάρια που μας συνόδεψαν σε τούτη την αποστολή.

Το Κάιρο ειδοποίησε πως το αεροπλάνο θα ερχόταν μίαν οποιαδήποτε μέρα μεταξύ της αποψινής νύχτας και της 18ης αυτού του μήνα. Έτσι προετοιμαστήκαμε για μια μάλλον πολυήμερη παραμονή. Η ώρα της άφιξης ήταν καθορισμένη και τα σήματα ελέγχθηκαν δυο φορές για να είμαστε σίγουροι ότι έχουν κατανοηθεί. Πρέπει να φτιάξουμε ένα τρίγωνο με πέντε φωτιές και μίαν έκτη στην κορφή. Μόλις ακούσουμε το βόμβο του αεροπλάνου στην καθορισμένη ώρα, θ' ανάψουμε τις φωτιές και τ' αλεξίπτωτα θα ριχτούν στη μέση. Το μόνο που με στενοχωρεί τούτη τη στιγμή είναι ότι το πλάτωμα έχει σπαρθεί με στάρι, που δεν πρόκειται να θεριστεί παρά ύστερα από δυο βδομάδες το νωρίτερο. Αν τα δέματα πέσουν ανάμεσα στα στάχια, θα προκληθεί αρκετή ζημιά σε ανθρώπους που δε σηκώνουν να χάσουν ούτε ένα μικρό μέρος απ' αυτή την πολύτιμη σοδειά. Δυστυχώς σε τούτα τα ψηλά βουνά των Αγράφων όπου μένουμε δεν υπάρχουν άλλα κατάλληλα πλατώματα, όπου να μπορεί να γίνει ρίψη με αλεξίπτωτα κι έτσι αναγκαστήκαμε να διαλέξουμε τούτο εδώ. Αλλά κι αυτό δεν είναι ιδεώδες. Έχει πολλά μειονεκτήματα για τον πιλότο που θα οδηγεί το αεροπλάνο. Υπάρχουν βουνοκορφές ολόγυρα από το πλάτωμα που θα υποχρεώσουν το αεροπλάνο να πετά σε μεγάλο ύψος. Μόνο από την ανατολική κατεύθυνση οι βουνοκορφές βρίσκονται σε κάποια απόσταση μεταξύ τους, κι αν το αεροπλάνο ακολουθήσει τις οδηγίες που τηλεγράφησα, θα καταφέρει να πετάξει αρκετά χαμηλά για μια καλή ρίψη.

Το πρωινό το περάσαμε μαζεύοντας ξύλα για τις φωτιές. Δουλειά όχι εύκολη γιατί στο μέρος αυτό τα δέντρα είναι αραιά όπως σ' όλα σχεδόν τα ελληνικά βουνά. Που και που μόνο βρίσκεις κανένα πεύκο. Υπάρχουν φαράγγια γεμάτα πεύκα αλλά είναι δύσκολο να ανεβάσεις τα ξύλα από τις απόκρημνες πλαγιές. Ευτυχώς βρήκαμε εδώ τους δυο ιταλούς αιχμαλώτους, που είχα ήδη συναντήσει όταν ήρθα την πρώτη φορά για να δω το πλάτωμα: τον Λάτζαρο και τον Τζουζέππε, που δουλεύουν εδώ κοντά σε μια στάνη για να βγάζουν το ψωμί τους και που προσφέρθηκαν να μας βοηθήσουν. Τα καυμένα τα παιδιά, φαντάζονται ίσως —και πολύ λογικά— πως θα μπορέσουν να πάρουν από μας λίγα τρόφιμα για να συμπληρώσουν το πενιχρό τους συσσίτιο, και δείχνουν μεγάλη προθυμία να βοηθήσουν. Για μας ήταν σωστό λαχείο, γιατί κι οι δυο τους γνωρίζουν άριστα την περιοχή κι αυτό μας γλυτώνει από πολλούς μελάδες. Ξέρουν από που θα πάρουμε νερό —που είναι μεγάλο πρόβλημα— και από που θα μαζέψουμε ξύλα.

Ο Λάτζαρο ιδιαίτερα είναι ένας συμπαθέστατος νέος: 21 χρονών περίπου, κοντός και γεροδεμένος, η ευδιαθεσία του δεν έχει ακόμα χαλάσει από τα πικρά βιώματα που είχε ως τώρα. Η φοβερή ζωή που περνά σε τούτα τα γυμνά βουνά έχει βαθύνει τον ήδη πλούσιο ιταλικό συναισθηματισμό του και το δείχνει με το παραπάνω όταν τραγουδάει μian ορισμένη μελωδία που έχει μέσα τη λέξη «μάμμα». Στον τρόπο που προφέρει αυτή τη λέξη βλέπεις όλη την τραγωδία του Λάτζαρο και νιώθεις κι ο ίδιος να σε παίρνει το συναίσθημα και η νοσταλγία για όμορφες μέρες, ανετότερη ζωή κι έναν πιο ειρηνικό κόσμο. Ο σημερινός ξυπόλητος και κουρελής Λάτζαρο ίσως ν' αναθυμιάται τα πράσινα λιβάδια της Φότζια και ο θρήνος του για την τωρινή κατάντια του, εκφράζεται στις μελωδίες που τραγουδάει τόσο ωραία και στη λέξη «μάμμα» που την προφέρει με τόση αγάπη!

13 του Αυγούστου 1944

Νέα μπλεξίματα πάλι! Πριν από ένα λεπτό έμαθα ότι στην έδρα του ΕΑΜ έφτασε νέο μήνυμα μέσω του ασύρματου της Βρετανικής Αποστολής, που απειλεί να ανατρέψει όλη τη δουλειά που έχει γίνει ως τώρα για την πραγματοποίηση της εθνικής ενότητας των Ελλήνων. Το μήνυμα προέρχεται από το Σοφοκλή Βενιζέλο και τα άλλα φιλελεύθερα μέλη της ελληνικής κυβέρνησης του Καΐρου και ζητάει από το ΕΑΜ να αναθεωρήσει τη στάση του και να δεχτεί τον Παπανδρέου ως πρωθυπουργό της νέας κυβέρνησης, γιατί «η βρετανική κυβέρνηση δεν είναι διατεθειμένη να δεχτεί αλλαγή πρωθυπουργού στις παραμονές της Απελευθέρωσης».

Δεν κατόρθωσα να μάθω ακόμα ποια είναι η επίσημη αντίδραση σε τούτο το μήνυμα, γιατί μόνο ένας μικρός κύκλος ανώτερων στελεχών του ΕΑΜ έχουν λάβει γνώση του ως τώρα, κι αυτοί δεν ήθελαν να μιλήσουν πολύ, παρά μόνο να εκφράσουν την αγανάκτησή τους.

15 του Αυγούστου 1944

Σηκώθηκα νωρίς σήμερα το πρωί και βάδισα πέντε ώρες από το ορεινό μας παρατηρητήριο προς το χωριό για να δω τ' αποτελέσματα των συνεδριάσεων που γίνονται τις τρεις τελευταίες μέρες κι όπου θα παρθεί η απόφαση για τις μελλοντικές σχέσεις του ΕΑΜ με την εξόριστη κυβέρνηση.

Είναι φανερό σ' όλους τους κύκλους του αντιστασιακού κινήματος μια μεγάλη αγανάκτηση κατά των Βρετανών για την τελευταία τους επέμβαση σ' αυτό που εδώ θεωρείται καθαρά εσωτερική ελληνική υπόθεση. Ορισμένοι μετριοπαθείς εαμίτες με τους οποίους συνομίλησα νωρίτερα σήμερα, μου είπαν αηδιασμένοι ότι «οι Βρετανοί συμπεριφέρονται στην Ελλάδα σαν να ήταν τμήμα της αποικιακής τους αυτοκρατορίας». Ένας σημαίνων ηγέτης που εκπροσωπεί την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ μου ζήτησε να ρωτήσω το Κάιρο για τους λόγους που τα φιλελεύθερα μέλη της κυβέρνησης άλλαξαν στάση απέναντι στον Παπανδρέου και δεν επέμειναν ως το τέλος στην παραίτησή του, παρά τη βρετανική πίεση. Μου ζήτησε επίσης να μάθω τη γνώμη των αμερικάνικων κύκλων του Καΐρου για τις εξελίξεις των τελευταίων ημερών.

Από πολύ αξιόπιστη πηγή πληροφορήθηκα πάλι σήμερα πως η Ρωσική Αποστολή συμβούλεψε το ΕΑΜ να μπει στην εξόριστη κυβέρνηση ακόμα και με πρωθυπουργό τον Παπανδρέου. Όλα δείχνουν πως η απόφαση θα είναι ευνοϊκή και θα ληφθεί στη συνεδρίαση που γίνεται τούτη τη στιγμή. Η μόνη μου ελπίδα είναι ότι η συνεδρίαση θα τελειώσει νωρίς, γιατί θα χρειαστεί να ανεβώ πάλι το βουνό και η σκέψη ότι πρέπει να σκαρφαλώσω την απότομη πλαγιά του μες στο σκοτάδι δεν είναι ευχάριστη.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Όπως ανακάλυψα ένα χρόνο σχεδόν αργότερα, η παραίτηση του Παπανδρέου εμποδίστηκε με άμεση επέμβαση του ίδιου του Τσώρτσιλ, που τηλεγράφησε σχετικά στο βρετανό πρεσβευτή στο Κάιρο. Έτσι εξηγείται η συγκατάθεση των φιλελεύθερων μελών της κυβέρνησης στο να παραμείνει πρωθυπουργός ο Παπανδρέου και οι προσπάθειές τους να πείσουν το ΕΑΜ να κάνει το ίδιο. Έτσι εξηγείται επίσης, εν μέρει, το μίσος των Ελλήνων αριστερών για τη δεσποτική πολιτική του Τσώρτσιλ απέναντι στη χώρα τους και αυτό ίσως έχει μεγάλη σχέση με την κατοπινή απόφαση του ΕΑΜ να μπλεχτεί σ' έναν εμφύλιο πόλεμο παρά να συνεχίσει να ενδίδει στις βρετανικές πιέσεις.

16 του Αυγούστου 1944

Η απόφαση της συμμετοχής στην κυβέρνηση πάρθηκε στη συνεδρίαση του ΕΑΜ χτες τη νύχτα, αλλά δε μπορούσα να την περιμένω. Διαβίβασα την είδηση στο Κάιρο σήμερα το πρωί μαζί μ' ένα τηλεγράφημα του ΕΑΜ προς τα φιλελεύθερα μέλη της κυβέρνησης που ανάγγελλε την απόφαση του ΕΑΜ να δεχτεί τον Παπανδρέου ως πρωθυπουργό. Ο μαλακός τόνος του μηνύματος του ΕΑΜ δε φανερώνει, ωστόσο, την αγανάκτηση που νιώθει εδώ ο κόσμος για τον Παπανδρέου και τους Βρετανούς. Με την τροπή που πήραν τα πράγματα, το ΕΑΜ είναι γεμάτο υποψίες για την καλή πίστη των πολιτικών του αντιπάλων και προβλέπω δύσκολη την παραπέρα πορεία. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ΕΑΜ άλλαξε τη στάση του απέναντι στους Βρετανούς. Πριν λίγο καιρό ακόμα οι κομμουνιστές μιλούσαν για τους Βρετανούς με σεβασμό και πάντα ελαχιστοποιούσαν τις οποιοσδήποτε διαφορές που αναφύονταν μεταξύ τους. Τελευταία, όμως, η δυσαρέσκεια για τις βρετανικές ενέργειες εκφράζεται ανοιχτά από μέλη όλων των παρατάξεων που συνθέτουν τον αριστερό αυτό συνασπισμό. Ωστόσο, τουλάχιστο για την ώρα, η απόφαση της χτεσινής συνεδρίασης φέρνει ανακούφιση ύστερα από την αποπνικτική ατμόσφαιρα που μας περιέβαλλε όλους τις τελευταίες μέρες. Ας ελπίσουμε μονάχα πως αυτή η ανακούφιση θα είναι μονιμότερη.

18 του Αυγούστου 1944

Οι άνθρωποι που διαθέτουν τη μεγαλύτερη επιρροή και δύναμη στο αντάρτικο κίνημα είναι οι κομμουνιστές και οι πιο σημαίνοντες κομμουνιστές στην Ελεύθερη Ελλάδα σήμερα είναι τρεις: ο Γιώργης Σιάντος, γενικός γραμματέας του Κόμματος, ο Γιάννης Ιωαννίδης, δεύτερος γραμματέας του Κόμματος και επικεφαλής του Πολιτικού Γραφείου και ο Γιάννης Ζέβγος, που θεωρείται ο πνευματικός ηγέτης των κομμουνιστών. Κανένας από τους τρεις δεν είναι μεγάλη ηγετική φυσιογνωμία, αλλά ο καθένας απ' αυτούς συμπληρώνει τους άλλους, έτσι που και οι τρεις μαζί ν' αποτελούν μια καλοούτσικη και πλήρη ηγεσία.

Αν τη δούμε έτσι συλλογικά, μπορούμε να πούμε ότι η κομμουνιστική ηγεσία στηρίζεται στους τρεις αυτούς άντρες, γιατί καμιά σπουδαία απόφαση δεν παίρνεται αν αυτοί οι τρεις δεν συζητήσουν σοβαρά τα ζητήματα. Απ' ό,τι γνωρίζω ως τώρα, είναι δύσκολο να πεις, ποιος από τους τρεις είναι ο σημαντικότερος. Ίσως κανένας τους! Ο Ζέβγος πάντως φαίνεται ν' ασκεί τη μικρότερη εξουσία. Ο Σιάντος κρατάει την πιο υψηλή θέση. Τώρα που λείπει ο Νίκος Ζαχαριάδης, ο «αρχηγός» του ΚΚΕ, που είναι έγκλειστος σε στρατόπεδο στη Γερμανία, ο Σιάντος είναι ο αρχηγός. Η θέση, ωστόσο, του Ιωαννίδη, μου φαίνεται να έχει μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Είναι το «αφεντικό», του κόμματος. Αυτός ελέγχει όλο τον κομματικό μηχανισμό, κι αυτό έχει βαρύνουσα σημασία σε οποιαδήποτε χώρα, ιδιαίτερα ανάμεσα στους κομμουνιστές, που η πειθαρχία τους είναι αυστηρή μέσα στην κομματική τους οργάνωση. Ο Ιωαννίδης είναι επίσης κι ο εξυπνότερος από τους τρεις. Το μυαλό του είναι κοφτερό και «παίρνει στροφές». Είναι ο τύπος που παίρνει γρήγορα αποφάσεις, μεγάλο

χάρισμα για κομματικό ηγέτη, ιδιαίτερα σε καιρούς σαν κι αυτόν. Ίσως να φταίει η προσωπικότητά του, που δεν εξασφάλισε ως τώρα την ηγεσία του Κόμματος. Δίνει την εντύπωση σκληρού ανθρώπου, βασικά ανθρώπου κλειστού στον εαυτό του, που δεν έχει εμπιστοσύνη στους ανθρώπους κι έτσι δεν έχει και πολλούς φίλους. Ο κόσμος τον σέβεται, αλλά κρατάει κάποιαν απόσταση απ' αυτόν.

Ο Σιάντος, απεναντίας, έχει μια θερμή κι ευχάριστη προσωπικότητα. Είναι ανοιχτόκαρδος και ως ένα βαθμό διαχυτικός στις σχέσεις του με τους άλλους. Επαινεί τους συνεργάτες του κι έχει πάντα έναν καλό λόγο για τους ξένους, ακόμη κι όταν τους συναντά για πρώτη φορά. Ο Σιάντος δεν είναι τόσο κοφτερό μυαλό όσο ο Ιωαννίδης, που φαίνεται να έχει έμφυτη εξυπνάδα και μεγάλη διεισδυτική διαίσθηση και αυτοπεποίθηση. Ο Σιάντος είναι στοχαστικός και ήρεμος, χαρακτηριστικό ίσως που το οφείλει στην αγροτική καταγωγή του. Αν και μόλις έχει περάσει τα πενήντα, όλοι τον αποκαλούν με σεβασμό «ο Γέρος». Και πραγματικά δίνει την εντύπωση του «γέροντα» του χωριού, του τύπου δηλαδή εκείνου στον οποίο όλοι οι άλλοι έρχονται για κάποια συμβουλή και που η γνώμη του είναι πολύ σεβαστή. Δεν υπάρχουν παράπονα για το Σιάντο εδώ πέρα, ούτε από το κόμμα του, ούτε από μέλη άλλων κομμάτων.

Ο Ζέβγος είναι λιγνός και ψηλός και δείχνει γέρος για την ηλικία του, που δεν ξεπερνά πολύ τα σαράντα πέντε. Παλιός δάσκαλος, θεωρείται ο κατεξοχήν διανοούμενος από τους κομμουνιστές συντρόφους του, επειδή είναι καλός γνώστης της μαρξιστικής θεωρίας. Εμένα, όμως, δε μου φάνηκε να μοιάζει πολύ με διανοητικό γίγαντα. Μπορεί να ξέρει άριστα το μαρξισμό, αλλά κατά τα αλλά είναι άκαμπτος στις απόψεις του. Όπως ο Ιωαννίδης, είναι κι αυτός μονόχωτος. Η στάση του αυτή δεν οφείλεται ίσως τόσο σε λόγους προσωπικού χαρακτήρα, αλλά μάλλον στην κατάσταση της υγείας του. Μια πάθηση του στομάχου τον κάνει να δείχνει στραβομούτσουνος τον περισσότερο καιρό· κάτω όμως απ' αυτή την επιφάνεια γρήγορα ανακαλύπτεις έναν κατά αλλά μειλίχιο άνθρωπο, που δεν θα του άρεσε τίποτε καλύτερα από ένα γερό επιχείρημα σε οποιοδήποτε θέμα.

Και οι τρεις ηγέτες του ΚΚΕ, όπως συμβαίνει και με σχεδόν κάθε μέλος του Κόμματος, και οπωσδήποτε με το κάθε ανώτερο στέλεχος, έχουν περάσει πολλά χρόνια στις φυλακές και τις εξορίες. Το αποτέλεσμα είναι ότι ελάχιστοι κομμουνιστές στην Ελλάδα δεν είναι άρρωστοι άνθρωποι. Ο Σιάντος, χάρη στη γερή ιδιοσυγκρασία του φαίνεται να είναι ακόμα υγιής. Ο Ιωαννίδης όμως πάσχει από φυματίωση, που τη χαρακτηρίζει σαν την «πιο αριστοκρατική αρρώστια», επειδή, λέει, «μπορείς να ζήσεις πολύ αν τρως καλά και κοιμάσαι πολύ».

Όλοι αυτοί οι κομμουνιστές καταδιώχθηκαν από τις διαδοχικές κυβερνήσεις, στις δυο τελευταίες δεκαετίες, αλλά στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας του 1936-1941, δοκίμασαν τον πιο άγριο κατατρεγμό. Για ένα πράμα αυτοί οι άνθρωποι είναι πολύ οργισμένοι: για το ότι η δικτατορία, όταν τα εχθρικά στρατεύματα ήρθαν να καταλάβουν τη χώρα, τους παρέδωσε στους Γερμανούς και τους Ιταλούς αντί ν' ανοίξει τις φυλακές και να τους αφήσει να φύγουν. Η μεγάλη πλειοψηφία τους απόδρασαν τελικά με κάποιο τρόπο και αυτοί ήταν που οργάνωσαν το αντάρτικο στην ύπαιθρο.

Όταν παρουσιάζονται σπουδαία προβλήματα, ο Σιάντος, ο Ιωαννίδης κι ο Ζέβγος συναντιούνται εσπευσμένα και συσκέπτονται επί ώρες. Μένουν κοντά ο ένας στον άλλο και δεν έχουν έτσι δυσκολίες μετακίνησης. Συναντιούνται συνήθως στο σπίτι που μένει ο Ιωαννίδης, αλλά καμιά φορά η συνάντηση γίνεται και στου Σιάντου. Κάθε τρίμηνο περίπου συνέρχεται το Πολιτικό Γραφείο σε ολομέλεια. Αυτό συνέβηκε τελευταία, όταν συζητήθηκε το θέμα της εθνικής ενότητας κι έπρεπε να παρθούν σημαντικές αποφάσεις. Στις συνεδριάσεις αυτές, οι τρεις κυριότεροι ηγέτες είναι οι κυριαρχούσες μορφές, αλλά η συζήτηση των προβλημάτων είναι ελεύθερη και οι αποφάσεις δε μπορούν πάντα να υπαγορεύονται από πάνω. Έμαθα πολύ εμπιστευτικά πως στην τελευταία συνεδρίαση, έγινε οξύτατη κριτική στην ανώτατη ηγεσία για το χειρισμό των συνομιλιών με την Κυβέρνηση του Καΐρου, κι ότι η θέση της κλονίστηκε αρκετά. Τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου που

παίρνουν μέρος σ' αυτές τις συζητήσεις έρχονται από διάφορα μέρη της Ελλάδας.

Οι συνεδριάσεις του ΚΚΕ είναι πολύ μυστικές και ελάχιστα συνήθως διαρέουν απ' αυτές. Ωστόσο, οι καλές σχέσεις που μου δημιούργησε η θέση μου εδώ πέρα μου δίνουν μια καλή ευκαιρία να μαθαίνω αρκετά. Πριν απ' όλα οι άνθρωποι μου έχουν εμπιστοσύνη και μιλούν μαζί μου άνετα. Δεύτερο, η «μαρίδα» δεν ξέρει ποιος είμαι. Με βλέπουν πότε-πότε ν' ανακατεύομαι με τους «μεγάλους» και να μιλάω μαζί τους σαν ίσος προς ίσο και νομίζουν πως είμαι κι εγώ ένας από δαύτους. Έτσι, πολλές φορές συμβαίνει να μαθαίνω πολλά από ταύτη τη «μαρίδα», που δε θα τα μάθαινα ποτέ από τον κανονικό δρόμο. Με τούτο τον τρόπο έχω περισσότερες πληροφορίες απ' ό,τι οι Βρετανοί, που έχουν την ηλίθια πολιτική να κλείνονται στον εαυτό τους και να έχουν κακές σχέσεις με το ΕΑΜ και τους κομμουνιστές.

Ο κομμουνιστής ηγέτης για τον οποίο όλοι εδώ μιλάνε με μεγάλο σεβασμό, είναι ο «αρχηγός» του Κόμματος, ο Νίκος Ζαχαριάδης που βρίσκεται τώρα, σύμφωνα με πληροφορίες, σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία. Απ' ό,τι λένε όλοι βγαίνει το συμπέρασμα πως ο Ζαχαριάδης βρίσκεται πολύ ψηλότερα από κάθε άλλο κομμουνιστή ηγέτη εδώ σε δύναμη σκέψης και σε πολιτική ικανότητα. Το όνομά του προφέρεται από τους κομμουνιστές σαν κάτι υπεράνθρωπο που εμπνέει τις μάζες. Αλλά και οι μη κομμουνιστές μιλάνε γι' αυτόν με σεβασμό και πολλοί μετριοπαθείς μου είπαν πως αν βρισκόταν εδώ πολλά σφάλματα της σημερινής ηγεσίας δε θα είχαν γίνει. Πάντως, με σφάλματα ή όχι, το ΕΑΜ οργανώθηκε και προοδεύει κάτω από την καθοδήγηση αυτών των ανθρώπων κι αυτό είναι μια εύγλωττη μαρτυρία για τις ικανότητες και την αξία τους.

19 του Αυγούστου 1944

Η ζωή δεν είναι και τόσο άσχημη στο βουνό, αλλά άρχισα να την μπουχτίζω. Περιμένουμε ακόμα να έρθει το αεροπλάνο. Ή μάλλον ήρθε πριν τρεις μέρες, αλλά τα πράγματα πήγαν άσχημα. Ακούσαμε ένα αεροπλάνο να περνάει πολύ ψηλά από πάνω μας, αλλά δυο ώρες πριν από το προγραμματισμένο ωράριο, και δεν ανάψαμε τα φωτεινά σήματα. Χτες πήραμε ένα τηλεγράφημα που έλεγε πως αυτό ήταν το αεροπλάνο μας και πως ο πιλότος δε μπορούσε να μας εντοπίσει. Καθόλου παράξενο το ότι δε μπόρεσε! Δεν καταλαβαίνω γιατί ένας άνθρωπος που έχει μια τόσο σπουδαία συνάντηση δεν έρχεται στη σωστή ώρα. Σ' ένα κατεχόμενο έδαφος και σε καιρό πολέμου δε μπορείς να ενεργείς όπως θα ενεργούσες σε ένα πικνίκ.

Τη νύχτα εκείνη φανταστήκαμε πως πιθανότατα το αεροπλάνο που πέρασε πάνω από τα κεφάλια μας ήταν γερμανικό. Σκέψου να δίνουμε το σήμα μας στον εχθρό! Τι θα συνέβαινε; Αν το αεροπλάνο σήκωνε βόμβες, θ' αμόλαγε κανά δυο. Αν δεν είχε βόμβες την ώρα εκείνη, ο πιλότος θα επισήμαινε την τοποθεσία και θα ειδοποιούσε κάποιον άλλο να έρθει με δώρα απ' τον αέρα! Σκεφτήκαμε πως αν αυτό ήταν το δικό μας αεροπλάνο, ο πιλότος θα γύριζε αργότερα και θα προσπαθούσε να μας εντοπίσει. Αλλά ο πιλότος δεν μας ξαναπλησίασε πια. Αντίθετα έκανε στροφή προς το νότο κι ακούσαμε το βόμβο του κινητήρα του να σβήνει σιγά-σιγά. Τώρα, το τηλεγράφημα μας λέει ότι πρέπει να περιμένουμε άλλες δώδεκα μέρες κι αυτό δεν είναι αστείο... Δεν είναι αστείο για μένα να είμαι υποχρεωμένος να κατεβαίνω στο χωριό μέρα παρά μέρα να παρακολουθώ τι γίνεται και να στέλνω μηνύματα στο Κάιρο. Ο Άλεξ έμεινε στο χωριό κι έτσι διατηρούμε την καθημερινή επικοινωνία μας με τη βάση.

Ωστόσο, παρά τις δυσκολίες, η ζωή στο βουνό έχει και μερικές χαρές. Είναι ωραίο να είσαι όλο τον καιρό έξω, μέρα και νύχτα. Να 'χεις τη μέρα συντροφιά τον ήλιο και τη νύχτα το φεγγάρι. Έχω μαζί μου τον υπνόσακό μου κι έτσι αποφεύγω τον ψυχρό αέρα του βουνού. Οι άλλοι της ομάδας ζηλεύουν την άνεσή μου! Ως τώρα το μόνο πράμα που ενοχλεί τον ύπνο μας τη νύχτα είναι η

υγρασία, κι αυτή την αποφεύγουμε ως ένα βαθμό γιατί καταφέρνουμε όλοι να χωνόμαστε κάτω από την προστατευτική φυλλωσιά του δέντρου. Περνάμε τη μέρα μας μαγειρεύοντας, περιποιούμενοι τα ζώα, πηγαίνοντας στην πηγή για νερό, διηγούμενοι ο ένας στον άλλο ιστορίες και τραγουδώντας. Το νυχτερινό μας τραγούδι έχει ιδιαίτερη γοητεία, γιατί κάμποσοι βοσκοί σμίγουν με την παρέα μας και κάνουμε εναλλαγή ελληνικών τραγουδιών με ιταλικά. Ο Λάτζαρο έχει την καλύτερη φωνή απ' όλους μας κι είναι πάντα πρόθυμος να μας κάνει το χατήρι όποτε του ζητάμε να τραγουδήσει μια από τις γεμάτες πάθος μελωδίες του. Η τροφή μας είναι μάλλον καλή τούτες τις μέρες. Από τότε που λύσαμε το επισιτιστικό πρόβλημα στέλνοντας στο θεσσαλικό κάμπο κάποιον κάθε δυο βδομάδες για ψώνια, δεν συναντάμε δυσκολίες σε τούτο το κεφάλαιο. Καμιά φορά μάλιστα έχουμε και ξεφάντωμα, όπως τις προάλλες που αγοράσαμε ένα αρνάκι ολόκληρο και το ψήσαμε στη σουβλα. Τη μέρα εκείνη είχαμε κανονικό γλέντι και οι φίλοι μας βοσκοί σμίξανε μαζί μας στο χαροκόπι. Τα τραγούδια μας βάσταξαν ως αργά τη νύχτα.

Ψες είχαμε ένα ατύχημα! Ένας από τους Έλληνες βοσκούς μας πήρε τα μουλάρια να τα ποτίσει στην πηγή, που βρίσκεται μέσα σε μια χαράδρα, κι ένα από τα ζώα γλίστρησε στο στενό μονοπάτι κι έπεσε στο βάθος της χαράδρας, καμιά δεκαριά μέτρα κάτω. Όσο απίθανο κι αν φαίνεται, το ζώο δεν έπαθε τίποτα. Η δυσκολία φάνηκε όταν προσπαθήσαμε να το τραβήξουμε έξω από τη χαράδρα. Το μουλάρι που είχε και τα χρονάκια του αρνήθηκε να κουνηθεί. Υπήρχαν πολλά βράχια τριγύρω του και φοβόταν να κάνει μια πραγματική προσπάθεια ν' ανηφορίσει. Χτες βράδι έμεινε εκεί γιατί δε μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε μες στο σκοτάδι. Του φέραμε σανό και το αφήσαμε μόνο να ζυγιάσει τις δυσκολίες του. Σήμερα το πρωί πήγαμε όλοι μας επιτόπου να δοκιμάσουμε να το βγάλουμε. Και πάλι δε θέλησε να κουνηθεί! Δοκιμάσαμε κάθε μέθοδο που μπορούσαμε να σκεφτούμε. Προσπαθήσαμε να το τραβήξουμε πάνω σπρώχνοντάς το ταυτόχρονα από πίσω. Δέσαμε τα μπροστινά του πόδια και προσπαθήσαμε να το τραβήξουμε. Του κάκου! Του δώσαμε κι ένα γερό ξύλο για να ενισχύσουμε την προσπάθεια της πειθούς. Τζίφος κι εδώ! Στο τέλος κάποιος σκέφτηκε να δέσει τα μάτια του για να μη βλέπει τι κάνει, γιατί αντιληφθήκαμε πως η αίτια της απροθυμίας του να συνεργαστεί ήταν ο φόβος. Το κόλπο πέτυχε! Το μουλάρι προθυμοποιήθηκε να κουνηθεί κι έκαμε την προσπάθεια να βγει καθώς το τραβούσαμε και το σπρώχναμε. Αλλά δε μας άφηνε τώρα εμάς τόπο να κινηθούμε. Τότε, σοφιστήκαμε μια νέα βελτιωμένη μέθοδο. Εκτός από τα μάτια, του δέσαμε και το καθένα μπροστινό του πόδι χωριστά. Έτσι, τραβώντας το κάθε πόδι με το σκοινί, φροντίζαμε να το τοποθετούμε στο κατάλληλο σημείο. Στην τρίτη ή τέταρτη προσπάθεια, κατορθώσαμε τέλος να το βγάλουμε από την τρύπα του. Η δουλειά αυτή μας πήρε τέσσερις ώρες, αλλά άξιζε τον κόπο, γιατί σώσαμε ένα πολύτιμο μουλάρι.

26 του Αυγούστου 1944

Τις τελευταίες πέντε μέρες έβρεχε ασταμάτητα και φυσούσαν ταυτόχρονα ισχυροί άνεμοι. Αν και είναι ακόμη Αύγουστος, το κρύο είναι τσουχτερό. Βρισκόμαστε ακόμα στο βουνό περιμένοντας να έρθει το αεροπλάνο. Είναι η δέκατη πέμπτη μέρα μας εδώ και ποιος ξέρει πόσες ακόμα θα κυλήσουν όσο να φτάσει το πετούμενο. Και μια που άρχισε να ψυχραίνει ο καιρός, μετακινηθήκαμε στην άκρη του πλατώματος, στην καλυβίτσα που χρησιμοποιούν οι βοσκοί το χειμώνα. Αυτές τις μέρες κανένας δεν ανεβαίνει σε τούτο το ξεχασμένο από το Θεό μέρος και είμαστε ξεκομμένοι από κάθε επικοινωνία με τον υπόλοιπο κόσμο. Δεν υπάρχει τρόπος να επικοινωνήσουμε ούτε με το χωριό για να μάθουμε από τον Άλεξ αν ήρθαν τίποτε μηνύματα από το Κάιρο. Σήμερα ο ουρανός άρχισε να καθαρίζει απ' το μεσημέρι κι ελπίζουμε να μπορέσουμε ν' ανάψουμε τις φωτιές αν χρειαστεί. Ίσως να έχουμε πάλι ξαστεριά έτσι για αλλαγή!

Πέντε από μας κοιμούνται στην καλυβίτσα, πολύ στριμωγμένοι, προπαντός τώρα που πρέπει να 'χουμε φωτιά ν' ανάβει συνέχεια. Το πιο θλιβερό σ' αυτή την περιπέτεια είναι ότι ξανάπιασα ψείρες! Οπωσδήποτε μας τις έχουν πασάρει οι ιταλοί αιχμάλωτοι, που δεν έπαψαν ποτέ να τις

τρέφουν. Όταν ψύχρανε ο καιρός όλοι μας χρειάστηκε να μπούμε στο καλύβι γιατί δεν υπήρχε άλλο μέρος. Επειδή υπήρχε στενότητα χώρου, αναγκαστήκαμε να είμαστε ο ένας κοντά στον άλλο, κι επειδή οι Ιταλοί δεν είχαν ζεστά ρούχα έπρεπε να τους δώσουμε μερικές από τις κουβέρτες μας να σκεπαστούν. Το αποτέλεσμα είναι ότι όλοι μας ψειριάσαμε κι έτσι είμαστε τώρα σύντροφοι απ' όλες τις απόψεις. Ο ένας από τους έλληνες βοηθούς μου, ο Γιάννης, μου έλεγε γελώντας ότι οι ψείρες του είναι δυο χρωμάτων: ξανθές και μελαχρινές. Οι ξανθές, είπε, έρχονται από τον Λάτζαρο και οι μελαχρινές από τον Τζουζέππε. Τώρα ελπίζει να τις παντρέψει, προτού έρθει το αεροπλάνο, ώστε να βγάλει «ένα νέο και καλύτερο σόι»! Όμως, τ' αστεία κατά μέρος, θα δυσκολευτούμε πολύ να πετάξουμε από πάνω μας τούτα τα παράσιτα, γιατί μας λείπουν και τα πιο στοιχειώδη μέσα καθαριότητας στο χωριό που μένουμε.

Ευτυχώς τα τρόφιμά μας δεν εξαντλήθηκαν ακόμα. Έχουμε άφθονες προμήθειες μαζί μας κι αν εξαιρέσουμε το ψωμί, που τέλειωσε ψες, τα καταφέραμε πάντα να έχουμε δυο γεύματα τη μέρα. Μας μένουν ακόμα μερικά ξερά φασόλια και φακές και είχαμε μέχρι πριν δυο μέρες φρέσκα λαχανικά. Όσο για νερό, έχουμε όσο θέλουμε αφήνοντας τα τσουκάλια έξω στη βροχή.

29 του Αυγούστου 1944

Το αεροπλάνο ήρθε χτες τη νύχτα! Ήταν στην ώρα του αυτή τη φορά κι ανάψαμε κανονικά τις φωτιές. Ύστερα το είδαμε να κάνει κύκλους τέσσερις φορές από πάνω μας και κάθε φορά που περνούσε τις φωτιές άστραφτε ένα κόκκινο φως. Παρά την ξαστεριά όμως δεν είδαμε να πέφτουν πακέττα. Όταν έκανε τον τέταρτο γύρο του, απομακρύνθηκε από τη θέση μας κι ο βόμβος των κινητήρων εξασθένησε ώσπου έπαψε πια ν' ακούγεται. Εμείς, ωστόσο, εξακολουθήσαμε να στεκόμαστε κοντά στις φωτιές μας, και οι πέντε, γιατί σκεφτήκαμε πως η κυκλοδρόμηση αυτή ήταν προπαρασκευαστική κι ότι το αεροπλάνο θα ξαναγυρνούσε. Δέκα λεπτά όμως αργότερα, όταν το αεροπλάνο δεν έδειχνε πια κανένα σημείο ύπαρξης, όλοι μας συναχθήκαμε στο κέντρο του πεδίου και προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε τι συνέβηκε. Κανείς μας δεν είδε ή άκουσε να πέφτουν αλεξίπτωτα και η γενική γνώμη ήταν ότι δεν έγινε ρίψη. Ίσως το αεροπλάνο να ήρθε να κατοπτεύσει το έδαφος και να επιστρέψει την επόμενη νύχτα. Αποφασίσαμε να περιμένουμε ακόμα μιαν ώρα και ξαναγυρίσαμε στις φωτιές μας. Αεροπλάνο πουθενά! Στη δεύτερη συνάντησή μας στο κέντρο του πεδίου αποφασίσαμε να πάμε για ύπνο και ύστερα από δική μου επιμονή, ότι μπορεί και να έχει γίνει ρίψη, συμφωνήσαμε να σηκωθούμε μόλις φέξει και ν' αρχίσουμε τις έρευνες στα γύρω μέρη, μήπως η ρίψη έγινε λίγο πιο πέρα. Στο μεταξύ είχαμε μπροστά μας τρεις ώρες για ύπνο...

Είναι ζήτημα αν μπόρεσα να κλείσω μάτι για μιαν ώρα χτες τη νύχτα. Η απογοήτευση ήταν πάρα πολύ μεγάλη για να την αντέξω. Ύστερα από αναμονή τόσων ημερών και ύστερα από τόσες ταλαιπωρίες που περάσαμε, το αποκάρδιωμα ήταν φοβερό! Προσπάθησα να μαντέψω τι μπορούσε να είχε συμβεί, καθώς και πως θ' αρχίζαμε τις έρευνες το πρωί. Ο τόπος γύρω μας είναι γεμάτος από κορφοβούνια και βαθιές χαράδρες, που σημαίνει πως θα έχουμε δύσκολο ανεβοκατέβασμα. Ύστερα προσπάθησα να μαντέψω κατά που φυσούσε ο άνεμος όταν πέρασε το αεροπλάνο και να υπολογίσω ποιό θα ήταν το πιθανότερο μέρος που θα έπεσαν ίσως τα αλεξίπτωτα. Στις πέντε, όταν οι πρώτες ανταύγειες άγγιξαν τις γύρω βουνοκορφές, ήμουν κιόλας στο πόδι και ξυπνούσα τους άλλους για ν' αρχίσουμε την άχαρη δουλειά μας.

Οι πέντε χωριστήκαμε σε τρεις «ομάδες». Ο Γιάννης κι ο Τζουζέππε τράβηξαν βορειοδυτικά προς τις ψηλότερες βουνοκορφές, αλλά που ήταν κι ο πιο πιθανός τομέας που μπορούσε να γίνει η ρίψη, γιατί ο άνεμος φυσούσε προς εκείνη την κατεύθυνση χτες τη νύχτα. Ο Ιάκωβος κι ο Λάτζαρο τράβηξαν νοτιοδυτικά. Εγώ κατηφόρισα τα φαράγγια που οδηγούν στο κοντινότερο χωριό.

Κάθε λίγο σταματούσα κι ερευνούσα καλά τη γύρω περιοχή με τα κιάλια. Τίποτα δε φαινόταν! Καθώς πλησίαζα το χωριό, οι άνθρωποι που συναντούσα στο δρόμο, μου μιλούσαν όλοι για κείνο το αεροπλάνο που ήρθε μεσονυχτίς. Κανένας όμως δεν αντιλήφθηκε να πέφτουν αλεξίπτωτα. Στο χωριό υπήρχε ένα τηλέφωνο των ανταρτών και ύστερα από λίγη δυσκολία κατάφερα να πάρω τον Άλεξ στο χωριό μας, στην άλλη άκρη της γραμμής. Του έδωσα ένα μήνυμα να το στείλει στο Κάιρο: «Αεροπλάνο ήρθε, σήματα δόθηκαν, αλλά ρίψεις δεν είδαμε να γίνονται. Ψάχνουμε ολόγυρα και θα συνεχίσουμε τη νυχτερινή μας επιφυλακή».

Τέσσερις ώρες αργότερα επέστρεψα στο πλάτωμα κι άκουσα ένα βοσκό να με καλεί με τ' όνομά μου από την αντικρινή κορφή: «Συναγωνιστή Οδυσσέα», μου φώναξε πολύ δυνατά, «υπάρχουν μερικά αλεξίπτωτα πάνω στα δέντρα, στην άλλη μεριά της κορφής. Κάποιος έχει δει κι αλλά κει κάτω στο φαράγγι». Άρχισα να ανασαίνω πάλι και παρά την κούρασή μου σκαρφάλωσα τη βουνοπλαγιά με ταχύ βήμα.

Όταν έφτασα στην κορφή που απέχει μια ώρα δύσκολη πορεία πάνω από το πλάτωμα, βρήκα το Γιάννη περιτοιχισμένο από κάμποσους κατοίκους των γύρω χωριών που είχαν κιάλας μαζέψει πέντε πακέττα. Ένα αλεξίπτωτο κρεμόταν σ' ένα δέντρο πάνω από ένα γκρεμό εκεί κοντά. Σε λίγο, ένας βοσκός που ερχόταν από την κορφή, μας είπε πως υπήρχε εκεί ένα αλεξίπτωτο μ' ένα μπλε πακέττο. Έκαμα πως δεν έδωσα σημασία, αλλά έστειλα τον Γιάννη με δυο άντρες να φέρουν αμέσως αυτό το «μπλε πακέττο». Αυτό ήταν ο θησαυρός μας, όπως είχαν πει τα τηλεγραφήματα από το Κάιρο: Περιείχε το χρυσάφι που θα μας κρατούσε ζωντανούς στους ερχόμενους μήνες. Έτσι μόλις το γαλάζιο δέμα έφτασε, στάθηκα κοντά του, για να φυλάξω το επικίνδυνο μυστικό του απ' όλους.

Τα δέματα εξακολούθησαν να έρχονται όλη τη μέρα. Ο Τζουζέππε μάζεψε αρκετά απ' το φαράγγι και τ' ανέβασε από τις απόκρημνες πλαγιές του με τη βοήθεια κι άλλων. Κάποια στιγμή άνοιξα ένα από τα πακέττα κι έβγαλα τρόφιμα και καραμέλες, που τα έδωσα στους ανθρώπους που μας είχαν βοηθήσει. Αργά το απόγευμα, όταν κατάλαβα ότι πολλά δέματα έλειπαν, υποσχέθηκα σε όποιον θα έφερνε κι αλλά πακέττα το δικαίωμα να κρατήσει τα αλεξίπτωτα. Το κίνητρο ήταν τρομερά αποτελεσματικό γιατί όλοι θα τρέχανε παντού να τα βρουνε. Επιπλέον σκέφτηκα πως ορισμένοι θα δοκίμαζαν ίσως να κρύψουν μερικά από τα δέματα για να τα μαζέψουν αργότερα. Η οργάνωση του EAM τιμωρεί πολύ σκληρά όσους κλέβουν πράγματα μ' αυτό τον τρόπο, αλλά η μεγάλη ανάγκη ρουχισμού και η υψηλή τιμή που υπόσχεται ένα αλεξίπτωτο είναι αρκετά για να κάνουν τους ανθρώπους αυτούς να ριψοκινδυνέψουν και την πιο βαριά τιμωρία. Γι' αυτό υπολόγισα πως αν υποσχεθώ το αλεξίπτωτο, οι άνθρωποι δε θα θελήσουν να κινδυνέψουν κλέβοντας το πακέττο, που για το περιεχόμενό του έτσι κι αλλιώς δεν ήταν βέβαιοι. Με τον τρόπο αυτό μέχρι το σούρουπο, μου έφεραν κι αλλά έξι πακέττα, σύμφωνα όμως με τους υπολογισμούς μου λείπουν αλλά πέντε. Δεν μπορούσαμε όμως να κάνουμε τίποτε περισσότερο απόψε!

Η μεγαλύτερη χαρά της ημέρας για μένα δεν ήταν ότι έλαβα επιτέλους τα εφόδια, αλλά ένα ασήμαντο πραγματάκι μέσα στα δέματα που με γέμισε αγαλλίαση. Ήταν το προσωπικό μου ταχυδρομείο. Είχα να λάβω γράμμα από τότε που φύγαμε απ' το Κάιρο, πριν έξι μήνες, και τώρα είχα μπροστά μου ένα μάτσο που με αποζημίωνε για την καθυστέρηση. Όταν το βρήκα μέσα σ' ένα από τα πακέττα, είχε πια σκοτεινιάσει και δύσκολα διάκρινα τις λέξεις. Με το φως του φακού μου και μ' ό,τι ακόμα απόμεινε από το φως της μέρας, τα διάβασα όλα, από την αρχή ως το τέλος. Υπήρχαν γράμματα από την Αμερική και γράμματα από τους φίλους μου της Αιγύπτου που με είχαν χάσει ξαφνικά και δεν ξέρανε τι μου συνέβαινε, καθώς επίσης γράμματα από τον αδερφό μου στη Νότια Αφρική. Το μόνο που με λύπησε χτες ήταν ότι δε μπόρεσα να έχω νέα από την αδερφή μου κι από τους άλλους συγγενείς που ζουν τώρα κοντά σε μένα, μέσα στην Ελλάδα, αλλά που για λόγους ασφαλείας δε μπορώ να επικοινωνήσω μαζί τους. Όταν πριν λίγο καιρό μου παρουσιάστηκε μια ευκαιρία να επικοινωνήσω με την αδερφή μου στην Ιθάκη, την άφησα ανεκμετάλλευτη, γιατί

φοβήθηκα πως έτσι και γίνει γνωστό ότι βρισκόμουν στα βουνά με τους αντάρτες, η είδηση θα διαδιδότανε παντού, θα μπορούσε να φτάσει στ' αυτιά του εχθρού και οι συγγενείς μου θα είχαν σίγουρα τραβήγματα. Έτσι, πήρα τη θλιβερή απόφαση να μη συναντήσω τον άνθρωπο που έφευγε τότε για την Ιθάκη.

Τα γράμματα που μου ήρθαν σήμερα ήταν «γεμάτα παραθυράκια». Τα παραθυράκια είχαν γίνει όπου υπήρχε γραμμένο κάποιο όνομα. Έτσι, το όνομά μου πάνω στο φάκελλο έχει κοπεί ολότελα. Το επίθετο επίσης του αποστολέα είναι κομμένο, καθώς και ονόματα μέσα στο κείμενο των επιστολών, όταν αφορούν κάποιον που εργάζεται για το OSS. Η δουλειά όμως έγινε τόσο τσαπατσούλικά, που δυσκολεύτηκα πολύ να καταλάβω από ποιόν έρχονταν τα γράμματα, και σε μια περίπτωση δεν μπορώ ακόμα ν' ανακαλύψω τον αποστολέα. Το γράμμα αυτό έχει την υπογραφή «Γιώργος». Το ερώτημα όμως είναι ποιος Γιώργος.

Άλλη ευλογία που μας έπεσε απ' τον ουρανό χτες τη νύχτα είναι το έντυπο υλικό για διάβασμα: άφθονα παλιότερα τεύχη περιοδικών από την Αμερική και πολλά βιβλία τσέπης με νουβέλλες. Αυτό θα μας χαρίσει ευχάριστες στιγμές για κάμποσες βδομάδες ή μήνες.

Μια πρώτη γενική εξέταση των δεμάτων φανέρωσε κονσέρβες κρέας, ζάχαρη, ρίζι και πολλά κουτιά συμπυκνωμένης τροφής. Επίσης είδη ρουχισμού τη νέα μας συσκευή ασυρμάτου και μερικά όπλα. Ανοίξαμε ήδη μερικά κουτιά συμπυκνωμένης τροφής και είχαμε απόψε ένα καλούτσικο δείπνο. Τώρα οι άνθρωποι κοιμούνται, τυλιγμένοι στα αλεξίπτωτα γιατί σε τούτη τη βουνοκορφή όπου μαζέψαμε τα δέματα, δεν έχουμε με τι άλλο να σκεπαστούμε. Σε λίγο θα τους ακολουθήσω κι εγώ στον ύπνο, γιατί πραγματικά δεν αναπαύτηκα από τότε που άρχισε αυτή η σκληρή δοκιμασία, χτες τη νύχτα, και νιώθω τώρα τσακισμένος απ' την κούραση. Τουλάχιστο όμως αισθάνομαι ικανοποίηση γιατί όλη αυτή η δουλειά έληξε!

31 του Αυγούστου 1944

Ένα άλλο κεφάλαιο στην πολυτάραχη ιστορία της Ελλάδας έκλεισε. Η ενότητα των ελληνικών πολιτικών παρατάξεων πραγματοποιήθηκε επιτέλους, και οι υπουργοί του ΕΑΜ αναχώρησαν πριν δυο μέρες για το Κάιρο με βρετανικό αεροπλάνο για να αναλάβουν τα καθήκοντά τους στη νέα κυβέρνηση. Είδα τη μικρή ομάδα να διασχίζει το βουνό καβάλα σε μουλάρια, καθώς ερευνούσαμε την περιοχή για τα δέματα που ρίχτηκαν με αλεξίπτωτα. Τους παρακολούθησα με τα κυάλια για αρκετό διάστημα. Ήταν ο καθηγητής Σβώλος, πρόεδρος της ΠΕΕΑ, η οποία διαλυόταν ύστερα από τη νέα συμφωνία. Ο σοσιαλιστής καθηγητής φαινόταν ευχαριστημένος, γιατί το όνειρο της «ενότητας», που τόσο την είχε ποθήσει, γινόταν επιτέλους πραγματικότητα. Ο Γιάννης Ζέβγος, ο πρώην δάσκαλος ακολουθούσε. Θ' αναλάβει το υπουργείο Γεωργίας. Πριν λίγες μέρες είχα φέρει στο Ζέβγο πρώτος την είδηση ότι είχε γίνει δεκτός ως υπουργός. Η πληροφορία είχε φτάσει σε μας πριν τη λάβει επίσημα το ΕΑΜ διαμέσου της Βρετανικής Αποστολής. «Συγχαρητήρια συναγωνιστή υπουργέ», τον χαιρέτησα με όλους τους τύπους της αντιστασιακής γλώσσας. Έδειξε χαρούμενος για μια στιγμή, αλλά αμέσως ύστερα, με τη συνηθισμένη για έναν κομμουνιστή επιφυλακτικότητα, μου είπε: «Ας περιμένουμε λιγάκι να δούμε και την επίσημη εκδοχή και να διαπιστώσουμε αν όλα είναι εντάξει». Όπως φάνηκε αργότερα, όλα δεν ήταν εντάξει, και οι διαπραγματεύσεις παρατάθηκαν για πολλές ακόμα μέρες.

Καθώς λοιπόν έβλεπα τους νέους υπουργούς να διασχίζουν το βουνό, ο παλιός φωτορεπόρτερ ξύπνησε μέσα μου κι ένιωσα ακράτητη επιθυμία να τρέξω πίσω τους και ν' αποθανάτισω με τη φωτογραφική μου μηχανή το ιστορικό γεγονός. Άφησα όμως να χαθεί και τούτη η ευκαιρία, όπως είχα εγκαταλείψει και τόσες άλλες από τότε που δέχτηκα το ρόλο του μυστικού πράκτορα. Πολλοί

υπουργοί δε γνώριζαν την ύπαρξή μου και το πράμα θα μπορούσε να βλάψει τη δουλειά μου στο μέλλον, αν η ανωνυμία που τόσο μ' έχει βοηθήσει ως τώρα καταστρεφόταν.

Η σκέψη ότι κάπου μέσα στις αποσκευές των νέων υπουργών υπήρχε ένας φάκελος γεμάτος ντοκουμέντα και εκθέσεις που στέλνω στο Γραφείο μας του Καΐρου είναι αρκετή για να νιώθω ικανοποιημένος! Ο φάκελος αυτός περιέχει πολλές μυστικές πληροφορίες κάθε λογής, και μερικές που δεν είναι τόσο ευνοϊκές για τους βρετανούς συμμάχους μας που, ελπίζω, θα τον μεταφέρουν στον προορισμό του αγνοώντας το περιεχόμενό του. Αντίθετα με τις άλλες ταχυδρομημένες εκθέσεις μου που κάνουν δυο μήνες να φτάσουν στον παραλήπτη τους, αυτή εδώ θα μπορέσει να φτάσει στο OSS σε χρόνο - ρεκόρ. Από το περιεχόμενό της η κυβέρνησή μας θα μάθει πολλά για το τι συμβαίνει σήμερα στην Ελλάδα και θα πάρει σοφότερες αποφάσεις στην πολιτική της σε τούτη τη χώρα. Έτσι, το «Καλό ταξίδι» που τα χείλη μου πρόφεραν, καθώς ο τελευταίος της ομάδας χανόταν από τα μάτια μου σε κάποια στροφή, είχε διπλή σημασία. Ήταν φυσικά ευχή για την ασφάλεια των υπουργών, αλλά συνάμα μια ευχή για την ασφαλή άφιξη της τελευταίας μου έκθεσης, καρπού σκληρής φυσικής και διανοητικής προσπάθειας.

ΣΧΟΛΕΣ ΓΙΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ

2 του Σεπτέμβρη 1944

Για πολλά χρόνια, στην περίοδο του μεσοπόλεμου, ο κομμουνισμός βρισκόταν υπό διωγμό στην Ελλάδα. Όσο κι αν δυσκολεύεται κανείς να το πιστέψει, στη διάρκεια που κυβερνούσε το Φιλελεύθερο Κόμμα υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο ψηφίστηκε ένας ειδικός νόμος από τη Βουλή που κατέτασσε τη δραστηριότητα των κομμουνιστών στην κατηγορία των «ιδιώνυμων αδικημάτων» και πρόβλεπε ειδικές ποινές. Ωστόσο, κάτω από δημοκρατικό καθεστώς ήταν βέβαια δύσκολο, αλλά όχι και αδύνατο, στους κομμουνιστές ν' αναπτύξουν πολιτική δράση. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να φυλακίζει τον καθένα επειδή πίστευε στον κομμουνισμό ή επειδή διάβαζε κομμουνιστικά βιβλία και περιοδικά, αλλά επειδή ανέπτυσσε μια ορισμένη δραστηριότητα, όπως προπαγάνδα, συλλαλητήρια κλπ. Κάτω από ένα τέτοιο καθεστώς ο κομμουνιστικός Τύπος εκδιδόταν και κυκλοφορούσε πλατιά με παράνομο τρόπο. Μια περίοδο μάλιστα εκδίδονταν στην Ελλάδα περισσότερα βδομαδιατικά και μηνιατικά κομμουνιστικά περιοδικά απ' όλες τις άλλες περιοδικές εκδόσεις μαζί.

Στις 4 Αυγούστου του 1936 ένας κοντοπίθαρος δικτάτορας με γερμανική στρατιωτική μόρφωση και χιτλερική ιδεολογία ανέλαβε την πρωθυπουργία στην Ελλάδα και μιμούμενος το γερμανό δάσκαλό του, διακήρυξε την πρόθεσή του να δημιουργήσει έναν «Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό», κατ' απομίμηση του χιτλερικού «Τρίτου Ράιχ»! Μια από τις πρώτες πράξεις του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά ήταν να εντατικοποιήσει τον πόλεμο κατά του κομμουνισμού. Έτσι, έδωσε εντολή σ' όλες τις κατά τόπους «επιτροπές ασφαλείας» να ξετρυπώνουν κάθε άτομο που είχε κομμουνιστικές τάσεις και να το στέλνουν φυλακή ή εξορία. Σαν υπουργό Ασφαλείας, για την καθοδήγηση της αντικομμουνιστικής εκστρατείας, ο Μεταξάς διάλεξε έναν ικανό και αδίστακτο πρώην εργολάβο, τον Κωνσταντίνο Μανιαδάκη. Έτσι, σήμερα στην Ελλάδα, τα τέσσερα χρόνια μεταξικής εξουσίας που τέλειωσε με την ξένη κατοχή, μνημονεύονται ειρωνικά είτε σαν η «Εποχή του Τρίτου Πολιτισμού», είτε σαν το «καθεστώς του Μανιαδάκη».

Ο Μεταξάς κι ο Μανιαδάκης έδειξαν μια ικανότητα στην προσπάθειά τους να ξεριζώσουν τον κομμουνισμό από την Ελλάδα και είχαν αναμφισβήτητες επιτυχίες, τουλάχιστον προσωρινές. Οι φυλακές και τα νησιά της εξορίας είχαν γεμίσει από χιλιάδες άτομα, κομμουνιστές, φιλελεύθερους, ακόμα κι ανθρώπους που απλώς είχαν εκφράσει δυσαρέσκεια προς το καθεστώς. Ο Μανιαδάκης

ήταν ενεργητικός άνθρωπος, που του άρεσε η πειθαρχία του στρατώνα και εξέδιδε διατάγματα τα οποία απέβλεπαν στη συμμόρφωση του λαού προς τους σκοπούς της δικτατορίας. Υποστήριξε την Εκκλησία και προσπάθησε να πειθαναγκάσει τους Έλληνες να εκκλησιάζονται κάθε Κυριακή και τις γιορτάσιμες μέρες. Έθεσε εκτός νόμου την «καθύβριση των θείων». Συγκρότησε οργανώσεις της νεολαίας, όπου όλοι οι νέοι υποχρεώνονταν να εγγραφούν, για να διδάσκονται το σεβασμό προς το κράτος και όλα τα αλλά ιδεώδη του «Τρίτου Πολιτισμού». Όλα όμως αυτά, όπως ανέφερα ήδη, ήταν μηχανική αντιγραφή από τους πρώτους διδάξαντες Χίτλερ και Μουσολίνι. Οι μεγάλοι δικτάτορες είχαν εισαγάγει αυτές τις ιδέες με καλά αποτελέσματα πριν από τον Μανιαδάκη, και γι' αυτό δεν μπορούσε να διεκδικεί τα πρωτεία για καμιάν απ' αυτές. Ωστόσο, πονηρός καθώς ήταν, δεν άργησε να βελτιώσει μερικές από τις μεθόδους των δασκάλων του. Το όνομά του συνδέθηκε αδιάρηκτα με το «ρετσινόλαδο», λόγω της άφθονης χρήσης που του έκανε ενάντια στους κρατούμενους κατά τις ανακρίσεις. Για να αυξήσει τη δραστηριότητα του ρετσινόλαδου και να κάνει τα θύματά του πιο ομιλητικά, τα έβαζε να καθήσουν γυμνά πάνω σε κολώνες πάγο. Αν κι αυτά τα κόλπα δεν έπιαναν, κατέφευγε σε ακόμα πιο οδυνηρά βασανιστήρια για τους πολύ «Ξεροκέφαλους».

Αλλά ο Μανιαδάκης έκανε μια ακόμα πιο σπουδαία εφεύρεση, ανακάλυψε μια μέθοδο πολύ ισχυρότερη από τα σωματικά βασανιστήρια, γιατί στιγματίζε το θύμα του εφ' όρου ζωής και το έκανε μισητό στους συντρόφους του: την αυτογελοιοποίηση. Όταν η θέληση ενός θύματος λύγιζε κάτω από τα βασανιστήρια ή από τις φοβερές συνθήκες της κράτησης, ο Μανιαδάκης του παρουσίαζε μια «Δήλωση» και τον καλούσε να την υπογράψει. Το περιεχόμενο αυτής της «Δήλωσης» ήταν περίπου το εξής: «Ο υποφαινόμενος (ονοματεπώνυμο), κάτοικος (διεύθυνση) δηλώ κατηγορηματικώς ότι αποκηρύσσω μετά βδελυγμίας τον κομμουνισμό, κατανοήσας ότι ούτος είναι εχθρός της πατρίδος και αντίθετος προς τας υψηλάς ημών εθνικάς παραδόσεις. Δηλώ αφοσίωσιν προς την Εκκλησίαν, την οικογένειαν και την εθνικήν μας κυβέρνησιν». Ύστερα απ' αυτό, ο κρατούμενος αφηνόταν ελεύθερος. Η δήλωσή του δημοσιευόταν στις εφημερίδες, που στέλνονταν ταχυδρομικώς στην κοινότητα ή στο δήμο όπου έμενε. Το σχέδιο ήταν σατανικό, γιατί με την απλή αυτή μέθοδο ένας άνθρωπος έβγαινε από τη μέση. Αν ήταν ποτέ κομμουνιστής, θα έπεφτε στα μάτια των συντρόφων του γι' αυτό που έκανε και θα γινόταν ο περιγέλος των γειτόνων του γιατί απαρνήθηκε τις ιδέες που με τόσο πάθος υποστήριζε στο παρελθόν. Αν ήταν ποτέ ηγέτης, θα κατατασσόταν στο εξής πλάι στους αδύνατους χαρακτήρες που σκύβουν το κεφάλι κάτω από την πίεση.

Ο Μανιαδάκης συγκέντρωνε τους πολιτικούς κρατούμενους απ' όλη την Ελλάδα στην Αθήνα και τον Πειραιά, όπου εξετάζονταν και ταξινομούνταν σύμφωνα με τη θέση τους στην κομματική Ιεραρχία και τη δύναμη των πεποιθήσεών τους. Κατόπιν, όσοι δεν θέλανε να υπογράψουν τη «Δήλωση» είτε στέλνονταν σε κανονική φυλακή είτε εξορίζονταν σε κάποιο νησί. Οι σημαίνοντες κομμουνιστές κλείνονταν πάντα στις φυλακές. Υπήρξε μια εποχή όπου η μεγάλη φυλακή της Ακροναυπλίας είχε οχτακόσιους περίπου πολιτικούς κρατούμενους, εκτός από τους κατάδικους του ποινικού δικαίου. Αν και η Ακροναυπλία ήταν η πιο φημισμένη φυλακή για πολιτικούς κρατούμενους, πολλές άλλες φυλακές χρησιμοποιούνταν για παρόμοιους σκοπούς σ' όλη την Ελλάδα. Στα διάφορα νησιά κρατούνταν από πενήντα μέχρι εβδομήντα εξόριστοι στο καθένα.

Μέσα σε δυο χρόνια ο Μανιαδάκης είχε κατορθώσει να θέσει υπό τον έλεγχό του σχεδόν όλους τους κομμουνιστές στην Ελλάδα. Κατάφερε να κλείσει όλες τις κομμουνιστικές εκδόσεις. Πέτυχε ακόμα να κοπεί η σύνδεση των ελλήνων κομμουνιστών με τη Μόσχα, όπως το παραδέχτηκαν ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ σε συζητήσεις που είχα μαζί τους. Παρ' όλες τις επιτυχίες του όμως ο Μανιαδάκης απέτυχε στη βασική του επιδίωξη. Απότυχε με αξιοθρήνητο τρόπο να εξαλείψει τον κομμουνισμό από την Ελλάδα. Στην πραγματικότητα, όχι μόνο απέτυχε, αλλά κι άθελά του βοήθησε απροσμέτρητα στην ανάδειξη περισσότερων και καλύτερων κομμουνιστών στη χώρα. Έτσι, θα αναγνωριστεί μια μέρα όχι ως διώκτης αλλά μάλλον ως ένας από τους ακούσιους σκαπανείς των προόδων του κομμουνισμού στην Ελλάδα.

Το δίδαγμα που βγαίνει από το πείραμα Μεταξά - Μανιαδάκη είναι ότι δεν μπορείς να πολεμήσεις την επανάσταση με τον κατατρεγμό. Ο κατατρεγμός αστάλωσε το ελληνικό επαναστατικό κίνημα, του έδωσε δύναμη κι ενότητα, και πάνω απ' όλα μórφωσε τα μέλη του στην επαναστατική θεωρία και πράξη για την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας στην οποία αποβλέπουν. Οι φυλακές και οι εξορίες του Μανιαδάκη έγιναν σχολές για επαναστάτες.

Εδώ στα βουνά συνάντησα αναρίθμητους «απόφοιτους» των επαναστατικών σχολών που είχε δημιουργήσει η δικτατορία του Μεταξά και θα 'λεγα πως στη μεγάλη πλειοψηφία τους φαίνονται καλά μορφωμένοι. Έμαθα επιπρόσθετα πως λειτουργούσε τούτο το ιδιόμορφο σχολικό σύστημα.

Οι πρώτοι κομμουνιστές που στέλνονταν σε μια φυλακή η σ' ένα νησί σχημάτιζαν μια «ομάδα». Η ομάδα αυτή ήταν το κέντρο δράσης, γύρω από το οποίο περιστρεφόταν η καθημερινή ζωή των κρατούμενων. Η ελληνική κυβέρνηση πλήρωνε στον κάθε κρατούμενο ένα μικρό επίδομα για να μπορέσει να ζήσει. Τα λεφτά αυτά συγκεντρώνονταν και με το συλλογικό ποσό αγοράζονταν τρόφιμα. Αν εκτελούνταν εργασίες από φυλακισμένους ή εξόριστους, ο καθένας έπρεπε να συνεισφέρει ένα ποσοστό από την αμοιβή του στην ομάδα, ποσοστό που κάποτε πλησίαζε στο ολικό ποσό της αμοιβής. Αν έρχονταν δεματάκια από το σπίτι ή από φίλους, το άτομο όφειλε να συνεισφέρει ένα μέρος του περιεχομένου, που συνήθως δεν ξεπερνούσε το 50%. Σε περίπτωση απομόνωσης, που εφαρμοζόταν σε ορισμένες φυλακές, το σύστημα της ομάδας δε μπορούσε φυσικά να λειτουργήσει. Αλλά η απομόνωση δεν ήταν ο κανόνας, γιατί οι ελληνικές φυλακές δεν έχουν το χώρο και τις ευκολίες για κάτι τέτοιο. Οι κρατούμενοι έμεναν σε μεγάλους θαλάμους ή σε ειδικά νοικιασμένα σπίτια στα νησιά της εξορίας.

Το σύστημα της ομάδας επιβλήθηκε στους διευθυντές των φυλακών ύστερα από σκληρές μάχες. Συχνά χρειάστηκε να κηρυχθούν απεργίες πείνας για να ικανοποιηθεί αυτό το δικαίωμα. Εξάλλου, ο διευθυντής της φυλακής ήξερε πως, αν η ομάδα δεν ήταν οργανωμένη, αυτός θα είχε συνεχείς μελαδές.

Αν όμως επιτρεπόταν στους κρατούμενους να έχουν την ομάδα τους, προέκυπταν ορισμένα οφέλη για την ίδια τη φυλακή. Μια φυλακή με καλά οργανωμένη ομάδα ήταν μια υποδειγματική φυλακή! Ο διευθυντής της μπορεί να καυχιέται στους ανωτέρους του πως δεν έχει φασαρίες με τους τροφίμους του. Όταν γίνεται επιθεώρηση, η φυλακή είναι «του κουτιού» από άποψη καθαριότητας. Κι αυτό δίχως καμιά προσπάθεια εκ μέρους του προσωπικού της φυλακής. Ο διευθυντής δεν είχε παρά ν' αφήσει τους κρατούμενους μόνους κι όλα θα πήγαιναν ρολόι!

Εκείνο όμως που γινόταν —και που οι διευθυντές των φυλακών δεν μπορούσαν τότε να καταλάβουν— ήταν ότι οι έγκλειστοι έκαναν ουσιαστικά ένα πείραμα σε μια μικρογραφία κοινωνίας που θ' αποτελούσε το μοντέλο της «πραγματικής» όπου όλοι οι άνθρωποι θα συμμετείχαν ελεύθερα στο πλάσιμο του μέλλοντός τους.

Ένας από τους βοηθούς μου στο βουνό είναι ο Μπάρμπα -Κώστας, ένας λιγνός άντρας, μετρίου αναστήματος, γύρω στα σαράντα πέντε που δείχνει όμως εξήντα και πάνω. Είναι παλιός επιπλοποιός από την Αθήνα και παλιό μέλος του ΚΚΕ. Ο Μπαρμπα-Κώστας είναι ένας βετεράνος της Ακροναυπλίας, με εφτάχρονη θητεία σ' αυτή τη φυλακή. Είχε την τιμή να κλειστεί στις πιο φημισμένες ανάμεσα στους Έλληνες επαναστάτες φυλακές, εξαιτίας της μεγάλης του μαχητικότητας, που πάντα τον έσπρωχνε να μπαίνει επικεφαλής των συλλαλητηρίων και ν' αναλαμβάνει τις πιο επικίνδυνες επαναστατικές αποστολές. Τώρα ο Μπαρμπα-Κώστας έχει κλονισμένη υγεία, όπως συμβαίνει με όλους που έκαναν πολλά χρόνια φυλακή. Δεν μπορεί πια ν' αγωνίζεται στην πρώτη γραμμή, αλλά η πίστη του στον κομμουνισμό είναι πιο δυνατή από ποτέ. Κατά βάθος, ο Μπάρμπα -Κώστας δεν πιστεύει ότι υπάρχει τίποτε άλλο, και προσβλέπει μ' ελπίδα στο μέλλον, όταν θα πλαστεί η νέα κοινωνία, όπου θα μπορεί να ζήσει μια αληθινή και

ολοκληρωμένη ζωή.

Ο Μπάρμπα - Κώστας τέλειωσε μόνο το δημοτικό, αλλά από μια ορισμένη έννοια μπορεί να θεωρηθεί μορφωμένος άνθρωπος. Η μόρφωσή του αυτή είναι αποτέλεσμα της εφτάχρονης παραμονής του στις φυλακές. Εκεί μελέτησε ιστορία, πολιτική οικονομία, κοινωνιολογία, λίγα μαθηματικά και φυσική. Όλα όμως αυτά από τη μαρξιστική σκοπιά. Παρακολούθησε επίσης πολλά μαθήματα πάνω σε κάθε λογής θέματα από ανθρώπους με πλατιές γνώσεις. Η μαθητεία αυτή ανέβασε το μορφωτικό του επίπεδο πολύ πιο ψηλά από το επίπεδο ενός απλού κι απαίδευτου εργάτη. Τώρα ο Μπάρμπα - Κώστας σκέφτεται και ενεργεί με εκλεπτυσμένο τρόπο, του αρέσει το διάβασμα και είναι σε θέση να συζητήσει για οποιοδήποτε θέμα. Το ρουφηγμένο και λεπτό πρόσωπό του δείχνει ικανότητα για μάθηση και στόχαση. Του αρέσει να τα κάνει όλα φροντισμένα και με ακρίβεια. Αν είχε αρχίσει νέος, θα μπορούσε να εξελιχθεί σ' έναν άξιο καλλιτέχνη ή ίσως σ' ένα θαυμάσιο δάσκαλο. Τώρα αντιγράφει διάφορα έγγραφα για μένα. Ελλείπει δακτυλογράφου ή κατάλληλου γραμματέα, έχω βάλει τον Μπάρμπα - Κώστα να μου αντιγράψει μερικά ελληνικά ντοκουμέντα που θέλω να στείλω στο Κάιρο, και κάνει τη δουλειά αυτή ωραιότατα. Μια δακτυλογράφος δε θα μπορούσε να την κάνει καλύτερα. Δε χρειάζεται καν να ελέγξω την ακρίβεια της αντιγραφής, γιατί κάθε φορά που το επιχειρήσα, την εύρισκα τέλεια, μ' όλα τα κόμματα, τις τελείες και τις παύλες!

Όταν ο Μπαρμπα-Κώστας μιλάει για την Ακροναυπλία, το κάνει με κάποια ευλάβεια. Δεν διακρίνει σ' αυτόν καμιά πίκρα για τη ζωή της φυλακής, γιατί κατορθώνει να ξεχνάει τους περιορισμούς και τους δεσμοφύλακες. Εκείνο που έχει σημασία γι' αυτόν είναι οι σύντροφοί του και το γεγονός ότι η Ακροναυπλία ήταν ένα σχολείο και μια καινούργια κοινωνία. Διαπίστωσα ότι έτσι έβλεπαν τα πράγματα και οι άλλοι κρατούμενοι αυτής της φυλακής. Συμπεριφέρονται μεταξύ τους σαν μέλη μιας ξέχωρης αδελφότητας, και μάλιστα αρτιότατης, γιατί πιστεύουν πως είναι η ελίτ όλων των χιλιάδων που έζησαν στο καθεστώς των φυλακών και της εξορίας που καθιέρωσε η Δικτατορία. Οι άλλοι παλιοί κρατούμενοι έβλεπαν με σεβασμό τους παλιούς Ακροναυπλιώτες. Αυτό οφείλεται στην καλύτερη οργάνωση και στην καλύτερη λειτουργία του σχολείου της Ακροναυπλίας, που εξηγείται, φυσικά, από το γεγονός ότι εκεί μέσα κλείνονταν οι ηγέτες του κομμουνιστικού κινήματος.

Το σφάλμα της πολιτικής των Μεταξά - Μανιαδάκη είναι ότι συγκέντρωσαν σε ομάδες όλους αυτούς τους ανθρώπους. Αυτό θωράκισε τη θέληση όλων και οι ταλαιπωρίες ξεχάστηκαν. Έφερε σ' επαφή τους σπουδαγμένους και καλλιεργημένους με τους υπόλοιπους και δημιούργησε μια ευκαιρία για τη μόρφωση των τελευταίων. Μερικοί από τους κομμουνιστές ηγέτες ανήκαν στην ελληνική διανόηση. Άλλοι πάλι —και ήταν πολλοί— είχαν σπουδάσει στις επαναστατικές σχολές της Μόσχας. Όλοι τους είχαν κάτι να προσφέρουν. Όπως μου την περιέγραψε ο Μπαρμπα - Κώστας «η Ακροναυπλία έμοιαζε μ' ένα μεγάλο παιδαγωγείο». Και δουλειά που έπρεπε να γίνει και μαθήματα που έπρεπε να τα παρακολουθείς. Μερικοί πήγαιναν να δουλέψουν, άλλοι πήγαιναν στο σχολείο. Καμιά φορά όλοι πήγαιναν να δουλέψουν ή όλοι πήγαιναν στα μαθήματα, αλλά η πιο συνηθισμένη μέθοδος ήταν να μοιράζονται οι κρατούμενοι κατά θαλάμους έτσι που η κάθε πτέρυγα να έχει το καθορισμένο της ωράριο. Όλοι συμμετείχαν και στις δυο δραστηριότητες — δουλειά και σχολείο — εκτός από τους τακτικούς δασκάλους. Αυτοί δίδασκαν μόνο και ήταν τα πιο σεβαστά μέλη της ιδιόμορφης αυτής κοινωνίας. «Έμοιαζε ακριβώς με σχολείο», είπε ο Μπαρμπα - Κώστας με νοσταλγία. «Τους έβλεπες όλους να κρατούν βιβλία και τετράδια και να τρέχουν από τη μια «τάξη» στην άλλη»!

Όταν οι πολιτικοί κρατούμενοι μεταφέρθηκαν στην Ακροναυπλία για πρώτη φορά, ήταν πάρα πολλοί και υπόφεραν από κάθε λογής ελλείψεις και δυσκολίες. Στην αρχή η αναστάτωση και η σύγχυση ήταν μεγάλη, αρκετά σύντομα όμως η ομάδα οργανώθηκε και μια επιτροπή κρατουμένων πήγε στο διευθυντή της φυλακής και του έδωσε ένα υπόμνημα κι ένα σχέδιο. Ζήτησαν οικοδομικά υλικά για να χτίσουν περισσότερα αποχωρητήρια, φούρνους για να ψήνουν το ψωμί τους, και

ακόμα μια μεγάλη τραπεζαρία και μαγειρείο. Ο διευθυντής, που έτυχε να έχει κάποια αγωγή δέχτηκε τα αιτήματά τους και η δουλειά άρχισε αμέσως. Σε τούτη τη σύναξη εργαζομένων δεν ήταν δύσκολο να βρεθούν ειδικοί για κάθε δουλειά και δε χρειάστηκε πολύς χρόνος για να τελειώσει το έργο.

Μου φάνηκε παράδοξο πως μπορούσε να υπάρξει ένα τόσο καλό σύστημα και τέτοια συνεργασία ανάμεσα σε δεσμώτες και δεσμοφύλακες κάτω από ένα τόσο καταπιεστικό καθεστώς σαν τη μεταξική δικτατορία. Αλλά όπως μου εξηγήθηκε σπάνια επιτυγχάνονταν τέτοιες συνθήκες δίχως σκληρή μάχη. Ένας νέος διευθυντής ήρθε κάποτε στην Ακροναυπλία και ήθελε να περικόψει τα «προνόμια» των πολιτικών κρατουμένων. Δοκίμασε, αλλά σύντομα μπλέχτηκε τόσο άσκημα, που αναγκάστηκε να κάνει πίσω. Το ίδιο έγινε και μ' άλλες φυλακές. Υπήρξε κάποια δυσκολία στην αρχή για την κατάκτηση των «προνομίων» αλλά κατόπιν όλα πήγαν ομαλά. Μάλιστα μερικοί διευθυντές φυλακών προσπάθησαν να εφαρμόσουν τις ίδιες μεταρρυθμίσεις και στους «ποινικούς» των φυλακών τους, αλλά χωρίς επιτυχία γιατί οι άνθρωποι αυτής της κατηγορίας ήταν πολύ χαμηλού επιπέδου.

Στα νησιά της εξορίας τα πράγματα ήταν ευκολότερα από την αρχή ακόμα, κι όταν βρίσκονταν καλοί οργανωτές, αμέσως μπορούσε να μπει σε λειτουργία ένα καλό σύστημα. Το κακό εδώ ήταν ότι, συχνά, στέλνονταν εκεί άνθρωποι όχι αρκετά καταρτισμένοι και τότε το σύστημα της ομάδας είχε προβλήματα.

Οι ομάδες των εξόριστων είχαν το ίδιο σύστημα συνεισφορών, όπως και στις φυλακές. Εδώ, ωστόσο, υπήρχε μεγαλύτερη ποικιλία εισοδημάτων και καλύτερες δυνατότητες οργάνωσης. Η ομάδα νοίκιαζε έναν αριθμό σπιτιών ανάλογα με τις ανάγκες και τα διαθέσιμα σπίτια στο νησί. Μερικά απ' αυτά χρησιμοποιούνταν για υπνωτήρια, άλλα για τραπεζαρίες ή σαλόνια, κι άλλα τέλος για αποθήκες. Οι εξόριστοι μπορούσαν να δουλεύουν για τους κατοίκους του νησιού και να πληρώνονται για τη δουλειά τους. Ένα μέρος του μεροκάματου πήγαινε στο ταμείο της ομάδας. Μπορούσαν επίσης να έχουν κήπους, ακόμα και να σπέρνουν στάρι. Σ' ένα από τα πιο άγονα νησιά που είχε ελάχιστο νερό, κατάφεραν μάλιστα να καλλιεργήσουν ορισμένα λαχανικά, λ.χ. ντομάτες, που οι ντόπιοι δεν πίστευαν πως μπορούν να βλαστήσουν. Το σχολικό όμως σύστημα ήταν το ίδιο με των φυλακών, εκτός μόνο από το ότι οι παραδόσεις μπορούσαν να γίνονται και το βράδυ και ότι οι εξόριστοι μπορούσαν να οργανώνουν πότε-πότε και ψυχαγωγικές βραδιές! Οι εξόριστοι είχαν την υποχρέωση να παρουσιάζονται μόνοι τους σε καθορισμένες μέρες και ώρες στο αστυνομικό τμήμα για τον έλεγχο ταυτότητας. Η συχνότητα αυτής της παρουσίας κυμαινόταν, ανάλογα με το νησί και καμιά φορά ανάλογα με την προσωπικότητα του κρατούμενου. Ένας άλλος κανονισμός τους απαγόρευε ν' ανεβαίνουν σε βάρκα δίχως να συνοδεύονται από οπλισμένο φρουρό. Οι αρχές του νησιού εμπόδιζαν τους κατοίκους να έχουν κοινωνικές σχέσεις, ακόμα και να μιλούν με τους εξόριστους, αλλά οι κανονισμοί διέφεραν, ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες.

Ερευνώντας το σύστημα των φυλακών και της εξορίας στην περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, δεν άργησα να διαπιστώσω, την αναποτελεσματικότητά του ως προς τους σκοπούς που επιδίωκε το καθεστώς. Το γεγονός αυτό και η απουσία του αισθήματος της αγανάκτησης σε όσους είχαν υποφέρει κάτω από τούτο το καθεστώς, μ' εντυπωσίασαν πολύ. Δίχως άλλο, παρά την καλή οργάνωση των ομάδων, η ζωή του κρατούμενου ήταν γεμάτη κακουχίες. Και τις συνέπειες μπορείς να τις δεις ολόγυρά σου. Δύσκολα θα βρεθεί ένας απ' αυτούς τους ανθρώπους που να μην πάσχει από φυματίωση, νευρικές διαταραχές ή κάποια στομαχική πάθηση. Η πλειοψηφία τους είναι άνθρωποι με τσακισμένη υγεία. Ωστόσο, η πίκρα τους δεν οφείλεται στο ότι ρίχτηκαν στις φυλακές στην περίοδο της δικτατορίας ή και πρωτύτερα στην περίοδο του Κοινοβουλευτικού καθεστώτος αλλά στο ότι όταν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί εισέβαλαν στην Ελλάδα, οι ελληνικές αρχές δεν τους άφησαν ελεύθερους, και τους παρέδωσαν στους εισβολείς.

Ευτυχώς για τους εξόριστους, ο τρόπος που εξελίχθηκαν τα πράγματα, τους διευκόλυνε να αποδράσουν. Μόλις οι Γερμανοί έφτασαν στην ηπειρωτική Ελλάδα, όλος ο κρατικός μηχανισμός παρέλυσε κι ανάμεσα στους άλλους οι αστυνομικοί εγκατέλειψαν τις θέσεις τους. Έτσι, προτού οι Γερμανοί μπορέσουν να βάλουν πόδι στα νησιά, πολλοί από τους εξόριστους βρήκαν τρόπο να διαφύγουν. Όλοι όμως δεν ήταν τόσο τυχεροί και αρκετοί πιάστηκαν από τον εχθρό.

Οι φυλακισμένοι, αντίθετα, ήταν κλεισμένοι στα κελιά τους και τα κλειδιά παραδόθηκαν στον κατακτητή. Μερικοί βρίσκονται ακόμα στις φυλακές, ενώ οι περισσότεροι έχουν εκτελεστεί για αντίποινα στα σαμποτάζ. Ελάχιστοι κατόρθωσαν να αποδράσουν και απ' αυτούς, μαζί και με τους εξόριστους που είχαν διαφύγει, ξεπήδησε η πρώτη ιδέα για ένα απελευθερωτικό κίνημα, ιδέα που υλοποιήθηκε με την ίδρυση του ΕΑΜ στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1941.

2. Απελευθέρωση

17 του Οκτώβρη 1944

Χτες φτάσαμε στην Αθήνα. Οι Γερμανοί την είχαν εγκαταλείψει τρεις μέρες πριν. Πράγματι, οι δρόμοι μας διασταυρώθηκαν κάπου ανάμεσα στη Θήβα και την Αθήνα. Η φυσική όψη της πρωτεύουσας είναι σχεδόν η ίδια με κείνη που είχα αφήσει πριν δέκα χρόνια. Πολύ λίγα έχουν αλλάξει. Ακόμα κι ο πόλεμος δεν άφησε πολλά σημάδια σε τούτο το λίκνο του πολιτισμού. Περισσότερο από την πόλη, ο λαός φαίνεται σηματοδεδεμένος από την παρουσία του εχθρού. Η ατμόσφαιρα της Αθήνας δεν είναι η καθαρή ατμόσφαιρα των βουνών που αφήσαμε λίγες μέρες πριν. Υπάρχει εδώ κάτι που σε πνίγει, που σ' εμποδίζει ν' ανασάνεις, αλλά δε μπορείς να το προσδιορίσεις. Είναι ίσως η βαθιά, η ανοιχτή πληγή που κληροδότησε ο εχθρός σε τούτη την πόλη. Κι αυτή η πληγή δεν φαίνεται τόσο στα ερειπωμένα χτίρια ούτε στα ξεχαρβαλωμένα μεταφορικά μέσα, όσο στις ψυχές των ανθρώπων! Η Αθήνα είναι χωρισμένη στα δυο· το ένα της κομμάτι μισεί το άλλο της κομμάτι. Το ένα κομμάτι αγαπά το ΕΑΜ, το άλλο εύχεται κι ελπίζει τον αφανισμό του. Για την ώρα, το ΕΑΜ φαίνεται να είναι το ισχυρότερο και, οπωσδήποτε, το καλύτερα οργανωμένο. Το άλλο κομμάτι είναι αδύναμο τόσο αριθμητικά όσο κι από άποψη ηγεσίας. Και τα δυο όμως είναι πανίσχυρα σε μίσος. Η αδυναμία της αντιστασιακής παράταξης ίσως την κάνει να μισεί περισσότερο, ενώ η δύναμη του ΕΑΜ το κάνει να εκδηλώνει κάποια έπαρση κι αυτοπεποίθηση.

Στην πραγματικότητα το ΕΑΜ νιώθει τον εαυτό του τόσο ισχυρό που τείνει να περιφρονεί τη δύναμη των αντιπάλων του. Σήμερα το πρωί συνάντησα έναν από τους ηγέτες του ΕΑΜ και πάνω στην κουβέντα του είπα, πως, απ' ό,τι παρατήρησα, η Αθήνα δεν μοιάζει με το Βουνό. «Υπάρχει μεγάλη αντιπολίτευση στο ΕΑΜ εδώ», πρόσθεσα. Μου απάντησε ότι έπεφτα κι εγώ στο συνηθισμένο λάθος να μην αντιλαμβάνομαι τη δύναμη που έχει το ΕΑΜ μέσα στις μάζες: «Ο λαός είναι μαζί μας», είπε. «Μην επηρεάζεσαι από την ανίσχυρη αλλά θορυβώδη αντιπολίτευση των αντιπάλων μας». Δεν είπα τίποτε άλλο, γιατί μπορεί και να είχε περισσότερο δίκιο από μένα, έκλεισα όμως τη συζήτηση με την παρατήρηση ότι «η ατμόσφαιρα δε φαίνεται πάντως καθαρή». Κι αυτή είναι η αλήθεια. Πολλοί από τους παλιούς φίλους που συνάντησα από τη χτεσινή μου άφιξη εδώ, είναι αντιστασιακοί και μου εκφράσανε το μίσος τους για το ΕΑΜ. Είναι καταπληκτικό να βλέπεις πόσο η μια πλευρά αντιμάχεται την άλλη και πόσο η κάθε μια πιστεύει με πάθος ότι έχει δίκιο. Είναι καταπληκτικό επίσης να διαπιστώνεις ως ποιο βαθμό η διδασκαλία του Χίτλερ έχει εισδύσει στα μυαλά των ανθρώπων. Πολλοί από τους αντιστασιακούς, στην επιχειρηματολογία τους, σου παραθέτουν την αντικομμουνιστική γραμμή του Γκαίμπελς ή κάποια παραλλαγή της. Μ' αυτή τη γραμμή, ο Χίτλερ κράτησε με το μέρος του μια σημαντική μερίδα των Ελλήνων. Τώρα, οι ίδιοι αυτοί Έλληνες διατρανώνουν την αμάραντη φιλία τους προς τους δυτικούς συμμάχους. Περιμένουν από την Αγγλία και την Αμερική να τους σώσουν από τον κομμουνισμό και το «σλαβικό κίνδυνο». Και φυσικά στιγματίζουν το ΕΑΜ ως ολοκληρωτικά κομμουνιστικό.

Ο διχασμός της Αθήνας είναι λίγο ή πολύ ταξικός διχασμός, αλλά συνάμα είναι και τοπογραφικός. Οι φτωχές τάξεις είναι φιλοεαμικές. Κι αυτές είναι, κυρίως, οι εργάτες, η πλειοψηφία των δημοσίων υπαλλήλων και άλλων μισθοδίαιτων. Οι πλούσιες τάξεις γενικά είναι αντιστασιακές. Κι αυτές είναι οι βιομήχανοι, οι μεγαλέμποροι, οι μεγαλοεισοδηματίες από εσωτερικές ή εξωτερικές πηγές, και η πλειοψηφία της κάστας των στρατιωτικών. Φυσικά υπάρχουν αποχρώσεις και στα δυο στρατόπεδα και συμβαίνει συχνά πλούσιοι να βρίσκονται στο πλευρό του ΕΑΜ και φτωχοί στο πλευρό των αντιπάλων του. Ο τοπογραφικός χωρισμός της πόλης έχει σχέση με τις συνοικίες όπου κατοικούν οι οπαδοί της καθεμιάς από τις δυο μεγάλες παρατάξεις. Μπορεί κανείς να χαράξει έναν κύκλο γύρω από το κέντρο της Αθήνας και να πει ότι το εσωτερικό του κύκλου κατοικείται από κείνους που μισούν το ΕΑΜ, ενώ στο εξωτερικό του ζουν εκείνοι που το υποστηρίζουν.

Πάρα πολλοί αντίπαλοι του ΕΑΜ φαίνεται να έχουν εντυπωσιαστεί και φοβηθεί ταυτόχρονα από ένα μεγάλο συλλαλητήριο του ΕΑΜ που έγινε τη μέρα που έφευγαν οι Γερμανοί. Οι αντιεαμικοί μιλούν ακόμα για τους «κομμουνιστές» που παρέλασαν με σφιγμένες γροθιές κραυγάζοντας «Κου-Κου-Ε». Οι άνθρωποι αυτοί διατείνονται ότι το ΚΚΕ έδειξε το πραγματικό του πρόσωπο κείνη τη μέρα, παύοντας να χρησιμοποιεί για κάλυμμα την ταμπέλα του ΕΑΜ. Οι «εθνικόφρονες» παρέλασαν κι αυτοί την ίδια μέρα, αλλά ήταν φανερό πως η παρέλασή τους δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή ούτε σε αριθμό ούτε σε ενθουσιασμό. Επιπλέον, ορισμένοι συνεργάτες των Γερμανών αναγνωρίστηκαν ανάμεσα στους τελευταίους με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν μερικά επεισόδια, όταν οι θεατές προσπάθησαν να τους αρπάξουν και να τους λυντσάρουν.

Ο ωραίος οχτωβριάτικος καιρός που χαιρόμαστε τούτες τις μέρες δεν προδίνει κανένα από τα αόρατα, αλλά πανταχού παρόντα πολιτικά ηφαιστεια που κρυφοκαίνε στα μυαλά των ανθρώπων της όμορφης αλλά τραγικής αυτής πολιτείας. Ακόμη και έμπειροι παρατηρητές, όπως ο εαμίτης φίλος μου, δε μπορούν να τα δούνε. Ωστόσο υπάρχουν, και ποιος ξέρει πώς θα πάνε τα πράγματα όταν έρθει η έκρηξη. Ορισμένοι εαμίτες δεν τα βλέπουν επειδή η δύναμή τους σήμερα είναι τόσο μεγάλη που κλίνουν να υποτιμούν τη δύναμη του αντιπάλου. Αυτό συμβαίνει με το φίλο μου, που ξοδεύει ίσως πολύ χρόνο με τους ομοϊδεάτες του και ελάχιστο ή καθόλου με τους αντίθετους.

5 του Νοέμβρη 1944

ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ

Συνάντησα σήμερα το θείο μου Νίκο Καρβούνη και άκουσα το συνηθισμένο μάθημα γι' αυτό που ο ίδιος ονομάζει «Το ελληνικό πρόβλημα».

Όλη η συζήτηση άρχισε με το ερώτημά μου, γιατί δεν χώνευε τους Βρετανούς και προτιμούσε να τεθεί η Ελλάδα κάτω από την επιροή της Ρωσίας. Με δυο λόγια οι απόψεις αυτού του κομμουνιστή διανοούμενου είναι οι ακόλουθες:

«Η Αγγλία δεν ενδιαφέρθηκε ποτέ ειλικρινά να βοηθήσει την Ελλάδα, αλλά πάντα επενέβαινε στις εσωτερικές της υποθέσεις με γνώμονα τα βρετανικά συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής, η Ελλάδα λάβαινε κάποια «βοήθεια» υπό μορφή δανείων που τελικά είχαν αποτέλεσμα να κάνουν τη χώρα ακόμα πιο εξαρτημένη από τη Μεγάλη Βρετανία» και συνέχισε με μια αναδρομή στην ιστορία της Ελλάδας: «Η Μεγάλη Βρετανία ήταν εναντίον της ανεξαρτησίας της Ελλάδας, όταν ξέσπασε η Επανάσταση του 1821, αργότερα όμως, η φορά των πραγμάτων την έπεισε να μπει κι αυτή στο χορό. Όταν τελικά, η Ελλάδα απελευθερώθηκε, άρχισε μια νέα βρετανική πολιτική, που αποσκοπούσε στο να μείνει η Ελλάδα μικρή κι αδύναμη και να χρειάζεται προστασία. Αργότερα μπήκε μπροστά η πολιτική που απέβλεπε στο να βρίσκεται η Ελλάδα σε κακές σχέσεις με τους γείτονές της, σαν μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου για τη διατήρηση ενός κλίματος διχόνοιας και διχασμού σ' όλη τη βαλκανική χερσόνησο. Αυτή η πολιτική συνεχίζεται και σήμερα, κι αυτήν εμείς πολεμάμε περισσότερο από κάθε τι άλλο.»

Ο θείος Νίκος — ένας άνθρωπος ξερακιανός, μ' εμφάνιση σχεδόν αγίου και με πολλά χρονάκια στην πλάτη — είναι ένας θαυμάσιος γλωσσολόγος και πρόσφερε μεγάλες υπηρεσίες στο αντιστασιακό κίνημα της χώρας του. Τα δυο πρώτα χρόνια της κατοχής δούλεψε παράνομα στην Αθήνα σαν εκδότης μιας παράνομης εφημερίδας. Όταν ανεβήκαμε στο Βουνό, τον βρήκαμε εκεί να κάνει τη συνηθισμένη του δουλειά: να γράφει, να οργανώνει, να μιλάει και με τη βοήθεια ενός χοντρού μπαστουνιού να πηγαίνει από χωριό σε χωριό για το καθημερινό του έργο. Τώρα ο θείος Νίκος είναι

στην Αθήνα και δουλεύει στα γραφεία του ΕΑΜ. Η δουλειά του του αποροφά πολλές ώρες και δεν κατορθώνω να τον βλέπω πολύ συχνά, αλλά πότε-πότε συναντιόμαστε πάλι κι ανοίγουμε ολόκληρη συζήτηση. Η μακριά γνωριμία και συγγένεια έχει σφυρηλατήσει μεταξύ μας μια στέρεη φιλία και η συνηθισμένη μου επιφύλαξη για τους κομμουνιστές ποτέ δε μας χωρίζει, το θείο Νίκο κι εμένα.

Ο μέσος κομμουνιστής σήμερα στην Ελλάδα, ιδιαίτερα όμως το ηγετικό στέλεχος, προσπαθεί να πείσει τους μη κομμουνιστές ότι δεν έχει τίποτε εναντίον των Βρετανών και ότι, μετά τον πόλεμο, όλα θα πάνε πρίμα. Ίσως αυτοί οι άνθρωποι να πιστεύουν σ' αυτά που λένε ή ίσως αυτή να είναι η γραμμή του ΚΚΕ αυτήν τη στιγμή. Πάντως ο Μπαρμπα-Νίκος δεν έχει αυταπάτες ή αναστολές σε τούτο το κεφάλαιο. Μου είπε καθαρά και ξάστερα: «Η Ελλάδα έχει μπουχτίσει τη Μεγάλη Βρετανία!» Αυτό δεν σημαίνει πως είναι υπέρ μιας ρήξης με τη Δύση, γιατί κατανοεί το γεωγραφικό γεγονός ότι η Ελλάδα εξαρτιέται από τη θάλασσα. Φρονεί όμως ότι ο πρώτος παράγοντας που η κάθε χώρα —και ειδικά η Ελλάδα— οφείλει να παίρνει υπόψη είναι οι σχέσεις της με τους γείτονές της. «Είναι σαν να διαπράττουμε αυτοκτονία αν αφήσουμε τις σχέσεις μας με τις άλλες βαλκανικές χώρες να είναι κακές», είπε και πρόσθεσε σαν για να διαμαρτυρηθεί: «Εγώ σκέφτομαι σαν Έλληνας, όχι σαν ρωσικό αντρείκελλο, όταν λέω ότι ο ρωσικός παράγοντας στην Ευρώπη παρουσιάζεται για την Ελλάδα σημαντικότερος απ' οποιονδήποτε άλλον».

Συνέχισε τονίζοντας ότι η Ρωσία θ' αναδειχτεί η ισχυρότερη χώρα της Ευρώπης και ότι η Ελλάδα θα αισθάνεται την ισχυρή πίεσή της εξαιτίας των σχέσεών της με τις άλλες βαλκανικές χώρες. Επανέλαβε το επιχείρημα: «δε μπορείς να βρίσκεσαι σε κακές σχέσεις με τους γειτόνους σου και να νιώθεις σιγουριά και ευτυχία». Ύστερα, ο άνθρωπος αυτός που φαινόταν πολύ ειλικρινής στα όσα υποστήριζε και είχε οπωσδήποτε μελετήσει πολύν καιρό τα προβλήματα της χώρας του, πέρασε σε μίαν ανάλυση των πολιτιστικών και μορφωτικών ωφελημάτων που θ' αποκόμιζε η Ελλάδα από μια σύσφιξη των δεσμών της με την Ανατολή.

«Είμαστε υπέρ μιας βαλκανικής ομοσπονδίας φιλικής προς τη Ρωσία», είπε, «όπου η κάθε χώρα θα έχει τα δικά της αποστρατιωτικοποιημένα σύνορα, αλλά που μέσα στα ομοσπονδιακά πλαίσια η διακίνηση των υλικών αγαθών και των ανθρώπων θα είναι ελεύθερη και μια κεντρική κυβέρνηση θα εξασφαλίζει την ενότητα στην εσωτερική κι εξωτερική πολιτική». Μια τέτοια ομοσπονδία, τόνισε, θα βάλει οριστικά τέρμα σ' όλες τις διενέξεις μεταξύ των βαλκανικών κρατών, διενέξεις που στο παρελθόν οδηγούσαν σε πόλεμο. Θα βάλει επίσης τέρμα στην ανάμιξη των μεγάλων δυνάμεων, που κρατούσαν τη χερσόνησο σε διαρκή αναταραχή. «Προτιμάμε να συνδέσουμε μια τέτοια ομοσπονδία με τη Ρωσία», συνέχισε, «γιατί πιστεύουμε ότι το σοσιαλιστικό σύστημα θα δημιουργήσει καλύτερες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για τον ελληνικό λαό». Κι άρχισε ν' αναφέρει ειδικότερες περιπτώσεις και παραδείγματα. Μου είπε ότι η Ελλάδα, σ' όλη τη μακραίωνη ιστορία της εξαρτιόταν πάντα από την εξαγωγή ανθρώπων για να εξασφαλίσει τους αναγκαίους πόρους. Εξάγονταν βέβαια και εμπορεύματα και υπηρεσίες, αλλά το έμπυχο υλικό ήταν η κυριότερη εξαγωγή του τόπου. Στην αρχαιότητα η Ελλάδα ίδρυσε μίαν αυτοκρατορία στις ακτές της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, μέσω της εξαγωγής ανθρώπων. «Όσο παράξενο κι αν φαίνεται, η αυτοκρατορία αυτή κράτησε ίσαμε τις αρχές του πρώτου παγκόσμιου πολέμου.» Η Ελλάδα δεν κατείχε πάντοτε τα εδάφη της ανατολικής Μεσογείου, αλλά οι Έλληνες ζούσαν εκεί και βοηθούσαν οικονομικά τη μητέρα πατρίδα. Κατοπινά, οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι έγιναν εθνικιστές και διώξαν τους Έλληνες από τις ανθούσες πολιτείες στις ακτές της Μαύρης θάλασσας και στο λεκανοπέδιο του Δούναβη. Η Ρωσία είχε την μπολσεβίκικη επανάστασή της και το ελληνικό στοιχείο διαλύθηκε και κει. Οι Τούρκοι μετά το 1914 και πριν το 1922 συμπλήρωσαν τον αφανισμό ή το ξερίζωμα δυο εκατομμυρίων Ελλήνων από τη Μικρά Ασία. Όλος τούτος ο κόσμος ήρθε να ζήσει σε τούτη τη μικρή, φτωγή και ορεινή χώρα. Το αποτέλεσμα; Πείνα!

«Τι έκαναν οι δυτικές δυνάμεις για να βοηθήσουν την Ελλάδα μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο;», ρώτησε ο φίλος μου με ξαφνική έξαψη. «Ας κάνουμε το λογαριασμό: οι Ηνωμένες Πολιτείες

επέβαλαν περιορισμούς στη μετανάστευση και υψηλούς τελωνειακούς δασμούς στις ελληνικές εξαγωγές ξερών φρούτων, καπνού και ελαιόλαδου». Κι αμέσως κατόπι ο θεός Νίκος έπιασε το προσφιλές του θέμα της βρετανικής αυτοκρατορίας: «Οι μεγάλοι μας φίλοι και σύμμαχοι, οι Βρετανοί, τι έπραξαν για να κάνουν βιώσιμη τη ζωή σε τούτη τη χώρα, που στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο διασπάστηκε και διχάστηκε για να σμίξει με την Αγγλία στον πόλεμο εναντίον των κεντρικών δυνάμεων; Η Αγγλία έκλεισε κι αυτή την πόρτα της στη μετανάστευση των Ελλήνων και εγκαθίδρυσε ένα σύστημα υψηλών δασμών». Συνέχισε λέγοντας ότι οι Βρετανοί με μια τόσο απέραντη αυτοκρατορία θα έπρεπε να προσπαθήσουν να βοηθήσουν τους φίλους και συμμάχους τους. «Γιατί να υπάρχουν «κενοί χώροι» στην Αυστραλία και τον Καναδά, όταν τόσος κόσμος πεινάει στην Ευρώπη; Αυτό δεν είναι ηθικό. Μερικές όμως απ' αυτές τις χώρες με τους απέραντους κενούς χώρους δοκίμασαν ένα μεγάλο φόβο για την ύπαρξή τους στη διάρκεια αυτού του πολέμου εξαιτίας του γιαπωνέζικου επεκτατισμού, όπως λ.χ. η Αυστραλία, ένα φόβο που δε θα υπήρχε αν η χώρα αυτή αντί για έξι μόνο εκατομμύρια είχε πληθυσμό τριάντα εκατομμύρια. Οι χώρες όμως αυτές έχουν θεσπίσει νόμους για την επιλογή των μεταναστών και χαρακτηρίζουν τα ανθρώπινα όντα με τις διακρίσεις «επιθυμητός» και «ανεπιθύμητος».

Κι ύστερα παραπονιούνται για τον ριζοσπαστισμό των «ανεπιθύμητων» που εξακολουθούν να λιμοκτονούν».

«Η Ελλάδα και άλλες φτωχές χώρες δεν έχουν ανάγκη από δάνεια η χρηματικές αρωγές που έχουν την πρόσκαιρη επενέργεια καταπραϋντικών ενέσεων. Έχουν ανάγκη από ένα δικαιότερο κόσμο για να μπορούν να ζουν μέσα σ' αυτόν. Έναν κόσμο όπου οι διαφορές εθνότητας, ράτσας ή θρησκείας δεν θ' αποτελούν μειονέκτημα. Έναν κόσμο όπου οι ευκαιρίες θα είναι ίσες για όλους άσχετα από καταγωγή ή παρελθόν. Κι ένας τέτοιος κόσμος πρέπει να θεμελιώνεται σ' ένα καλύτερο οικονομικό σύστημα: ένα σύστημα που θα εξασφαλίζει δουλειά στον καθένα κι όχι ένα σύστημα που το χαρακτηρίζουν οι εναλλαγές ευημερίας και λιμού. Τότε ο κόσμος θα πάψει να έχει ριζοσπάστες και δεν θα προσβλέπω στη Ρωσία για την ανόρθωση του τόπου μου».

«Η Ρωσία και η Βαλκανική αυτή Ομοσπονδία θα μας δώσουν οφέλη που δεν τα απολαμβάνουμε σήμερα σαν έθνος». Και πρόσθεσε ότι ελπίζει πως το σοβαρότερο πρόβλημα, μετά το οικονομικό, που βασανίζει το έθνος, θα λυθεί χάρη στο νέο τούτο προσανατολισμό. Πρόκειται για το πρόβλημα της νέας γενιάς, που μεγαλώνει δίχως σκοπούς και δίχως προοπτικές για το μέλλον. Η κατάσταση στον τομέα αυτό είναι απελπιστική, ιδιαίτερα για τους μορφωμένους νέους του τόπου. Η Ελλάδα είναι πάρα πολύ μικρή για να παρέχει μια πραγματικά καλή μόρφωση, και είναι πάρα πολύ φτωχή για να εξασφαλίζει στους μορφωμένους της πολίτες μιαν αξιοπρεπή ζωή. Γι' αυτό ο καθένας τους επιδιώκει μια θέση σε δημόσια υπηρεσία και ταυτόχρονα ο καθένας τους φυτοζωεί.

«Δεν υπάρχει αρκετός χώρος στην Ελλάδα για ανάπτυξη», παρατήρησε ο θεός Νίκος. Τη λέξη «ανάπτυξη», όπως μου διευκρίνησε τη χρησιμοποιεί με την πνευματική κυρίως έννοια, όχι με την οικονομική. Και συνέχισε, εξηγώντας μου πως τα ταλέντα εδώ στην Ελλάδα πνίγονται στη γέννησή τους. Αν ένας νέος δείχνει κάποια κλίση για κάτι, δεν έχει καμιά προοπτική να προχωρήσει κι έρχεται μια μέρα στη ζωή του που τον βρίσκει μεσήλικα και με σπασμένο το ηθικό, δίχως να έχει τίποτε πραγματοποιήσει. Ο αγώνας του για την ύπαρξη του στράγγιξε ένα τόσο μεγάλο μέρος της ζωής και της ενεργητικότητάς του, που δεν του περίσσεψε καμιά ευκαιρία ν' ασκήσει τις πιο στοιχειώδεις λειτουργίες του σαν άνθρωπος. Δεν δημιούργησε οικογένεια, ούτε καν παντρεύτηκε. «Στην Αθήνα», συνέχισε, «θα συναντήσεις πολλούς που δεν ασκούν κανένα βιοποριστικό επάγγελμα! Τα φέρνουν βόλτα με κομπίνες, they live by their wits, όπως λεν κι οι Αμερικάνοι». Την τελευταία φράση την είπε στα εγγλέζικα, που τα κατέχει αρκετά καλά, αν σκεφτεί κανείς πως δεν έκανε παρά μόνο σύντομα ταξίδια στο εξωτερικό. «Οι άνθρωποι αυτοί είναι σήμερα μη παραγωγικοί, αν όμως τους δίνονταν οι δυνατότητες, θα μπορούσαν να γίνουν σπουδαίοι κοινωνικοί παράγοντες. Το γεγονός ότι κατορθώνουν να ζουν χωρίς να δουλεύουν δείχνει πως είναι

έξυπνοι. Όταν ήταν νέοι, είχαν ίσως όλοι τους όνειρα, που όμως έμειναν ανεκπλήρωτα, αγαπούσαν πράγματα, που όμως τα στερήθηκαν. Ύστερα εξελίχθηκαν σε χαραιοφάγους, γιατί όντας έξυπνοι, βρήκαν πως ήταν το ευκολότερο πράγμα που είχαν να κάνουν. Αυτό είναι ένα μόνο παράδειγμα της κατάντιας της ελληνικής νεολαίας...»

Ο θεός Νίκος πιστεύει πως οι δεσμοί με τη Ρωσία θα λύσουν το πρόβλημα της νέας γενιάς στην Ελλάδα. Η χώρα θα γίνει συστατικό μέρος της μεγάλης σοσιαλιστικής οικονομίας και θα της εξασφαλιστεί μια πελώρια αγορά για τα προϊόντα της και απασχόληση για τους πολίτες της. Από πολιτιστική άποψη, η Ελλάδα θα διατηρήσει την οντότητά της, γιατί έχει μια πλούσια κουλτούρα, αλλά θα είναι μέρος του ευρύτερου σοσιαλιστικού πολιτισμού. «Δεν θα υπάρχει πια τότε καμιά αιτία για κατάντωση της νεολαίας της, γιατί το νέο υγιές αίμα της χώρας θα έχει να κατακτήσει μια πελώρια ήπειρο. Οι Έλληνες, που είναι ένας έξυπνος και φιλόδοξος λαός, θα ικανοποιήσουν όλους τους πόθους τους μέσα στις συνθήκες μεγαλύτερης ελευθερίας και ευρύτατων προοπτικών που θα τους εξασφαλίσουν σαν πολίτες ενός σημαντικού τμήματος του κόσμου, όπου κανένα διαβατήριο και κανέναν οικονομικό φραγμό δεν θα περιορίζουν τη δραστηριότητά τους. Οι Έλληνες έζησαν και πρόκοψαν στο παρελθόν, στη διάρκεια της τούρκικης αυτοκρατορίας, ανάμεσα σε πολλές εθνότητες. Κάτω από τούτον το βαρύ ξενικό ζυγό έγιναν υπουργοί των Εξωτερικών, της Ναυτιλίας και Σφραγιδοφύλακες. Διορίστηκαν ηγεμόνες στις ηγεμονίες και διεύθυναν την οικονομική ζωή της αυτοκρατορίας! Γιατί οι Έλληνες θα πρέπει να φοβούνται τη μπολσεβίκικη Ρωσία, όταν το πολύ καταπιεστικό τσαρικό καθεστώς στο παρελθόν δεν τους εμπόδισε ν' αναδειχτούν στα πιο υψηλά αξιώματα, ανάμεσα στ' αλλά και στου υπουργού των Εξωτερικών;». Οι κομμουνιστές, φρονεί ο φίλος μου, έχουν επινοήσει την καλύτερη πολιτική που υπάρχει σήμερα για τις μειονότητες και «ο ρωσικός χαρακτήρας είναι πιο ανεκτικός προς τους ξένους απ' ό,τι ο χαρακτήρας των Αγγλοσαξόνων».

Παρατήρησα στον Μπαρμπα-Νίκο ότι με την πολιτιστική ελευθερία για την οποία μιλά και που τόσο την αγαπά, είναι βέβαιο πως η Ελλάδα σύντομα θα εξαφανιστεί σαν πολιτιστική οντότητα: θ' απορροφηθεί από τη μεγαλύτερη ρωσική πολιτιστική ανάπτυξη. Είχε και σ' αυτό έτοιμη την απάντηση. Έχει εμπιστοσύνη, μου είπε, στην ελληνική κουλτούρα και πιστεύει πως θα επιζήσει της κουλτούρας τουλάχιστο των άλλων μικρών εθνών. «Αλλά», πρόσθεσε στοχαστικά, «ο κόσμος κινείται προς μίαν πολιτιστική ενότητα, όπου όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί θα δώσουν τη συνεισφορά τους. Η Ελλάδα έχει ήδη θέσει τη σφραγίδα της στην παγκόσμια κουλτούρα και, ακόμα κι αν πρόκειται να χαθεί σαν έθνος, η μνήμη της θα μείνει αιώνια».

Ο θεός Νίκος είπε την επόμενη φράση —που έκλεισε και τη σημερινή μας συζήτηση— με ιδιαίτερη έμφαση. Πρόφερε τις λέξεις αργά αλλά με φανερό συγκίνηση: «Μας αρέσει ή όχι, ο κόσμος ενώνεται τούτη τη στιγμή με επιταχυνόμενο ρυθμό. Οικονομικοί παράγοντες και η τεχνική μας πρόοδος φροντίζουν για την ενότητα του κόσμου. Ας μη στενοχωριόμαστε γι' αυτό, κι ας προσπαθήσουμε να καλύτερέψουμε την τύχη των απλών ανθρώπων, έχοντας πάντα στο νου ότι η επιθυμία του ψωμιού είναι ισχυρότερη από την επιθυμία της διατήρησης της κουλτούρας».

17 του Νοέμβρη 1944

Χτες πέτυχα να βρω ένα δωμάτιο σε κάποιο ξενοδοχείο. Δεν είναι εύκολο να βρεις δωμάτιο στην Αθήνα τούτες τις μέρες, γιατί όλα τα διαμερίσματα έχουν καταληφθεί είτε από προσωπικό του βρετανικού στρατού είτε από Έλληνες που επιστρέφουν από τη Μέση Ανατολή. Επιπλέον, η Αθήνα είναι γεμάτη τώρα από πρόσφυγες, από άτομα που συγκεντρώθηκαν στις μεγάλες πόλεις στη διάρκεια της κατοχής για ν' αποφύγουν την καταδίωξη ή για να επωφεληθούν από την πιο τακτική διανομή τροφίμων του Ερυθρού Σταυρού, που γίνεται δωρεάν σ' όλο τον πληθυσμό. Υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός της Αθήνας είναι σήμερα διπλάσιος από τον προπολεμικό και το γεγονός αυτό έχει

δημιουργήσει ένα οξύτατο στεγαστικό πρόβλημα.

Η ευκαιρία να βρω δωμάτιο παρουσιάστηκε όταν συνάντησα μερικούς παλιούς φίλους που δουλεύουν σ' αυτό το ξενοδοχείο: πρώην συνάδελφους, που είχαμε δουλέψει μαζί ~~απ~~ Η d'Angleterre πριν από πολλά χρόνια. Οι άνθρωποι χάρηκαν πολύ που με είδαν. Είχαν χάσει τα ίχνη μου από χρόνια, αν και ξέρανε πως από τότε που τους άφησα είχα πάει να σπουδάσω για πολλά χρόνια και πως έμενα στην Αμερική. Τώρα νιώθουν περήφανοι που ένας από τους δικούς τους κατάφερε να ξεφύγει από την γκριζα μονοτονία της δουλειάς του ξενοδοχείου και γύρισε στην Ελλάδα μαζί με τ' απελευθερωτικά στρατεύματα σαν αμερικανός αξιωματικός. Έτσι, οι φίλοι αυτοί κινήθηκαν γρήγορα και μέσα σε λίγες μέρες πραγματοποίησαν το αδύνατο και βρήκαν δωμάτιο στον παλιό τους συνάδελφο!

Είναι διασκεδαστικό να βλέπεις πώς μου φέρονται τώρα αυτοί οι άνθρωποι. Τα δεκαεφτά χρόνια που έχουν περάσει από τότε που άφησα τη δουλειά μου στο ξενοδοχείο έκοψαν τους δεσμούς της οικειότητας που υπήρχε μεταξύ μας. Ή μάλλον νιώθουν κάτι παράδοξο απέναντί μου. Η στάση τους δεν είναι πια η παλιά συντροφική στάση, αλλά μια στάση σεβασμού. Μου φέρνονται, όπως έχουν μάθει να φέρνονται σε πελάτες που υπηρετούν και η υπόληψη που μου δείχνουν φτάνει πότε-πότε στο σημείο να ξεχνιούνται μερικοί και να απευθύνονται σε μένα με τη λέξη «κύριος». Προσπάθησα να σπάσω αυτό τον πάγο και να τους δείξω πως δεν υπάρχει πραγματική αλλαγή σε μένα από τότε που άφησα την παρέα τους, αλλά νομίζω πως αυτό είναι αδύνατο. Οι ξενοδοχειακοί υπάλληλοι στην Ελλάδα έχουν εκπαιδευτεί στο να σέβονται πολύ αυτόν που υπηρετούν. Υπάρχει πάντοτε μια σχέση «αφέντη-δούλου» μεταξύ των δυο, και ο «δούλος» αντικρίζει πάντα με συστολή τον «αφέντη». Αυτό ακριβώς το πνεύμα μίσησα μ' όλη μου την ψυχή όταν για πρώτη φορά άρχισα να δουλεύω στο ~~Hotel~~ d'Angleterre, στην τρυφερή ηλικία των δεκατριών χρονών. Κι είναι αυτή η απροθυμία μου να δεχτώ την υποδεέστερη τούτη θέση, που μ' έκαμε τελικά ν' αποφασίσω να παρατήσω αυτό το είδος δουλειάς πέντε χρόνια αργότερα.

Η τωρινή στάση των φίλων μου μου θύμισε ένα μάθημα που μου έδωσε πάνω σε τούτο το θέμα ένας από τους αρχαιότερους υπαλλήλους, όταν πρωτόπιασα δουλειά σε ξενοδοχείο σαν μικρός λιφτ-μπόυ. Είχα γίνει έξω φρενών μια μέρα από την άδικη μεταχείριση που μου έκανε ένα από τα αφεντικά και την αγανάκτησή μου την είπα σ' έναν από τους πιο ηλικιωμένους και υποταγμένους πια συναδέλφους μου. «Να 'χεις πάντα στο νου ότι αυτός είναι ο Αφέντης κι εσύ είσαι ο δούλος», με συμβούλεψε. «Μια λέξη μόνο να πει κι έχασες τη δουλειά σου και τότε εσύ κι η οικογένειά σου θα πληρώσετε τα σπασμένα». Μισούσα τα λόγια που πρόφερε αλλά δέχτηκα τη συμβουλή του, γιατί από μίαν άποψη είχε δίκιο, θα μπορούσα να χάσω τη δουλειά μου, που τη χρειαζόμουν πολύ! Όπως φαίνεται, αυτό το πνεύμα εξακολουθεί να υπάρχει σήμερα στην Αθήνα, τουλάχιστον στους παλιότερους ξενοδοχειακούς υπαλλήλους. Κι έτσι εξηγείται το φέρεσιμο των φίλων μου απέναντί μου, σαν να μην ήμουν ποτέ ένας απ' αυτούς.

Εντύπωση μου έκαμε επίσης ότι μερικοί απ' αυτούς τους υπαλλήλους ξενοδοχείων είναι αντιεαμικοί. Ο Γιώργος, που ήταν ένας από τους στενότερους φίλους μου παλιότερα, εκφράζει κραυγαλέα τα αντιεαμικά του αισθήματα. Φρονεί ότι το ΕΑΜ είναι μια κομμουνιστική οργάνωση και ότι οι Βρετανοί θα έπρεπε να βοηθήσουν στην πλήρη διάλυσή του. Ο Πέτρος πάλι, διαβόλου κάλτσα, είναι λιγότερο αντιεαμικός ή μάλλον είναι αντιεαμικός στα φανερά, αλλά στις ιδιωτικές του συζητήσεις αναγνωρίζει πολλά από τα καλά που έκαμε το κίνημα της Αντίστασης. Όπως έμαθα ο Πέτρος είναι ένα από τα στελέχη της δεξιάς παράταξης που ελέγχει σήμερα το σωματείο του και η επιφυλακτικότητά του οφείλεται στην επιθυμία του να ξαναεκλεγεί και στις επόμενες αρχαιρεσίες.

Η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων εργαζομένων είναι φυσικά φιλοεαμική και η στάση των φίλων μου φαίνεται να είναι έξω από το γενικό ρεύμα. Μπορεί ωστόσο να εξηγηθεί από την πολύχρονη άσκησή τους στην υποταγή καθώς και από την επίδραση που ασκούν πάνω τους εκείνοι

τους οποίους υπηρετούν. Το ξενοδοχείο είναι λίγο-πολύ ανώτερης κλάσης και οι άνθρωποι που έμεναν εκεί στο διάστημα της κατοχής ήταν είτε αξιωματικοί και πολιτικό προσωπικό του εχθρού, είτε έλληνες μαυραγορίτες που ήταν σε θέση να πληρώσουν, καθώς και μερικοί από τους πλούσιους κτηματίες από τις επαρχίες που τους έδωσε το ΕΑΜ και μοίρασε τα κτήματά τους στους χωρικούς. Όλος αυτός ο κόσμος μισεί το ΕΑΜ ολόψυχα. Για την ώρα δεν εκδηλώνει τα αισθήματά του, αλλά στην περίοδο της κατοχής είχαν πολλές ευκαιρίες για προπαγάνδα ανάμεσα στους υπαλλήλους του ξενοδοχείου.

Η τωρινή στάση του Γιώργου μ' έκανε να θυμηθώ ένα επεισόδιο που είχα μαζί του πριν από πολλά χρόνια. Όταν έμαθε πως είχα εγγραφεί στο σωματείο των ξενοδοχειακών υπαλλήλων, με πήρε κατά μέρος και μου είπε πως έκανα ένα σοβαρό λάθος. Θα 'μουνα τότε λιγότερο από δεκαπέντε χρονών κι αυτός θα ήταν πάνω από είκοσι πέντε κι έτσι μου έδινε μια πατρική συμβουλή. «Όταν το μάθει το αφεντικό», μου είπε, «θα χάσεις τη δουλειά σου».

Παρά τη συμβουλή των φίλων, κράτησα το συνδικαλιστικό μου βιβλιάριο, επειδή άλλοι συνάδελφοι με είχαν πείσει ότι μόνο με τον τρόπο αυτό μπορούμε να παλέψουμε για καλύτερους όρους δουλειάς, για καλύτερη τροφή, για μείωση της δεκαπεντάωρης εργάσιμης μέρας και για την πάντοτε υποσχόμενη και ποτέ παραχωρούμενη βδομαδιατική μέρα ανάπαυσης.

Ο Γιώργος, που είναι καλός άνθρωπος, αλλά πάντα επιφυλακτικός και χωρίς πρωτοτυπία στη σκέψη, εξακολουθεί να έχει την ίδια δουλειά που είχε πριν είκοσι χρόνια αλλά κερδίζει λιγότερα απ' όσα κέρδιζε τότε, γιατί το ξενοδοχείο που εργάζεται τώρα δεν είναι πρώτης κατηγορίας όπως εκείνο που δούλευε πρώτα και τα αφεντικά δεν είναι χουβαρντάδες.

Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

3 του Δεκέμβρη 1944

Δεκαοχτώ άτομα σκοτώθηκαν σήμερα μπρος στα μάτια μου! Πολύ περισσότερα τραυματίστηκαν. Προσπαθώ να γράψω τι είδα και δε μπορώ να συγκεντρώσω τις σκέψεις μου. Πώς ν' αρχίσω;

Είδα τον κόσμο να έρχεται σε παράταξη, με τις σημαίες του — ελληνική, αμερικάνικη, βρετανική και ρωσική — μπροστά. Ήταν μια γιγάντια φάλαγγα, αλλά οι διαδηλωτές προχωρούσαν με τάξη, τραγουδώντας αντάρτικα τραγούδια και φωνάζοντας συνθήματα. Έρχονταν δυτικά από την οδό Πανεπιστημίου και προσπάθησαν να μπουν στην Πλατεία Συντάγματος στρίβοντας αριστερά στη οδό Όθωνος. Η αστυνομία τους σταμάτησε. Η πελώρια φάλαγγα άρχισε πάλι να κινείται για να μπει στην πλατεία, κατεβαίνοντας τα σκαλιά που οδηγούν από το Μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη. Η αστυνομία και πάλι τους σταμάτησε κι η φάλαγγα άρχισε πάλι να κινείται.

Ήμασταν στον εξώστη του πρώτου πατώματος του ξενοδοχείου της «Μεγάλης Βρετανίας». Ο Γιώργος με είχε τραβήξει εκεί ακριβώς προτού οι διαδηλωτές φτάσουν στην πλατεία. Είχαμε βρεθεί προηγούμενα στην πλατεία, παρακολουθώντας τον κόσμο και βλέποντας τους βρετανούς στρατιώτες που ήταν συναγμένοι με σημαντική δύναμη θωρακισμένων.

«Πάμε να φύγουμε από δω», είπε ο Γιώργος, που ένιωθε τον κίνδυνο να πλησιάζει. Εγώ δεν ήθελα να φύγω, αλλά ο Γιώργος επέμενε. Είπα πως αν θα συνέβαινε κάτι, ήθελα να βρίσκομαι επί τόπου. Ο Γιώργος είχε ωστόσο μια καλύτερη ιδέα. Από το ξενοδοχείο, είπε, θα μπορούμε να βλέπουμε τα πάντα καλύτερα, ενώ αν σταθούμε στην πλατεία δε θα βλέπουμε τίποτε, εκτός που μπορεί να μας

βρει και καμιά αδέσποτη.

Στο μεγάλο εξώστη του πρώτου πατώματος της «Μεγάλης Βρετανίας» συνωθούνταν πολλοί που ήρθαν να δουν το θέαμα. Οι περισσότεροι ήταν αμερικανοί και βρετανοί αξιωματικοί και προσωπικό της Ούνρα. Υπήρχαν και μερικοί Έλληνες, οι πλούσιοι πελάτες του πολυτελούς ξενοδοχείου. Όλοι ήταν ανήσυχoi. Το συλλαλητήριο είχε απαγορευτεί χτες τη νύχτα, ενώ νωρίτερα είχε δοθεί η άδεια για την πραγματοποίησή του. Η αστυνομία είχε κινητοποιηθεί ολόκληρη επιδειχνοντας τα καινούργια βρετανικά ντουφέκια και τόμμυγκανς για πρώτη φορά. Υπήρχαν επίσης ολόγυρα βρετανικά τανκς και θωρακισμένα αυτοκίνητα. Στο πρώτο τανκ στη γωνιά, μπροστά μας, ένας άντρας στεκόταν στον ανοιχτό πυργίσκο και βρισκόταν σε συνεχή τηλεφωνική επικοινωνία με το αρχηγείο του, αναφέροντας τα συμβαίνοντα.

Το μπροστινό τμήμα του συλλαλητηρίου είχε φτάσει στην άκρη της πλατείας όπου βρισκόμασταν, και καθώς παρατηρούσα προσεχτικά, άκουσα τους επικεφαλής να συζητούν με την αστυνομία, μόλις δέκα μέτρα από κει που στεκόμασταν. Προσπαθήσαμε να παρακολουθήσουμε τη συζήτηση που διεξαγόταν σε υψηλό τόνο, αλλά δεδομένων των περιστάσεων το πράγμα δεν φαινόταν εξαιρετικό. Οι διαδηλωτές σπρώχνανε για να μπουν στην πλατεία, αλλά δεν γινόταν καμιά συμπλοκή.

Ξαφνικά ένα παράγγελμα «τραβηχτείτε πίσω!» δόθηκε με μια στριγλή, στρατιωτική φωνή και όλοι οι αστυνομικοί υποχώρησαν κάπου είκοσι μέτρα, γονάτισαν κι άρχισαν να πυροβολούν! Τα πυρά ήταν πυκνά. Διακόσιοι αστυνομικοί έβαλλαν ταυτόχρονα, οι περισσότεροι με αυτόματα.

Το πλήθος εγκατέλειψε βιαστικά το φαρδύ εξώστη μας και μείναμε λίγοι εκεί να παρακολουθούμε τα γεγονότα. Είχαμε πλήρη θέα και μπορούσαμε τώρα να κινούμαστε ελεύθερα στον εξώστη. Τρέχαμε από τη μια άκρη στην άλλη για να βλέπουμε καλύτερα, νομίζοντας ότι η αστυνομία πυροβολούσε στον αέρα για να εκφοβίσει τους διαδηλωτές... Ένας όμως από μας παρατήρησε τον αστυνομικό που γονάτισε λίγα μέτρα από το μέρος μας, και μας φώναξε... «αυτός βαράει στο ψαχνό!» Κοιτάξαμε με προσοχή στο πλήθος και είδαμε αίμα... Ένα αγόρι ως δεκαπέντε χρονών είχε πέσει ακριβώς μπροστά μας μέσα σε μια κόκκινη λίμνη. Ένα εικοσάχρονο κορίτσι ήταν γεμάτο αίματα λίγο πιο κάτω.

«Ας καλυφθούμε καλύτερα», φώναξε κάποιος, «οι άνθρωποι αυτοί βάλλονται και μπορεί κανένας από το πλήθος να παλαβώσει και να αρχίσει να ρίχνει πάνω στις αστραφτερές στολές μας». Ακολουθήσαμε τη σοφή αυτή συμβουλή και παρόλο που εξακολουθήσαμε να μένουμε στον εξώστη, φροντίσαμε τουλάχιστο να καλυφθούμε πίσω από τις χοντρές τετράγωνες κολόνες του. Τη στιγμή εκείνη μόνο εφτά άτομα είχαμε μείνει στον εξώστη, έξι αμερικανοί αξιωματικοί κι ένας Έλληνας δημοσιογράφος.

Δέκα λεπτά μετά την έναρξη των ομαδικών πυρών, μια χειροβομβίδα έσκασε στον κενό χώρο ανάμεσα στο πλήθος και την αστυνομία. Ποιος την έριξε; Όλοι μας στον εξώστη μαζευθήκαμε και προσπαθήσαμε να αποφανθούμε. Η χειροβομβίδα δεν ήταν ισχυρή και δεν προκάλεσε θύματα σε καμιά από τις δυο πλευρές, παρά μόνο άφησε μια μαύρη κηλίδα πάνω στην άσφαλτο. Αν και κανένας μας δεν είδε να πέφτει η χειροβομβίδα, βγάλαμε το συμπέρασμα ότι δεν προερχόταν από το πλήθος, γιατί τους κοιτάξαμε όλη την ώρα, ενώ οι αστυνομικοί βρίσκονταν αριστερά μας και θα κινδυνεύαμε αν βγαίναμε από το προκάλυμμά μας για να τους δούμε. Επιπλέον, κανένας μας δεν είδε κάποιον απ' το πλήθος να πυροβολεί.

Μια σκέψη παρηγοριάς πέρασε από το κεφάλι μου σήμερα καθώς παρακολουθούσα τη δραματική αυτή σκηνή. Μου τη γέννησε η συμπεριφορά του πλήθους. Μ' έκανε να νιώθω περήφανος που ήμουν από το ίδιο αίμα μ' αυτούς τους ανθρώπους. Όταν άρχισαν οι πυροβολισμοί, το πλήθος

έμεινε ακίνητο για μια στιγμή, σαν ζαλισμένο από το χτύπημα, ύστερα έπεσε μπρούμυτα χάμω. Σε ορισμένα σημεία το πλήθος ήταν πυκνό, οι άνθρωποι έπεφταν σωρός ο ένας πάνω στον άλλο. Καθώς τα πυρά συνεχίστηκαν, και αντιλαμβανόμενοι πως ανάμεσά τους υπήρχαν λαβωμένοι, οι διαδηλωτές άρχισαν να σκορπάνε. Η πλατεία όμως ήταν πολύ ανοιχτή και ήταν δύσκολο να βρουν κάλυμμα. Μερικοί έτρεξαν πίσω από τους μεγάλους πέτρινους όγκους του Μνημείου του Άγνωστου Στρατιώτη, άλλοι προσπαθώντας πέσανε χάμω και πληγώθηκαν. Άλλοι πάλι δοκίμασαν να πεδήξουν μέσα στον κήπο των Νυμφών της Πλατείας Συντάγματος που είναι έξι μέτρα ψηλά σε κείνο το μέρος και πρέπει πρώτα να περάσεις μέσα από ένα σιδερένιο κιγκλίδωμα. Οι περισσότεροι όμως από το πλήθος στάθηκαν εκεί που βρίσκονταν ακόμα κι όταν αραίωσαν οι πυροβολισμοί. Τελικά τα πυκνά πυρά σταμάτησαν ύστερα από είκοσι σχεδόν λεπτά και το πλήθος έτρεξε να καλυφθεί. Μερικοί πολεμόχαροι αστυνομικοί δεν μπόρεσαν ούτε τότε να πάψουν να πυροβολούν από κοντά τον κόσμο που έτρεχε να κρυφτεί.

Όταν η Πανεπιστημίου άδειασε, μπορέσαμε να δούμε μόνο τους νεκρούς και τους πληγωμένους. Πτώματα ήταν σκόρπια παντού και σ' αλλά σημεία λίμνες από αίμα που άφησαν μερικοί λαβωμένοι τους οποίους φίλοι μετέφεραν αλλού. Οι διαδηλωτές ξαναγύριζαν τρέχοντας στην πλατιά λεωφόρο σαν τρελοί, γυρεύοντας τους δικούς τους, που τους είχαν χάσει μέσα στην αναμπουμπούλα, αλλά κι αυτούς οι αστυνομικοί τους πυροβόλησαν. Μια νεαρή κοπέλα ανέβηκε τα μαρμάρινα σκαλοπάτια της Πλατείας Συντάγματος και σταμάτησε στο μέσο της Πανεπιστημίου πλάι στο σώμα ενός νέου που δεν κουνιόταν πια.

Έμεινε εκεί αρκετό διάστημα αγκαλιάζοντας και φιλώντας το άψυχο σώμα. Αίμα και λάσπη είχαν λερώσει την ανοιχτόχρωμη φούστα της.

Οι πυροβολισμοί συνεχίστηκαν με διαλείμματα, παρόλο που στη λεωφόρο δεν έμεναν παρά οι πληγωμένοι. Φίλοι και συγγενείς στέκονταν στις άκρες παρακαλώντας την αστυνομία να τους επιτρέψει να ψάξουν για τ' αγαπημένα τους πρόσωπα.

Μισή ώρα αφότου άρχισαν οι πυροβολισμοί αφήσαμε το μεγάλο μας εξώστη και πήγαμε στην άλλη πλευρά του κτιρίου απ' όπου μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε καλύτερα τις ενέργειες της αστυνομίας. Εκεί είδαμε έναν αμερικανό ανταποκριτή, που αρχικά βρισκόταν ανάμεσα στο πλήθος, να παρακαλεί τους αξιωματικούς της αστυνομίας να σταματήσουν το φονικό. Ήταν φανερό ότι δεν πέτυχε να τους πείσει. Τότε πήρε μαζί του ένα βρετανό ταγματάρχη και μπήκε στη Διεύθυνση της

Αστυνομίας, στην άλλη πλευρά του δρόμου. Μερικά λεπτά αργότερα ένας αξιωματικός βγήκε κι έδωσε τη διαταγή της κατάπαυσης του πυρός.

Μια ώρα είχε περάσει από τους πρώτους πυροβολισμούς και το πλήθος δεν άφηνε τη σκηνή του δράματος. Οι διαδηλωτές είχαν αδειάσει την Πανεπιστημίου, αλλά κυκλοφορούσαν στους γύρω δρόμους και στην Πλατεία Συντάγματος. Οι βρετανοί στρατιώτες έμειναν στα τανκς τους, δίνοντας αναφορά στο στρατηγείο τους για την κατάσταση, αλλά δεν πήραν μέρος στη συμπλοκή. Όταν οι πυροβολισμοί σταμάτησαν, τα τανκς άρχισαν να κινούνται. Άφησαν τη γωνιά που βρισκόμασταν και κατευθύνθηκαν στην πλατεία. Ο κόσμος για μια άγνωστη αιτία, ίσως για να εκδηλώσουν την αποδοκιμασία τους προς τη συμπεριφορά της αστυνομίας, άρχισε να χειροκροτεί τους βρετανούς στρατιώτες και ο ήχος των χειροκροτημάτων γέμισε τον αέρα καθώς τα τανκς κινήθηκαν προς την πλατεία με ανοιχτούς τους πυργίσκους τους. Τότε κάποιος από το πλήθος αναγνώρισε τις αμερικάνικες στολές μας στον εξώστη του ξενοδοχείου και άρχισε να μας χειροκροτεί. Το πλήθος άρπαξε το χειροκρότημά του κι άρχισε να φωνάζει ρυθμικά «Ρούζβελτ... Ρούζβελτ...». Τα χειροκροτήματα προς τη μεριά μας ήταν δυνατά και παρατεταμένα. Όλοι μας νιώσαμε κάποια ντροπή, που ο κόσμος μας φερνόταν μ' αυτό τον τρόπο σε μια τόσο φοβερή περίπτωση και δεν ξέραμε τι να κάνουμε.

«Στην πλατεία, στην πλατεία!», άρχισαν να φωνάζουν οι επικεφαλής των διαδηλωτών. Πυροβολισμοί δεν ακούγονταν πια κι ο κόσμος ξεκίνησε για την Πλατεία Συντάγματος με μεγάλη τάξη. Καθώς οι διαδηλωτές προχωρούσαν, συγκινητικές σκηνές αγάπης κι αφοσίωσης ξετυλίγονταν μπρος στα μάτια μας. Οι νεκροί κι οι λαβωμένοι είχαν μεταφερθεί και μόνο λίμνες αίματος έμειναν εδώ κι εκεί για να θυμίζουν τι είχε συμβεί λίγα λεπτά πρωτύτερα. Ομάδες νέων σταματούσαν μπροστά στις λίμνες αυτές κι οι αντιδράσεις ποικίλλανε ανάλογα με τα συναισθήματα του καθενός. Μερικοί κλαίγανε, άλλοι έκαναν το σταυρό τους κι άλλοι ορκίζονταν εκδίκηση. Πολλοί μαζεύτηκαν γύρω από μίαν αιμάτινη λίμνη κοντά στον εξώστη μας όπου ένα κορίτσι έκλαιγε από αρκετή ώρα και προσπαθούσε να προφυλάξει το χυμένο αίμα μιας φίλης της. Γνωστοί της δοκίμασαν να την απομακρύνουν, αλλά αρνήθηκε να κουνηθεί. Στο τέλος μερικοί άρχισαν να κόβουν κλαριά από τα γύρω δέντρα και να τα στοιβάζουν πάνω στο αίμα. Ύστερα φτιάξαν έναν πρόχειρο σταυρό με δυο χοντρότερα κλαριά και τον έστησαν πάνω στη στοιβιά, έτσι που σχημάτισαν έναν αυτοσχέδιο τάφο. Όταν ξαναπέρασα από το ίδιο μέρος δυο ώρες αργότερα τα κλαριά που σκέπαζαν το αίμα καθώς κι ο σταυρός βρισκονταν ακόμα εκεί για να θυμίζουν το άδικο σκοτωμένο νέο κορίτσι.

Κατεβήκαμε από τον εξώστη και χωρίσαμε με τον Γιώργο που είχε πια κουραστεί και ήθελε να φύγει. Τράβηξα προς την πλατεία που την είχε κατακλύσει ένα τεράστιο πλήθος. Κάποιος έδωσε το σύνθημα να γονατίσει ο κόσμος κι όλοι πέσανε στα γόνατα κι άρχισαν να τραγουδάνε ένα συγκινητικό πένθιμο εμβατήριο που μ' έκανε να νιώθω ρίγη στη ραχοκοκκαλιά: «Επέσατε θύματα αδέρφια εσείς σε άνιση πάλη κι αγώνα/ ...ψωμί, Λευτεριά και Τιμή του Λαού/ γυρεύοντας, βρήκατε μνήμα...»

Έμεινα λίγες στιγμές στην πλατεία κι άκουσα μερικές από τις ομιλίες, γρήγορα όμως ένιωσα ψυχική κόπωση κι έφυγα. Ανεβαίνοντας τη λεωφόρο Κηφισίας, συνάντησα έναν Έλληνα φίλο και σταμάτησα να του πω ένα «Γεια σου!». «Από δω, αστυνομός Δημήτρης...», είπε ο φίλος μου, και αντάλλαξα χειραψία μ' έναν άντρα τριανταπεντάρη περίπου με πολιτική περιβολή. «Γιατί σήμερα, ειδικά, με πολιτικά;» ρώτησα για ν' αστείευτώ. «Πες του την ιστορία σου» τον παρότρυνε ο φίλος μου, «είναι αμερικανός αξιωματικός και θέλει να μάθει τι συνέβη». Ο αστυνομικός είπε ότι ήταν γνωστός στη δύναμη σαν φιλοεαμικός και ότι σ' αυτόν καθώς και σ' όλα τα άλλα φιλοεαμικά στοιχεία είχε δοθεί άδεια το τελευταίο διήμερο, ενώ οι υπόλοιποι αστυνομικοί εκπαιδεύονταν στη χρήση των νέων βρετανικών αυτόματων όπλων και στον τρόπο αντιμετώπισης των διαδηλωτών. Στη θέση των φιλοεαμικών αστυνομικών προσέλαβαν τελευταία άλλους, έμπιστους.

Οι ομιλίες στην πλατεία τέλειωσαν σε λίγο και μεγάλα ειρηνικά συλλαλητήρια σχηματίστηκαν στους κεντρικούς δρόμους προς όλες τις κατευθύνσεις. Ένα τέτοιο συλλαλητήριο με πρόλαβε στη λεωφόρο Κηφισίας και το ακολούθησα ώσπου έφτασε στην Αμερικάνικη Πρεσβεία. Εκεί το πλήθος σταμάτησε πίσω από το δάσος των συμμαχικών σημαιών — που ανάμεσά τους κυριαρχούσε η αστερόεσσα — κι ο αέρας δονήθηκε για αρκετή ώρα από ρυθμικές φωνές «Ζήτω η Αμερική!» και «Ρούζβελτ, Ρούζβελτ».

Ακολουθώντας πάντα τους διαδηλωτές τράβηξα βορειότερα. Μπροστά στην κατοικία του πρωθυπουργού Παπανδρέου είδα παραταγμένη μια ισχυρή αστυνομική δύναμη. Είχα ήδη ακούσει πως είχαν ριχτεί πυροβολισμοί προηγούμενα σε κείνο το μέρος

και ήθελα να μάθω περισσότερα. Ένας αμερικανός δημοσιογράφος έσμιξε μαζί μου κι οι δυο μας δοκιμάσαμε να πάρουμε πληροφορίες. Στο πεζοδρόμιο, μπροστά από την κατοικία έβλεπες τα σημάδια μιας χειροβομβίδας που είχε εκραγεί. Ρωτήσαμε τον επικεφαλής αστυνομικό, «τι συνέβη;». Ένας διαδηλωτής, μας είπε, κρατούσε στο χέρι μια χειροβομβίδα, έτοιμος να τη ρίξει μέσα στο σπίτι, αλλά το μηχάνημα έσκασε ξαφνικά και σκότωσε τον ίδιο. Ένας άλλος διαδηλωτής σκοτώθηκε από τους πυροβολισμούς που ακολούθησαν.

«Λέει ψέματα!», φώναξε ένας νέος από το πλήθος που μας αναγνώρισε ως Αμερικανούς. «Κανένας διαδηλωτής δεν έριξε χειροβομβίδα. Αστυνομικός την έριξε, και η αστυνομία σκότωσε και τον άλλο διαδηλωτή. Ήμουν εδώ όταν έγινε αυτό». Ο αξιωματικός της αστυνομίας είχε φρενιάσει. Έδωσε εντολή να αδειάσει ο δρόμος από το πλήθος και μας είπε σε αυστηρό τόνο να φύγουμε κι εμείς.

Έτσι πέρασε η πλούσια σε γεγονότα μέρα μου. Γύρισα στο Γραφείο και προσπάθησα να γράψω την έκθεσή μου, αλλά όσο κι αν πάσκισα, δεν μπόρεσα να χαράξω ούτε γραμμή. Ευτυχώς αργά το απόγευμα όλοι μας, όσοι είχαμε παρακολουθήσει τα συμβάντα, πήραμε οδηγίες να συντάξουμε μια συλλογική έκθεση αντί να δώσουμε ο καθένας χωριστά τη δική του. Αυτό με γλύτωσε από ένα μεγάλο μπελά κι από ένα άγχος.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, εκτός από μερικές επουσιώδεις λεπτομέρειες, όλοι μας συμφωνήσαμε για όσα είδαμε και όλοι μας καταλήξαμε στα ίδια σχεδόν συμπεράσματα για τα γεγονότα. Η μόνη διαφωνία που ανέκυψε κατά τη σύνταξη της έκθεσης ήταν πάνω στη χρονική διάρκεια των πυκνών πυροβολισμών. Μερικοί ισχυρίζονταν πως κράτησαν ολόκληρη ώρα, άλλοι μόνο λίγα λεπτά. Κανένας δεν είχε σκεφτεί να κοιτάξει το ρολόι του! Τελικά, πήραμε ένα μέσο όρο κι αποφανθήκαμε πως τα πυκνά πυρά κράτησαν είκοσι λεπτά. Κι αυτό φαίνεται να είναι πιο κοντά στην αλήθεια.

Τι μέρα!

ΤΡΟΜΕΡΕΣ ΜΕΡΕΣ

22 του Δεκέμβρη 1944

Οι μέρες αυτές είναι δίχως άλλο οι φοβερότερες της ζωής μου. Καθώς γράφω τούτες τις γραμμές, πυροβόλα των 75 χλστμ. μονταρισμένα πάνω σε τανκς αμερικάνικης κατασκευής βάλλουν ενάντια σε κατοικίες πέντε τετράγωνα πιο κάτω αυτού του δρόμου. Αεροπλάνα βομβαρδίζουν και πολυβολούν τις εργατικές συνοικίες στην περιφέρεια της πόλης. Η Κατάσταση είναι φρικτή κι όλοι μας εδώ περνάμε τρομερά Χριστούγεννα! Πρόκειται για κάτι που οι κάτοικοι της πρωτεύουσας δεν ήταν προετοιμασμένοι να το δοκιμάσουν και οπωσδήποτε δεν το περίμεναν ποτέ!

Σήμερα το πρωί ακούσαμε στο Γραφείο την εκπομπή του BBC από το Λονδίνο. Ανέφερε ότι αεροπλάνα περιπολούσαν χτες στον ουρανό της Αθήνας, έτσι που να προκαλούνε πυρά από κάτω και να προσπαθούν ύστερα να καταστρέφουν τα όπλα που πυροβολούν. «Δεν εσημειώθησαν επεισόδια» είπε ο εκφωνητής. Ωστόσο, αυτό που είδαμε εμείς με τα μάτια μας, χτες που «δεν εσημειώθησαν επεισόδια», ήταν κάτι πολύ διαφορετικό. Από την ταράτσα αυτού του κτιρίου καθώς κι από ένα δωμάτιο του ξενοδοχείου της «Μεγάλης Βρετανίας», είδαμε αεροπλάνα να εφορμούν από τον ουρανό και να βομβαρδίζουν και να πολυβολούν τα προάστια! Χτες επίσης, εγώ προσωπικά επισκέφθηκα μια πολυκατοικία, όπου έμενε ένας φίλος μου και χτυπήθηκε από τα πυρά ενός τανκ δεκαπέντε λεπτά πρωύτερα. Όταν επήγα εκεί η πρόσοψη του κτιρίου δεν υπήρχε πια και οι επιζώντες ένοικοι προσπαθούσαν να το εγκαταλείψουν βιαστικά, αφήνοντας πίσω όλα τους τα υπάρχοντα και παίρνοντας μαζί τους μόνο μερικά τρόφιμα που είχαν στο σπίτι. Η κορούλα του φίλου μου, τρομαγμένη, είχε πιαστεί από το φουστάνι της μάνας της.

Αυτά δεν είναι σωστά πράγματα και δε μ' αρέσουν καθόλου! Ήμουν γεμάτος ιδανικά για τούτο τον πόλεμο, αλλά τελευταία τα χάνω με γοργό ρυθμό. Αρχίζω μάλιστα ν' απαισιοδοξώ για το αποτέλεσμα αυτού του πολέμου και τα ιδανικά για τα οποία πολεμάμε. Μας έκαμαν να πιστέψουμε πως μαχόμασταν για τη λευτεριά και τη δημοκρατία, αλλά οι τελευταίες μέρες με κάνουν ν'

αμφιβάλλω αν αγωνιζόμαστε για να γλυτώσουμε τον κόσμο από το φασισμό και τον ιμπεριαλισμό.

Ελπίζω πως ο λαός των Ηνωμένων Πολιτειών θα πληροφορείται τα όσα πραγματικά διαδραματίζονται στην Ελλάδα και δε θα παραπλανιέται από την επίσημη βρετανική προπαγάνδα. Όταν ο αμερικάνικος λαός μάθει το τι ακριβώς συνέβηκε εδώ πέρα, τα πράγματα θ' αλλάξουν γιατί θ' απαιτήσει μίαν αλλαγή. Αυτά είναι τα καλά που έχει η δημοκρατία! Ο λαός είναι πάντα με το μέρος του δίκιου. Το κακό είναι όμως ότι η αλήθεια αργεί πάντα να φτάσει στο λαό και κάποτε δεν φτάνει σ' αυτόν ποτέ!

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ

25 του Δεκέμβρη 1944

Ένα άτομο σκοτώθηκε, ένα άλλο τραυματίστηκε και ένα τρίτο γλύτωσε δίχως να πάθει τίποτε χτες τη νύχτα. Και τα τρία ήταν δικοί μας άντρες. Δεν υπήρχε καμιά σοβαρή αίτια για τούτη την τραγωδία κι αυτός που σκοτώθηκε, έχασε τη ζωή του δίχως κανένα λόγο. Ο τραυματισμένος έλαβε το παράσημο της «Πορφυρής Καρδιάς», αλλά δεν υπήρχε κι εδώ κανένας λόγος. Όλη η υπόθεση αυτής της τραγωδίας είναι ανόητη αλλά φανερώνει ορισμένες αδυναμίες στη μονάδα μας που δεν έπρεπε να υπάρχουν. Οι τρεις «λεβέντες» είχαν μεθύσει στο πάρτι μας το βράδι των Χριστουγέννων κι ένιωσαν πως ήταν αρκετά γεροί και σπουδαίοι ώστε να δοκιμάσουν να σταματήσουν τον εμφύλιο πόλεμο. Δεν έχει ξεκαθαριστεί ακόμα σε ποιανού το κεφάλι πρωτόρθε αυτή η ιδέα, γεγονός είναι όμως ότι κείνο που αποφάσισαν να κάνουν ήταν να συμφιλιώσουν τους Βρετανούς και τους αντάρτες που χτυπιούνται μεταξύ τους σ' όλη την Αθήνα τούτη τη στιγμή. Τα δυνατά πιοτά που σερβιρίστηκαν στο πάρτι συνέτειναν στο να εκκολαφθεί η ιδέα και οι υποκινητές σκέφτηκαν ότι τα ίδια αυτά πιοτά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ηθική υπόθεση της συμφιλίωσης των θανάσιμων εχθρών.

Επρόκειτο για ένα τρελό σχέδιο που δε μπορούσε να γεννηθεί παρά μόνο κάτω από την επίδραση του πιοτού. Αλλά και το πιοτό δεν είναι οπωσδήποτε αρκετό για να δικαιολογήσει την απόπειρα να τεθεί σ' εφαρμογή τούτο το σχέδιο. Το κακό είναι ότι ο εμφύλιος πόλεμος, αν και διεξάγεται μόλις δυο τετράγωνα πιο πέρα από μας, στο κοντινότερό του σημείο, δεν έχει κατά βάθος επηρεάσει τους δικούς μας και σε πολλούς απ' αυτούς φαίνεται σαν απίθανο όνειρο. Αν είχαμε κάποιαν επίγνωση του τι πραγματικά συμβαίνει έξω, δεν θα οργανώναμε οπωσδήποτε αυτό το πάρτι. Ακόμα κι αν κάποιος ήταν αρκετά ανόητος για να ζητήσει να γίνει ένα πάρτι, όπως κι έγινε, ο επικεφαλής αξιωματικός μας δεν έπρεπε να έδινε την άδεια. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, δεν ξέρουμε τι γίνεται έξω. Μένουμε κλεισμένοι μέσα σε τούτο το μεγάλο σπίτι, δίχως να κάνουμε σχεδόν τίποτε και περιμένουμε το πρωινό μας πρόγευμα, το γεύμα και το δείπνο για να σπάσουμε τη μονοτονία της ζωής μας. Φυσικά δεν παίρνουμε θέση υπέρ κανενός σε τούτη τη σύγκρουση, αλλά συνάμα δεν έχουμε καμιά ευκαιρία να δούμε την αθλιότητα, το θάνατο και την καταστροφή που έφερε. Ακούμε την ανταλλαγή πυρών αλλά, μη βλέποντας αποτελέσματα, μας δημιουργείται, σε μερικούς η ψευδαίσθηση μιας ατμόσφαιρας εορτασμού της 4ης Ιουλίου, της Μέρας της Αμερικάνικης Ανεξαρτησίας. Βλέπουμε και 'μεις βρετανικά αεροπλάνα να κάνουν κάθετες εφορμήσεις και να πολυβολούν τις λαϊκές συνοικίες στα προάστια, αλλά δεν βλέπουμε και αίμα να χύνεται για να διεγείρει την ευαισθησία μας. Να γιατί οι πυροβολισμοί που ανταλλάζονταν τις τελευταίες τρεις βδομάδες στην Σόλωνος και Χαρ. Τρικούπη φάνηκαν σαν κάτι απίθανο στους δικούς μας χτες βράδυ. Συμμορφούμενοι στις εντολές του διοικητή μας, οι τρεις αυτοί άντρες δεν είχαν σχεδόν ποτέ επιχειρήσει να βγουν έξω από το κτίριο από τότε που άρχισε το τουφεκίδι. Η Σόλωνος ήταν για ένα διάστημα ουδέτερη ζώνη κι όσοι την περνούσαν πυροβολούνταν. Υπάρχουν και στιγμές προσωρινής

κάλμας και ορισμένοι αποτολμούν να διαβούν το δρόμο, αλλά και τότε, τρέχουν μ' όλη τους την ταχύτητα. Αυτό μου συνέβηκε κι εμένα λίγες μέρες πρωύτερα. Οι πυροβολισμοί ανταλλάζονταν με διαλείμματα και χρειάστηκε να περάσω γρήγορα, γιατί οι σφαίρες σφυρίζανε κι από τις δυο μεριές με μικρές ανάπαυλες.

Προς τη Σόλωνος ξεκίνησαν να πάνε χτες τη νύχτα οι τρεις μας καλοί Σαμαρείτες. Με υψηλό ηθικό βάδισαν αργά προς τον προορισμό τους —μην ξεχνάμε, πως ήθελαν να φέρουν και τις δυο πλευρές στη φιλική αμερικάνικη ατμόσφαιρα. Καθώς προχωρούσαν περνώντας τα μικρά τετράγωνα, συνάντησαν δυο βρετανούς αξιωματικούς που είχαν πιάσει ψιλή κουβέντα με μια γυναίκα στο σκοτάδι. Τους προσκάλεσαν να έρθουν στο αμερικάνικο πάρτι. Ένα τετράγωνο πιο κάτω έπεσαν πάνω σε δυο έλληνες κυβερνητικούς φαντάρους. Τους προσκάλεσαν κι αυτούς. Το μόνο τώρα που χρειάζονταν ήταν μερικοί αντάρτες για να συμπληρώσουν τον κατάλογό τους και κίνησαν προς τη Σόλωνος, όπου ήξεραν πως μπορούσαν να τους βρουν.

Ένα βρετανικό απόσπασμα τους χώριζε τώρα από τον προορισμό τους, αλλά το εμπόδιο δεν ήταν δύσκολο να υπερπηδηθεί. Οι βρετανοί Τόμυδες δεν είναι κατά βάθος κακά παιδιά κι όταν θ' ακούσουν τι θέλουν οι Αμερικανοί θα κοιτάξουν να τους βοηθήσουν. Οι δικοί μας, φυσικά, θα εγγυηθούν ότι θα ξαναφέρουν τους αντάρτες εκεί απ' όπου θα τους έχουν πάρει, όταν τελειώσει το πάρτι και τα λοιπά και τα λοιπά. Κάτι σαν εκκευρία, να πούμε! Όλα θα πάνε καλά κι ο καθένας στο τέλος θα είναι πιο ευτυχής που θα έχει κάνει μια καλή πράξη.

Ξάφνου ένα διαπεραστικό «Αλτ!» ακούστηκε μες στο σκοτάδι, από τη γωνιά του δρόμου και την ίδια στιγμή το κροτάλισμα της ριπής ενός αυτόματου όπλου, που χτύπησε τους τρεις κινητούς στόχους. Και οι τρεις έπεσαν στο πεζοδρόμιο κι ο ένας άρχισε να φωνάζει «Αμέρικανς, αμέρικανς!» μ' όλη τη δύναμη των πνευμόνων. Κανένας δεν τον άκουσε, γιατί τα πυρά συνεχίστηκαν. Ο ένας από τους άντρες, εκείνος που βρισκόταν πιο μακριά από το σημείο, από το οποίο έρχονταν οι πυροβολισμοί, κατόρθωσε να συρθεί προς μιαν εξώπορτα και δεν έπαθε τίποτε. Από κει μπόρεσε να ακούσει τους άλλους δυο να βογκάνε, αλλά όσο συνεχιζόταν το τουφεκίδι δε μπορούσε να κινηθεί για να βοηθήσει τους συντρόφους του. Τελικά, ο βρετανός φρουρός, ικανοποιημένος που ξεμπέρδισε τον «εχθρό» σταμάτησε να ρίχνει και αντιλαμβανόμενος ότι οι άνθρωποι μιλούσαν αγγλικά πλησίασε για να εξετάσει ποιοι ήταν.

Αυτή είναι η κατακλείδα της ανόητης αυτής υπόθεσης και αυτό ήταν το τέλος του «χαρούμενου» πάρτι μας. Έτσι ο Τζων έχασε τη ζωή του κι ο Χάρρυ μπήκε στο νοσοκομείο. Δεν υπήρχε κανένας λόγος για τούτη την τραγωδία, εκτός από την επιπολαιότητα μερικών, που η απερισκεψία τους και η αδυναμία τους να καταλάβουν την πραγματική κατάσταση, έκαναν τα πράγματα να εξελιχθούν όπως εξελίχθηκαν.

ΟΙ ΒΡΕΤΑΝΟΙ ΚΑΝΟΥΝ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΔΟΣΙΛΟΓΟΥΣ

28 του Δεκέμβρη 1944

Το χριστουγεννιάτικο πάρτι μας, έξω από τον τραγικό του επίλογο, είχε και τις εύθυμες στιγμές και τις ενδιαφέρουσες πλευρές του. Η τραγωδία ήρθε, όπως ανέφερα ήδη, με το μοιραίο όσο και ανόητο θάνατο ενός από τους δικούς μας και με τον τραυματισμό ενός άλλου. Η εύθυμη στιγμή ήρθε με τη συμμετοχή μερικών ελληνίδων μαθητριών στο πάρτι και το ενδιαφέρον γεγονός ήταν η συνάντησή μου με δυο Έλληνες άντρες των κυβερνητικών δυνάμεων και η άντληση απ' αυτούς σημαντικών πληροφοριών.

Τα κορίτσια είναι οικότροφοι της Σχολής καθολικών καλογραιών που είναι απέναντι από το κτίριο του Γραφείου μας. Για να σκοτώσουμε τον καιρό μας στις ώρες της πλήξης, πολλοί από μας ανοίγουμε κουβέντα μαζί τους από την άλλη μεριά του δρόμου σαν καθημερινό πασατέμπο. Καθώς προχωρούσε η προετοιμασία του πάρτι, κάποιος έριξε την ιδέα να προσκαλέσουμε τα κορίτσια και όλοι δέχτηκαν μετά χαράς την πρόταση. Όταν οι μαθήτρες μπήκαν στο χωλ μας συνοδευόμενες από τις καλόγριες δασκάλους τους, τις οδηγήσαμε στο άλλο άκρο της αίθουσας όπου βρισκόταν μια μεγάλη γαβάθα γεμάτη από ένα κοκτέιλ. Το ποτό ήταν πολύ δυνατό, καμωμένο από κονιάκ, ουίσκι και διάφορα είδη τζιν. Η ζάχαρη, το γάλα του κουτιού και τα χτυπημένα αυγά μπήκαν στη σύνθεσή του για να το κάνουν πιο ευχάριστο στον ουρανίσκο. Τα κορίτσια μαζεύτηκαν γύρω από το τραπέζι με τη γαβάθα και τους γεμίσαμε πιετό κάτι μεγάλα ποτήρια. Αρνήθηκαν στην αρχή, λέγοντας πως δεν πίνουν καθόλου οινοπνευματώδη, αλλά κάποιος τις βεβαίωσε πως αυτό δεν ήταν ποτό, ήταν απλώς «γάλα από αμερικάνικες αγελάδες» και μεις αφήσαμε να το χάψουν! Κατέβασαν μονορούφι το πρώτο ποτήρι και πολλές πήραν και δεύτερο. Σε λιγότερο από ένα τέταρτο όλες τους βρίσκονταν ζαλισμένες πάνω στις καρέκλες γύρω-γύρω στο χωλ κι αναρωτιόνταν τι μπορούσε να υπάρχει μέσα σε τούτο το «αμερικάνικο γάλα» για να έχει τόσο ισχυρή ενέργεια!

Καθώς άναβε το γλέντι κι ενώ ακούγονταν συνεχείς πυροβολισμοί από δυο τετράγωνα πιο πέρα, άρχισαν να τρυπώνουν μέσα στη συγκέντρωσή μας ορισμένοι «απρόσκλητοι επισκέπτες», όπως τους θεώρησαν ορισμένοι από μας. Στην αρχή μπήκαν μερικοί άγγλοι αξιωματικοί με τις φιλενάδες τους. Αργότερα το μάτι μου πήρε δυο έλληνες φαντάρους που ένας από τους ασυρματιστές μας τους κερνούσε κοκτέιλ και προσπαθούσε να γίνει κατανοητός με τα λιγοστά ελληνικά του και με τα γνεψίματα.

Ήμουν περίεργος να μάθω πώς κατάφεραν αυτοί οι άνθρωποι να μπουνε μέσα και τους πλησίασα για να τους ρωτήσω. Με ένα φιλικό χαμόγελο και μ' ένα ελαφρό χτύπημα στην πλάτη τους καλωσόρισα στη χαρούμενη αμερικάνικη ατμόσφαιρα και τους ρώτησα ευγενικά πως έτυχε να έρθουν. Είχαν, μου είπαν, υπηρεσία φρουράς έξω από το κτίριο, όταν ορισμένοι από τους άνδρες μας έφτασαν και τους προσκάλεσαν να πάρουν μέρος στο πάρτι. Στη διάρκεια της συνομιλίας και αφού εκφράσανε τη χαρά τους που ήταν παρέα με Αμερικάνους, μίλησαν με μίσος για τους μαχητές του ΕΛΑΣ, που τους αποκάλεσαν «Βουλγάρους» και «Κομμουνιστές». Καθώς συνέχιζαν να λένε αυτές τις ανοησίες, ένας από τους στρατιώτες ανέφερε το γεγονός ότι πολεμούσε τους κομμουνιστές από καιρό. Αυτό κέντρισε περισσότερο την περιέργειά μου και ρώτησα τούτο το νιόφερτο φίλο, με ποιάν ιδιότητα πολεμούσε προηγούμενα τους κομμουνιστές. Η απάντηση ήρθε αβίαστη και σαφής: ο άνθρωπος ήταν μέλος των δοσίλογων Ταγμάτων Ασφαλείας.

Η αποκάλυψη που μου έκανε ο στρατιώτης ήταν μια ευπρόσδεκτη και ευχάριστη έκπληξη για μένα. Σαν μυστικός πράκτορας είχα πετύχει ν' ανακαλύψω μια φλέβα χρυσού. Επί μέρες το Γραφείο μας γύρευε να μάθει αυτό ακριβώς που κρατούσα τώρα ουσιαστικά στο χέρι. Θέλαμε να διαπιστώσουμε αν οι καταγγελίες ότι οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν παλιούς συνεργάτες του εχθρού για να πολεμήσουν στο πλευρό τους εναντίον του ΕΛΑΣ ήταν σωστές. Υψηλά ιστάμενοι Βρετανοί εκπρόσωποι, στο Λονδίνο και στην Αθήνα, μέχρι κι ο υπουργός Εξωτερικών Άντονι Ήντεν κι ο ίδιος ο Τσώρτσιλ είχαν αρνηθεί κατηγορηματικά τέτοιες καταγγελίες, αλλά οι καταγγελίες ήταν επίμονες και ήμασταν περίεργοι να μάθουμε την αλήθεια. Η απάντηση δινόταν σε τούτο το πάρτι και μάλιστα με μπόλικες λεπτομέρειες.

Επειδή πρόσεξα πως αυτός ο ομιλητικότερος από τους δυο φαντάρους δε γούσταρε το κοκτέιλ, προθυμοποιήθηκα να του φέρω ουίσκι. Πήγα στην κουζίνα και πήρα μαζί μου μια μισόγεμη μπουκάλα. Η υπόθεση γινόταν ενδιαφέρουσα και προσπαθούσα να αποσπάσω από τούτο τον άνθρωπο όσο μπορούσα περισσότερα. Με λόγια γεμάτα θαυμασμό για το «λαμπρό» έργο που επιτελέσανε τα Τάγματα Ασφαλείας, παρακινούσα το φιλαράκο να μου πει κι άλλα για την πρόσφατη και παλιότερη δράση του, χύνοντας κάθε τόσο ουίσκι στο ποτήρι του.

«Πώς τα κατάφερες να πολεμάς τον ΕΛΑΣ με βρετανική στολή και με βρετανικά όπλα, όταν οι ίδιοι οι Άγγλοι είχαν στιγματίσει τα Τάγματα Ασφαλείας σαν δοσίλογα και διέταξαν τη φυλάκιση όλων σας;», ρώτησα.

Τη δεύτερη και την τρίτη μέρα μετά την έναρξη της ένοπλης σύγκρουσης —είπε ο στρατιώτης χαμηλόφωνα, ενώ ο συνάδελφός του ένευε επιδοκίμαστικά— βρετανικά στρατιωτικά καμιόνια, σκεπασμένα με κανναβάτσο από πάνω και από τα πλάγια και οδηγούμενα από βρετανούς στρατιώτες, πήγαν στους στρατώνες τους τους φόρτωσαν και τους πήγαν στην πίσω πόρτα των Παλιών Ανακτόρων. Εκεί τους ντύσανε με καινούργιες στολές, τους έδωσαν καινούργιο οπλισμό και τους έστειλαν να πολεμήσουν εναντίον των ανταρτών του ΕΛΑΣ.

«Αν οι Βρετανοί σας θέλουν να πολεμάτε στο πλευρό τους, πώς εξηγάτε το ότι σας έπιασαν αιχμάλωτους μόλις ήρθαν στην Ελλάδα;» ρώτησα.

«Τα πράγματα δεν ήταν τόσο άσκημα όσο φαίνονταν», αποκρίθηκε μ' ένα χαμόγελο όλο υπονοούμενα. «Οι Βρετανοί δεν μας κράτησαν ποτέ αιχμάλωτους. Ό,τι έκανα το έκανα για το καλό μας. Υπήρχαν εχθρικές διαθέσεις εναντίον μας μετά την απελευθέρωση κι ο μόνος τρόπος για να μας προστατέψουν από τον όχλο ήταν να μας θέσουν υπό περιορισμό». Πρόσθεσε ότι δεν ήταν φρόνιμο για έναν ταγματασφαλίτη να βαδίζει στους δρόμους εκείνο τον καιρό και ότι οι λίγοι που αφέθηκαν ελεύθεροι να πάνε στα σπίτια τους γύρισαν αμέσως πίσω και ζήτησαν από τους Άγγλους να τους προστατέψουν, θέτοντάς τους υπό «περιορισμό», γιατί η ζωή τους κινδύνευε.

«Δεν ήμασταν αιχμάλωτοι», διαμαρτυρήθηκε. Όσοι ήθελαν, μπορούσαν να φύγουν για πάντα ή μπορούσαν να ντυθούν τα πολιτικά τους και να βγουν έξω για όλη τη μέρα. «Οι σχέσεις μας με τους βρετανούς φρουρούς ήταν εξαιρετικές. Παίζαμε μαζί τους μπάλα και μας έδιναν πάντα σιγαρέττα και σοκολάτες».

Επανειλημμένα, στη διάρκεια της πολύωρης συζήτησής μας, οι δυο φαντάροι μου είπαν ότι οι Βρετανοί ήταν φίλοι τους κι ότι υποστήριζαν τη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Αυτό το άκουσαν πολλές φορές από τους αξιωματικούς τους.

Όταν ήρθε η στιγμή της διάλυσης των Ταγμάτων Ασφαλείας πριν δυο περίπου μήνες, οι μονάδες που βρίσκονταν στην Αθήνα πήραν διαταγή να συγκεντρωθούν σ' ένα μεγάλο πεδίο ασκήσεων πίσω από τους στρατώνες τους όπου ο διοικητής τους εκφώνησε έναν αποχαιρετιστήριο λόγο. Τους είπε ό,τι, όπως τους τόνιζε και παλιότερα, «δεν πρόκειται να εγκαταλειφθείτε στην τύχη σας». Το ότι έπρεπε να παραδώσουν τα όπλα τους, ήταν ένα προσωρινό μέτρο που ήταν ανάγκη να παρθεί γιατί το απαιτούσε τότε η κατάσταση, «αλλά όλα θα τακτοποιηθούν σε λίγο». Πίσω από το διοικητή τους στεκόταν ένας βρετανός αξιωματικός που κουνούσε το κεφάλι του επιδοκίμαστικά. Τέλος, ζητήθηκε από τους άνδρες ν' αποθέσουν τα όπλα τους σε μian άκρη του πεδίου ασκήσεων και μια ομάδα αγγαρείας τα παρέλαβε για να τ' αποθηκεύσει μέσα στα ίδια κτίρια όπου οι άνδρες κοιμόνταν.

Το συμπέρασμα που βγαίνει από την ομολογία των δυο αυτών δοσίλογων ξεπερνά το διαπιστωμένο γεγονός της συμμετοχής τους υπό βρετανική προστασία στον τωρινό εμφύλιο πόλεμο, όσο σημαντικό κι αν είναι το γεγονός αυτό. Μας οδηγεί ακόμα πιο πίσω, στην ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας, στην ευθύνη για τη συγκρότησή τους και στη χρησιμοποίηση αυτών των μονάδων από τους Βρετανούς στη διάρκεια της κατοχής.

Το ΕΑΜ επανειλημμένα ισχυρίστηκε ότι οι δοσιλογικοί αυτοί σχηματισμοί οφείλονται βασικά στους Βρετανούς, όσον αφορά την υποκίνηση και την υποστήριξή τους, και το προσωπικό μου συμπέρασμα είναι ότι υπάρχει αρκετή δόση αλήθειας σε τούτο τον ισχυρισμό. Φυσικά, δεν είναι εύκολο ν' αποδείξει κανείς μια τέτοια κατηγορία, και οι Βρετανοί την αποκρούουν κατηγορηματικά,

αλλά και κανένας δεν περιμένει απ' αυτούς να την παραδεχτούν. Ας εξετάσουμε ωστόσο μερικά γεγονότα που οδηγούν σε κάποια γενικά συμπεράσματα πάνω σε τούτο το θέμα.

Ο στρατηγός Ναπολέον Ζέρβας, αρχηγός του ΕΔΕΣ, είναι ο αναγνωρισμένος υπ' αριθμόν ένα άνθρωπος των Βρετανών στην Ελλάδα. Ο άνθρωπος αυτός είχε πάντοτε δοσοληψίες —μυστικές και άλλου είδους— με τους συνεργάτες του εχθρού που πολεμούσαν στο πλευρό των Γερμανών. Το τελευταίο του κατόρθωμα ήταν η συνεργασία με τα δοσίλογα Τάγματα στη Λευκάδα, με σκοπό να εμποδίσει ν' αναλάβει τον έλεγχο του νησιού ο ΕΛΑΣ, στη δικαιοδοσία του οποίου περιερχόταν το νησί δυνάμει της συμφωνίας της Καζέρτας, που είχε υπογραφεί τις παραμονές της Απελευθέρωσης της Ελλάδας μεταξύ Βρετανών, ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ.

Ένας αμερικανός πράκτορας του Ο.Σ.Σ., που συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ των ανταρτών του ΕΛΑΣ και ενός τοπικού τμήματος των Ταγμάτων Ασφαλείας, για την παράδοση των τελευταίων, μου είπε ότι σε πολλές ευκαιρίες οι δοσίλογοι επικαλέστηκαν παλιότερες συμφωνίες μεταξύ των ίδιων και των Βρετανών σχετικά με το ρόλο που οι πρώτοι θα έπαιζαν μετά την Απελευθέρωση. Συγκεκριμένα, οι οδηγίες των Βρετανών προς τα Τάγματα Ασφαλείας ήταν να κρατήσουν τα όπλα τους και να μην παραδοθούν στους αντάρτες του ΕΛΑΣ.

Οι οδηγίες αυτές των Βρετανών προς τους δοσίλογους ήρθαν σε γνώση μου από εαμικές πηγές τον περασμένο Αύγουστο. Διαβίβασα την πληροφορία στο Κάιρο δίχως σχόλια, γιατί είχα αμφιβολίες για την αλήθειά τους, αλλά ο συνάδελφος του ΟΣΣ την επαλήθευσε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Μου μίλησε μάλιστα για επιστολές που στάλθηκαν από τους δοσίλογους και που ο ίδιος έπρεπε να τις μεταφράσει για τους βρετανούς συναδέλφους του. Οι επιστολογράφοι παραπονιόνταν ότι οι Βρετανοί δεν κράτησαν τις υποσχέσεις που είχαν δώσει παλιότερα στα Τάγματα Ασφαλείας.

Ένας άλλος άνθρωπος των Βρετανών είναι ο στρατηγός Στυλιανός Γονατάς. Τον καιρό που ελάχιστες πληροφορίες διέρρεαν από την Ελλάδα στο εξωτερικό, πριν το 1943, και ό,τι έβγαινε έξω ελεγχόταν από τους Βρετανούς, ο άνθρωπος αυτός διαφημιζόταν σαν ο αρχηγός του ελληνικού παράνομου κινήματος. Τέτοιον τίτλο ο Γονατάς δεν τον διεκδίκησε ποτέ, και με το δίκιο του. Τα γεγονότα τον τοποθετούν στο άλλο στρατόπεδο, το στρατόπεδο των δοσιλόγων. Οι δοσοληψίες του με τους συνεργάτες του εχθρού και ειδικότερα με την τελευταία κυβέρνηση δοσιλόγων του Ιωάννη Ράλλη, είναι πασίγνωστες. Πασίγνωστο είναι επίσης το γεγονός ότι απέτρεψε πολλούς αξιωματικούς από το να προσχωρήσουν στους αντάρτες και ότι τους έσπρωξε να καταταγούν στα Τάγματα Ασφαλείας. Σήμερα ο Γονατάς είναι προστατευόμενος των Βρετανών, μένει στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία, που έχει μετατραπεί σ' ένα δεύτερο Γενικό Στρατηγείο των Βρετανών στην Ελλάδα. Εκεί βρισκόταν από τότε που άρχισε η αναταραχή και δεν υπάρχει αμφιβολία για το ποιος τον προειδοποίησε ότι η ζωή του κινδυνεύει.

Οι οδηγίες που είχαν δώσει οι Βρετανοί στους δοσίλογους σε πανελλαδική κλίμακα να κρατήσουν τα όπλα τους μετά την αποχώρηση των Γερμανών και να μην τα παραδώσουν στον ΕΛΑΣ, ήταν μέρος ενός γενικότερου σχεδίου για την κατάκτηση του ελέγχου στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση, και εμπνεόταν από το φόβο τους ότι το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ σκόπευαν να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της χώρας. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ωστόσο, δεν πίεζε την κατάσταση για να πάρει τον έλεγχο της χώρας και συμφώνησε να μετάρχει στην «κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας» μαζί με την εξόριστη κυβέρνηση. Αν κι αποδείχτηκε ότι οι Βρετανοί είχαν άδικο στο ζήτημα τούτο, χρησιμοποίησαν εντούτοις τον πρωθυπουργό Παπανδρέου σαν όργανό τους και προχώρησαν με απώτερο σκοπό να εκμηδενίσουν κάθε κατάλοιπο δύναμης που έμενε ακόμα στα χέρια του ΕΑΜ. Στην προσπάθειά τους να βάλουν στη γωνιά αυτό το ισχυρό λαϊκό κίνημα, οι Βρετανοί και οι έλληνες σύμμαχοί τους της Δεξιάς προκάλεσαν το σημερινό εμφύλιο πόλεμο, για τον οποίο φέρουν και την πρόσθετη ευθύνη ότι από τη μεριά τους ρίχτηκαν οι πρώτες σφαίρες και χύθηκε το πρώτο αίμα.

Όταν άρχισε η σύγκρουση μεταξύ των Άγγλων και του ΕΛΑΣ, ο διοικητής του τμήματός μας μας συγκέντρωσε στη μεγάλη αίθουσα της πρώην Γερμανικής Αρχαιολογικής Σχολής και μας ανακοίνωσε ότι στη διαμάχη που ξέσπασε οι ΗΠΑ κρατούν ουδέτερη στάση και δεν υποστηρίζουν κανένα από τα δυο μέρη. Μας ζήτησε να περιορίσουμε τις εξόδους μας από το κτίριο των γραφείων στο ελάχιστο και προπαντός ν' αποφεύγουμε να πηγαίνουμε σε μέρη όπου υπάρχει φόβος να γίνουν ταραχές.

Αυτή την τακτική εγώ δεν την κατάλαβα. Γι' αυτό μόλις ο διοικητής μας τέλειωσε την ανακοίνωσή του και πήγε στο γραφείο του, ζήτησα να τον δω. Του είπα αμέσως πως δε συμφωνούσα με τις εντολές που έδωσε και του ζήτησα για μένα το δικαίωμα να βγαίνω ελεύθερα έξω και να συναντώ τους αντιπροσώπους του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Του υπενθύμισα ότι ήμουν ο επίσημος ως τότε σύνδεσμος με τις οργανώσεις της Αριστεράς και ότι θέλω να εξακολουθήσω να φέρνω πληροφορίες απ' αυτή την πλευρά, πληροφορίες πολύτιμες για τις αρμόδιες αμερικανικές υπηρεσίες που θα ήθελαν να ξέρουν το τι σκέφτεται και τι κάνει η Αριστερά. Παραδέχτηκε την ορθότητα της άποψής μου, αλλά μου είπε πως φοβόταν μη σκοτωθεί κανένας από τους άνδρες του τμήματός μας. Του απάντησα πως ήμασταν στρατιώτες κι όχι παρθεναγωγείο και ότι ο στρατιώτης πρέπει να κάνει πάντα το καθήκον του, κι αν σκοτωθεί, αυτό είναι μέσα στους κινδύνους του «επαγγέλματος». Φάνηκε ότι πείστηκε, γιατί φώναξε αμέσως τη γραμματέα του και τη διέταξε να μου ετοιμάσει ένα πιστοποιητικό σε δυο γλώσσες, στα αγγλικά και στα ελληνικά, που να λέει ότι ανήκω στην αμερικάνικη υπηρεσία πληροφοριών και να μου επιτρέπεται να εκτελώ ανενόχλητα τα καθήκοντά μου.

Το πιστοποιητικό αυτό το φύλαγα πάντα στη μια τσέπη του πανταλονιού μου. Στην άλλη είχα ένα πιστοποιητικό υπογραμμένο από τον Γιώργη Σιάντο, πρώτο γραμματέα του ΚΚΕ και τον Γιάννη Ζέβγο. Όταν περνούσα τις γραμμές του μετώπου, ποτέ δε μου δόθηκε η ευκαιρία να δείξω το κομμουνιστικό πιστοποιητικό, γιατί οι αντάρτες ποτέ δε μου ζήτησαν ταυτότητα. Γι' αυτούς ήμουν ένας ακόμα Αθηναίος που, καθώς ήμουν ντυμένος με πολιτικά, δεν ξεχώριζα από τους άλλους και πήγαινα σε αναζήτηση τροφίμων όταν έπαυε η ανταλλαγή πυρών.

Την αμερικάνικη ταυτότητα την έδειξα μια μόνο φορά, αλλά δε μου βγήκε σε καλό! Ερχόμουν κάποια μέρα από τα Κάτω Πατήσια όπου είχα συναντήσει ηγέτες του ΕΑΜ και, περνώντας τη λεωφόρο Αλεξάνδρας και Πατησίων βρέθηκα ξαφνικά ανάμεσα σε πυκνά πυρά καθώς περνούσα τον ανοιχτό χώρο στο Πεδίο του Άρεως. Ευτυχώς δεν με πέτυχε καμιά σφαίρα και προχώρησα προς τα Εξάρχεια. Εκεί έπεσα πάνω σε αγγλικά τμήματα που είχαν προωθηθεί, σπάζοντας τον προηγούμενο στενό κλοιό όπου ήταν περιορισμένα. Πηγαίνω κατευθείαν σ' έναν άγγλο υπαξιωματικό, οπλισμένο με αυτόματο και που φαινόταν να είναι ο επικεφαλής. Του δείχνω την ταυτότητά μου και ζητώ να περάσω. Αυτός κοιτάζει το χαρτί και μου αρνιέται τη διάβαση. Εγώ επιμένω τονίζοντάς του ότι είμαι αμερικανός αξιωματικός και ότι πρέπει να περάσω. Τότε μου ακουμπάει την κάννη του αυτόματου στο στήθος και με διατάζει να φύγω, γιατί αλλιώς θα υποχρεωθεί να πιέσει τη σκανδάλη. Φυσικά έφυγα, γιατί σκέφτηκα ότι δεν ήταν σωστό να ριψοκινδυνέψω τη ζωή μου δίχως λόγο. Έμεινα στην ελαστική ζώνη κάμποση ώρα και κατόπι πήγα από άλλο δρόμο και πέρασα δίχως δυσκολία.

Τέτοια επεισόδια μου έτυχαν πολλά στις μέρες εκείνες της μάχης της Αθήνας. Οπωσδήποτε η περίοδος εκείνη ήταν η πιο επικίνδυνη της υπηρεσίας μου στην Ελλάδα. Πολύ πιο επικίνδυνη από κείνην που πέρασα στο Βουνό, στα μετόπισθεν του εχθρού. Πολλές σφαίρες πέρασαν πάνω και δίπλα απ' το κεφάλι μου. Ευτυχώς καμιά δε μ' άγγιξε!

Τις πρώτες μέρες του εμφύλιου πολέμου, τις πληροφορίες μου από το ΕΑΜ τις έπαιρνα διαμέσου ενός φίλου μου δικηγόρου, που τον συναντούσα καθημερινά σε διάφορες παρόδους της οδού

Αθηνάς, που ήταν κάπως ουδέτερη ζώνη, με εναλλαγές ηρεμίας και ανταλλαγής πυρών. Εγώ πήγαινα με το τζιπ, που είχε μια μεγάλη αμερικάνικη σημαία και δεν δυσκολευόμουν να περάσω: όταν πέφτανε σφαίρες, κουνούσα τη σημαία, φώναζα «Αμερικάνος» και διάβαινα. Μια μέρα όμως ένας αμερικανός αγγελιαφόρος ήρθε από το Κάιρο και μου ζήτησε να τον πάρω μαζί μου, γιατί του γούσταρε να δει πόλεμο από κοντά. Τον πήρα, αλλά καθώς περνούσαμε την Αθηνάς και Σωκράτους άρχισε το τουφεκίδι. Ο φίλος τα χρειάστηκε και ήθελε να κάνουμε πίσω. Του είπα: «Εγώ πρέπει να τελειώσω τη δουλειά μου. Δεν σε κάλεσα να έρθεις μαζί μου. Μόνος σου το ζήτησες». Τον έβαλα κι έπεσε μπρούμυτα στο πάτωμα του τζιπ και προχώρησα. Ευτυχώς δεν πάθαμε τίποτε, αλλά ο φίλος δεν ξαναζήτησε να με συνοδέψει.

Όταν στένεψαν τα πράματα και οι Άγγλοι εγκατέστησαν αυστηρό έλεγχο στις διαβάσεις, ο φίλος μου δικηγόρος δυσκολευόταν να περάσει τη γραμμή του πυρός και του ζήτησα να με συνδέσει με την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Έτσι, άρχισα να περνάω ο ίδιος τη γραμμή και να συναντώ την ηγεσία του ΕΑΜ -ΕΛΑΣ.

Στην αρχή πήγαινα στην Κυψέλη, όπου σε κάποιο σπίτι — όχι πάντα το ίδιο — είχα τη συνάντηση, μάζευα έγγραφο υλικό και ζητούσα πληροφορίες για ό,τι μ' ενδιέφερε. Στην Κυψέλη συνάντησα τον Σιάντο και τον Ζεύγο. Ο Ιωαννίδης είχε αρρωστήσει πριν τις 3 του Δεκέμβρη και δεν τον έβλεπα πια. Την τελευταία φορά που τον είδα ήταν στο Αρεταίειον το βράδυ της 1ης του Δεκέμβρη. Όταν ξαναπήγα την επόμενη να τον δω, βρήκα το δωμάτιο αδειανό. Μου είπαν ότι είχε φύγει. Το πράμα μου φάνηκε πολύ περίεργο, γιατί το προηγούμενο βράδυ τον είχα αφήσει σε κακά χάλια.

Ύστερα από την Κυψέλη, πήγαινα στα Κάτω Πατήσια, όπου συναντούσα τον Παρτσαλίδη και τους άλλους ηγέτες του ΕΑΜ -ΕΛΑΣ.

Έτσι, με τις επαφές μου αυτές, το Αμερικάνικο Γραφείο Πληροφοριών ήξερε τι γινόταν και τι σκεφτόταν η άλλη πλευρά. Άλλος τρόπος επικοινωνίας δεν υπήρχε και δεν νομίζω πως οι Άγγλοι είχαν καμιά απευθείας επικοινωνία με το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ τις μέρες εκείνες του εμφύλιου πολέμου.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΔΕΝ ΕΦΤΑΣΕ ΕΔΩ

30 του Γενάρη 1945

Είχε σκοτεινιάσει σα μπήκαμε στο τοπικό καφενείο για να φάμε, κάτι. Στο μεταξύ είχαμε βρει ένα δωμάτιο σ' ένα μικρό ξενοδοχείο κι ένα γκαράζ για το τζιπάκι μας. Η άφιξή μας είχε κιάλας διαλαληθεί σ' όλο το χωριό κι οι θαμώνες του καφενείου θα μιλούσαν οπωσδήποτε για μας, γιατί τη στιγμή που μπήκαμε μέσα η ζωηρή συζήτηση που ακούγαμε απέξω σταμάτησε μονομιάς σαν να κόπηκε με μαχαίρι. Καθίσαμε σ' ένα τραπέζι μέσα σε πλήρη σιγή. Κανένας δε μίλαγε κι όλοι αφοουγκράζονταν με προσοχή για ν' ακούσουν το τι θα λέγαμε. Φωνάξαμε το γκαρσόνι και ρωτήσαμε τι έχει να μας σερβίρει. Δεν είχε τίποτε, είπε, αλλά μπορούσε να μας τηγανίσει λίγα αυγά. Παραγγείλαμε λοιπόν αυγά και του δώσαμε μερικές κονσέρβες χοιρινό που είχαμε μαζί μας να τις φτιάξει μ' αυτά.

Το καφενείο ήταν γεμάτο κόσμο κι όλοι είχαν τα μάτια στραμμένα σε μας. Κι οι δυο μας φορούσαμε την αμερικάνικη στολή με την αμερικάνικη σημαία στο αριστερό μανίκι, αλλά κι οι δυο μπορούσαμε να μιλήσουμε ελληνικά και αυτό έκαμε τους ντόπιους πολύ καχύποπτους. Σιγά και χαμηλόφωνα, άρχισαν να κουβεντιάζουν μεταξύ τους κατά μικρές ομάδες. Προσπαθούσαν ίσως να λύσουν το μυστήριο της παρουσίας μας. Η Αταλάντη έδειχνε σήμερα κάποια νευρικότητα και οι φήμες

έπαιρναν κι έδιναν ολόγυρα. Οι Βρετανοί είχαν περάσει από κει λίγες μέρες πρωτύτερα, κυνηγώντας τους αντάρτες που φεύγανε βορεινότερα και μια αψιμαχία είχε διεξαχθεί λίγα χιλιόμετρα έξω από την κωμόπολη, όπου οι αντάρτες τινάζανε στον αέρα δυο θωρακισμένα αυτοκίνητα και πιάσανε μερικούς Άγγλους αιχμαλώτους. Έτσι, το ερώτημα που είχαν όλοι στη σκέψη τους, θα ήταν «για ποιανού λογαριασμό κάνουν κατασκοπία τούτοι οι δυο: για τους Άγγλους ή για τους αντάρτες;» Μια φαεινή ιδέα μου πέρασε ξαφνικά από το κεφάλι:

«Γκαρσόνι», φώναξα δυνατά, για ν' ακουστώ απ' όλους. «Δώσε κρασί σ' όλα τα τραπέζια». Αμέσως η κουβέντα άρχισε για καλά και όλοι χάσανε κάθε συγκρατημό.

«Ποιοι είστε;» «Τι ήρθατε να κάνετε σε τούτη την πόλη μετά τον εμφύλιο;»

Η απάντηση ήταν πως ήμασταν Αμερικανοί, πως πηγαίναμε στη Λάρισα να μάθουμε για μερικούς αμερικανούς στρατιωτικούς που βρίσκονταν σε ανταρτοκρατούμενο έδαφος. Πρόσθεσα ότι ήρθαμε στην Ελλάδα σαν παρατηρητές και ότι δεν παίρναμε θέση υπέρ καμιάς από τις παρατάξεις στις ελληνικές εσωτερικές διαμάχες. Τα αμερικάνικα συμφέροντα δεν ήταν μπλεγμένα στις διαμάχες αυτές κι έτσι οι Αμερικάνοι ήταν ουδέτεροι.

Λίγο - λίγο και με τη βοήθεια του κρασιού, διαλύθηκαν οι μεταξύ μας δισταγμοί, και οι απαντήσεις στις ερωτήσεις μου έρχονταν γρήγορες και ντόμπρες. Είπαν ότι δεν υπήρχαν εδώ βρετανικές ή αντάρτικες δυνάμεις, αλλά η τοπική εαμική οργάνωση εξακολουθούσε να λειτουργεί. Οι μόνες αρχές που υπήρχαν τώρα ήταν «η πολιτοφυλακή». Οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού ήταν οπαδοί του ΕΑΜ, όπως παραδέχονταν όλοι. Οσοι ήταν μέσα στο καφενείο κατηγορούσαν την ελληνική Δεξιά και τους Βρετανούς για τον εμφύλιο πόλεμο.

Ο δήμαρχος, είπαν, είναι φιλοεαμικός. Αν και είναι ο ίδιος άνθρωπος που χρημάτισε δήμαρχος και κάτω από τους Γερμανούς. Αυτό έγινε εν γνώσει του ΕΑΜ και με την άδειά του.

Αυτή είναι η ιστορία της Αταλάντης την επομένη του εμφύλιου πολέμου. Όχι πολύ σπουδαία, αλλά ενδιαφέρουσα. Ενδιαφέρουσα από την άποψη της διαφοράς της από μέρη όπως η Αθήνα, όπου οι άνθρωποι έχουν θιγεί άμεσα από τον εμφύλιο και όπου η Δεξιά κατέχει τώρα όλη την εξουσία και κανείς δεν μπορεί να μάθει ποια είναι η κοινή γνώμη. Οι κάτοικοι εδώ αισθάνονται ακόμα ελεύθεροι να μιλάνε και να εκφράζουν τις γνώμες του για τα μεγάλα ζητήματα της ημέρας. Δηλαδή, αισθάνονται ελεύθεροι σήμερα... Θα νιώθουν όμως ελεύθεροι αύριο όταν τα βρετανικά και τα ελληνικά κυβερνητικά στρατεύματα έρθουν να καταλάβουν τη μικρή τους πόλη; Κάτι μου λέει πως η σημερινή μέρα ήταν και η τελευταία που η Αταλάντη ήταν ελεύθερη και πως η ελευθερία της θα χαθεί για πολύν καιρό.

ΑΡΗΣ ΒΕΛΟΥΧΙΩΤΗΣ

Την εποχή που συναντήθηκα με τον Άρη, το Φλεβάρη του 1945, είχα ήδη ακούσει τόσα πολλά για τον αρχηγό των ελλήνων ανταρτών, που ο άνθρωπος αυτός είχε γίνει κάτι σαν θρύλος στη φαντασία μου. Στην αρχή είχα διαβάσει τις ιστορίες που η βρετανική προπαγάνδα διέδιδε μέσα στο συμμαχικό κόσμο. Μερικές απ' αυτές τις ιστορίες περιέγραφαν τον Άρη σαν σαδιστή και εγκληματία. Αργότερα, μετά που μπήκα στην Ελλάδα, συνάντησα πολλούς, και ιδιαίτερα μερικούς αντάρτες που είχαν υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές του Άρη σε διάφορες περιόδους της σταδιοδρομίας του και που μιλούσαν με μεγάλη εκτίμηση και θαυμασμό για τον «Αρχηγό». Προπάντων όμως, ο Παύλος, ο νεαρός αντάρτης συνοδός μου, ήταν εκείνος που μου έδωσε μια πιο διεισδυτική περιγραφή για το χαρακτήρα του Άρη. Ο Παύλος προσχώρησε στους αντάρτες στα

δεκαοχτώ του χρόνια, όταν ο Άρης δεν διοικούσε παρά είκοσι τρεις άνδρες.

Έτσι, ο Παύλος είχε να μου δώσει πολλές πληροφορίες από πρώτο χέρι. Επιπλέον ήταν απλός και ντόμπρος και η εικόνα που μου παρουσίαζε δεν ήταν ποτέ διανθισμένη με ωραιόλογα.

Έπρεπε να του θέσεις ερωτήσεις για να έχεις απαντήσεις, αλλά και τότε, οι απαντήσεις του Παύλου δεν δίνονταν αμέσως, γιατί ποτέ δεν είχε σκοπιστεί να βρει απαντήσεις για πολλά πράγματα. Έτσι χρειάστηκε να του βάλω ειδικές ερωτήσεις για να μπω στην ουσία του θέματος: «Ήταν βάνουσος ο Άρης προς τους κατοίκους των χωριών;» «Πώς φερνόταν στους ανθρώπους που διοικούσε;» «Ποιες ήταν οι σχέσεις του με τις γυναίκες;» κ.ο.κ.

Η εικόνα του Άρη που έβγαινε από τούτες τις συνομιλίες μου με τον Παύλο και με άλλους, ήταν η εικόνα ενός έξοχου αρχηγού κι ενός εξυπνότατου ανθρώπου. Ενός ανθρώπου που μπορούσε να είναι τραχύς ή ήπιος, ανάλογα με τις απαιτήσεις της στιγμής.

Ενός ανθρώπου που μπορούσε να πει αρκετά για να μεθύσει, αλλά που ήταν επίσης ικανός να απέχει από το κρασί, ακόμα κι από τροφή κάποτε για πολλές μέρες. Ενός ανθρώπου που θεωρούσε τον εαυτό του μέρος της ομάδας κι όχι σαν άτομο που έπαιζε το ρόλο του αρχηγού. Η περιβολή του και η τροφή του δεν διαφέρανε από κείνες των ανδρών του. Ο Άρης είχε επιβάλει πολύ αυστηρούς κανόνες στους άνδρες του και στον εαυτό του, κι αυτό συντέλεσε αποφασιστικά στη δημιουργία ενός μεγάλου στρατού. Οι αδύναμοι εγκατέλειπαν τον Άρη μέσα σε λίγες μέρες, αλλά οι δυνατοί έμεναν και το παράδειγμά τους το ακολουθούσαν άλλοι, μέχρι που έφτασε να διοικεί χιλιάδες.

Ο Παύλος μου διηγήθηκε το πάθημα ενός αντάρτη που «πλάγιασε» με μια κοπέλα στο σπίτι του πατέρα της όπου είχε σταλεί να καταλύσει, σ' ένα ορισμένο χωριό. Ο αντάρτης ήταν ωραίο παλικάρι και η κοπέλα ξετρελάθηκε μαζί του. Όσο απίθανο κι αν φαίνεται για τα ελληνικά ήθη, αποδείχτηκε ότι δεν ήταν ο αντάρτης που επιτέθηκε στο κορίτσι, αλλά ήταν η νεαρή που σύρθηκε στο κρεβάτι του μεσουυχιτίς. Σύμφωνα με τον κανονισμό που επέβαλε ο Άρης για την ομάδα του, συγκλήθηκε στρατοδικείο απ' όλους τους άνδρες για να δικάσει τον φταίχτη. Οι σύντροφοί του κήρυξαν τον αντάρτη ένοχο, όχι βιασμού, εφόσον είχε διαπιστωθεί ότι το κορίτσι είχε το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης, αλλά ένοχο για παραβίαση του Κώδικα των ανταρτών.

Ο αντάρτικος κανονισμός απαγόρευε την κλεψιά, τις σχέσεις με τον εχθρό, και τις σεξουαλικές σχέσεις με οποιαδήποτε γυναίκα, έξω από τη σύζυγο. Το επιχείρημα ήταν ότι δίχως την τήρηση αυτών των κανόνων δε μπορεί να υπάρξει αντάρτικο κίνημα στη χώρα.

Η προσωπική μου πείρα μου απόδειξε πολλές φορές πόσο σημαντικοί ήταν αυτοί οι απλοί κανόνες και πόσο βοήθησαν στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των ανταρτών και τους έκαμε να κερδίσουν το σεβασμό και την αγάπη του λαού.

Ο Σωτήρης, ένας αντάρτης με τον οποίο είχαμε ταξιδέψει κάποτε δέκα περίπου μέρες, μου διηγήθηκε ένα άλλο επεισόδιο. Αυτό αφορούσε έναν αντάρτη που δικάστηκε κι εκτελέστηκε από την ίδια την ομάδα του γιατί έκλεψε κι έφαγε ένα κοτόπουλο που ανήκε σε μια γριά γυναίκα. «Η γυναίκα, αν και πάμπτωχη, με μόνη της περιουσία τούτο το κοτόπουλο, ήρθε και μίλησε για να υπερασπίσει το παιδί», είπε ο Σωτήρης, «αλλά οι κανόνες είναι κανόνες, εκείνο που πρωτεύει είναι ο αγώνας μας και δε μπορούμε να έχουμε ανάμεσά μας αδύνατους ανθρώπους».

Αυτοί οι αυστηροί κανόνες του Άρη διέπλασαν μια νέα και δυνατή γενιά Ελλήνων. Μια γενιά ιδεολόγων με ισχυρό χαρακτήρα και ανώτερη ηθική. Ακούς καταπληκτικές ιστορίες μέσα στα χωριά. Ιστορίες για νέα αγόρια και κορίτσια που δουλεύουν, μάχονται και κοιμούνται μαζί χωρίς να υπάρχει κανένα παράπονο για ανήθικη συμπεριφορά. Κι αυτό έχει ακόμα μεγαλύτερη αξία, γιατί

συμβαίνει στην Ελλάδα, όπου τα δυο φύλα κρατιόνταν πάντα χωριστά κι όπου οι νέοι γυρεύουν συνήθως μιαν ευκαιρία για να κόψουν τα χαλινάρια.

Θυμάμαι τη μέρα που συνάντησα εκείνον το γεροβοσκό στα βουνά των Αγραίων, που μου διηγήθηκε ιστορίες για ζωοκλοπές που έκανε στα νιάτα του και πως πολλοί συντοπίτες του ζούσαν όλη τους τη ζωή από το τιμημένο τότε επάγγελμα του ζωοκλέφτη. Κι ο γέρος αναστέναξε. Έριξε μια ματιά σ' όλους τους νεαρούς απογόνους του —γιους, εγγόνια και γαμπρούς του— και παρατήρησε: «Τούτοι εδώ οι ανεπρόκοποι δεν κάνουν μιας δεκάρας δουλειά αφότου ο Άρης ήρθε στο Βουνό». Η εξήγηση είναι ότι αφότου φάνηκαν αντάρτες στα βουνά κι έβαλαν τέρμα στη ζωοκλοπή, τα κοπάδια βοσκάνε αφύλαχτα και οι νεαροί τσομπάνοι δεν έχουν τίποτε να κάνουν.

Ένα από τα μεγάλα επιτεύγματα του Άρη ήταν ότι εξάλειψε τη ζωοκλοπή και γενικότερα την κλεψιά στην ύπαιθρο. Η μεγάλη πείνα του 1941 είχε ρίξει χαμηλά το ηθικό του λαού και έκαμε να φανερωθούν τα κακά ένστικτα του κάθε ανθρώπου. Ο Άρης διακήρυξε ένα πρόγραμμα τεσσάρων σημείων: Πόλεμος ενάντια στους προδότες. Πόλεμος ενάντια στους μαυραγορίτες. Πόλεμος ενάντια στους ζωοκλέφτες και τους λωποδύτες. Και πόλεμος ενάντια στις γυναίκες που είχαν σχέσεις με τον εχθρό. Δεν είναι υπερβολικό να πει κανείς πως το πρόγραμμα αυτό έσωσε τον τόπο. Έσωσε την Ελλάδα ηθικά και φυσικά. Βοήθησε υλικά στον αγώνα για την επιβίωση του ελληνικού λαού, ελαττώνοντας τη ληστρική δράση των κερδοσκοπών και τις υπερβολικές τιμές της μαύρης αγοράς και συνέτεινε στην ηθική ανάταση των αδύνατων στοιχείων του πληθυσμού που η φτώχεια και η πείνα είχαν σπρώξει στη συνεργασία με τον εχθρό, σε προδοτικές πράξεις και στην πορνεία.

Ο Άρης δεν ήταν καθόλου άγγελος. Όσοι τον κατηγορούν για παλιότερα παραπτώματα έχουν ως ένα βαθμό δίκιο. Κάποτε μια γνωστή μου κυρία μου έδειξε φωτοαντίγραφα εγγράφων που δημοσίεψαν οι Γερμανοί στη διάρκεια της κατοχής και που αναφέρονταν σε καταδικαστικές αποφάσεις των ελληνικών δικαστηρίων εναντίον του Άρη. Οι καταδίκες αυτές δεν είναι πλαστές. Νεαρός, ο Άρης, που το πραγματικό του όνομα ήταν Θανάσης Κλάρας, είχε καταδικαστεί για κλεψιά και είχε εκτίσει μια ελαφρά ποινή φυλάκισης. Στην κατοπινή ζωή του, είχε τουλάχιστον δυο ακόμα καταδίκες, μια για κλεψιά και μιαν άλλη για πλαστογράφιση ταυτότητας, αλλά επρόκειτο μάλλον για πολιτικές καταδίκες. Η πρώτη ήταν για μια πράξη που αποσκοπούσε στην εξεύρεση χρηματικών πόρων για το Κομμουνιστικό Κόμμα, του οποίου ήταν μέλος, και η άλλη, για κατοχή πλαστού δελτίου ταυτότητας, συνηθισμένη κατάσταση του ευρωπαϊκού επαναστάτη.

Ο Άρης δεν ήταν ο «κακός άνθρωπος» ή ο «φονιάς», όπως τον παρίσταναν η γερμανική και η βρετανική προπαγάνδα. Ήταν ένας άνθρωπος με εξαιρετική προσωπικότητα και με αρκετά στέρεη μόρφωση. Γόνος μιας εύπορης και μορφωμένης μικροαστικής οικογένειας από τη Λαμία, ο ίδιος είχε σπουδάσει γεωπονική, ενώ ένας τουλάχιστο από τ' αδέρφια του ήταν διπλωματούχος του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Ο νεώτερος αδερφός του, ο Μπάμπης Κλάρας, που έτυχε να τον γνωρίσω αρκετά καλά, ασκεί το επάγγελμα του δημοσιογράφου και είναι ένας πολύ αξιολάτρευτος άνθρωπος, κάθε άλλο παρά ο τύπος που ανήκει σε οικογένεια «φονιάδων».

Μια και μιλάμε για την προσωπικότητα του Άρη, έχει ενδιαφέρον να μνημονεύσω το γεγονός ότι ο στρατηγός Ζέρβας, ο μεγαλύτερος εχθρός του τον τελευταίο καιρό, πάντα προσφωνούσε τον Άρη με το «συνταγματάρχα!» —που ήταν ο βαθμός και του ίδιου εκείνη την εποχή— στις συναντήσεις ή στις επιστολές που αντάλλαζε μαζί του. Ο Ζέρβας το έκανε αυτό από σεβασμό και λόγω των ευρύτατων γνώσεων που είχε ο Άρης στα στρατιωτικά ζητήματα.

Ο Άρης δεν είναι η μοναδική περίπτωση ανθρώπου που είχε μια ζωή ταυτόχρονα συζητήσιμη και υποδειγματική. Η ιστορία της Ελλάδας είναι γεμάτη τέτοια παραδείγματα, από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Τουλάχιστο δυο από τις μεγαλύτερες φυσιογνωμίες της Επανάστασης του 21, ο Καραϊσκάκης κι ο Ανδρούτσος, δεν ήταν καθόλου άγγελοι. Γι' αυτό νομίζω πως η θέση του Άρη στην

ιστορία της Ελλάδας είναι περισσότερο από ασφαλής. Οι πράξεις του σαν ηγέτη στέκονται πολύ ψηλότερα από κείνες για τις οποίες μπορεί κανείς να τον ψέξει και τα σφάλματα που διέπραξε στα χρόνια της νιότης του υπεραντισταθμίζονται από τη συνεισφορά του σαν ηγέτη του μαχόμενου τμήματος της πατρίδας του στα φοβερά χρόνια της κατοχής.

Συνάντησα τον Άρη στο Αρχηγείο του, στα Τρίκαλα, μετά τον εμφύλιο πόλεμο, στις αρχές του 1945. Δεν ήταν ευτυχής περίοδος γι' αυτόν. Ο στρατός του είχε ηττηθεί από ισχυρότερο αντίπαλο, πολεμώντας εναντίον μιας από τις μεγαλύτερες δυνάμεις του κόσμου. Η μεγάλη τραγωδία που ένιωθε να υποβόσκει στη ζωή των Τρικάλων εκείνη την εποχή δεν ήταν τόσο η ίδια η ήττα, όσο η αίσθηση ότι δεν έπρεπε να είχε γίνει η σύγκρουση. Ούτε ο Άρης ούτε οι άνδρες του τα έβαζαν με τον εχθρό που τους είχε νικήσει στο πεδίο της μάχης, το βρετανικό στρατό. Η οργή τους στρεφόταν εναντίον της ελληνικής Δεξιάς που προκάλεσε τη σύγκρουση και που τελικά είχε χαρεί για την ήττα των ανταρτών περισσότερο απ' ό,τι οι ίδιοι οι Βρετανοί.

Μια σκηνή που είδα σ' έναν από τους κεντρικούς δρόμους της Αθήνας ξαναγυρνά συχνά στη μνήμη μου. Ήταν στις ταραγμένες μέρες του εμφύλιου πολέμου. Βρετανοί στρατιώτες συνόδευαν αιχμάλωτους αντάρτες στο δρόμο, όταν μια ομάδα Δεξιών προσπάθησε να κακοποιήσει τους συλληφθέντες που ήταν δεμένοι με χειροπέδες. Ο άλλος αμερικανός αξιωματικός κι εγώ δεν δοκιμάσαμε να επέμβουμε, γιατί είχαμε αυστηρές οδηγίες ν' αποφεύγουμε τις φασαρίες. Η πολιτική μας ήταν «αυστηρή ουδετερότητα». Επέμβηκαν όμως δυο άγγλοι Τόμηδες. Ο ένας απ' αυτούς πρόταξε το όπλο του, ενώ ο άλλος χτύπησε έναν από τους Δεξιούς στο κεφάλι, βρίζοντάς τον συνάμα «Μπάσταρδε!», φώναξε, «τι έκαμες εσύ ενάντια στους Γερμαναράδες; Τούτα τα παιδιά τουλάχιστον πολέμησαν και καλά μάλιστα!» Τα αισθήματα ανάμεσα σε σωστούς αγωνιστές είναι πάντα ανώτερου επιπέδου. Εκτιμά ο ένας τον άλλο. Εκείνο που δεν ανέχονται είναι τον άνανδρο!

Όταν συναντηθήκαμε, ο Άρης βρισκόταν σε μια μεγάλη αίθουσα ψηλοτάβανη, πίσω από ένα γραφείο και δεν είχε καθόλου επιβλητική εμφάνιση: Κοντός και γεροδεμένος, με μακριά γενιάδα. Σύντομα όμως άρχισε να ψηλώνει στα μάτια μου, ώσπου κατάλαβα πως είχα μπρος μου έναν αληθινό άντρα.

Χάρηκε που με είδε. Ήξερε ποιος ήμουν και δε χάσαμε καιρό για ν' αλληλοσυστηθούμε. Πριν προλάβω να του θέσω ερωτήσεις, ζήτησε να ακούσει νέα από μένα. Είχα την τύχη να είμαι το πρώτο πρόσωπο που ήρθε από την Αθήνα μετά την αποχώρηση των ανταρτών και ήθελε να μάθει τι συνέβαινε. Του μίλησα για τις αντιδράσεις εναντίον των ανταρτών και του ΕΑΜ, όπως τις είδα στους δρόμους της Αθήνας. Η όψη του σκοτείνιασε. «Δε νικηθήκαμε», είπε, «έχουμε ισχυρές δυνάμεις και μπορούμε ν' αγωνιστούμε χρόνια στα βουνά όπου τα βρετανικά τανκς δε μπορούν να μας φτάσουν. Εμείς θέλουμε να πάψουμε να πολεμάμε γιατί αυτό δεν είναι καλό για τον τόπο, αλλά κι ούτε πρόκειται να παραδοθούμε. Πρέπει να βρεθεί μια λύση!». Μίλησε ύστερα με αγανάκτηση για την επέμβαση των Βρετανών στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας και είπε πόσο μετάνιωσε που δεν προσπάθησε να ξεκαθαρίσει τους Βρετανούς στις πρώτες λίγες μέρες του εμφύλιου πολέμου, όταν αυτοί ήταν ακόμα αδύνατοι. «Οι Άγγλοι», είπε, «προετοιμάζαν το έδαφος για τον εμφύλιο από πολύν καιρό. Οι άγγλοι πράκτορες στην Ελλάδα δημιούργησαν τα προδοτικά Τάγματα Ασφαλείας και σε ορισμένες περιπτώσεις πλήρωναν και τους μισθούς τους». Ύστερα μου ανέφερε ένα συνταγματάρχη, έναν από τους αρχηγούς των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Πελοπόννησο, που κάποτε, στο διάστημα της κατοχής, είχε ανέβει στην Αθήνα με σκοπό να έρθει σ' επαφή με τους αντάρτες και να προσχωρήσει σ' αυτούς, αλλά οι Βρετανοί τον έσπρωξαν να προσχωρήσει στα Τάγματα Ασφαλείας.

Όταν ανέφερα στον Άρη την καυχησιολογία του τότε έλληνα πρωθυπουργού πως αν οι Βρετανοί του έδιναν αρκετά όπλα θα μπορούσε να θέσει εκτός μάχης τον ΕΛΑΣ μέσα σε δέκα μέρες, το πρόσωπό του έφεξε από ένα πικρό χαμόγελο! «Αν οι Βρετανοί φύγουν από την Ελλάδα, θα γυρίσουμε εμείς

στην Αθήνα σε δέκα μέρες». Αυτή ήταν η απάντηση του Άρη. Και πρόσθεσε με χλευασμό: «Ας εφοδιάσουν οι Άγγλοι τα κυβερνητικά στρατεύματα με οπλισμό, είναι ο μόνος τρόπος να μπορέσουμε ν' αναπληρώσουμε τις δικές μας απώλειες με εγγλέζικα εφόδια».

Αυτή ήταν η πρώτη και τελευταία φορά που είδα τον Άρη. Πέντε μήνες αργότερα το κεφάλι του είχε κρεμαστεί σ' ένα τηλεφωνικό στύλο στην ίδια πόλη, τα Τρίκαλα, όπου είχαμε συναντηθεί. Η φωτογραφία του δημοσιεύτηκε σ' όλο τον Τύπο της Αθήνας, με το αίμα που έτρεχε από τον κομμένο του λαιμό και με τις λεζάντες «Προδότης», «Εγκληματίας», «Εκτελεστής».

Ένα άλλο κεφάλαιο της ελληνικής ιστορίας είχε κλείσει.

25 του Φλεβάρη 1945

Μεγάλη φασαρία σήμερα το πρωί μπροστά στο ξενοδοχείο μου, στο κέντρο της Αθήνας. Κοιτάζοντας από το παράθυρο, είδα ένα τσούρμο να κυνηγά μερικούς μικρούς εφημεριδοπώλες που πουλούσαν κομμουνιστικές και εαμικές εφημερίδες. Κατέβηκα γρήγορα στο δρόμο κι ακολούθησα το μπουλούκι. Είδα τότε να ξυλοκοπούν έναν εφημεριδοπώλη ενώ μερικοί προσπαθούσαν να τον προστατέψουν. Ωστόσο, ένας-ένας κι οι άλλοι εφημεριδοπώλες απομονώνονταν και οι εφημερίδες τους ξεσκίζονταν σε κομμάτια. Μερικοί είχαν δαρθεί άγρια, άλλοι κατάφεραν να διαφύγουν. Το ενδιαφέρον ήταν ότι ένας βρετανός στρατιώτης μπήκε στη μέση για να γλυτώσει έναν εφημεριδοπώλη από τα χέρια του συρφετού και χρειάστηκε να χρησιμοποιήσει τις γροθιές του για να το κάνει, επειδή οι Δεξιοί δεν θέλανε να αφήσουν το θύμα τους να φύγει. Στο τέλος έβρισαν τον Τόμυ που επενέβαινε στις υποθέσεις τους. Ειρωνεία της τύχης! Δεν θέλω να σκέφτομαι τι θα πάθαιναν οι Δεξιοί αυτοί αν οι Βρετανοί δεν είχαν επέμβει γι' αυτούς στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Αλλά οι άνθρωποι έχουν τόσο βραχεία τη μνήμη! Πολλά παρόμοια επεισόδια μου αναφέρθηκαν σήμερα από άλλους. Έτσι, λ.χ. σε μιαν από τις κεντρικότερες πλατείες της Αθήνας, ένας αστυνομικός άρπαζε εφημερίδες του ΕΑΜ από τα χέρια ενός εφημεριδοπώλη και τις έσκιζε απειλώντας όσους ήθελαν να τις αγοράσουν. Επίσης μερικοί εφημεριδοπώλες σύρθηκαν σ' ένα κοντινό αστυνομικό τμήμα και ξυλοκοπήθηκαν αγριώς.

Τα επεισόδια αυτά σ' όλη την Αθήνα είναι μικρά για την ώρα, αλλά θα μεγαλώσουν και σε αριθμό και σε ένταση. Σκοπός εκείνων που τα προκαλούν —και αυτές οι ομάδες των «αγανακτισμένων πολιτών» είναι οπωσδήποτε οργανωμένες— είναι να αποκαρδιώσουν τους εαμίτες και να τους αναγκάσουν να υποταγούν. Το ΕΑΜ όμως είναι ισχυρότατο, ιδιαίτερα στις περιφερειακές συνοικίες και δε φαίνεται να χάνει το κουράγιο του. Το γεγονός αυτό προμηνάει κι άλλους αγώνες στο μέλλον. Το πιο ανησυχαστικό όμως είναι ότι τα κοπάδια τούτα των «αγανακτισμένων πολιτών» φαίνονται να έχουν εξασφαλίσει την ασυλία και την προστασία της αστυνομίας!

5 του Μάρτη 1945

Από μια σειρά ιδιωτικές πηγές πληροφορούμαι ότι συγκροτούνται παράνομες δεξιές οργανώσεις στα προάστια της Αθήνας, στην Πελοπόννησο και στη Ζάκυνθο. Σκοπός αυτών των οργανώσεων είναι να «αντιμετωπίσουν το ΕΑΜ». Σ' όλη την Αθήνα πάλι χτες οι εαμικές εφημερίδες καταστρέφονταν από ομάδες Δεξιών και εφημεριδοπώλες κακοποιούνταν γιατί τις πουλούσαν. Στα προάστια αναφέρονται μερικοί φόννοι.

8 του Μάρτη 1945

«Αντάρτισσες είδαμε για πρώτη φορά στο Καρπενήσι, ένα μήνα μετά την είσοδό μας στην Ελλάδα. Ντυμένες σαν άντρες πολεμιστές, με σοβαρά πρόσωπα, αυτές οι κοπέλες μοιραζόντουσαν ίσα με τους άντρες τη σκληρή αντάρτικη ζωή. Οι αντάρτες τις σεβόντουσαν από κάθε άποψη γιατί μερικές απ' αυτές τις γυναίκες είχαν ήδη αποδείξει την αξία τους στη μάχη. Όταν φτάσαμε στο Καρπενήσι το Μάη του 1944, οργανωνότανε μόλις μια γυναικεία μονάδα σαν μέρος της XIII Αντάρτικης Μεραρχίας. Οι περισσότερες κοπέλες ήταν καινούργιες στο αντάρτικο, αλλά ανάμεσά τους υπήρχανε μερικές που ανήκανε σε αντάρτικες μονάδες αρκετό διάστημα. Δεν χρειαζότανε να τις ξέρεις για να ξεχωρίσεις αυτές τις «βετεράνες». Το παρουσιαστικό κι η συμπεριφορά τους ήταν πολύ διαφορετική απ' αυτή των νεοφερμένων. Είχαν αυτοπεποίθηση. Δρούσαν σαν ώριμοι μαχητές με όλη την έννοια της λέξης. Μια απ' τις κοπέλες τράβηξε την προσοχή μου και σε λίγο ρώτησα τον αντάρτη συνοδό μας γι' αυτήν.

Το όνομά της ήταν Θύελλα! Ψευδώνυμο φυσικά. Το πραγματικό της όνομα δεν ήταν γνωστό στο συνοδό μας. Έπειτα, έμαθα μέρος της ιστορίας της. Δυο χρόνια τώρα, είπε ο συνοδός μας, η Θύελλα έπαιρνε μέρος σ' όλες τις αντάρτικες εκστρατείες μαζί με τους άντρες.

Στην αρχή ήταν η μόνη κοπέλα, μετά ήλθε και μια άλλη. Οι δυο αυτές κοπέλες συμπεριφερόντουσαν και πολεμούσαν σαν άντρες και οι υπόλοιποι αντάρτες τους φερόντουσαν σαν ίσοι. «Τις σεβόμαστε σαν αδελφές μας», είπε ο Παύλος. Ποτέ δεν γεννήθηκε κανένα ζήτημα στη μονάδα, παρόλο που οι κοπέλες ζούσαν και καμιά φορά ακόμα κοιμόντουσαν στο ίδιο δωμάτιο με τους άντρες.

Γνωρίστηκα με τη Θύελλα λίγο καιρό μετά απ' αυτό και οι δυο μας γίναμε καλοί φίλοι. Μια μέρα, αφού πήρα φωτογραφίες της μονάδας της, πήγαμε ένα περίπατο λίγο έξω από την πόλη. Εκεί, κάτω απ' τη σκιά ενός μεγάλου πεύκου, και μπροστά σε μια συναρπαστική θέα από ψηλά βουνά, μικρές κοιλάδες και βαθιές χαράδρες, έγινα ρομαντικός, προσπάθησα να τη δω σα γυναίκα.

Η ηθική στους μαχητές της Αντίστασης ήταν αυστηρή και ήξερα ότι θα γινότανε σοβαρό θέμα, αν μαθευότανε η αδυναμία μου για το άλλο φύλο. Παρόλο που ανήκαμε σε ξένη αποστολή, και η θέση μας ήταν διαφορετική από των υπολοίπων ανταρτών, για τέτοιο παραστράτημα δεν θα ήταν εύκολο ν' απαλλαγεί κανείς! Μόλις πριν λίγες μέρες, ένας απ' τους ηγέτες του ΕΑΜ που μας εγκατέστησε στο όμορφο σπίτι μιας χήρας με μια κόρη, μας προειδοποίησε: «Υπάρχει μια όμορφη κοπέλα στο σπίτι αυτό, κοιτάχτε να μη γίνει κανένα θέμα. Είμαστε ιδιαίτερα προσεχτικοί σε τέτοια ζητήματα εδώ!»

Η Θύελλα παρόλα αυτά ήταν μια ελκυστική κοπέλα και καθώς αφήσαμε την Αίγυπτο τέσσερις μήνες ήδη, δεν είχαμε δει γυναίκα ούτε από μακριά· έτσι, αυτή τη ρομαντική στιγμή, τα ξέχασα όλα και θέλησα να τη φιλήσω!

Η έκφραση που πήραν τα μάτια της ήταν κάτι απίστευτο και που θα θυμάμαι για πάντα. Έμεινε εμβρόντητη! Για μια στιγμή έμοιαζε σαν το μοναχικό ζαρκάδι που καταλαβαίνει τον κίνδυνο δίπλα του. Όμως το «όχι» της ήταν emphaticό κι αμέσως συγκεντρώθηκε κι είπε με σταθερό τόνο: «Δεν υπάρχει καιρός για έρωτες, συναγωνιστή. Έχουμε ένα μεγάλο καθήκον μπροστά μας και δεν πρέπει να πισωδρομήσουμε!»

Ένα χαμόγελο θαυμασμού, ανάμικτου με δυσπιστία, πρέπει να φάνηκε στα χείλη μου γιατί έσπευσε

να προσθέσει:

«Μη με παρεξηγείς, συναγωνιστή Οδυσσέα. Δεν είμαι απ' αυτές τις ηθικές και κάνω έτσι. Πριν να πάω στο αντάρτικο του ΕΛΑΣ ζούσα με τον άντρα μου και τα δυο μου παιδιά κι είχα κι ερωμένο. Άλλαξα όμως από τότε!»

Είτε μου άρεσε είτε όχι, η φιλία μου με τη Θύελλα ήταν γραφτό να μείνει πλατωνική. Προσπάθησα να της εξηγήσω τη θεωρία για «λίγο δουλειά και λίγο παιχνίδι», αλλά κι αυτό δεν οδήγησε πουθενά. Ήταν σοβαρή κι αποφασισμένη για το σκοπό που είχε βάλει και δεν μπορούσα να μη θαυμάσω το χαρακτήρα της. Εξ άλλου ήταν ένας πραγματικά ενδιαφέρων άνθρωπος και κάθε που βλέπομαστε, την κατάφερνα να μου λέει και λίγο από την ιστορία της ζωής της, ώσπου ήρθε καιρός και δεν υπήρχε τίποτε περισσότερο να μου πει.

Η Θύελλα ήταν από εργατική οικογένεια και είχε ζήσει την περισσότερη ζωή της στην Αθήνα. Εκεί πήγε και στο σχολείο μέχρι το Γυμνάσιο. Παντρεύτηκε μετά και σε μικρή ηλικία, μ' έναν άντρα που δεν αγαπούσε, αλλά που κατάφερε να ζήσει μαζί του ήσυχα για πολλά χρόνια. Τα ενδιαφέροντά της εκείνη την εποχή ήταν σαν και των περισσότερων άλλων γυναικών: η διασκέδαση. Ο άντρας της προσπαθούσε να της δώσει ό,τι μπορούσε με το μικρό μισθό ενός κατώτερου αξιωματικού της Χωροφυλακής. Έπειτα ήρθε η Κατοχή κι η ζωή δυσκόλεψε πολύ περισσότερο.

Κατά τη διάρκεια της πείνας του 1941, η οικογένειά της υπόφερε ανείπωτες στερήσεις. Ευτυχώς όμως, ο άντρας της μετατέθηκε σε μια μικρή πόλη έξω από την Αθήνα σαν τοπικός αρχηγός της Χωροφυλακής, κι εκείνη τη στιγμή, το πρόβλημα διατροφής της οικογένειάς της μετριασθηκε. Σ' αυτή την πόλη η ανήσυχη φύση της Θύελλας φάνηκε για πρώτη φορά. Στην απουσία άλλων ενδιαφερόντων για πιο συναρπαστική ζωή, απόχτησε ενδιαφέρον στον πατριωτισμό και το Κίνημα της Αντίστασης.

Η μικρή πόλη ήταν πέρασμα που οδηγούσε από την Αθήνα προς τ' αντάρτικα λημέρια, στα βουνά, και χρησιμοποιόταν συχνά από τους αγγελιαφόρους και για να περνούν τους νεοσύλλεκτους προς τα βουνά. Στην αρχή η Θύελλα έδινε τροφή σ' αυτούς που περνούσαν· έπειτα έγινε αγγελιαφόρος — σύνδεσμος ανάμεσα στα χωριά της περιφέρειας. Εκείνο τον καιρό απόκτησε κι ερωμένο, έναν οργανωμένο στην Αντίσταση.

Η Θύελλα κατάφερνε να κρύβει το ερωτικό της μπλέξιμο από τον άντρα της, προφασιζόμενη πάντα την Αντίσταση. Όμως, ούτε αυτό άρεσε στον άντρα της. Οι αντάρτες μπορεί να είναι εντάξει, σκεφτότανε, αλλά τι θα πάθαινε ο ίδιος αν μαθευότανε ότι η γυναίκα του ήταν ανακατεμένη μαζί τους; Εξάλλου, είχε οδηγίες από τους ανωτέρους του να καταδιώκει το παράνομο κίνημα.

Μέχρι τότε η Θύελλα δούλευε για το δεξιό κίνημα του Ναπολέοντα Ζέρβα. Εκτός από τις συγκινήσεις, η υπόθεση είχε και λίγα χρήματα, που εισπράττανε από το κίνημα οι άνθρωποι που προσφέρανε τις υπηρεσίες τους σ' αυτό, κι αυτό στην αρχή άρεσε στη Θύελλα. Έπειτα, μια ωραία ημέρα ήλθε σ' επαφή με το αριστερό κίνημα. Μια γειτονοπούλα τής ζήτησε να βοηθήσει και τους αντάρτες του ΕΛΑΣ. «Σα γυναίκα του αρχηγού της αστυνομίας, είναι καθήκον σου να βοηθήσεις», της είπε. Για ένα διάστημα, έτσι, η Θύελλα βοηθούσε και τους δεξιούς και τους αριστερούς. Εκείνη την εποχή δεν είχε αρχίσει ακόμα η ένοπλη σύγκρουση των δύο κινημάτων, και της Θύελλας της άρεσε η ιδέα πως ήταν ο μόνος φιλικός κρίκος ανάμεσα σε ιδεολογικούς αντίπαλους.

Η περίοδος της διπλής σύνδεσης δεν κράτησε πολύ. Σύντομα άρχισε να συμπαθεί περισσότερο τους αριστερούς. «Ήταν καλύτεροι άνθρωποι», μου είπε. «Οι άλλοι μιλούσαν για λεφτά όλη την ώρα, και μετά από λίγο, αυτό μου προξενούσε αηδία». Άρχισε να αισθάνεται ότι ήταν λάθος να πληρώνεται κανείς για πατριωτικές πράξεις κι η φτωχοντυμένη ιδεολογία του ΕΑΜ -ΕΛΑΣ μιλούσε πιο έντονα

στην καρδιά της. Όταν οι καβγάδες με τον άντρα της γίνανε συχνοί και ανυπόφοροι, τον άφησε κι ανέβηκε στα βουνά. Εκεί, στην αρχή έγινε νοσοκόμα και αργότερα συντάχτηκε με τους άντρες μαχητές και έτσι απόχτησε τη διάκριση της «Πρώτης Αντάρτισσας», της Ελλάδας.

Όταν πρωτοσυνάντησα εγώ τη Θύελλα, ήταν ήδη φανατική στις ιδέες της. Τα μαρξιστικά διδάγματα που είχε ακούσει κι αφομοιώσει, είχαν βάλει μια νέα θρησκεία στην καρδιά της που δεν υπήρχε ποτέ πριν. Είχε αποκτήσει μια άκρα ηθική και μια ξέφρενη επιθυμία να πολεμήσει γι' αυτό που πίστευε σωστό.

Στα εικοσιπέντε της η θύελλα, ήταν όμορφη, αλλά τα σκληρά χαρακτηριστικά της προδίνανε τη δύσκολη ζωή που περνούσε τα τελευταία χρόνια. Τα μαλλιά της, μάλλον κοντά, τα κρεμούσε κοτσίδες στο λαιμό της και τα έδενε όμορφα μ' ένα κομμάτι σπάγκο. Ζώντας με τους άντρες για τόσο καιρό, απόκτησε τη συνήθεια να θεωρεί τον εαυτό της σαν ένα απ' αυτούς. Η μόνη διαφορά ανάμεσα σ' αυτήν και τους άντρες ήταν το καθαρό της πρόσωπο και τα τακτοποιημένα ρούχα της. Φορούσε πάντοτε στο κεφάλι της το συνηθισμένο στρατιωτικό δίκοχο, με τα διακριτικά του ΕΛΑΣ κεντημένα επάνω του. Ένα χακί αμπέχονο, παντελόνι μπλε και βαριές αρβύλες με καρφιά, αποτελούσαν το ντύσιμό της, που συμπληρώνονταν από το ιταλικό της ντουφέκι και τα φυσεκλίκια σταυρωτά στο στήθος.

Η ιστορία του χοντρού μπλε παντελονιού, το οποίο η Θύελλα δεν αποχωριζόταν ποτέ, είναι ιδιαίτερα διασκεδαστική. Σε μια από τις συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ και του Ζέρβα, η Θύελλα έπιασε έναν συνταγματάρχη! Στον υπεροπτικό στρατιωτικό δεν άρεσε καθόλου η ιδέα ότι αιχμαλωτίστηκε από μια γυναίκα κι έκφρασε τη οργή του γι' αυτό. Αλλά η Θύελλα δεν αστειευότανε και θύμωσε ακόμα περισσότερο απ' την αναιδεια του αιχμαλώτου της. Έτσι λοιπόν, όπλισε το ντουφέκι της, έτοιμο να πυροβολήσει, και διάταξε το συνταγματάρχη να βγάλει το παντελόνι του. Μια και δεν αστειευότανε, ο συνταγματάρχης αναγκάστηκε να συμμορφωθεί. Έπειτα, η Θύελλα έβγαλε τη φούστα της και τον διάταξε να τη φορέσει. Από τότε φορούσε πάντοτε το λάφυρό της κι αρνιότανε να το ανταλλάξει με οτιδήποτε άλλο. Όταν η γυναικεία μονάδα πρωτοοργανώθηκε, ο επικεφαλής αξιωματικός διάταξε τη Θύελλα να αλλάξει το μπλε παντελόνι της μ' ένα χακί, για να είναι ομοιόμορφη με την υπόλοιπη μονάδα. Αυτή αρνήθηκε να υπακούσει και η υπόθεση οδηγήθηκε στο διοικητή της μεραρχίας, που αποφάσισε ότι η Θύελλα είχε με το σπαθί της κερδίσει το δικαίωμα να είναι διαφορετική, στην περίπτωση του μπλε παντελονιού!

Το Νοέμβρη (1944) η Θύελλα ήρθε στην Αθήνα. Ήταν αυτό ένα είδος θριάμβου γι' αυτήν. Στους δρόμους της πόλης, οι άνθρωποι μαζεύονταν γύρω της να τη θαυμάσουν και να τη ρωτήσουν πράγματα. Φορούσε ακριβώς τα ίδια που είχε και στο βουνό, με το μπλε παντελόνι, ντουφέκι, φυσεκλίκια και τα ρέστα. Δυο μέρες μετά την άφιξή της, ο στρατηγός Σκόμπυ έβγαλε διαταγή κι απαγόρευε στους αντάρτες να φέρουν όπλα μέσα στην πόλη. Η Θύελλα έγινε έξω φρενών! «Φοβούνται που μας βλέπουν οπλισμένους!» μου είπε. Αλλά συμμορφώθηκε με τη διαταγή γιατί το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ είχε βγάλει, κάτω από βρετανική πίεση, μια παρόμοια διαταγή κι αυτό ήταν αρκετό για να καλμάρει το θυμό της Θύελλας.

Τα Δεκεμβριανά ξέσπασαν, και δεν ξανάδα τη Θύελλα ποτέ. Σήμερα μια γυναίκα, μέλος του Κινήματος Αντίστασης, μου είπε πως η Θύελλα σκοτώθηκε πολεμώντας τους Άγγλους στους δρόμους της Αθήνας.

Έκλαψα το χαμό αυτής της γενναίας κοπέλας, όχι τόσο γιατί ήρθε στην άνοιξη της ζωής της, όσο γιατί ήρθε από τη σφαίρα ενός πρώην συμμάχου κι όχι του εχθρού που μισούσε τόσο πολύ.

Το να πεθάνει πολεμώντας, ήταν ένα ταιριαστό τέλος γι' αυτή τη μοντέρνα Αμαζόνα!

ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ

14 του Μάρτη 1945

Σήμερα πήγα να δω το Γενικό Γραμματέα του ΕΑΜ σ' ένα μικρό διαμέρισμα όπου έχει στήσει την έδρα της η οργάνωση όταν γύρισε από τον εμφύλιο πόλεμο. Τον Δημήτρη Παρτσαλίδη, τον γνώριζα από τον καιρό που ήμουν στο Βουνό και παρά το ότι έχω την εντύπωση πως δεν μου έχει πλήρη εμπιστοσύνη, με συμπαθεί αρκετά για να μιλάει μαζί μου λίγο-πολύ ελεύθερα.

Ο Παρτσαλίδης είναι ένας πολύ ήρεμος άνθρωπος μ' ένα έτοιμο χαμόγελο στο πρόσωπο, αλλά χαμόγελο σβησμένο που δεν κρατάει πολύ και που το ξεχνάς μόλις χαθεί. Εκείνο που συγκρατείς από τον Παρτσαλίδη είναι οι άνετοι τρόποι του κι ο αργός και ήρεμος τόνος που κυριαρχεί σ' όλη του την προσωπικότητα. Ο Παρτσαλίδης δίνει την εντύπωση ότι είναι καλός οργανωτής ανθρώπων. Πάντως ο κόσμος φαίνεται να του έχει εμπιστοσύνη, γιατί είναι μετρημένος και γιατί δεν είναι καθόλου περιαιτολόγος ή υπεροπτικός. Στη συζήτηση δε δίνει ευθείες απαντήσεις, αλλά χρησιμοποιεί μάλλον τη «διπλωματική γλώσσα». Το πράγμα φαίνεται παράξενο και δεν θα το περίμενε κανείς από τον παλιό αυτό καπνεργάτη, όμως αυτή είναι η αλήθεια!

Η ζωηρότερή μου ανάμνηση για τον Παρτσαλίδη είναι μια μέρα στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Ήταν ψυχρή μέρα και είχα κατορθώσει να διασχίσω τη γραμμή του μετώπου για να μάθω τι γίνεται στο στρατόπεδο των ανταρτών. Η ένοπλη σύγκρουση συνεχιζόταν από τρεις βδομάδες, αλλά οι αντάρτες ήταν ακόμα ισχυροί. Ωστόσο μπορούσες να δεις ότι δεν θα κρατούσαν για πολύ ακόμα. Όπως είπε κάποιος, «μάχονταν εναντίον της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και δεν είχαν αρκετή δύναμη για να την πολεμήσουν μ' επιτυχία». Είναι αλήθεια πως οι Βρετανοί, από μian άποψη, είχαν φάει ξύλο στην αρχή, αλλά, ήταν φανερό, δε θα ανέχονταν να διεξάγουν για πολύ ακόμα έναν αμυντικό πόλεμο. Εννοούσαν να κάνουν κάτι το δραστικό για να βάλουν κάποια τάξη. Ο Τσώρτσιλ αναμενόταν να φτάσει τούτες τις μέρες στην Αθήνα και φαίνεται να είχε κάποιο σχέδιο στο μυαλό του! Έτσι όταν, εκείνη την ψυχρή μέρα του Δεκέμβρη, έφτασα στην έδρα του ΕΑΜ, ζήτησα να δω κάποιον από την ηγεσία. Ένωθα πως είχα να εκπληρώσω μια προσωπική αποστολή κι επιθυμούσα να μιλήσω σε κάποιον με κύρος που θα ήταν πρόθυμος να μ' ακούσει. Όχι πως είχα την ιδέα ότι οι άνθρωποι έπρεπε σώνει και καλά να μ' ακούσουν επειδή είχα κάποια θέση η κάποιο κύρος· δεν έτρεφα τέτοιες ψευδαισθήσεις. Απλώς σκέφτηκα ότι οι άνθρωποι του ΕΑΜ δεν είχαν κανένα λόγο να νιώθουν πως είχαν να κάνουν μ' εχθρό και ότι ήμουν ικανός να πείσω για την ειλικρίνειά μου στα όσα είχα να πω.

Ο άνθρωπος που ήρθε να με δει ήταν ο Παρτσαλίδης. Η έδρα του ΕΑΜ βρισκόταν κείνη τη μέρα σ' ένα υφαντουργείο στα Κάτω Πατήσια. Για κάποιον άγνωστο λόγο ο Παρτσαλίδης δεν με πήρε μέσα στο εργοστάσιο. Πιάσαμε συζήτηση έξω από το κτίριο αλλά μέσα στον περίβολο του εργοστασίου. Δυο βρετανικά αεροπλάνα πετούσαν τη στιγμήν εκείνη από πάνω μας και κινιόμασταν από τοίχο σε τοίχο, ανάλογα με την κατεύθυνση, που έπαιρναν, προσπαθώντας να βρισκόμαστε στο απυρόβλητο για την περίπτωση που θάρχιζαν να πολυβολούν, πράγμα συνηθισμένο εκ μέρους των Βρετανών εκείνες τις μέρες.

«Η μάχη πρέπει να σταματήσει αμέσως», είπα στον Παρτσαλίδη. «Δεν είστε τόσο ισχυροί ώστε να νικήσετε τους Βρετανούς». Η άποψή μου ήταν ότι ο ΕΛΑΣ βρισκόταν ηθικά σε πλεονεκτική θέση εκείνη τη στιγμή, επειδή οι Βρετανοί και τα ελληνικά κυβερνητικά στρατεύματα ήταν ακόμα εγκλωβισμένα σε πολύ στενά όρια μες στην Αθήνα. Αλλά η κατάσταση δεν μπορούσε να μείνει έτσι για πολύ καιρό, γιατί οι Βρετανοί δεν θα το ανέχονταν. Το βρετανικό γόητρο διακυβευόταν. Επιπλέον, όπου να ήταν ο Τσώρτσιλ θα κατέφθανε σε λίγο και θα επακολουθούσε κάποια σημαντική εξέλιξη. Ο ΕΛΑΣ θα έκανε καλά επομένως να δεχτεί τους αρχικούς όρους της ανακωχής που οι Βρετανοί είχαν προτείνει πριν λίγο καιρό και να αποσυρθεί από την Αθήνα. Το γόητρο του ΕΛΑΣ ήταν ακόμα υψηλό και, σταματώντας απότομα τον αγώνα, θα μπορούσε να περιμένει καλύτερη μεταχείριση εκ μέρους των Βρετανών σε ενδεχόμενο διακανονισμό, παρά αν περίμενε να τον εκτοπίσουν από την Αθήνα με τη βία. Χρησιμοποίησα και το πρόσθετο ισχυρό επιχείρημα ότι η κοινή γνώμη, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ εξακολουθούσε να είναι με το μέρος των ανταρτών κι ότι θα επέβαλε τότε μια πολύ καλύτερη συμφωνία. Τέλος, για ν' αποφύγω μιαν οποιαδήποτε παρεξήγηση εκ μέρους του, τόνισα στον Παρτσαλίδη με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι αυτά που έλεγα ήταν προσωπική μου άποψη και ότι δεν εκπροσωπούσα κανέναν άλλο.

Ο συνομιλητής μου άκουε με προσοχή, καθώς πηγαίναμε τοίχο-τοίχο, αλλά μιλούσε λίγο. Από τις λίγες λέξεις που πρόφερε, κατάλαβα ότι ένα από τα δυο είχε συμβεί. Είτε είχε παρθεί ήδη μια απόφαση, που ήταν αντίθετη στα όσα έλεγα εγώ, είτε ο ίδιος ο συνομιλητής μου, για κάποιο λόγο, ήταν ανίσχυρος να κάμει κάτι. Ζήτησα τότε να δω κάποιον από τα αλλά ανώτατα στελέχη του ΕΑΜ, αλλά μου δόθηκε να καταλάβω ότι δεν ήταν δυνατόν. Ήταν ακόμα απομεσήμερο όταν χωρίσαμε με τον Παρτσαλίδη και πήρα το μακρινό δρόμο της επιστροφής με τα πόδια προς τον ελεγχόμενο από την κυβέρνηση τομέα της Αθήνας. Έπρεπε να διαβώ ξανά τη ζώνη των επιχειρήσεων, από περιπολίες των ελληνικών κυβερνητικών μονάδων και βρετανικά φυλάκια ελέγχου, κι όλα τούτα δεν ήταν και τόσο ευχάριστα. Στο μεταξύ, περνώντας από ήσυχους δρόμους ή από δρόμους όπου μαίνονταν οι μάχες, είχα όλο τον καιρό να στοχαστώ πάνω στην ανημποριά του ατόμου να υπερνικήσει τις δυνάμεις της επανάστασης, που κάποτε είναι τυφλές, ή που ίσως έχουν μια δική τους λογική. Η αποστολή μου, επομένως, φαινόταν γελοία, όχι γιατί απέτυχα, αλλά γιατί και μόνο αποπειράθηκα να κάνω αυτό που έκανα. Πριν τρεις εβδομάδες, ακριβώς πριν ν' αρχίσει ο εμφύλιος πόλεμος, ένας φίλος μου είχε πει ότι ήταν επιτακτικό να προσπαθήσουμε να κάνουμε ό,τι περνάει από το χέρι μας για να εμποδίσουμε αυτό που ερχόταν. Τότε αρνήθηκα να κινηθώ. Είχα πει στο φίλο μου ότι ένιωθα πολύ μικρός για να τα βάλω με τόσο πελώριες δυνάμεις. Αν ο εμφύλιος πόλεμος πλησίαζε, ποιος ήμουν εγώ για να δοκιμάσω να τον σταματήσω; Και μπορούσα μήπως να τον σταματήσω μιλώντας σε λίγους ανθρώπους; Η κατάσταση μου φαινόταν γελοία τότε, και καθώς επέστρεψα στο κέντρο της Αθήνας ύστερα από την αποτυχημένη αποστολή μου, είχα την αίσθηση ότι ήμουν γελοίος. Ένιωθα σαν ένας ανθρωπάκος που είχε δοκιμάσει να αναχαιτίσει ένα ορμητικό ποτάμι!

Η εικόνα του Παρτσαλίδη και η δική μου, την ψυχρή εκείνη μέρα στο υφαντουργείο θα μείνει για καιρό σφηνωμένη στη μνήμη μου. Είναι μια εικόνα φόβου και καταδίωξης για ό,τι θα μπορούσε να μας κάνει το αεροπλάνο αν άρχιζε να πολυβολεί! Είναι ταυτόχρονα μια εικόνα κατάρρευσης των ελπίδων και χρεοκοπίας για μιαν ιδέα που δεν πέτυχε.

Σήμερα, όταν πήγα να δω ξανά τον Παρτσαλίδη η εικόνα εκείνη είναι ακόμα στο μυαλό μου και, κατά κάποιο τρόπο, αυτό που είχαμε να πούμε, δε φαινόταν να έχει τόση σημασία. Μου μίλησε για τη σημερινή κατάσταση, για την τρομοκρατία και τη βρετανική προπαγάνδα, για το γεγονός ότι το ΕΑΜ είχε χάσει ένα μέρος της δύναμής του εξαιτίας του εμφύλιου πολέμου, αλλά ότι έλπιζε να ξανακερδίσει το χαμένο έδαφος, όχι τόσο χάρη σ' εποικοδομητικά μέτρα εκ μέρους του, αλλά χάρη στην κακή πολιτική των αντιπάλων του — την πολιτική της δεξιάς τρομοκρατίας, που θα έχει σαν τελικό αποτέλεσμα να ξαναφέρει το λαό με το μέρος του ΕΑΜ.

Η σημερινή συνάντησή μου με τον Παρτσαλίδη ήταν οπωσδήποτε απογοητευτική!

2 του Απρίλη 1945

Συνάντησα σήμερα ένα στενό φίλο του πρωθυπουργού Πλαστήρα που μου μετάδωσε το ακόλουθο κουτσομπολιό για το τι συμβαίνει μέσα στην ελληνική κυβέρνηση τούτες τις μέρες:

Οι Βρετανοί, είτε, παίζουν ένα βρώμικο παιχνίδι στην Ελλάδα και ο Πλαστήρας είναι ουσιαστικά αιχμάλωτός τους! Βάλανε τον πρωθυπουργό σε δύσκολη θέση από την αρχή, όταν αυτός δεν αντιλαμβανόταν τι ακριβώς συνέβαινε. Όταν οι βρετανοί έφεραν τον Πλαστήρα από το εξωτερικό, του υπέδειξαν να κάνει δηλώσεις σε πνεύμα αδιαλλαξίας και τώρα του ζητούν να είναι μαλακός. Ταυτόχρονα οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες δουλεύουν προς διαφορετική κατεύθυνση και χρησιμοποιούν τους δικούς τους ανθρώπους να χτυπούν τον Πλαστήρα. Ο Πλαστήρας έχει πια αντιληφθεί τι συμβαίνει και είναι αναστατωμένος. Ανακαλύπτει, λόγου χάρη, ότι στο υπουργείο Στρατιωτικών δεν έχει μεγάλη εξουσία. Η πραγματική εξουσία σε τούτο το υπουργείο είναι στα χέρια δυο βασιλοφρόνων συνταγματάρχων, του γενικού γραμματέα και του αξιωματικού διευθυντή του προσωπικού. Ο υπουργός Στρατιωτικών, που είναι άνθρωπος του Πλαστήρα είναι ανίσχυρος να εξουδετερώσει τις μηχανορραφίες των δυο αυτών ισχυρών ανδρών. Ο φίλος μου ήταν της γνώμης ότι ο Πλαστήρας χάνει γρήγορα το γόητρο του και ότι όποτε θελήσουν οι Βρετανοί θα τον πετάξουν έξω δίχως να ενοχληθούν!

ΟΠΩΣ ΑΚΡΙΒΩΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

3 του Απρίλη 1945

Πληροφορίες αναφέρουν πως έγινε χτες «μπλόκο» στο Περιστερί. Τη Δευτέρα, μεσάνυχτα, μονάδες της αστυνομίας και του στρατού μαζί με άνδρες της μυστικής αστυνομίας κύκλωσαν τη συνοικία και πυροβολώντας και χτυπώντας τις καμπάνες, διέταξαν τον πληθυσμό αυτής της συνοικίας του Πειραιά να συγκεντρωθεί στην κεντρική πλατεία. Εκεί, όπως ακριβώς γινόταν συχνά στην κατοχή, καταδότες έδειξαν τα μέλη του ΕΑΜ, που με κλωτσιές και γροθιές, ρίχτηκαν σε μεγάλα καμιόνια και μεταφέρθηκαν σε άγνωστη κατεύθυνση. Όπως και στην κατοχή, οι αστυνομικοί έβριζαν τον κόσμο και τον φτύνανε κατάμουτρα, λέγοντάς του: «Τώρα θα σας εξοντώσουμε εσάς τους κομμουνιστές!»

ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗ ΡΩΣΙΑ

10 του Μάη 1945

Ο Γεράσιμος που κατέχει υψηλή θέση, σαν πολιτικός, στον ελληνικό στρατό, μου μίλησε σήμερα για μια συνομιλία που είχε μ' έναν πτέραρχο. Αυτό που είχε να του ανακοινώσει ο πτέραρχος ήταν σημαντικό, τόνισε ο Γεράσιμος, γιατί αυτός και άλλοι ανώτεροι αξιωματικοί είναι σε καθημερινή επαφή με τις βρετανικές δυνάμεις που βρίσκονται τώρα στην Ελλάδα. Μίλησε για έναν ελληνικό στρατό που θα δημιουργήσουν οι Βρετανοί και που, κατά μίαν έννοια, θ' αποτελεί μέρος του βρετανικού στρατού. Η Ελλάδα, είπε, θα χρησιμοποιηθεί σα βάση από τους Βρετανούς σε

μελλοντικό πόλεμο με τη Ρωσία. Τον πόλεμο αυτό θα τον εξαπολύσει η Βρετανία στην Ελλάδα με κάποιο πρόσχημα. Οι Βρετανοί, πρόσθεσε, σκοπεύουν να επιδείξουν μian ήπια πολιτική προς τους κομμουνιστές στις δημόσιες κι ανοιχτές διακηρύξεις τους, αλλά στα κρυφά, οι διάφορες μυστικές υπηρεσίες τους θα χρησιμοποιούν διάφορες μεθόδους για το ξεπάστρεμα των κομμουνιστών απ' όλες τις εκδηλώσεις της ελληνικής ζωής.

25 του Μάη 1945

Συναντήθηκα πάλι, πριν μερικές μέρες, με τον πρώην πρωθυπουργό Γεώργιο Καφαντάρη. Οι συνομιλίες μου μαζί του είναι συνήθως πολύ τονωτικές αλλά στην τελευταία αυτή επίσκεψη ο άνθρωπος φαινόταν άρρωστος και κουρασμένος. Είναι όμως πνευματώδης και εξαιρετικά έξυπνος, έτσι που και στις χειρότερες στιγμές του παραμένει ένα κεφάλι ψηλότερα από τη μεγάλη πλειοψηφία των σημερινών ελλήνων πολιτικών. Μια συζήτηση με τον Καφαντάρη επενεργεί σαν το λάδι σε μια μηχανή: κάνει τη «μηχανή» να λειτουργεί καλύτερα και με λιγότερο κόπο! Οι σκέψεις του είναι λαγαρές, παρόλο που ο ίδιος συμβαίνει να είναι κάποτε πολύ λακωνικός. Δεν βλέπεις καμιάν επιτήδευση στον άνθρωπο αυτό, κι ό,τι λέει, δεν το λέει για να εντυπωσιάσει. Αν και άρρωστος, ξέρει πολλά απ' αυτά που γίνονται μέσα στη χώρα.

Ο Καφαντάρης ήταν γεμάτος ερωτήσεις: «Ποια είναι η στάση των ΗΠΑ απέναντι στις τρομοκρατικές μεθόδους της Δεξιάς;» «Είναι καλά ενημερωμένοι οι Αμερικανοί για την εδώ κατάσταση;» Έδινε μεγάλη σημασία στη στάση των ΗΠΑ απέναντι στην Ελλάδα και περιφρονούσε τους Βρετανούς σαν «αδύνατους». Τον ρώτησα γιατί ο ίδιος δεν προσπάθησε να έρθει σ' επαφή με υψηλές αμερικανικές προσωπικότητες στην Ελλάδα και πρότεινα την Πρεσβεία. Οι απόψεις του, τόνισα, θα βρουν απήχηση, ως προερχόμενες από έναν πρώην πρωθυπουργό. Τότε ο Καφαντάρης μου φανέρωσε ένα μυστικό, αν και ένιωθε στενάχωρα καθώς το έλεγε: Ο αμερικανός πρεσβευτής φαινόταν να αποφεύγει να τον συναντήσει. «Είχα πολύ καλές σχέσεις με τον πρεσβευτή προπολεμικά», είπε, «αλλά τώρα τα πράγματα φαίνεται πως άλλαξαν. Από τότε που γύρισε εδώ μετά τη απελευθέρωση δεν γύρεψε να με δει ούτε μια φορά, παρόλο που ήμουν σπίτι και άρρωστος όλο τον καιρό». Ύστερα μου είπε πως έφτασε να αφήσει το επισκεπτήριό του στην Πρεσβεία, αλλά η επίσκεψή του αγνοήθηκε! Έτσι το λογικό συμπέρασμα που έβγαλε ο έξοχος αυτός γηραιός πολιτικός ήταν ότι θεωρούνταν ανεπιθύμητο πρόσωπο από την Πρεσβεία και δεν ήξερε τον λόγο. Ξάφνου, έστρεψε το μεγάλο και κουρασμένο κεφάλι του προς εμένα και ρώτησε: «ποιος μπορεί να έχει πραγματική δύναμη μέσα στην αμερικανική Πρεσβεία... Δεν εννοώ τον πρεσβευτή... Εννοώ κάποιον ισχυρό και ξύπνιο νεαρό άνθρωπο απ' αυτούς που βρίσκει κανείς συνήθως σε τέτοιες θέσεις. Θέλω να συναντήσω ένα τέτοιο πρόσωπο και να του εξηγήσω τη σημερινή κατάσταση στην Ελλάδα». Βασάνισα πολύ το μυαλό μου, αλλά δυστυχώς δεν μπόρεσα να βρω για την ώρα παρόμοιο πρόσωπο στην Πρεσβεία. Έριξα ωστόσο μερικές ιδέες, αλλά δεν ήταν αυτές που ήθελε ο Καφαντάρης, και τελικά κι οι δυο καταλάβαμε πως η κατάσταση ήταν απελπιστική από τούτη την άποψη.

Σύντομα η συζήτηση στράφηκε στην πολιτική κατάσταση. Τον ρώτησα ποια είναι η γνώμη του για τον εμφύλιο πόλεμο: «Ποιος, νομίζετε, ευθύνεται περισσότερο για την αιματοχυσία; Ήθελε πράγματι το ΕΑΜ να καταλάβει την εξουσία, όπως ισχυρίζονται οι αντιστασιακές δυνάμεις;»

Ο Καφαντάρης απάντησε μ' ένα «Όχι» στην ερώτηση. Την άποψή του αυτή τη στήριξε σε δυο επιχειρήματα. Το ΕΑΜ, είπε, μπορούσε να πάρει την εξουσία όταν οι Γερμανοί αποσύρθηκαν από την Ελλάδα κι ο ΕΛΑΣ είχε στα χέρια του τη μόνη πραγματική εξουσία. Το δεύτερο επιχειρήμά του ήταν ότι όταν έγινε το συλλαλητήριο στις 3 Δεκεμβρίου, το ΕΑΜ κατέβηκε στους δρόμους άοπλο. «Αυτός δεν είναι ο τρόπος που παίρνει κανείς την εξουσία», είπε χαμογελώντας ειρωνικά, και πρόσθεσε: «Το γεγονός είναι ότι η Δεξιά ήθελε να ξεμπερδέψει μια για πάντα με το ΕΑΜ». Η

σύγκρουση επήλθε όταν οι Εαμίτες ζήτησαν τη διάλυση όλων των «εθελοντικών» δυνάμεων. Αυτό, τόνισε ο Καφαντάρης, ήταν ένα νόμιμο αίτημα, γιατί «τόσο η Ταξιαρχία του Ρίμινι όσο κι ο Ιερός Λόχος είναι όργανα της Μοναρχίας». Και τις δυο αυτές μονάδες τις μετέφερε από το εξωτερικό η εξόριστη κυβέρνηση, και το ΕΑΜ τις θεώρησε ότι ανήκαν στην κατηγορία των μισθοφόρων στρατευμάτων.

Όταν ήρθε η κουβέντα για τον πρώην πρωθυπουργό Παπανδρέου, ο Καφαντάρης έκαμε μερικά οξύτατα σχόλια. Χαρακτήρισε τον Παπανδρέου σαν μικρό άνθρωπο που το μόνο του ενδιαφέρον ήταν πως να κρατηθεί ο ίδιος στην εξουσία και που για να το πετύχει αυτό είναι έτοιμος να συνεργήσει με οποιονδήποτε. «Έφυγε από την Ελλάδα αντιμοναρχικός και γύρισε ανδρείκελο του βασιλιά. Έγινε το τυφλό όργανο των Βρετανών και κατάντησε την Ελλάδα σωστή αποικία. Για να κρατηθεί στην εξουσία ήταν έτοιμος να συνεργαστεί όπως - όπως και με το μεγαλύτερό του εχθρό: το ΕΑΜ!»

Ο Καφαντάρης έχει τη γνώμη πως η πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων της εξορίας απέναντι στη Ρωσία ήταν ολότελα λαθεμένη. «Η Ελλάδα», είπε, «βρίσκεται σε θανάσιμο κίνδυνο από Βορρά, αλλά ο κίνδυνος αυτός δεν θα εξαλειφθεί με την πρόσδεση της Ελλάδας στη Μεγάλη Βρετανία. Η Ελλάδα συνήθως προσδέεται τυφλά στη Μεγάλη Βρετανία, δίχως να ζητάει δίκαια ανταλλάγματα». Σήμερα, τόνισε, η Ελλάδα θα έπρεπε να προσπαθήσει να έχει καλές σχέσεις με όλες τις μεγάλες δυνάμεις, γιατί διαφορετικά θα βλάψει τα πιο ζωτικά της συμφέροντα.

Ο Καφαντάρης φρονεί πως τα παλιά κόμματα είναι όλα σε κακά χάλια και θα ήταν καλύτερα να μην υπήρχαν καθόλου. Είναι, όπως είπε, «ακέφαλα». Δεν υπάρχει κανένας άξιος να τα καθοδηγήσει. Ο ελληνικός λαός, είπε, τραβάει αριστερά και η πολιτική των κομμάτων στο τέλος θα υποχρεωθεί να προσανατολιστεί σύμφωνα με τούτη την τάση. Ποιος θα πάρει την εξουσία τελικά; αυτό δεν μπορεί να το ξέρει. «Ίσως οι σοσιαλιστές, ίσως οι κομμουνιστές». Για ένα όμως πράγμα μίλησε με βεβαιότητα: «Η εξουσία δεν πρόκειται να πέσει στα χέρια ορισμένων κομματιδίων, που ενώ διατρανώνουν τις αριστερές τάχα τάσεις τους, στην πραγματικότητα συνεργάζονται στενότερα με την άκρα Δεξιά. Και οι κομμουνιστές —πρόσθεσε— πάσχουν από την ίδια έλλειψη ηγεσίας, όπως και τα παλιά κόμματα, και τα λάθη που έχουν κάμει τα τελευταία χρόνια το αποδείχνουν. Ωστόσο, από ένστικτο, οι κομμουνιστές έκαμαν και πολλά σωστά πράγματα».

11 του Ιούνη 1945

Τελευταία είδα πάλι το στρατηγό Πλαστήρα στο σπίτι του, στην Κηφισιά. Ο φίλος μου Γιάννης κανονίζει αυτές τις συναντήσεις, που τις θέλει κι ο στρατηγός γιατί παίρνει από μένα πληροφορίες που δεν προέρχονται από ελληνικές κυβερνητικές πηγές. Ξέρει επίσης ότι εγώ έχω σχέσεις με την ηγεσία της Αριστεράς, κι αυτό τον ικανοποιεί ως ένα σημείο.

Τον Πλαστήρα τον πρωτόειδα στο ξενοδοχείο της «Μεγάλης Βρετανίας» όπου είχε το γραφείο του όταν τον έφεραν οι Άγγλοι στην περίοδο των Δεκεμβριανών. Αργότερα, όταν έγινε πρωθυπουργός, πήγαινα και τον έβλεπα στο πολιτικό γραφείο, και τώρα που έπεσε από την πρωθυπουργία, τον βλέπω σ' ένα παλιό σπίτι στην Κηφισιά, όπου μένει με την αδερφή του. Είναι πάντα λιγόλογος, αυστηρός, αλλά ευγενικός στους τρόπους του. Ίσως είναι προσεκτικός απέναντί μου, επειδή ξέρει πως ανήκω σε ξένη υπηρεσία πληροφοριών.

14 του Ιούνη 1945

Και στην Ελλάδα υπάρχει ένας Μιχαήλοβιτς. Ονομάζεται Ναπολέον Ζέρβας και είναι ένας παλιός πολιτικάντης που στήριξε τη σταδιοδρομία του στο στρατό. Για πρώτη φορά άκουσα να γίνεται λόγος για τον Ζέρβα στα μέσα της δεκαετίας 1920-30, όταν οργάνωσε δυο κινήματα, το ένα για να ανεβάσει στην εξουσία ένα δικτάτορα και το άλλο για να πάρει ο ίδιος την εξουσία. Στο δεύτερο πραξικόπημα στάθηκε άτυχος κι αντί για την πρωθυπουργία βρέθηκε στη φυλακή για κάμποσο καιρό. Από κει και πέρα ο Ζέρβας πήρε ενεργό μέρος, στον ένα ή τον άλλο βαθμό, σ' όλα τα κινήματα που έγιναν στην Ελλάδα. Οι φιλοδοξίες του, ωστόσο, δεν εκπληρώθηκαν, γιατί ο ρόλος του υπήρξε πάντα παρακατιανός.

Το 1942, ο Ζέρβας ξεπροβάλλει σαν αρχηγός ανταρτών με βρετανική υποστήριξη σε χρήμα και προπαγάνδα. Για ένα ορισμένο διάστημα οι Βρετανοί είχαν προσπαθήσει να δημιουργήσουν κάποια αντάρτικη δύναμη στην ηπειρωτική Ελλάδα που θα υπάκουε άμεσα στις διαταγές τους. Το ΕΑΜ είχε ήδη κάμει την εμφάνισή του και συγκροτήσει αντάρτικες ομάδες. Υπήρχαν κι άλλες ομάδες ανταρτών σ' όλη την Ελλάδα εκείνο τον καιρό, αλλά καμιά απ' αυτές δεν ήταν εκείνη που ήθελαν οι Βρετανοί. Αυτοί θέλανε να ελέγχουν το αντάρτικο κίνημα, θέλανε κάποιον που να τον εξόπλιζαν, να τον εκγύμναζαν και να τον έλεγχαν ταυτόχρονα και που θα μπορούσε να γίνεται όλο και ισχυρότερος ώστε να υποτάξει στο μέλλον τις άλλες αντάρτικες ομάδες στο δικό του έλεγχο.

Ο ταγματάρχης Ιωάννης Τσιγάντες στάλθηκε από το Κάιρο στην Ελλάδα με άφθονο βρετανικό χρυσό για τούτον ακριβώς το σκοπό. Αφού εξέτασε την κατάσταση και μίλησε με πολλούς αξιωματικούς του στρατού, τελικά διάλεξε τον Ζέρβα για την εκτέλεση του βρετανικού σχεδίου.

Όταν του έγινε η πρόταση, ο Ζέρβας έδειξε προθυμία να τη δεχτεί. Όρισε το αντίτιμο των υπηρεσιών, που ήταν πολύ υψηλό, αλλά χρειάζονταν πολλά έξοδα για μίαν καλή οργάνωση. Τελικά η συμφωνία πραγματοποιήθηκε και δόθηκε μια σημαντική προκαταβολή στον Ζέρβα, που άρχισε έτσι να στρατολογεί άνδρες. Η δουλειά αυτή συνεχίστηκε για ένα διάστημα, πολύ μακρύ στην πραγματικότητα, και ο Τσιγάντες και οι Βρετανοί άρχισαν να εκνευρίζονται. Κάλεσαν τον Ζέρβα να αρχίσει πολεμική δράση. Ο Ζέρβας είπε ότι είχε έτοιμα τα σχέδια αλλά ότι η στρατολόγηση ανάμεσα στους αξιωματικούς του στρατού ήταν δύσκολη. Τον απείλησαν ότι θα του έκοβαν τη μισθοδοσία και ίσως να τον κατάγγελλαν δημόσια και στο τέλος δέχτηκε να δράσει αμέσως. Επιλέχτηκε η περιοχή της Ηπείρου, γενέτειρα του Ζέρβα, και το καλοκαίρι του 1942 πήγε εκεί με μερικούς έμπιστους οπαδούς για ν' αρχίσει το νέο αντάρτικο κίνημα. Η πρώτη σπουδαία στρατιωτική επιχείρηση του Ζέρβα ήταν μια επιχείρηση όπου συνεργάστηκε με μια μονάδα του ανταγωνιστή του, του ΕΛΑΣ, που διοικούσε ο Άρης Βελουχιώτης, για την ανατίναξη της πολύ ζωτικής γέφυρας του Γοργοπόταμου στην Κεντρική Ελλάδα. Οι Βρετανοί είχαν δώσει μεγάλη σημασία στην καταστροφή αυτής της γέφυρας, γιατί ήταν η εποχή που τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά στο αφρικανικό μέτωπο και η γέφυρα του Γοργοπόταμου ήταν ένας σπουδαίος κόμβος στη μοναδική σιδηροδρομική γραμμή που οι Γερμανοί μπορούσαν να χρησιμοποιούν για να μεταφέρουν ενισχύσεις μέσω της Ελλάδας στον στρατό του Ρόμελ, στη Βόρεια Αφρική. Ο ρόλος του Ζέρβα σ' αυτή την επιχείρηση ήταν, ωστόσο, δευτερεύων σε σχέση με κείνον του Άρη, κι αυτό το παραδέχτηκε κι ο ίδιος ο Ζέρβας σε μια επιστολή του προς τον Άρη, που τη διάβασα, και που λέει ότι δεν διεκδικεί ο ίδιος δάφνες για το Γοργοπόταμο. Η βρετανική στρατιωτική ομάδα που ήταν παρούσα στην επιχείρηση θα πρέπει να κατάλαβε την ανωτερότητα του ΕΛΑΣ σε μαχητικό πνεύμα και ικανότητα, σε βάρος του προστατευόμενου τους. Έτσι οι τελευταίοι άρχισαν μια ενίσχυση και του ΕΛΑΣ, που είχε ευεργετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη αυτού του στρατού.

Ύστερα από τον Γοργοπόταμο, ο Ζέρβας επέστρεψε στην Ήπειρο και προσπάθησε να δυναμώσει τις αντάρτικες ομάδες του. Κάτω από την ηγεσία του, και με τη συνεργασία του πρώην πρωθυπουργού στρατηγού Στυλιανού Γονατά, συγκροτήθηκε μια πολιτική οργάνωση, ο ΕΔΕΣ (Ελληνικός Δημοκρατικός Εθνικός Στρατός). Καταβλήθηκαν τότε μεγάλες προσπάθειες για την εξάπλωση του ΕΔΕΣ σ' όλη την Ελλάδα κι ως ένα βαθμό πέτυχαν, με τη δημιουργία κλιμακίων σε πολλά μέρη της χώρας. Το κακό όμως ήταν ότι αυτοί που υποστήριζαν τον ΕΔΕΣ δεν είχαν ιδεολογικά κίνητρα. Στον ΕΔΕΣ έβλεπαν έναν τρόπο να κάνουν λεφτά κι αυτός ήταν ο λόγος που μερικοί απ' αυτούς κατατάγηκαν είτε στη στρατιωτική είτε στην πολιτική του οργάνωση. Το λάθος είναι ίσως της ίδιας της ηγεσίας που διαφήμιζε τον δεσμό της με τους Βρετανούς κι έτσι έδωσε φτερά σε μερικούς συμφεροντολόγους που έτρεξαν σ' αυτήν κοπαδιαστά. Μια αντάρτισσα του ΕΛΑΣ, που τη συνάντησα το καλοκαίρι του 1944, μου είπε πως ήταν στην αρχή μέλος του ΕΔΕΣ, όταν σαν ελληνίδα πατριώτισσα ένιωσε πως είχε καθήκον να βοηθήσει τους αντάρτες. Σύντομα όμως αντιλήφθηκε πως δεν υπήρχε εκεί κανένα ιδανικό. «Όλοι τους μιλούσαν για λεφτά», είπε με έκφραση αηδίας.

Τα όσα άκουσα απ' αυτό το κορίτσι, είχα την ευκαιρία να τα διαπιστώσω αργότερα ο ίδιος, όταν η ηγεσία του ΕΑΜ μου έδωσε την άδεια να ξεψαχνίσω την ογκώδη συλλογή της από λαφυραγωγημένα έγγραφα για τον Ζέρβα και τον ΕΔΕΣ. Τα «Αρχεία Ζέρβα» αποτελούνταν από έξι ή επτά μπαούλα γεμάτα έγγραφα του Ζέρβα, ορισμένα ενοχοποιητικά, άλλα ιστορικά κι άλλα απλώς κωμικά. Τα ντοκουμέντα αυτά μου επέτρεψαν να καταλάβω βαθύτερα την οργάνωση του Ζέρβα και μου έμαθαν πολλά για τις βρετανικές ενέργειες στην Ελλάδα, αλλά κυρίως, σαν κριτικό αναγνώστη, μου έδειξαν τις αδυναμίες όλης της οργάνωσης του Ζέρβα. Η εντύπωση που αποκόμισα ήταν ότι επρόκειτο για μια γενική ηθική κατάπτωση. Όλα μοιάζανε σαν μια αυτοκρατορία στις τελευταίες στιγμές της ύπαρξής της. Όλοι τους σχεδόν ήταν διεφθαρμένοι και κυνηγούσαν το προσωπικό όφελος. Όσοι έγραφαν στον Ζέρβα ήταν για να ζητήσουν εύνοιες, λεφτά ή πόστο. Άλλοι πάλι μηχανορραφούσαν ή παραπονιόνταν για μηχανορραφίες σε βάρος τους. Μερικοί παραπονιόνταν ότι ένα μέρος της οργάνωσης ή ο τάδε ή ο δείνα αρχηγός συνεργάζονταν με τους Γερμανούς κι άλλοι τέλος προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τη συνεργασία τους με τον εχθρό. Ο Ζέρβας προσπαθούσε πάντα να μπαλώσει τα πράματα. Έλεγε πως ήταν εναντίον της συνεργασίας, αλλά ταυτόχρονα δεν έκανε τίποτε για να τη σταματήσει. Δεν κατάγγελλε ανοιχτά τους συνεργάτες, αν και έγραφε με μισή καρδιά επιστολές στους οπαδούς του λέγοντας ότι ήταν εναντίον της συναλλαγής με τον εχθρό. Καμιά φορά όμως ο Ζέρβας αγρίευε, όπως στην περίπτωση του κλιμακίου του στο Μεσολόγγι. Το νεοσύστατο αυτό κλιμάκιο ζητούσε χρυσές λίρες «για να μπορέσει ν' αναπτύξει πλήρη δράση» και να κάνει μεγάλα πράματα. Ο Ζέρβας τους απάντησε με μian αποκαλυπτικότερη επιστολή, όπου παραδέχεται πολλά για τους αντιπάλους του. «Χρυσάφι, χρυσάφι, χρυσάφι», γράφει, «όλοι στον ΕΔΕΣ ζητάνε χρυσάφι». Και συνεχίζει τονίζοντας το γεγονός ότι το ΕΑΜ έχει πολύ λιγότερο χρυσάφι απ' ό,τι ο ΕΔΕΣ, «γιατί οι Βρετανοί δεν τους δίνουν αρκετό», κι εντούτοις έχουν μια πολύ μεγαλύτερη κι αποτελεσματικότερη οργάνωση. Τέλος συιστά στους ανθρώπους του στο Μεσολόγγι να έχουν την ίδια ανάταση και τον ίδιο ενθουσιασμό που έχουν τα μέλη του ΕΑΜ, και να προσπαθούν ν' αναπτύξουν δράση για την ώρα δίχως βοήθεια σε χρυσό από μέρους του Γενικού Αρχηγείου.

Όταν ξαναφέρνω στο νου μου και προσπαθώ ν' αναλύσω την προσωπικότητα αυτού του έλληνα Μιχαήλοβιτς και τα επιτεύγματα της κίνησής του, καταλήγω σ' ένα μοιρολατρικό συμπέρασμα για την όλη υπόθεση. Θεωρώ ότι τα πράγματα ήταν επόμενο να φτάσουν εκεί που έφτασαν κι ότι δεν υπήρχε άλλη διέξοδος. Ο Ζέρβας προσπάθησε να δημιουργήσει ένα αντάρτικο κίνημα της Δεξιάς, όταν η εποχή δε σήκωνε κάτι τέτοιο. Στη διάρκεια αυτού του πολέμου, οι άνθρωποι στην Ευρώπη που ήθελαν μian αλλαγή και ήταν έτοιμοι να κάνουν θυσίες για να πετύχουν αυτή την αλλαγή δεν μπορούσαν να βρεθούν ανάμεσα σε άτομα τύπου Ζέρβα. Μόνο τα φτωχά στρώματα στην Ευρώπη ήθελαν πραγματική αλλαγή κι αυτά εμπνέονταν μόνο από σοσιαλιστικές ή κομμουνιστικές ιδέες. Ο Ζέρβας δεν είχε τίποτε να προσφέρει στις φτωχότερες τάξεις. Ο κόσμος στον οποίο απευθυνόταν ήταν οι ξεπεσμένες άρχουσες τάξεις της Ελλάδας καθώς και μια εξίσου ξεπεσμένη και αδρανής μεσο-αστική τάξη. Ήταν φυσικό, επομένως, ν' αποτύχει και οι οπαδοί του κι ο ίδιος να γυρεύουν

άλλες ικανοποιήσεις για τις δραστηριότητές τους. Η ικανοποίηση του ιδεολόγου τους έλειπε. Ο ιδεολόγος δέχεται και να πεθάνει για το ιδανικό του, και το ιδανικό των φτωχότερων τάξεων της Ευρώπης ήταν ένα καλύτερο επίπεδο ζωής, που μόνο οι σοσιαλιστές ή οι κομμουνιστές υπόσχονταν να τους το εξασφαλίσουν. Η ιδέα της δημοκρατίας δε συγκινούσε πια τις μάζες, το ψωμί ήταν ισχυρότερο κίνητρο από τη δημοκρατία. Ο Ζέρβας άρχισε ως δημοκράτης και τέλειωσε ως βασιλόφρων. Άρχισε με πατριωτικά κίνητρα και τέλειωσε ως συνεργάτης των Γερμανών. Αυτή είναι η μοίρα των διαφόρων Μιχαήλοβιτς. Προσπαθούν να κολυπήσουν ενάντια στο ρεύμα και το ρεύμα τους παρασέρνει σε άλλη κατεύθυνση από κείνην που επιθυμούσαν. Στην Ευρώπη και σ' όλα τ' αλλά μέρη του κόσμου, δεν υπήρχαν, στη διάρκεια αυτού του πολέμου, άλλοι αντάρτες εκτός από τους αριστερούς αντάρτες. Όσοι δοκίμασαν να οργανώσουν άλλου είδους αντάρτες, απέτυχαν. Οι Μιχαήλοβιτς όλου του κόσμου ξεκίνησαν με την ιδέα να πολεμήσουν τον εχθρό, αλλά τα γεγονότα τους έσπρωξαν στον ολισθηρό δρόμο της συνεργασίας με τον εχθρό.

Ο Ζέρβας συνεργάστηκε, παρόλο που πιθανό να μην του άρεσε αυτό. Συνεργάστηκε όμως για να σώσει τον εαυτό του και το κίνημά του. Δεν κατάφερε ποτέ να δημιουργήσει μια πραγματική δύναμη και η μαχητικότητα αυτής της δύναμης δεν ήταν ποτέ πολύ υψηλή. Τα γεγονότα τον έφεραν αντιμέτωπο στην ανώτερη δύναμη του αντιπάλου του, των ανταρτών του ΕΛΑΣ, και κάθε φορά που πιανόταν μαζί του, πάντα έβγαινε δαρμένος. Οι Βρετανοί τον ξέμπλεξαν από πολλές άσκημες καταστάσεις σταματώντας τον εμφύλιο πόλεμο και πετυχαίνοντας κάποια συμφωνία που ποτέ δεν κρατούσε πολύν καιρό.

Η οργάνωση του ΕΔΕΣ στην Αθήνα άρχισε τη συνεργασία της από τα πρώτα κιόλας βήματα της ύπαρξής της: πρώτα με τη δοσίλογη κυβέρνηση της Αθήνας κι αργότερα με τους Γερμανούς. Ο Ζέρβας άρχισε να συνεργάζεται αργότερα. Στην αρχή πιθανό η συνεργασία να ήταν τυχαία, αλλά αυτό συνέβηκε στη διάρκεια συγκρούσεων μεταξύ Ζέρβα και ΕΛΑΣ. Ο Ζέρβας χτυπούσε τον ΕΛΑΣ από τη μια πλευρά κι οι Γερμανοί από την άλλη. Μαχητές του ΕΛΑΣ που πήραν μέρος σε τέτοιες μάχες μου το είπαν. Ύστερα ο συντονισμός αυτού του τύπου έγινε συστηματικότερος, ώσπου δημιουργήθηκε μια κατάσταση μεταξύ του 22ου Γερμανικού Ορεινού Σώματος Στρατού στην Ήπειρο και του Ζέρβα, όπου κανένα από τα δυο μέρη δεν ενοχλούσε το άλλο. Οι αντάρτες του Ζέρβα συναναστρέφονταν τους Γερμανούς στα ίδια μέρη δίχως κανένα φόβο κι από τις δυο πλευρές. Οι άνδρες του Ζέρβα περνούσαν μέσα από τις γερμανικές γραμμές και αντίστροφα. Στα Γιάννενα οι αποθήκες της Επιμελητείας του Ζέρβα ήταν κοντά στο Στρατηγείο του γερμανικού Στρατού. Ένας διμοιρίτης του Ζέρβα έστειλε στο γερμανό φρούραρχο της Άρτας ένα γερμανό φαντάρο που είχε πιαστεί αιχμάλωτος από τον ΕΛΑΣ και απελευθερώθηκε από τους αντάρτες του Ζέρβα. Τον αιχμάλωτο συνόδευε ένα σημείωμα που έλεγε: «Οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ επετέθησαν εκ των όπισθεν κατά των κομμουνιστών, οίτινες κατά την φυγή των εγκατέλειψαν τον Γερμανόν οπλίτην». Και παρακάτω: «Ημείς, οι ακραιφνείς φασίσται δεν σας παρενοχλούμεν... δεν έχομεν τίποτε εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων... Ημείς μαχόμεθα μόνον εναντίον των κομμουνιστών και Εαμιτών...». Ο ίδιος άνθρωπος που υπογράφει τα πιο πάνω ο Κ. Βοΐδαρος πήρε ενεργό μέρος μετά την Απελευθέρωση στο τρομοκρατικό όργιο που η Δεξιά εξαπόλυσε κατά του ΕΑΜ και ήταν ένας από κείνους που συμμετείχαν στην εξόντωση του Άρη! Απ' ό,τι γνωρίζω είναι ακόμα ο αρχηγός μιας τρομοκρατικής ομάδας στην Ήπειρο.

Το γερμανικό 22ο Ορεινό Σώμα Στρατού που είχε τον έλεγχο της Δυτικής Ελλάδας και της Νότιας Αλβανίας, στην Αναφορά του για τη στρατιωτική κατάσταση της 7 Αυγούστου 1944 κάνει λόγο για τη «νομοταγή στάση του Ζέρβα προς τα γερμανικά στρατεύματα» και αναφέρει ότι κάτω από την πίεση των Βρετανών ο Ζέρβας εγκατέλειψε «προσωρινά» αυτή τη «νομοταγή στάση», αλλά ξαναγύρισε αρκετά σύντομα σ' αυτήν. Αλλά ας διαβάσουμε παρακάτω το γερμανικό τούτο έγγραφο που είχε πέσει στα χέρια μου γύρω στα τέλη Αυγούστου του 1944: «Ύστερα από λίγες μέρες (ο Ζέρβας), σταμάτησε τις εχθροπραξίες κι από τότε κράτησε ουδέτερη στάση και δεν ακολουθεί πια τις εντολές των Άγγλων να ξαναρχίζει τις επιθέσεις του εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων...»

Και πιο κάτω: «Οι εκρήξεις ναρκών, οι ανατινάξεις και η γενική δραστηριότητα σαμποτάζ εναντίον των συγκοινωνιακών μας γραμμών συνεχίστηκαν στον νότιο τομέα» (δηλ. στον τομέα του ΕΛΑΣ) «με τον ίδιο ρυθμό, όπως και πρώτα, και έγιναν συχνότερες στον βόρειο τομέα, όπου τον περασμένο μήνα οι επιθέσεις ήταν σπανιότατες. Στο ελεγχόμενο από τον Ζέρβα έδαφος δεν έγινε κανένα σαμποτάζ». Η τελευταία φράση αυτής της παραγράφου αποτελεί ένα σοβαρό ενοχοποιητικό στοιχείο κατά του κ. Ζέρβα.

Αλλά ας προχωρήσουμε στα «Συμπεράσματα» αυτής της αναφοράς του ισχυρού γερμανικού 22ου Σώματος Στρατού, που είναι πολύ σημαντικά κι αποκαλυπτικά: «Ένας σοβαρός παράγοντας για τη μεταβολή της πιο πάνω κατάστασης θα ήταν αν οι δυτικές δυνάμεις κατόρθωναν να εξαναγκάσουν τον Ζέρβα να παρατήρει την ως τώρα νομοταγή στάση του και να χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις του για επιθέσεις εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων. Θα πρέπει επίσης να αναμένουμε συνεχείς ενέργειες από τις ελληνικές κομμουνιστικές συμμαχίες σ' ολόκληρο τον τομέα που ελέγχει τούτο το Σώμα Στρατού, αν οι δυνάμεις αυτές δεν αναχαιτισθούν με συχνές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις ή αν δεν αποσπαστεί αλλού η προσοχή τους με επιθέσεις εκ μέρους των δυνάμεων του Ζέρβα»

Αυτά λένε οι Γερμανοί στα επίσημα ντοκουμέντα τους για τον Ζέρβα και τους αντάρτες του. Την εποχή εκείνη ο Ζέρβας είχε τον καλύτερα εξοπλισμένο και καλύτερα τρεφόμενο αντάρτικο στρατό. Επιπλέον οι άνδρες του λάβαιναν χρήματα και οι οικογένειές τους φροντίζονταν. Προφανώς όμως ο Ζέρβας δεν ενδιαφερόταν να πολεμήσει τους Γερμανούς και πιθανό οι Βρετανοί να μην ήθελαν, ούτε αυτοί, να το κάνει. Ο στρατός του Ζέρβα προετοιμαζόταν για τη μέρα που οι Γερμανοί θ' αποσύρονταν από την Ελλάδα, όταν ο ίδιος ο Ζέρβας και οι Βρετανοί θα χρειάζονταν μιαν ισχυρή ένοπλη δύναμη για ν' αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ που, όπως πίστευαν, ετοιμαζόταν ν' αρπάξει τότε την εξουσία. Τι συνέβηκε τότε, είναι ένα άλλο κεφάλαιο. Για την ώρα ας δούμε για ποιο λόγο ο Ζέρβας επιτέθηκε σε μερικά γερμανικά φυλάκια τον Αύγουστο του 1944 — γεγονός για το οποίο παραπονιέται η πιο πάνω αναφορά του 22ου γερμανικού Σώματος Στρατού:

Οι Βρετανοί ήθελαν τον καιρό εκείνο να στείλουν με πλοίο περισσότερα εφόδια για σαμποτάζ που ετοίμαζαν κατά των απερχομένων Γερμανών και για βοήθεια στον ίδιο τον Ζέρβα για να προετοιμαστεί εν όψει της μεγάλης μέρας της αναμέτρησης με τον ΕΛΑΣ και χρειάζονταν ένα κομμάτι της ακτής που κατείχαν οι Γερμανοί. Ο Ζέρβας κατέλαβε αυτό το τμήμα της ακτής, έλαβε τα εφόδια — βαρύ οπλισμό, ντουφέκια κι αυτόματα και δεν ξαναενόχλησε πια τους Γερμανούς. Η επόμενη ευκαιρία να πολεμήσει του παρουσιάστηκε μετά την Απελευθέρωση. Αλλά η «ευκαιρία» αυτή είχε μελοδραματικό τέλος: την καταστροφή των αντάρτικων δυνάμεων του ΕΔΕΣ το Δεκέμβρη του 1944, όταν ο ΕΛΑΣ μ' επικεφαλής τον Άρη τους επιτέθηκε και μέσα σε δυο μέρες τις διέλυσε και μαζί μ' αυτές και το μύθο που τις περιέβαλλε. Πράγματι ο στρατός του Ζέρβα περνούσε σαν ο καλύτερα οργανωμένος, εξοπλισμένος και μαχητικά ικανός αντάρτικος στρατός στην Ελλάδα...

Οι Βρετανοί περιμάζεψαν ό,τι απόμεινε από τους άνδρες αυτής της δύναμης σε πολεμικά πλοία και τους αποβίβασαν στην Κέρκυρα, όπου ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε να τους κυνηγήσει. Άλλο ένα παράδειγμα αυτό της πλήρους αποτυχίας που είχε η βρετανική πολιτική σε κατεχόμενη χώρα. Το φιάσκο του Ζέρβα ήταν φιάσκο των Βρετανών.

ΕΝΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΚΟΝΤΑ ΣΤΗ ΘΑΛΑΣΣΑ

10 του Ιούλη 1945

Ο Τζωρτζ κι εγώ πήραμε ένα τζιπ και πήγαμε χτες κατά τη θάλασσα ύστερα από τη δουλειά. Ήταν

μια όμορφη μέρα και παρόλη τη ζέστη, ξεκινήσαμε αρκετά αργά το απομεσήμερο για ν' απολαύσουμε κείνη τη ζωογόνα θαλασσινή αύρα που κάνει τόσο ευχάριστα τα αθηναϊκά καλοκαιριάτικα δειλινά. Η ακτή του Παλιού Φαλήρου και όλος ο δρόμος προς τη Γλυφάδα ήταν γεμάτος κόσμο και η Γλυφάδα ήταν ο προορισμός μας. Αλλά ο Τζωρτζ, που ήταν στο τιμόνι, ένωθε κακόκεφος κείνη τη μέρα και δίχως να το αντιληφθεί έστριψε αριστερά ακριβώς πριν να φτάσουμε στο Καλαμάκι και μπήκε στο βρετανικό στρατιωτικό νεκροταφείο, που βρίσκεται σ' ένα ωραίο σημείο, πάνω σ' ένα υψωματάκι που βλέπει στη θάλασσα.

Ο Τζωρτζ πρέπει να έχει ξανάρθει και πρωτίτερα, γιατί φαινόταν να γνώριζε καλά το μέρος. Πάρκαρε το αυτοκίνητο στον κατάλληλο χώρο και βγήκαμε να δούμε τις άψογες σειρές των όμοιων τάφων με τους σταυρούς μπροστά, που διέσχιζαν το τοπίο. Φέραμε γύρα όλο το νεκροταφείο, σειρά με σειρά, και διαβάσαμε τις πλάκες, όνομα με όνομα. Όλοι οι νεκροί ήταν νέα παιδιά και όλοι τους είχαν σκοτωθεί στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου. Οι δυο μας δεν αλλάξαμε λέξη σε μια ώρα και πάνω. Ο καθένας μας φύλαγε τις σκέψεις του για τον εαυτό του. Εγώ σκεφτόμουν με θλίψη αυτούς τους καημένους τους Βρετανούς που πέθαναν, «για τι;». Ήταν δύσκολο να το συλλάβει ο νους! Όταν σκοτώθηκαν, ο πόλεμος είχε τελειώσει γι' αυτούς κι όλοι τους έλπιζαν να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Όπου μια μέρα παίρνουν διαταγή να πάνε ξανά να πολεμήσουν, σε μία μάχη δίχως νόημα, όπου έπρεπε να σκοτώνουν χτεσινούς τους συμμάχους. Τα κακόμοιρα τούτα παιδιά δεν ήθελαν να πολεμήσουν, αλλά σαν νομοταγείς Βρετανοί πολίτες έπρεπε να εκπληρώσουν το χρέος τους. Σκότωσαν κάμποσους από τους αντιπάλους τους και, στην πορεία, σκοτώθηκαν και μερικοί από τους ίδιους.

Υπάρχουν τώρα γύρω στους τριακόσιους σταυρούς στο όμορφο τούτο τοπίο στο Καλαμάκι και το νεκροταφείο, όπως μου είπαν, δεν είναι ακόμα συμπληρωμένο!

Αυτή η επίσκεψη στο νεκροταφείο μου γέννησε πολλές σκέψεις. Ο νους μου πήγε σε κείνους τους Έλληνες που με κίνδυνο της ζωής τους έσωσαν πολλούς βρετανούς στρατιώτες, οι οποίοι είχαν μείνει πίσω όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν την Ελλάδα. Κι οι σωτήρες αυτοί ήταν οι περισσότεροι φτωχοί Έλληνες που ανήκαν στο κίνημα της Αντίστασης και που πολέμησαν από την άλλη μεριά του μετώπου στον εμφύλιο πόλεμο. Ποιος μπορεί να μου πει αν κάποιος βρετανός στρατιώτης δε σκότωσε τον ίδιο τον ευεργέτη του στη μάχη που μαίνονταν πάνω από ένα μήνα στην Αθήνα;

Σκέφτηκα κατόπι γι' αυτούς που εξαπολύουν τους πολέμους, για τη δημοκρατία και τη δικτατορία, για τον Χίτλερ και τον Μουσολίνι, για τον Τσώρτσιλ! Και σύγκρινα τους τρεις, προσπαθώντας να χαράξω τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσά τους. Πρόβλημα αρκετά δύσκολο, γιατί μου ήταν δύσκολο ν' αποφασίσω που να χαράξω τη γραμμή. Ο Χίτλερ κι ο Μουσολίνι υποκίνησαν και εξαπέλυσαν τον πόλεμο γι' αυτό που οι ίδιοι θεωρούσαν ως συμφέρον της πατρίδας τους. Ο Τσώρτσιλ δεν εξαπόλυσε τον Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αλλά μπήκε σ' αυτόν σαν αμυνόμενος. Στη μικρήν όμως αυτή ελληνική υπόθεση, ο Τσώρτσιλ εξαπόλυσε έναν πόλεμο. Ένα πόλεμο μικρής κλίμακας βέβαια, πάντως πόλεμο. Ο Τσώρτσιλ προετοίμασε αυτό τον πόλεμο και τον διεξήγαγε ως το τέλος. Ήταν υπεύθυνος για τις ζωές αυτών των νεαρών Βρετανών, που είδα χτες βράδυ τους τάφους τους καθώς ο ήλιος έπεφτε βάφοντας κόκκινα τα αντικρινά βουνά και τη θάλασσα. Και ποιος θα συγχωρέσει τον Τσώρτσιλ γι' αυτό που έκαμε; Πεντακόσιοι Βρετανοί και δέκα χιλιάδες Έλληνες έχασαν τη ζωή τους. Για τι; Όχι! δεν μπορούσα να χαράξω διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους Χίτλερ, Μουσολίνι και στον Τσώρτσιλ.

Ένας πόλεμος μεγάλης ή μικρής κλίμακας είναι πάντα ένας πόλεμος, κι όποιος τον εξαπολύει, για οποιοδήποτε λόγο, είναι υπεύθυνος γι' αυτόν. Αν ο Τσώρτσιλ δεν φέρει την ευθύνη για τις ζωές των δέκα χιλιάδων πεντακοσίων ατόμων που χάθηκαν, τότε γιατί θα φέρουν ευθύνες ο Χίτλερ ή ο Μουσολίνι για τις ζωές δεκάδων εκατομμυρίων; Ή μήπως θα έπρεπε να σύρουμε τη γραμμή για να χωρίσουμε ποσότητες; Όχι για ν' απαλλάξουμε κανένα βέβαια, αλλά για να βαθμολογήσουμε

ένα έγκλημα! Και στις δυο περιπτώσεις, πάντως, ένα έγκλημα θα έπρεπε να στιγματίζεται σαν έγκλημα.

Ωστόσο μερικοί Έλληνες φρονούν ότι ο Τσώρτσιλ είναι ένας μεγάλος πρόμαχος της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι Έλληνες αυτοί τον υποδέχτηκαν με ζωηρές επευφημίες όταν ήρθε στην Αθήνα τον περασμένο Μάρτη. Κι εξακολουθούν να εκφράζουν το θαυμασμό τους γι' αυτόν σε κάθε ευκαιρία που τους παρουσιάζεται. Πριν λίγο καιρό μετονομάσανε τον κεντρικότερο δρόμο της Αθήνας σε οδό Τσώρτσιλ. Φυσικά πρόκειται για μια μόνο μερίδα Ελλήνων. Γιατί υπάρχει και μια άλλη που μισεί τον ισχυρό χαρακτήρα του Τσώρτσιλ. Το κομμάτι αυτό του πληθυσμού νιώθει σαν μια ύβρη όσες φορές περνάει από το δρόμο που φέρει το όνομα του Τσώρτσιλ. «Οι νεκροί μας δεν θα τον συγχωρήσουν», μου είπε τις προάλλες ένας απ' αυτούς τους Έλληνες. Και πρόσθεσε: «Θα ξεπλύνουμε αυτή τη βρισιά κάποτε».

Τον πιστεύω τούτο τον Έλληνα, γιατί ξέρω πως το εννοούσε αυτό που έλεγε. Πολλοί άλλοι σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο. Τον πιστεύω επίσης γιατί έχω διαβάσει ελληνική ιστορία και ξέρω πως οι Έλληνες στα παλιά χρόνια έφτιαχναν ανδριάντες στους τυράννους, όταν νόμιζαν πως αυτό υπαγόρευε το συμφέρον τους, αλλά οι ανδριάντες δεν έμεναν όρθιοι για πολύν καιρό: γκρεμίζονταν με την πρώτη ευκαιρία! Να γιατί ξέρω πως η «οδός Τσώρτσιλ» είναι μια πρόσκαιρη ονομασία. Οι Έλληνες δεν θ' ανεχτούν ένας δρόμος τους να φέρει το όνομα ενός ανθρώπου που ευθύνεται για το θάνατο δέκα χιλιάδων δικών τους παιδιών και πεντακόσιων παιδιών του δικού του λαού.

Ήξερα χτες πως ο Τζωρτζ δεν είχε ακριβώς τις ίδιες σκέψεις με μένα. Αλλά κι ο Τζωρτζ ήταν δύσθυμος. Οι δυο μας σπάνια συμφωνάμε στις πολιτικές και κοινωνικές αντιλήψεις μας, αλλά σε ορισμένες στιγμές μεγάλης έντασης ο Τζωρτζ δείχνει συμπάθεια για το φτωχό λαό. Χτες, ο συναισθηματικός του χαρακτήρας πρόδινε τις σκέψεις του σιωπηλά. Κι οι σκέψεις αυτές φαίνονταν να έμοιαζαν με κείνες που είχε στη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου, όταν οι μάχες μαίνονταν έξω, κι αυτός αναλύθηκε σε δάκρυα μες στο γραφείο μου. Δεν ήταν βέβαιος για το ποιος ευθύνεται, αλλά η σύγκρουση που γινόταν μέσα του προκάλεσε μια τέτοια αναστάτωση στα αισθήματά του, που δεν μπορούσε να κρατηθεί άλλο: «Μα αυτό είναι μακελιό δίχως νόημα», ψέλλισε ανάμεσα στ' αναφυλλητά του. Ο Τζωρτζ δεν έκλαψε χτες βράδι, αλλά ξέρω πως κόντεψε να κλάψει.

3. Παραρτήματα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Συνεργασία «εθνικοφρόνων» οργανώσεων και κυβερνητικών αρχών για την τρομοκρατία στις πόλεις και την ύπαιθρο.

2 του Ιούλη 1945

Είχα την τύχη να γνωρίσω και να έχω μια εκτενή συζήτηση με τον Πρόεδρο του Τμήματος Πειραιώς της Εθνικόφρονος Οργάνωσης «Εθνική Δράσις». Τα παρακάτω είναι όσα είχε να μου πει για τις δραστηριότητες αυτής της οργάνωσης.

1. Η «Εθνική Δράσις» είναι μια μικρή οργάνωση που έσβηνε σιγά-σιγά μετά την αποχώρηση των Γερμανών και που αναδιοργανώνεται τώρα, με μια σοβαρή προσπάθεια των ηγετών της να την αναστηλώσουν. Στον Πειραιά. Η οργάνωση είναι χωρισμένη σε έντεκα τομείς. Ο κάθε τομέας έχει μερικούς υποτομείς. Τα μέλη της οργάνωσης είναι οι περισσότεροι νέοι κι επομένως όχι πολύ σταθεροί στο να εκτελούν διαταγές. Μέχρι τώρα οι κατώτερες μονάδες της οργάνωσης δε λαβαίνουν χρήματα από πάνω για να καλύπτουν τα έξοδα της δραστηριότητάς τους. Ο πρόεδρος της οργάνωσης υποσχέθηκε, όμως, ότι αργότερα θα δίνεται ορισμένο ποσό χρυσών λιρών στον κάθε τομέα.

2. Οι δραστηριότητες του βου τομέα (που είναι οι ίδιες με κείνες όλων των άλλων τομέων), συνίστανται στη συνεργασία με το τοπικό Αστυνομικό Τμήμα, με το οποίο υπάρχει πλήρης συνεννόηση. Τα διάφορα κέντρα της οργάνωσης βγάζουν νυχτερινές περιπόλους κάθε βράδυ και ενεργούν συλλήψεις πολιτών, που τους οδηγούν στο Αστυνομικό Τμήμα. Αλλά η κύρια δράση τους είναι να κάνουν τον κατάσκοπο για λογαριασμό της αστυνομίας, παρακολουθώντας πολίτες και δίνοντας αναφορά για τις κινήσεις τους. Η συνεργασία των διαφόρων τομεακών μονάδων με την αστυνομία γίνεται με εντολές από τα πάνω ύστερα από τα γεγονότα του Δεκέμβρη. Ο τοπικός διευθυντής της αστυνομίας μπορεί να ζητάει από την οργάνωση να εκτελέσει κάποιο καθήκον, και καμιά φορά, όταν χρειαστεί, ένας ή περισσότεροι άντρες της αστυνομίας πηγαίνουν μαζί με την πολιτική ένοπλη περίπολο. Η τοπική οργάνωση μπορεί σ' οποιαδήποτε στιγμή να ζητήσει την υποστήριξη της αστυνομίας και την έχει πάντοτε. Πέρα από τη συνεργασία με την αστυνομία, οι «εθνικόφρονες» οργανώσεις συνεργάζονται και μεταξύ τους. Αν παρουσιαστεί ανάγκη βγάζουν μικτές περιπόλους κ.τ.λ. Τα μέλη της οργάνωσης που εκτελούν χρέη περιπόλου ή πηγαίνουν να κάνουν συλλήψεις, είναι οπλισμένα με πιστόλια. Ο βος τομέας δεν έχει αρκετά πιστόλια για όλα τα μέλη του κι έτσι, υποχρεωτικά, όσοι έχουν πιστόλια τα δίνουν σε κείνους που βρίσκονται σε υπηρεσία. Τα μέλη της οργάνωσης είναι εφοδιασμένα με άδειες οπλοφορίας που τους χορηγεί η αστυνομία. Ο πληροφοριοδότης μου δεν έχει λάβει ακόμα την άδειά του, αλλά έχει μαζί του μια ταυτότητα με τη σφραγίδα και την υπογραφή της Στρατιωτικής Διοίκησης του Πειραιά, που αναφέρει τα εξής: «Ο φέρων το παρόν, Ε.Δ. (Εθνική Δράσις) εκτελεί εμπιστευτική υπηρεσίαν διά την Στρατιωτικήν Διοίκησιν Πειραιώς».

3. Υπάρχει καλή σύνδεση μεταξύ των διαφόρων «εθνικοφρόνων» οργανώσεων στην κάθε συνοικία. Αυτό πραγματοποιήθηκε ύστερα από εντολές από τα πάνω. Οι διάφορες οργανώσεις συνεργάζονται στη συγκέντρωση πληροφοριών, στην αποστολή νυκτερινών περιπολιών, στην περικύκλωση ενός τμήματος της πόλης και στη διενέργεια συλλήψεων. Υπάρχει ένα κεντρικό συμβούλιο που συνδέει

όλες τις εθνικόφρονες οργανώσεις και γι' αυτό η τακτική και η δράση τους είναι ταυτόσημη. Ο πληροφοριοδότης μου δεν μου ανέφερε τα ονόματα του συμβουλίου, αλλά είπε ότι ο επικεφαλής του είναι ένας υποστράτηγος.

4. Ο πληροφοριοδότης μου διηγήθηκε την ακόλουθη συνδυασμένη επιχείρηση στην οποία πήραν μέρος ένας αριθμός διαφορετικών οργανώσεων του Πειραιά και που δίνει μια καθαρή ιδέα για τις δραστηριότητές τους και για τις σχέσεις τους με την αστυνομία:

Στη διάρκεια της απεργίας των καπνεργατών, πριν δυο περίπου μήνες, η αστυνομία του Πειραιά έδωσε οδηγίες σε πολλές «εθνικόφρονες» οργανώσεις να οπλίσουν τα μέλη τους και να κυκλώσουν το εργοστάσιο Παπαστράτου, και σε περίπτωση που οι εργάτες θ' αποφάσιζαν να συνεχίσουν την απεργία, να χρησιμοποιήσουν βία και να τους αναγκάσουν να επιστρέψουν στη δουλειά τους. Αν θα εκδηλώνονταν επεισόδια, η αστυνομική δύναμη που θα βρισκόταν πιο πέρα σε επιφυλακή θα επέμβαινε. Ο πληροφοριοδότης μου πήρε μέρος σ' αυτή την υπόθεση σαν ομαδάρχης του τομέα του. Επεισόδια δεν έγιναν γιατί οι εργάτες αποφάσισαν να επιστρέψουν στη δουλειά.

Η δική μου γνώμη είναι ότι οι αποκαλύψεις αυτές είναι αληθινές και ανταποκρίνονται στα γεγονότα. Ο πληροφοριοδότης μου τις έκαμε με όλη τη φυσικότητα συνομιλώντας μ' ένα σύμμαχο αξιωματικό που του φέρθηκε καλά και για τον οποίο είχε κάθε λόγο να πιστεύει πως συμπαθούσε τη δράση του. Ο πληροφοριοδότης δε φαινόταν πολύ έξυπνος, αλλά έδειχνε ειλικρινής και όχι καυχησιάρης. Τον συνάντησα καθώς επέστρεφε

από μια περιοδεία, όπου πήγε να ερευνήσει τη δυνατότητα συγκρότησης μονάδων της οργάνωσής του στα χωριά της Κεντρικής Ελλάδας. Στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού του η τοπική οργάνωση ενός χωριού τον θεώρησε ύποπτο και τον πέταξε έξω. Σ' ένα άλλο χωριό η Εθνοφυλακή τον ξυλοκόπησε άγρια, νομίζοντας πως ήταν Εαμίτης που ήθελε να περάσει για εθνικόφρων. Συζητώντας μαζί μου την κατάσταση στην Κεντρική Ελλάδα, επιβεβαίωσε τις διαπιστώσεις μου σε αλλά μέρη της χώρας για την ύπαρξη τρομοκρατίας της Δεξιάς.

3 του Ιούλη 1945

Σε μια περιοδεία μου στη Βόρεια Πελοπόννησο, στην Ιθάκη, στην Ήπειρο και στην Κεντρική Ελλάδα, είχα την ευκαιρία να κουβεντιάσω με πολλούς (παλιές και νέες γνωριμίες) και να πληροφορηθώ έτσι, από πρώτο χέρι, για την κατάσταση σ' αυτό το τμήμα της χώρας.

Το συμπέρασμά μου είναι ότι υπάρχει στις αγροτικές περιοχές της Ελλάδας πολλή τρομοκρατία, που στρέφεται εναντίον των κομμουνιστών και των εαμιτών. Η τρομοκρατία αυτή διεξάγεται από τους τοπικούς «εθνικόφρονες» σε συνεργασία με τις τοπικές αρχές (Εθνοφυλακή, Χωροφυλακή κ.λπ.). Σ' όποιο χωριό ή σ' όποια πόλη πήγα, βρήκα παντού την ίδια κατάσταση. Υπάρχουν οργανώσεις βασιλοφρόνων ή εθνικοφρόνων που ελέγχουν τα πάντα στην κάθε περιοχή. Οι οργανώσεις αυτές εμφανίστηκαν από τα Δεκεμβριανά κι ύστερα και ελέγχουν τόσο δραστήρια τη ζωή της κοινότητας όσο την έλεγχαν κι οι οργανώσεις του ΕΑΜ πριν απ' αυτή την περίοδο. Τα κέντρα αυτών των οργανώσεων είναι στις μεγαλύτερες πόλεις ενός νομού, και από το κέντρο οι οδηγίες για την πολιτική και τη δράση κατεβαίνουν στα κατώτερα κλιμάκια. Η συνεργασία μεταξύ τοπικών οργανώσεων και εθνοφυλακής ή των άλλων κυβερνητικών αρχών είναι τέλεια. Οι διορισμοί των κοινοτικών αρχών, των τοπικών επιτροπών της Ούνρα κ.τ.λ. γίνονται ύστερα από υπόδειξη της τοπικής οργάνωσης προς τις κυβερνητικές αρχές. Οι ένοπλες ομάδες που συγκροτήθηκαν σε πάρα πολλές πόλεις και χωριά σαν παρακλάδια των διαφόρων οργανώσεων είναι υπόλογες στις τοπικές μονάδες της «Εθνοφυλακής», από τις οποίες παίρνουν τις διαταγές και κάποτε και όπλα.

Η τρομοκρατία ασκείται από την τοπική οργάνωση και από τη μονάδα της Εθνοφυλακής ή Χωροφυλακής, ή απ' όλες μαζί σε συνεργασία. Οι εαμίτες συλλαμβάνονται δίχως ένταλμα, ξυλοκοπούνται, ρίχνονται στη φυλακή για ένα διάστημα και ύστερα αφήνονται ελεύθεροι αν δεν υπάρχει τίποτε συγκεκριμένο σε βάρος τους. Πολλοί εαμίτες βρίσκονται τώρα στη φυλακή επειδή κάποιος τους κατηγορήσε για παράνομες ενέργειες στη διάρκεια των Δεκεμβριανών ή της κατοχής και κρατούνται δίχως ν' ανακριθούν και δίχως να έχει εκδοθεί εναντίον τους ένταλμα για προφυλάκιση εν όψει παραπομπής τους σε δίκη.

Τα όσα ακολουθούν είναι μερικές από τις περιπτώσεις που ήρθαν άμεσα σε γνώση μου:

Ένας εαμίτης κακοποιήθηκε και φυλακίστηκε γιατί τόλμησε ν' αναφέρει σε επιστολή του ότι υπήρχε τρομοκρατία στο χωριό του. Ένας άλλος ξυλοκοπήθηκε άγρια και φυλακίστηκε δυο μέρες σ' ένα χωριό που επισκέφθηκε για δουλειά επειδή κάποιος τον αναγνώρισε ως παλιό αντάρτη του ΕΛΑΣ και ειδοποίησε σχετικά την Εθνοφυλακή. Η Εθνοφυλακή βρήκε κι ένα πρόσθετο αιτιολογικό στο γεγονός ότι ο άνθρωπος δεν είχε γραπτή άδεια από τις αρχές της περιοχής του να επισκεφθεί αυτό το χωριό. Ένα άλλο άτομο οδηγήθηκε στην έδρα της Εθνοφυλακής γιατί μίλησε μαζί μου, δηλαδή σε αμερικανό αξιωματικό και κρατήθηκε για να φυλακιστεί και ίσως να ξυλοκοπηθεί. Αποφάσισα να επέμβω και ο τοπικός διοικητής, ένας ταγματάρχης, παραδέχτηκε πως δεν υπήρχε τίποτε συγκεκριμένο σε βάρος του ατόμου αυτού, αλλά ήθελε να τον κρατήσει προληπτικά, γιατί «είναι γνωστός εαμίτης από άλλη περιοχή». Ύστερα από επιμονή μου, ο διοικητής άφησε τον άνθρωπο να συνεχίσει το ταξίδι του, αλλά όπως έμαθα αργότερα έβαλε δυο φρουρούς στο λεωφορείο, που στην αμέσως επόμενη στάση τον κατέβασαν και τον οδήγησαν σε άγνωστη κατεύθυνση. Απλά μέλη της Εθνοφυλακής μου είπαν ότι ο σκοπός της ενέργειας αυτής ήταν να ξυλοκοπηθεί ο ύποπτος, να κρατηθεί για μερικές μέρες στη φυλακή «ώσπου να κλείσουν οι πληγές του» και ύστερα ν' αφεθεί ελεύθερος. Αυτή είναι η συνηθισμένη διαδικασία πρόσθεσαν και «είναι ο μόνος τρόπος συμπεριφοράς προς τους κομμουνιστές». Στα πιο πάνω επεισόδια και σε πολλά άλλα, ήμουν προσωπικά μάρτυς. Από συνομιλίες μου με τον κόσμο και από ομολογίες των «εθνοκοφρόνων» και εθνοφυλάκων έμαθα πως παρόμοια επεισόδια συμβαίνουν παντού καθημερινά.

Η τρομοκρατία είναι πιο έντονη στην ύπαιθρο απ' ό,τι στα μεγαλύτερα κέντρα. Στην Ήπειρο, που είναι ακόμα ένα οχυρό του ΕΑΜ, η κατάσταση έχει κάπως σταθεροποιηθεί μέσα στις πόλεις. Κι αυτό, γιατί η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι φιλοεαμική και η Εθνοφυλακή θα χρειαζόταν μια πολύ μεγαλύτερη δύναμη για να μπορεί να επιδίεται σε τέτοιες δραστηριότητες. Στα χωριά όμως της Ηπείρου είναι άλλη ιστορία. Εκεί οι μονάδες Εθνοφυλακής κάνουν εξορμήσεις για «ειρηνευτικούς» σκοπούς. Το χωριό Καμαρίνα, έξω από την Πρέβεζα, θα μπορούσε να αναφερθεί σαν ένα παράδειγμα για το τι σημαίνει «ειρηνευση»: Η Εθνοφυλακή πήγε εκεί πριν δυο βδομάδες. Το χωριό είναι φιλοεαμικό στη μεγάλη πλειοψηφία του. Υπήρχαν όμως και τρεις ή τέσσερις παλιοί αντάρτες του Ζέρβα, που πήραν τα όπλα μόλις οι εθνοφύλακες μπήκαν στο χωριό κι άρχισαν να τρομοκρατούν τον κόσμο. Δίχως να υπάρχει κανένας απολύτως λόγος οι οπλισμένοι αυτοί πολίτες κακοποίησαν πέντε εαμίτες την πρώτη μέρα που ήρθαν οι Εθνοφύλακες. Οι εαμίτες τότε σχημάτισαν επιτροπή που πήγε στην Πρέβεζα να διαμαρτυρηθεί στον νομάρχη. Μόλις επέστρεψε στο χωριό ξυλοκοπήθηκε κι αυτή, από την Εθνοφυλακή τούτη τη φορά γιατί τόλμησε να διαμαρτυρηθεί. Σε ορισμένα μέρη της Ηπείρου η τρομοκρατία είναι τόσο μεγάλη που οι αγρότες αφήνουν τα χωριά τους και πάνε να ζήσουν στις πόλεις. Είδα πολλούς απ' αυτούς τους ανθρώπους στην Άρτα και σ' άλλες πόλεις της Ηπείρου. Δεν υπάρχει τίποτε σε βάρος των περισσότερων τους, εκτός από το γεγονός ότι είναι φιλοεαμικοί. Η κατάσταση αυτή ζημιώνει πολύ τη γεωργική παραγωγή, γιατί οι σοδειές μένουν αφρόντιστες.

Στην Ήπειρο η κατάσταση είναι χειρότερη απ' ό,τι στα περισσότερα αλλά μέρη για μια σειρά λόγους. Πριν απ' όλα η περιοχή είναι ακόμα στην πλειοψηφία της φιλοεαμική. Δεύτερο, ο Ζέρβας είχε αναπτύξει δράση εκεί τον καιρό της κατοχής και υπάρχουν πάντα μερικά φιλοζερβικά στοιχεία σε

κάθε χωριό. Τρίτο, υπάρχουν τώρα εφτά ή οχτώ συμμορίες από παλιούς αντάρτες του Ζέρβα που τριγυρνάνε από χωριό σε χωριό τρομοκρατώντας τα φιλοεαμικά στοιχεία. Ο Κωνσταντίνος Βοίδαρος έχει μια τρομοκρατική συμμορία από εβδομήντα άνδρες. Ο Γεώργιος Καραμπίνης έχει μιαν άλλη μεγάλη συμμορία γύρω από την Άρτα και τον είδα ένοπλο μέσα στην Άρτα. Στις τελευταίες έξι εβδομάδες η δράση αυτών των συμμοριών μαζί με τη δράση των τοπικών ένοπλων ομάδων και της Εθνοφυλακής είχαν σαν αποτέλεσμα τον θάνατο οχτώ ατόμων στην περιοχή της Άρτας και εφτά στην περιοχή των Ιωαννίνων. Ακριβώς πριν την άφιξή μου στα Γιάννενα ένα άτομο πέθανε από υπερβολικό ξυλοκόπημα κι ένα άλλο σκοτώθηκε από πυροβολισμό μέσα στην αίθουσα του δικαστηρίου τη στιγμή που δικάζοταν. Στο Αστυνομικό Τμήμα των Ιωαννίνων είδα μια γυναίκα ηλικίας 45 περίπου χρονών ανίκανη να κινηθεί από τα χτυπήματα που δέχτηκε. Αρνήθηκε να πάρει τροφή, λέγοντας πως ήθελε να πεθάνει. Άλλα άτομα που συνάντησα κατά τη διάρκεια της περιοδείας μου, μου έδειξαν σημάδια από τις κακώσεις που είχαν υποστεί σε διάφορα μέρη του σώματος.

Δυο αμερικανοί πολίτες, οι αδερφοί Δημήτρης και Γιώργης Κατσαρός, πρώην αξιωματικοί του ΕΛΑΣ, κρατήθηκαν στη φυλακή, στα Γιάννενα, γιατί κάποιος τους κατηγορήσε ότι πήραν μέρος στο εκτελεστικό απόσπασμα που εκτέλεσε τον Κωνσταντίνο Ματσάγγο, μετά που αυτός δικάστηκε και βρέθηκε ένοχος προδοσίας από ένα δικαστήριο του ΕΛΑΣ. Οι κρατούμενοι μου είπαν ότι δεν βρίσκονταν καν κοντά στον τόπο της εκτέλεσης την ώρα εκείνη, αλλά σε άλλη πόλη 80 χιλιόμετρα μακριά και ότι ανήκαν σε άλλη μονάδα κι όχι σε κείνη που έκαμε την εκτέλεση. Κανένα ένταλμα δεν εκδόθηκε για τη σύλληψή τους και καμιά ανάκριση δεν έγινε για την εξακρίβωση της κατηγορίας. Οι αρχές παραδέχτηκαν ότι το μόνο που είχαν για να στηριχτούν ήταν η ρητή καταγγελία που έκαμε ο αδερφός του εκτελεσμένου. Ο διοικητής της Ασφάλειας που διέταξε τη σύλληψη, απαντώντας σ' ερώτησή μου, είπε ότι ο Ματσάγος ήταν «αθώος και εθνικόφρων» και ότι εκτελέστηκε παράνομα. Εγώ, ωστόσο, έμαθα από τους ντόπιους κι ακόμα από μέλη της σημερινής αστυνομίας των Ιωαννίνων ότι το άτομο αυτό ήταν προδότης, εκβιαστής και φονιάς και, κατά τη γνώμη ενός αστυνομικού στη φυλακή όπου κλείστηκαν οι αδερφοί Κατσαρού, «έπρεπε να εκτελεστεί».

Ο απώτερος σκοπός αυτής της δραστηριότητας των αρχών και των «εθνικοφρόνων», όπως πολλοί από τους ενεργά μετέχοντες σ' αυτήν μου ομολόγησαν, είναι η εξάλειψη κάθε ίχνους κομμουνισμού και εαμικής δράσης στην Ελλάδα. Αυτοί που ασκούν την τρομοκρατία δεν έχουν καμιά τύψη για ό,τι κάνουν. Θεωρούν τους εαυτούς τους ως το καλό και υγιές κομμάτι της κοινωνίας και τους άλλους ως το διεστραμμένο και άρρωστο κομμάτι που θέλουν να το εξαλείψουν ολότελα. Η αλήθεια είναι πως όταν κουβεντιάζεις με «εθνικόφρονες» ή μ' εθνοφρουρούς σχηματίζεις την εντύπωση ότι όλα πάνε καλά στη συγκεκριμένη περιοχή. Οι «εθνικόφρονες» χαρακτηρίζουν «ήρεμη» μια περιοχή, όταν οι Δεξιοί έχουν σ' αυτήν τον πλήρη έλεγχο και τρομοκρατούν τους Αριστερούς. Μια περιοχή δεν είναι «ήρεμη», όταν οι εαμικοί είναι ακόμα ισχυροί σ' αυτήν. Μια τέτοια περιοχή δεν έχει ακόμα «ειρηνευθεί».

Οι λόγοι που προβάλλονται για τις φυλακίσεις και τις βιαιοπραγίες είναι οι ακόλουθοι:

- 1) Συμμετοχή σε εκτελέσεις.
- 2) Κατοχή όπλων.
- 3) Φυγοδικία.

Συμβαίνει καμιά φορά οι λόγοι να είναι βάσιμοι, αλλά γνωρίζω πάρα πολλές περιπτώσεις όπου δεν είναι και απλώς χρησιμοποιούνται σα προσχήματα για την άσκηση τρομοκρατίας.

Είναι επίσης αξιοπρόσεκτο το ότι σε πολλές περιπτώσεις εκείνοι που εξοπλίζονται από την Εθνοφυλακή και τις τοπικές οργανώσεις των «εθνικοφρόνων» είναι πρώην συνεργάτες των Γερμανών ή άτομα που κατηγορούνται για εγκλήματα σε βάρος εαμιτών. Ο διοικητής της

Εθνοφυλακής σ' ένα χωριό της Ιθάκης μου ομολόγησε ότι ο αρχηγός της μεγαλύτερης συμμορίας ένοπλων τρομοκρατών στην Κεφαλονιά, που ονομάζεται Γάκιας, είναι ένας άνθρωπος που συνεργάστηκε με τους Γερμανούς και που διέπραξε μια σειρά εγκλήματα στη διάρκεια της κατοχής. Δικαιολόγησε τη συνεργασία της Εθνοφυλακής μ' ένα τέτοιο ελεεινό υποκείμενο, λέγοντας ότι πρόκειται για υψηλή πολιτική σκοπιμότητα: την εξόντωση των «κομμουνιστών εγκληματιών». Ο αρχηγός της ένοπλης δύναμης από πολίτες στο χωριό Κιόνι της Ιθάκης πριν λίγο καιρό ακόμα ήταν επικεφαλής μιας μικτής δύναμης Γερμανών και Ταγματασφαλιτών που ρήμαζαν τα χωριά της Ιθάκης. Μετά την Απελευθέρωση, στις αρχές του 1945, μια μεγάλη ομάδα «εθνικοφρόνων» που απαρτιζόταν από πρώην συνεργάτες των Γερμανών, Ταγματασφαλίτες και οπαδούς του Ζέρβα ρίχτηκαν σαν όρνια στα χωριά της Ιθάκης. Καθοδηγούμενοι από κάποιον δικηγόρο του Ξυροκόρου, συγκεντρώθηκαν στην πόλη της Ιθάκης κι από κει σκόρπισαν κατά μικρότερες ομάδες στα διάφορα χωριά, ληστεύοντας τα σπίτια από ρουχισμό, έπιπλα, προίκες κοριτσιών και άλλα υπάρχοντα των κατοίκων. Μαζί τους είχαν κατάλογους των ανθρώπων της άκρας Δεξιάς, που δεν τους πείραξαν.

Ο Κωνσταντίνος Βοίδαρος, με τον οποίο συνεργάζονται οι μονάδες Εθνοφυλακής στην περιφέρεια της Άρτας και που διοικεί μια μεγάλη συμμορία από ξαναδραστηριοποιημένους τώρα πρώην αντάρτες του Ζέρβα, είναι ένας άνθρωπος που, όπως βεβαιώνουν τόσο οι εαμίτες όσο και οι «εθνικόφρονες» της Άρτας, συνεργάστηκε με τους Γερμανούς και μπήκε στην Άρτα εκ συμφώνου με τους Γερμανούς πολλές ώρες προτού ο εχθρός εγκαταλείψει την πόλη τον περασμένο Οχτώβρη. Εξακρίβωσα την αλήθεια των παραπάνω γεγονότων από συνομιλίες που είχα με χωρικούς όλων των πολιτικών παρατάξεων και, πότε-πότε, από συνομιλίες με μέλη της Εθνοφυλακής. Επαλήθευσα επίσης το γεγονός ότι πρώην αντάρτες του Ζέρβα και μέλη άλλων «εθνικοφρόνων» οργανώσεων, αν και είναι γνωστοί σαν δράστες φόνων κι άλλων εγκληματικών πράξεων, δεν ενοχλούνται ποτέ από τις αρχές.

3 του Ιούλη 1945

Η έκθεση αυτή βασίζεται σε προσωπικές παρατηρήσεις που έκαμα στη διάρκεια της περιοδείας μου στη Βόρεια Πελοπόννησο, την Ιθάκη, την Κεντρική Ελλάδα και την Ήπειρο. Παρ' όλο που η κατάσταση μοιάζει γενικά σ' όλες τις πιο πάνω περιοχές που επισκέφθηκα, με ορισμένες τοπικές μικροπαραλλαγές, η έκθεση θα περιοριστεί βασικά στα στοιχεία που συγκέντρωσα από την Ιθάκη, όπου μου δόθηκαν περισσότερες ευκαιρίες να μελετήσω την κατάσταση.

Στην Ιθάκη η δεξιά «οργάνωση» που συστάθηκε μετά τα Δεκεμβριανά, είναι η «Οργάνωσις Εθνικοφρόνων». Ο κορμός της οργάνωσης είναι στο Βαθύ. Έχει παρακλάδια σ' όλα τα χωριά της Ιθάκης. Πρέπει να σημειώσω εδώ ότι υπάρχει μια ορισμένη διαφορά από επαρχία σε επαρχία ανάλογα με το ποια οργάνωση ελέγχει τις δραστηριότητες των Δεξιών στη συγκεκριμένη περιοχή. Η «Οργάνωσις Εθνικοφρόνων» είναι η επικρατούσα, αλλά σε ορισμένα μέρη όπου κυριαρχούν τα φιλοβασιλικά στοιχεία, τον έλεγχο της περιοχής μπορεί να τον έχει η «Χ» ή άλλες οργανώσεις. Στην Ήπειρο οι δεξιές οργανώσεις βρίσκονται κυρίως υπό τον έλεγχο του «Εθνικού Κόμματος» του Ζέρβα.

Η οργάνωση του Βαθέος είναι το κέντρο του κινήματος της Δεξιάς στην Ιθάκη. Οι οδηγίες για την ακολουθητέα πολιτική και για τη δράση των οργανώσεων στα χωριά εκπορεύονται από το Βαθύ. Τα προπαγανδιστικά φυλλάδια καθώς και οι ομιλητές «επί πατριωτικών θεμάτων» στέλνονται από το κέντρο στα χωριά. Η οργάνωση του Βαθέος, σύμφωνα με πολλούς πληροφοριοδότες μου, βρίσκεται σε τακτική επαφή με την «Οργάνωση» της Πάτρας.

Δραστηριότητες των τοπικών «εθνικοφρόνων» οργανώσεων

Η τοπική οργάνωση εθνικοφρόνων ελέγχει πλήρως τη ζωή της κοινότητας. Σκοπός της είναι να κρατάει τα αριστερά στοιχεία σε διαρκή υποταγή. Για να το πετύχει, συνεργάζεται με την τοπική μονάδα Εθνοφυλακής και τις άλλες κυβερνητικές αρχές. Φαίνεται να υπάρχει τέλεια συνεργασία μεταξύ των δυο μερών και καμιά τους δεν αναλαμβάνει οποιαδήποτε ενέργεια στα τοπικά προβλήματα δίχως να συμβουλευτεί την άλλη. Η οργάνωση επιλέγει από τα μέλη της όσα κρίνει κατάλληλα για τη συγκρότηση ένοπλων ομάδων — που εξοπλίζονται είτε από την ίδια την οργάνωση είτε από την Εθνοφυλακή — απαγορεύει την κυκλοφορία τις νυχτερινές ώρες και βγάζει νυχτερινές περιπολίες για να επιβάλει την απαγόρευση. Ελέγχει επίσης όλους τους διορισμούς στην περιοχή, όπως λ.χ. στο κοινοτικό συμβούλιο, στις επιτροπές της Ούνρα κ.τ.λ. Οι τοπικές μονάδες, σε συνεννόηση με το Κέντρο, αναλαμβάνουν τιμωρητικές εξορμήσεις εναντίον άλλων χωριών όπου τυχόν επικρατούν οι Αριστεροί, με σκοπό να κάνουν συλλήψεις ή βιαιοπραγίες. Σε τέτοιες περιπτώσεις το Κέντρο μπορεί να διατάξει τη δραστηριοποίηση μιας μικτής ομάδας από μέλη των τοπικών μονάδων πολλών χωριών. Η τοπική οργάνωση δρα επίσης σαν κατασκοπευτικό δίκτυο για λογαριασμό της Εθνοφυλακής, δίνοντας πληροφορίες για τη δράση των Αριστερών, για κρυμμένα όπλα κλπ. Οργανώνει ομάδες παιδιών, που πληροφορούν την οργάνωση ή την Εθνοφυλακή για την άφιξη ξένων στο χωριό. Οι ξένοι αυτοί ελέγχονται και αν δεν έχουν μαζί τους έγγραφα, από την τοπική τους οργάνωση, που να πιστοποιούν ότι είναι «εντάξει», συλλαμβάνονται και τις περισσότερες φορές κακοποιούνται. Η «οργάνωση» καταβάλλει ξεχωριστή προσπάθεια για να ελέγχει την πολιτιστική πλευρά της ζωής της κοινότητας και για να αναπτύσσει την προπαγάνδα της πάνω σε πατριωτικά και αντιαριστερά θέματα. Δίνει ιδιαίτερη προσοχή στη νεολαία, προσπαθώντας να οργανώσει τους νέους σε νεολαιίστικες βοηθητικές οργανώσεις. Οι πρόσκοποι φαίνεται να έχουν πάρει μια τεράστια ανάπτυξη, με τη βοήθεια των κυβερνητικών αρχών και των τοπικών «οργανώσεων». Σε ορισμένες κοινότητες, όλα τα σχολιαρόπαιδα πιέζονται να γίνουν πρόσκοποι. Η τοπική οργάνωση του Σταυρού, στην Ιθάκη, εκτός από τις άλλες ασχολίες της, συλλέγει χρήματα από τον ντόπιο πληθυσμό με σκοπό να βελτιώσει το συσσίτιο της τοπικής μονάδας Εθνοφυλακής.

Από τη μελέτη αυτών των επαρχιακών «οργανώσεων» έβγαλα τα ακόλουθα συμπεράσματα: 1) Παρά το γεγονός ότι έχουν ποικίλες ονομασίες και κάποτε οι σκοποί τους μπορεί να διαφέρουν στις λεπτομέρειες, φαίνονται να κατευθύνονται από ένα κέντρο. Η μέθοδος δράσης τους είναι γενικά η ίδια. Συνεργάζονται με τις αρχές και η μια με την άλλη κατά τον ίδιο τρόπο. Οι δραστηριότητές τους εναντίον της Αριστεράς είναι πανομοιότυπες. 2) Σκοπός τους είναι σε μια δοσμένη στιγμή να πάρουν τον έλεγχο της χώρας. Προσπαθούν να αποκτήσουν τον απόλυτο έλεγχο σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής της περιοχής και δεν επιτρέπουν καμιάν αντιπολίτευση. Υποτάσσουν τους αντιπάλους τους με την τρομοκρατία. 3) Με μίαν επιτήδεια προπαγάνδα προσπαθούν να δείξουν ότι υπάρχουν μόνο δυο αποχρώσεις γνώμης: Η «εθνικόφρων» και η «κομμουνιστική». Οι πολίτες φοβούνται να δηλώσουν ότι είναι δημοκράτες, γιατί θα σταμπαριστούν «κομμουνιστές», και θα τύχουν της αντίστοιχης μεταχείρισης. Για να τραβήξουν τα δημοκρατικά αυτά στοιχεία με το μέρος του Βασιλιά και για να εξαναγκάσουν ίσως τα «δημοκρατικά» κόμματα ν' ανοίξουν τα χαρτιά τους, σε πολλές περιοχές προτιμούν να ιδρύουν οργανώσεις «εθνικοφρόνων», αντί ανοιχτά φιλοβασιλικές οργανώσεις, ελπίζοντας έτσι να τραβήξουν ευκολότερα τον κόσμο με το μέρος τους. Οι οργανώσεις των «εθνικοφρόνων» κάνουν τα ίδια πράγματα με τις φιλοβασιλικές, μόνο που δεν λένε πως είναι φιλοβασιλικές. Ωστόσο στα μέλη τους καλλιεργούν την ιδέα ότι ο Βασιλιάς πρέπει να ξαναγυρίσει. 4) Η στενή συνεργασία των τοπικών οργανώσεων με τις στρατιωτικές αρχές σε κάθε περιφέρεια δείχνει ότι υπάρχει οπωσδήποτε ένας δεσμός των δυο στην κορυφή και ότι και οι δυο δέχονται τις ίδιες εντολές από τα πάνω.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

*Ανακοίνωση του Κώστα Γ. Κουβαρά στην Επιτροπή επί των Εξωτερικών Υποθέσεων της
Αμερικάνικης Γερουσίας*

31 του Μάρτη 1947

Κύριοι,

Σας μιλώ σαν ένας πρώην αξιωματικός του Στρατού των Ηνωμένων Πολιτειών — αρχηγός μιας Μυστικής Αποστολής του OSS (Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών) στην Ελλάδα. Έμεινα οχτώ μήνες στα μετόπισθεν του εχθρού κατά τη διάρκεια της κατοχής και εννιά μήνες μετά την Απελευθέρωση της Ελλάδας.

Από την πείρα μου, σας δηλώνω με τον πιο επίσημο τρόπο, ότι ο σημερινός εμφύλιος πόλεμος πηγάζει από τις παραβιάσεις της Συμφωνίας της Βάρκιζας, που υποτίθεται ότι έθετε τέρμα στο εμφύλιο πόλεμο του Δεκέμβρη 1944. Η Συμφωνία αυτή υπογράφηκε μεταξύ της τότε ελληνικής κυβέρνησης και των δυνάμεων της Αντίστασης, για την κατάπαυση των εχθροπραξιών. Η Ελληνική Κυβέρνηση —και έμμεσα οι βρετανικές δυνάμεις— υποσχέθηκε επίσημα ότι δεν θα κατεδίωκε τους μαχητές της Αντίστασης μετά την παράδοση σ' αυτή των όπλων τους. Οι παραβιάσεις αυτές, όπως είχα επανειλημμένα την ευκαιρία να διαπιστώσω, γίνονταν εκ μέρους των διαδοχικών Ελληνικών Κυβερνήσεων και συνίσταντο στην οργάνωση από τις ίδιες, ή στη χορήγηση της άδειας για οργάνωση, φιλοβασιλικών τρομοκρατικών ομάδων και στην εξαπόλυση ενός συστηματικού πολέμου εναντίον όλων των αγωνιστών της Αντίστασης, άσχετα από την πολιτική τους τοποθέτηση.

Υπό την ιδιότητά μου ως μυστικού πράκτορα έστειλα πολλές εκθέσεις στις στρατιωτικές μας αρχές καθώς και στην κυβέρνηση των ΗΠΑ, κάνοντας μνεία για την τρομοκρατία που άρχισε τον Γενάρη του 1945 και που μεγάλωνε σε ένταση όταν έφυγα από την Ελλάδα τον Ιούλη του ίδιου χρόνου. Στις εκθέσεις αυτές προέλεγα πως η κατάσταση θα συνέχιζε να οξύνεται και ότι θα επακολουθούσε εμφύλιος πόλεμος.

Τον Ιούνη του 1945, πήγα να εξετάσω την κατάσταση στη Βόρεια Πελοπόννησο, στα νησιά του Ιονίου, στην περιοχή της Ηπείρου και στην Κεντρική Ελλάδα και είδα ότι η κυβέρνηση έκανε τα στραβά μάτια μπροστά και στην πιο ωμή τρομοκρατία. Οι πολίτες που είχαν πάρει μέρος στο αντάρτικο κίνημα εξοντώνονταν συστηματικά από τις φιλοβασιλικές συμμορίες και τους πρώην συνεργάτες των Γερμανών και επιθυμώ να δηλώσω εδώ με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι οι περισσότεροι κάθε άλλο παρά ήταν κομμουνιστές. Χιλιάδες απ' αυτούς τους ανθρώπους άφησαν τα χωριά τους και τα χωράφια τους και κατέφυγαν σε μεγαλύτερες πόλεις με την ελπίδα να βρουν κάποια ασφάλεια. Όμως, σε λίγο, αναγκάστηκαν να αφήσουν και τις πόλεις και ν' ανέβουν στα βουνά, γιατί δεν είχαν τα μέσα να ζήσουν μακριά από τα σπίτια τους. Τα παραμελημένα χωράφια τους δημιούργησαν κι αλλά οικονομικά προβλήματα για την Ελλάδα.

Φυσικό αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν να ξεσπάσει ένας δεύτερος εμφύλιος πόλεμος, που η σφοδρότητα και η έντασή του δεν έπαψαν να μεγαλώνουν στη διάρκεια του περασμένου χρόνου. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο εμφύλιος αυτός πόλεμος χρησιμοποιείται και ενισχύεται από ξένα συμφέροντα, αλλά σήμερα επιθυμώ να σας πω ότι δεν θα είχε συμβεί στην Ελλάδα, αν δεν υπήρχαν οι άστοχες μέθοδοι κι ενέργειες των διαδοχικών δεξιών ή φιλοβασιλικών κυβερνήσεων. Αν μάλιστα οι κυβερνήσεις αυτές είχαν καταβάλει μιαν ειλικρινή προσπάθεια να θεραπεύσουν την κατάσταση, οι γείτονες της Ελλάδας δεν θα είχαν την ευκαιρία να αναμιχθούν στις εσωτερικές της υποθέσεις.

Αδυνατώ να καταλάβω πώς το υπουργείο Εξωτερικών των ΗΠΑ δεν μπόρεσε να ενημερωθεί για την αλήθεια στο θέμα αυτό, ή γιατί παρουσιάζει μια κάπως μονόπλευρη εικόνα στο Κογκρέσο και στον αμερικάνικο λαό σε συνάρτηση με τον προτεινόμενο νόμο για παροχή βοήθειας στην Ελλάδα. Γι' αυτό θεωρώ καθήκον μου να έρθω μπροστά σας και να εξεταστώ, πιστεύοντας ότι η επιθυμία σας να έχετε μian ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης θα σας παρωθήσει να μου θέσετε κι άλλες ερωτήσεις για τις εμπειρίες μου.

Έζησα οχτώ μήνες στην περίοδο της κατοχής μαζί με τους αντάρτες στην Ελλάδα και ξέρω πόσο τρομερά σκληρή είναι μια τέτοια ζωή. Σας λέω, κύριοι, ότι κανένας δεν θέλει να μένει και να μάχεται στα ελληνικά βουνά, ιδιαίτερα το χειμώνα, παρά μόνο αν έχει κάποιους σοβαρούς λόγους να το κάνει. Λέω, επίσης, πως αν ήμουν στη θέση ενός έλληνα αντάρτη να μάχομαι σήμερα στα βουνά, κι αν είχα ένα ντουφέκι δεν θα το παράδυνα στην τωρινή Βασιλική Ελληνική Κυβέρνηση.

Υπουργός Δημοσίας Τάξεως αυτής της κυβέρνησης —ένα λειτούργημα όμοιο με κείνο του Τζ. Έντγκαρ Χούβερ, αλλά σε επίπεδο υπουργικό και με πολύ περισσότερη εξουσία— είναι ο Ναπολέων Ζέρβας, για τον οποίο καταθέτω σήμερα εδώ για να καταγραφεί ανάμεσα στα επίσημα ντοκουμέντα η μετάφραση μιας γερμανικής στρατιωτικής αναφοράς που έπεσε στα χέρια μου στη διάρκεια της κατοχής. Η αναφορά αυτή που προέρχεται από το 22ο Γερμανικό Ορεινό Σώμα Στρατού, το οποίο είχε το Αρχηγείο του στη βορειοδυτική Ελλάδα, αποδειχνει ότι ο Ναπολέων Ζέρβας ήταν συνεργάτης των Γερμανών.

Μπορείτε άραγε να περιμένετε πως ένας άνθρωπος που πολέμησε τους Γερμανούς πέντε χρόνια θα παραδώσει το όπλο του σ' έναν τέτοιο υπουργό Δημοσίας Ασφάλειας; Είμαι όμως βέβαιος ότι οι αντάρτες θα δέχονταν μian αμνηστία, που θα χορηγούσε μια κυβέρνηση συνασπισμού με κάποιον έντιμο άνθρωπο επικεφαλής και με μian επίσημη συμφωνία με το Αμερικάνικο Κογκρέσο ότι το παρόν δάνειο δεν θα χορηγηθεί παρά υπό τον όρο ότι η ειρήνη και η ασφάλεια θα επικρατούν στην Ελλάδα. Μια τέτοια κυβέρνηση είναι δυνατό να σχηματιστεί. Θα πρέπει να περιλαβαίνει όλα τα κόμματα και ν' αναλάβει την εξουσία για τους επόμενους οχτώ μήνες ή για ένα χρόνο, μέχρις ότου καθιευχάσουν τα πάθη και μπορέσουν να διεξαχθούν γνήσιες δημοκρατικές εκλογές. Οι προηγούμενες εκλογές δεν ήταν δημοκρατικές, παρά το γεγονός ότι επιφανειακά έδειχναν, τη μέρα των εκλογών, πως επικρατούσε ομαλότητα και τάξη.

Η αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα θα όξυνε μian ήδη άσχημη κατάσταση και στο τέλος ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού θα έπρεπε να εξοντωθεί. Κι αυτό δεν θα ήταν προς όφελος της Ελλάδας ούτε των Ηνωμένων Πολιτειών.

Έχουμε μian ευκαιρία να φέρουμε τη δημοκρατία στην Ελλάδα — το μοναδικό δώρο που ξέρω να θέλουν περισσότερο οι Έλληνες από την Αμερική. Αν, αντίθετα, τους στείλουμε όπλα, θα μας μισήσουν, όπως εμίσησαν τους Γερμανούς κι όπως μισούν τώρα τους Βρετανούς. Αν βάλουμε αυτή τη βοήθεια στα χέρια της Βασιλικής Κυβέρνησης, θα υποχρεωθούμε να της στέλνουμε συνέχεια όπλα και χρήμα για να κρατάμε στην εξουσία μian κλίκα, αντί μian αντιπροσωπευτική Κυβέρνηση. Δεν πιστεύω ότι ο αμερικάνικος λαός ή το Αμερικανικό Κογκρέσο θ' ανέχονταν μian παρόμοια κατάσταση αν ήταν πλήρως ενημερωμένοι. Γι' αυτό ελπίζω ότι εγώ, καθώς και άλλοι που έχουν κάτι ουσιαστικό να πούνε, θα εξεταστούμε πιο εξονυχιστικά από την Επιτροπή σας.

Σας ευχαριστώ κύριοι.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Έκθεση του Γεν. Στρατηγείου του 22ου Ορεινού Σώματος Στρατού

ΓΕΝΙΚΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟΝ XXII (Ορεινού) Σ. ΣΤΡΑΤΟΥ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ Ι.Σ.

No 3813)44 ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ

Έδρα Γ.Λ. 10-8-1944

1. ΕΚΘΕΣΙΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ Κατά την 7-8-44

A) ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Παρά την συνεχιζομένην οικονομικήν κρίσιν η συμπεριφορά του ειρηνικού πληθυσμού προς τας δυνάμεις κατοχής κατά την υπό κρίσιν περίοδον εν συγκρίσει προς τον προηγούμενον μήνα ολίγον μετεβλήθη. Η διακοπή των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Γερμανικού Ράιχ, καθώς και αι υπό της εχθρικής προπαγάνδας διαδιδόμεναι πληροφορίες από τα υπόλοιπα μέτωπα παρέχουν νέαν τροφήν εις την ελπίδα περί προσεχούς αποχωρήσεως των Γερμανικών στρατευμάτων. Παρά ταύτα το αγαπών την τάξιν τμήμα του πληθυσμού εξακολουθεί να συνεργάζεται ως και πρότερον μετά των Γερμανικών υπηρεσιών.

Το γεγονός ότι ο Ζέρβας μετά παροδικήν επανάληψιν των επιχειρήσεων επανήλθεν εις την νομιμόφρονα έναντι των γερμανικών στρατευμάτων συμπεριφοράν του, εγένετο δεκτόν μεθ' ικανοποιήσεως από μέρους των Εθνικών κύκλων.

Η θέσις των μουσουλμανικών αλβανικών πληθυσμών της Βορείου Ηπείρου κατέστη προβληματική μετά την φυγήν των εκ της Τσαμουργιάς λόγω εισβολής των δυνάμεων του Ζέρβα. Βοήθεια δύναται να παρασχεθή εις αυτούς (τους αλβανούς) μόνον διά της ήδη υπό του Γεν. Στρατηγείου διαταχθείσης μετοικήσεως εις την Νότιον Αλβανίαν, δι' ανταλλαγής μετά των εις χώρον Κονιοπόλεως και παρά το Αργυρόκαστρον κατοικούντων ορθοδόξων ελληνικών πληθυσμών. B) ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΧΘΡΟΥ

1) Η εχθρική αεροπορική δραστηριότης υπελείφθη σημαντικώς κατά την υπό κρίσιν χρονικήν περίοδον της του προηγουμένου μηνός. Μόνον κατά το 1ον δεκαπενθήμερον έλαβον χώραν από αέρος και θαλάσσης βομβαρδισμοί εις την περιφέρειαν Πρεβέζης, Πολέρου (Λευκάδος) και Μεσολογγίου. Κατά τα μέσα Ιουνίου η εχθρική αεροπορία δια πρώτην φοράν και μόνον άπαξ ενήργησεν αεροπορικήν επιδρομήν χαμηλής πτήσεως εναντίον κινουμένων μηχανοκινήτων μέσων εις την οδόν Μετσόβου. Κατά το δεύτερον ήμισυ του μηνός ενηργήθησαν αεροπορικά επιδρομαί εναντίον της Κεφαλληνίας, καθ' ην στιγμήν διεξήγετο εκεί εκκαθαριστική επιχειρήσις. Κατά το τέλος της υπό κρίσιν περιόδου η εχθρική αεροπορική δραστηριότης επανελήφθη ζωηροτέρα εις τον χώρον Β.Δ. Αγίων Σαράντα και την θαλασσίαν περιοχόν Δ. και Β.Δ. Κερκύρας εν συνεργασία προς τας εις τας περιοχάς ταύτας δρώσας ναυτικές πολεμικάς δυνάμεις περιωρίσθη όμως —εξαιρέσει επανειλημμένων επιδρομών εναντίον του Μπόρσι— κυρίως εις αναγνωριστικάς ενεργείας.

2) Κατάστασις των συμμοριών. (Παράβαλε τον συνημμένον χάρτην της θέσεως του εχθρού).

α) Εθνικαί συμμορίαί.

Κατά τας αρχάς Ιουλίου εγκατέλειψεν υπό την πίεσιν των Άγγλων, την μέχρι τούδε παρατηρηθείσαν νομιμόφρονα στάσιν του και προσέβαλε διάφορα σημεία στηρίξεως, καταυλισμούς και φάλαγγας οχημάτων επί των οδών Ιωαννίνων - Ηγουμενίτσας και Άρτας, καθώς και επί της οδού Φιλιπιάδος - Λούρου -Πρεβέζης. Μετ' ολίγας όμως ημέρας ανέστειλε τας εχθροπραξίας και τηρεί έκτοτε στάσιν ουδετέραν, μη ενδίδων πλέον εις αίτησιν των συμμάχων να επαναλάβη τας προσβολάς εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων.

Κατά την διάρκειαν της υπό κρίσιν περιόδου ο Ζέρβας επεξέτεινε την περιοχὴν επιρροῆς του διὰ της καταλήψεως της Τσαμουργιάς. Κατέχει ούτως ολόκληρον το παράκτιον τμήμα μεταξύ Πρεβέζης και Ηγουμενίτσας. Ούτως εξησφαλίσθη εις μέγιστον βαθμόν η παρά την Αμδέζιαν εκφόρτωσις των υπό των συμμάχων παρεχομένων εις αυτόν εφοδιασμών. Η ανακεφαλαίωσις των διὰ του συνημμένου πίνακος 2 αποδεδειγμένως εισαχθεισών ποσοτήτων ανθρώπινου και πολεμικού υλικού αποδεικνύει την σημασίαν ήτις αποδίδεται εις την περιοχὴν ταύτην όχι μόνον ως βάσεως εφοδιασμού του Ζέρβα αλλά και ως προγεφυρώματος αποβάσεως διὰ συμμαχικάς επιχειρήσεις ευρυτέρας κλίμακος.

Αι ανωτέρω αναφερόμενοι εισαγωγαί εις όπλα και εφοδιασμούς παρέσχον εις τον Ζέρβαν την δυνατότητα να συμπληρώση εις μεγάλην έκτασιν τους σχηματισμούς του δι' επιστρατεύσεως και να συγκροτήση νέο Συντάγματα. Διαθέτει τώρα άνω των τεσσάρων Μεραρχιών των 2-3 Συνταγμάτων εκάστην, 2 ανεξαρτήτους Ταξιαρχίας και πλείστα ανεξάρτητα Συντάγματα και Τάγματα, συνολικής δυνάμεως περίπου 20.000 ανδρών. Οι σχηματισμοί είναι πλουσίως εφοδιασμένοι με πυροβολικόν, όλμους, ελαφρά και βαρέα πολυβόλα. Λεπτομέρειαι περί της συνθέσεως της δυνάμεως, του οπλισμού των σχηματισμών φαίνονται εκ της συνημμένης ανακεφαλαιώσεως (3 συνημμέν.)

Κατά το τέλος της υπό κρίσιν περιόδου ο Ζέρβας επανέλαβε τας εναντίον των κομμουνιστικών συμμοριών επιχειρήσεις εις την βόρειον πτέρυγα του μετώπου Αράχθου και επί των οδών Ιωαννίνων — Ηγουμενίτσας.

β) Ελληνικαί κομμουνιστικά συμμορίαί.

Η δραστηριότης των συμμοριών του ΕΛΑΣ επί της οδού Καλαμπάκας — Ιωαννίνων ήτο σχετικώς μικρά. Οι εις χώρον Βορείως της οδού ταύτης υπάρχοντες σχηματισμοί του ΕΛΑΣ διεσπάσθησαν διὰ της επιχειρήσεως Heineadier και υπέστησαν σοβαράς απωλείας εις όπλα και εφοδιασμούς. Τα κατά την διάρκειαν της επιχειρήσεως προς Ν.Α. διαφυγόντα τμήματα εισέδυσαν και πάλιν εις την εκκαθαρισθείσαν περιοχὴν, αλλά δεν θα είναι εις θέσιν διὰ μακροτέραν χρονικὴν περίοδον να αναλάβουν μεγαλυτέρας σημασίας επιχειρήσεις.

Εις τον βόρειον τομέα του Σώματος η δραστηριότης των συμμοριών υπήρξεν σχετικώς μικρά, μόνον δε κατά το τέλος της υπό κρίσιν περιόδου εσημειώθησαν μεγαλυτέρας εκτάσεως αιφνιδιασμοί επί της οδού Καλπάκι — Κακαβιά. Εν αντιθέσει προς τα ανωτέρω αι συμμορίαί του ΕΛΑΣ ανέπτυξαν διαρκή ζωηράν δραστηριότητα εις την νοτιαν περιοχὴν του Σώματος. Ιδιαιτέρως επί της οδού Άρτας — Αγρινίου και της σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Αγρινίου — Μεσολογγίου έλαβον χώραν σοβαροί αιφνιδιασμοί και επανειλημμένοι προσβολαί δια ναρκών, αι οποία εν μέρει είχαν ως συνέπειαν αισθητάς ημετέρας απωλείας.

Η σύνθεσις των σχηματισμών του ΕΛΑΣ εις την βορείαν περιοχὴν παρέμεινεν αμετάβλητος. Το 15ον Σύνταγμα Πεζικού ενισχύθη δι' αλβανικών συμμοριών ελθουσών εκ Δυσμών. Η 6η Ταξιαρχία (15 και 85 Συντάγματα) φαίνεται ότι εξακολουθεί υπαγομένη εις την 8ην Μεραρχίαν (Ηπείρου) ως και πρότερον. Οι εις το μέτωπον Αράχθου ευρισκόμενοι σχηματισμοί του ΕΛΑΣ αναδιεταχθήσαν. Το μέτωπον Αράχθου υπάγεται εξ ολοκλήρου υπό τας διαταγὰς της 8ης Μεραρχίας. Τα εις την βορείαν πτέρυγα μαχόμενα τμήματα (5ον Σύνταγμα, 3)30 Συν)μα Ευζώνων και τα ανεξάρτητα Τάγματα «Καραϊσκάκης» και «Σκουφάς») ανήκουν εις το μάχιμον συγκρότημα Τζουμέρκων. Η νοτία πτέρυξ

σύγκειται εκ των υπό την 7ην Ταξιαρχίαν υπαγομένων 24ου και 2)59 Συνταγμάτων· εκτός αυτών υπάγονται εις την 7ην Ταξιαρχίαν και αι δυτικώς της οδοῦ Αμφιλοχίας - Αγρινίου και των έναντι της ακτής ταύτης νήσων υπάρχουσαι συμμορίαί του ΕΛΑΣ ουχί όμως μεγάλης σημασίας, μετά την κατανίκησίν των δια των επιτυχών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων τόσον επί της Στερεάς Ελλάδος όσον και επί των νήσων Λευκάδος και Κεφαλληνίας.

Σύνθεσις και διάταξις της εις χώρον Καρπενήσι — Αγρίνιον — Μεσολόγγιον — Ναύπακτος δρώσης 8ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, με τα 36, 5)42 καθώς και 4 εφεδρικών Ταγμάτων φαίνεται επί του συνημμένου χάρτου διατάξεως των εχθρικών δυνάμεων. Απομένει προς εξακρίβωσιν η σύνθεσις και υπαγωγή της εις χώρον Λιδωρίκι εγκατεστημένης 7ης Ταξιαρχίας.

Από 1 1)2 περίπου μηνός υφίσταται εις την θαλασσίαν περιοχήν μεταξύ της δυτικής ακτής και των νήσων Λευκάδος και Κεφαλληνίας το καλούμενον «Ελληνικόν Λαϊκόν Απελευθερωτικόν Ναυτικόν» (Ε.Λ.Α.Ν.). Υπάγεται ωσαύτως εις την 7ην Ταξιαρχίαν και περιλαμβάνει δύο πετρελαιοκίνητα ιστιοφόρα και βάρκες.

Το Ε.Λ.Α.Ν. έχει τας κάτωθι αποστολάς:

1)Την ασφάλειαν συγκοινωνίας μεταξύ της Στερεάς και των νήσων.

2)Την παρενόχλησιν των Γερμανικών συγκοινωνιών ανεφοδιασμού.

Το Ε.Λ.Α.Ν. κατά τον τρέχοντα μήνα υπέστη λόγω ημετέρας ενεργείας βαρύ πλήγμα. Εκυριεύθησαν και εξησφαλίσθησαν 4 πετρελαιοκίνητα ιστιοφόρα και πλείονα αλλά πλοιάρια και κατεστράφησαν τα ορμητήριά των.

3)Συμμαχικά επιτελεία συνδέσμου:

Τα συμμαχικά επιτελεία συνδέσμου παίζουν κύριον ρόλον προς το παρόν μόνον παρά Ζέρβα και ταις αλβανικαίς συμμορίαίς. Ιδιαιτέρως εις την περιοχήν Ζέρβα η αύξουσα επιρροή της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής είναι αναμφισβήτητος και αν και είναι μόνον παροδικώς, οδήγησεν εις προσωπικόν αποκλεισμόν του στρατηγού Ζέρβα, κατά τας επιχειρήσεις των αρχών Ιουλίου, των σχηματισμών Ζέρβα εναντίον των γερμανικών δυνάμεων. Ήδη φαίνεται υφισταμένη έντασις σχέσεων μεταξύ αυτού και Συμμαχ. Στρατ. Αποστολής. Αύτη δέον να αποδοθή αφ' ενός εις την επάνοδον του Ζέρβα εις την έναντι των Γερμανικών στρατευμάτων κατοχής παρατηρηθείσαν νομιμόφρονα στάσιν και αφ' ετέρου εις την επανάληψιν των επιχειρήσεων εναντίον των κομμουνιστικών συμμοριών. Περί των λοιπών αιτιών της εντάσεως ταύτης και των αποτελεσμάτων της εδόθησαν εξηγήσεις δι' ειδικής εκθέσεως.

Αι σχέσεις της Συμμ. Στρατ. Αποστολής προς τας ελληνικάς κομμουνιστικάς συμμορίας είναι από μακρού ήδη τεταμένα. Από καταθέσεις αιχμαλώτων και άλλων ασφαλών πηγών εξάγεται ότι δεν δύναται να γίνεται λόγος προς το παρόν περί γενικής επιδράσεως επί της κυρίας διοικήσεως των συμμοριών. Η δράσις των συνδέσμων αξιωματικών περιορίζεται καθαρώς εις παρατήρησιν και καθήκοντα διεξαγωγής προπαγάνδας καθώς και δραστηριότητα κατασκοπείας και σαμποτάζ εναντίον των γερμανικών στρατευμάτων. Αι σχέσεις αύται δέον να αποδοθούν εις την αρνητικήν στάσιν της κομμουνιστικής διοικήσεως έναντι της Κυβερνήσεως Παπανδρέου και της στενωτέρας επαφής της μετά του Τίτο και της τελευταίως αφιχθείσης παρά τω Γενικώ Στρατηγείω του ΕΛΑΣ σοβιετικής αποστολής. Δέον να υπολογίζωμεν όμως ότι η Συμμαχ. Στρατ. Αποστολή θα συνεχίση τας προσπάθειάς της διά την εξοάλυψιν των αντιθέσεων μεταξύ Ζέρβα και κομμουνιστών και την από

μέρους των τελευταίων αναγνώρισιν της Κυβερνήσεως Παπανδρέου.

Γ) ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΑΜΥΝΗΣ

α) *Εντός του στρατεύματος.* Δεν εσημειώθησαν σοβαρά κρούσματα ούτε εις τα ιδικά μας στρατεύματα ούτε εις τας μονάδας εθελοντών (Ρώσων κλπ.). Μόνον μεταξύ των Ιταλών εθελοντών εσημειώθη αύξουσα απροθυμία και τάσις αυτομολήσεως εις τας συμμαχίας κατά τους αιφνιδιασμούς, οφειλομένη εις την προέλασιν των Συμμάχων εις την Ιταλίαν και την εντεινομένην δραστηριότητα των συμμαχιών. Τα φαινόμενα τούτα εξουδετερούνται δι' εντατικωτέρας προπαγάνδας και καθοδηγήσεως καθώς και επιτηρήσεως και απομακρύνσεως των μη παρεχόντων εμπιστοσύνην στοιχείων.

β) *Εχθρική δραστηριότης εις σαμποτάζ.* Ανατινάξεις διά ναρκών. Εκρήξεις και σαμποτάζ επί ταχυδρομικών δικτύων εξηκολούθησαν εις την νοτίαν περιοχόν με την αυτήν συχνότητα και ηυξήθησαν και εις την βορείαν περιοχόν όπου κατά τον παρελθόντα μήνα ήσαν εξαιρετικώς αραιά. Εις την περιοχόν Ζέρβα δεν εσημειώθησαν κρούσματα σαμποτάζ.

γ) *Τρομοκρατικάί πράξεις.* Εις την νοτίαν περιοχόν του Σώματος ηυξήθη η τρομοκρατία των κομμουνιστικών συμμαχιών εναντίον του πληθυσμού, κυρίως εναντίον Ελλήνων, οι οποίοι εργάζονται εις Γερμανούς και ευρίσκονται εις σχέσεις μετά των ευζώνων. Εξεδηλώθη δι' ηυξημένων επιτάξεων τροφίμων και σφαγίων, καθώς και δολοφονίας ή απαγωγάς κατοίκων. Ιδιαιτέρως τούτο συνέβη κατά τον αιφνιδιασμόν κατά της Αμφιλοχίας της 13-7-44, όπου εδολοφονήθησαν όλα τα μέλη της Επιτροπής ΕΔΕΣ και 3 συγγενείς του στρατηγού Ζέρβα.

δ) *Εχθρική προπαγάνδα.* Η συμμαχική δραστηριότης εις προπαγάνδαν διά ρίψεως προπαγανδιστικών εντύπων παρέμεινε σχετικώς μικρά. Η δραστηριότης της κομμουν. προπαγάνδας έναντι των γερμανικών στρατευμάτων, των ευζώνων και της Ελληνικής Χωροφυλακής υπήρξε ζωηροτέρα εν συγκρίσει προς τον προηγούμενον μήνα. Η κυκλοφορία εντύπων από τους ΕΔΕΣ και το ΕΑΜ εναντίον αλλήλων εσημείωσε σημαντικήν αύξησιν.

.....

Ε) ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

Δεν διαφαίνονται προς το παρόν προθέσεις του εχθρού δι' αποβατικήν ενέργειαν. Εν τούτοις λαμβανομένης υπ' όψιν της στάσεως της Τουρκίας και της καταστάσεως εις το Ιταλικόν μέτωπον δέον να υπολογίσωμεν περισσότερο ή εις το παρελθόν με εχθρικές επιχειρήσεις μεγαλύτερας εκτάσεως. Ιδιαιτέρως προσοχή εν συνδυασμώ με τα ανωτέρω δέον να αποδοθή:

- 1) Εις την επέκτασιν των δυνατοτήτων αποβάσεως εις την παρ' αυτού και δι' αυτού υπό των συμμάχων κατεχομένην λωρίδα της ακτής μεταξύ Πρεβέζης και Ηγουμενίτσας.
- 2) Εις την ηυξημένην δραστηριότητα των εχθρικών ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων παρά την Κέρκυραν και την Αλβανικήν ακτήν, και
- 3) Εις την εκ νέου ενίσχυσιν των κομμουνιστικών και νοτιοαλβανικών συμμαχιών.

Πρωτεύοντα ρόλον εις ταύτα θα παίξη το ζήτημα εάν θα κατορθώσουν οι σύμμαχοι να εξαναγκάσουν τον στρατηγόν Ζέρβαν να εγκαταλείψη οριστικώς την μέχρι τούδε νομιμόφρονα στάσιν και εκμεταλλευθούν τα τμήματα και πάλιν δι' επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανικών στρατευμάτων. Δέον να υπολογίζωμεν ωσαύτως εις συνεχή δραστηριότητα των ελληνικών κομμουνιστικών συμμαχιών εις ολόκληρον την περιοχόν του Σώματος εάν δεν συγκρατηθούν αύται διά συχνών εκκαθαριστικών επιχειρήσεων ή απασχοληθούν δι' επιθέσεων από μέρους των

σηματισμών Ζέρβα.

Διά το Γενικόν Στρατηγείον

Ο Επιτελάρχης

(υπεγράφη το σχέδιον) υπό Bürker

Δια την ακρίβειαν

.....

Έλαρχος

6-8-1944



Η Eleanor Roosevelt, σύζυγος του προέδρου της Αμερικής Franklyn D. Roosevelt, είχε δεχθεί την επίτιμη προεδρία της επιτροπής Αμερικανικής περιθαλψης για την Ελληνική Δημοκρατία, της οποίας ο Κώστας Κουβαράς ήταν γραμματέας.



Ο Γιάννης Ιωαννίδης παίζει με το ραδιόφωνό του, στο σπίτι που μένει στα Τρίκαλα, στις αρχές Φεβρουαρίου 1945.



Ο Κώστας Κουβαράς με τον Μιλτιάδη Πορφυρογένη στη Λαμία,
τέλος Ιανουαρίου 1944.



Ο Κώστας Κουβαράς πηγαίνοντας προς τα Τρίκαλα να συναντήσει τον Άρη Βελουχιώτη και την ηγεσία του ΕΑΜ, στο τέλος του Γενάρη 1945.



Μετά τα Δεκεμβριανά αυτή η πινακίδα ήταν ριγμένη στο χώμα, και την κρατούν όρθια για φωτογράφιση δύο υπάλληλοι του γραφείου της Αμερικανικής Υπηρεσίας.



Χαλάσματα στις συνοικίες των Αθηνών από τους βομβαρδισμούς των αγγλικών αεροπλάνων στα Δεκεμβριανά.



Αίμα που χύθηκε την 3η Δεκεμβρίου 1944 μπροστά στο ξενοδοχείο της «Μεγάλης Βρετανίας» και στην οδό Πανεπιστημίου.



Από τη μεγάλη παρέλαση του ΕΑΜ που έγινε στο τέλος Οκτωβρίου 1944 στην οδό Πανεπιστημίου.



Ο Στρατηγός Μάντακας (δεξιά) μιλά με τον Συνταγματάρχη Ποπώφ, αρχηγό της ρωσικής στρατιωτικής αποστολής, στο καΐκι που μεταφέρει προς την Αθήνα τους αρχηγούς του ΕΑΜ και τα μέλη των ξένων στρατιωτικών αποστολών, ρωσικής και αμερικανικής.



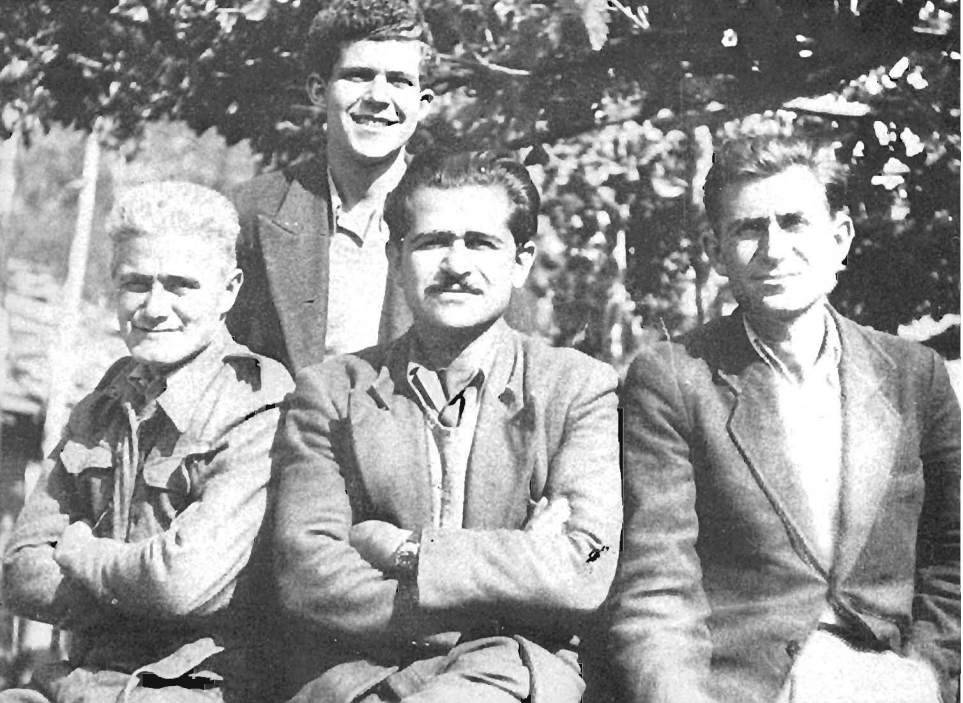
Ο Γιώργης Σιάντος και ο Γαβριηλίδης του Αγροτικού Κόμματος στο καΐκι που μεταφέρει τους αρχηγούς του ΕΑΜ στην Αθήνα στα μέσα του Οκτώβρη 1944.



Γερμανοί αιχμάλωτοι πολέμου περιμένουν να πάρουν το φαγητό τους.
Στρατόπεδο αιχμαλώτων του ΕΛΑΣ, Άγραφα.



Από την αεροπορική ρίψη εφοδίων που έγινε στην αποστολή
«Περικλής» τον Αύγουστο του 1944.



Ο Κώστας Κουβαράς — στη μέση — κι ο ασυρματιστής της αποστολής, Κώστας Παπαδόπουλος — όρθιος — με τους βοηθούς Κώστα Λυκούρη και Ιάκωβο Γιακουμή. — Φωτογραφία παρμένη από τον Σπύρο Μελετζή στο χωριό Κλειτσός της Ευρυτανίας.



Ο Γιάννης Ιωαννίδης με τη γυναίκα του Δόμνα, και ο Γιάννης Ζέβγος, όρθιος δεξιά, σε εκδρομή στην Κορυφή της Πίνδου Καράβα, το καλοκαίρι του 1944.



Οι μεταφορές μας γινότανε με ζώα που τα επέταξε
η τοπική οργάνωση του ΕΑΜ.



Η πρώτη αντάρτισσα της Ρούμελης, η Θύελα — Μένη Παπαηλιού — που σκοτώθηκε στην Αθήνα στα Δεκεμβριανά.



Ρώσοι στρατιώτες που παραδόθηκαν στον ΕΛΑΣ
της Εύβοιας μ' όλο τον οπλισμό τους.



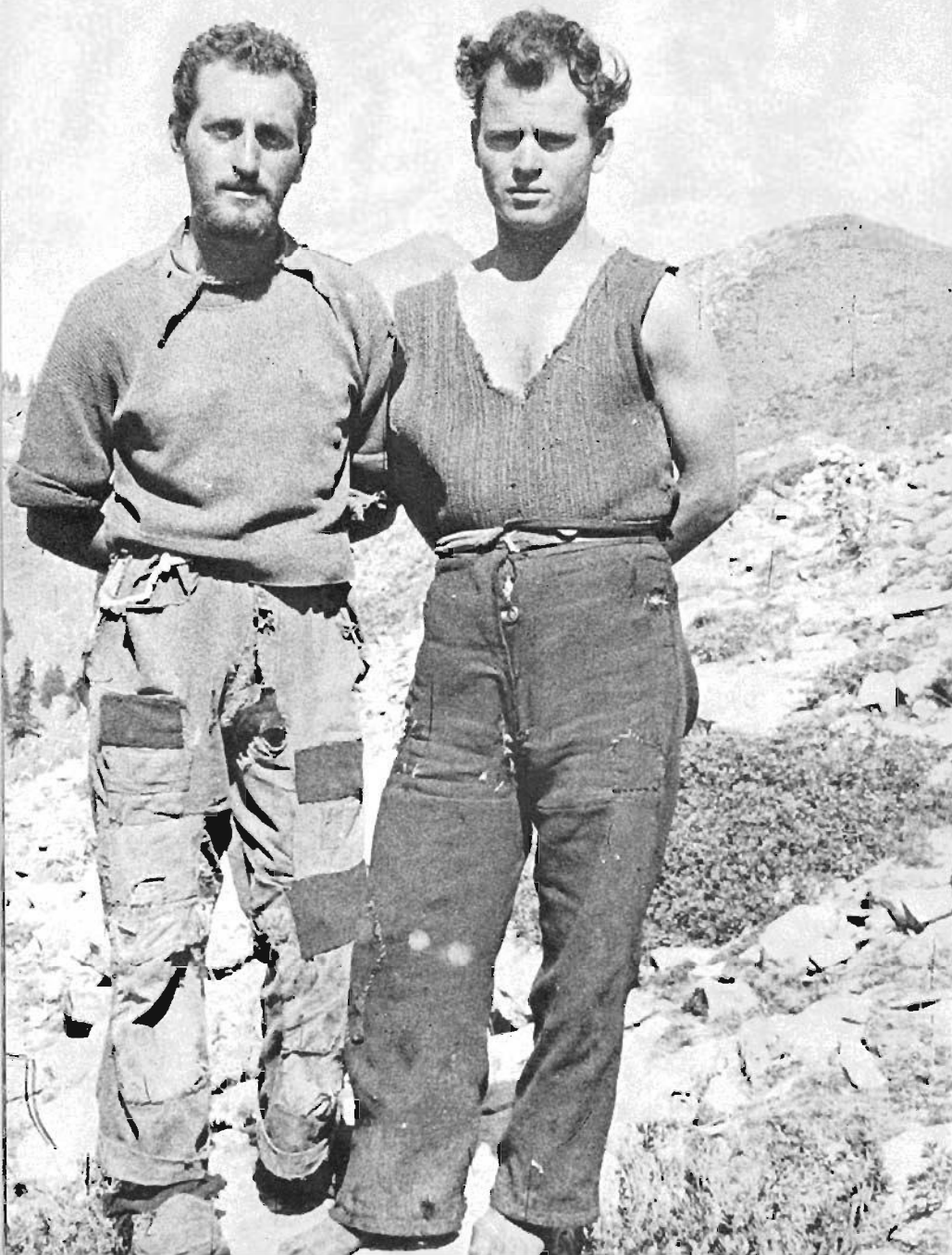
Αντάρτες του Τρίτου τάγματος του ΕΛΑΣ Ευβοίας.
Στο μέσον ο αρχηγός του τάγματος Καπετάν Λόγγος,
πρώην ταγματάρχης του Ελληνικού Στρατού.



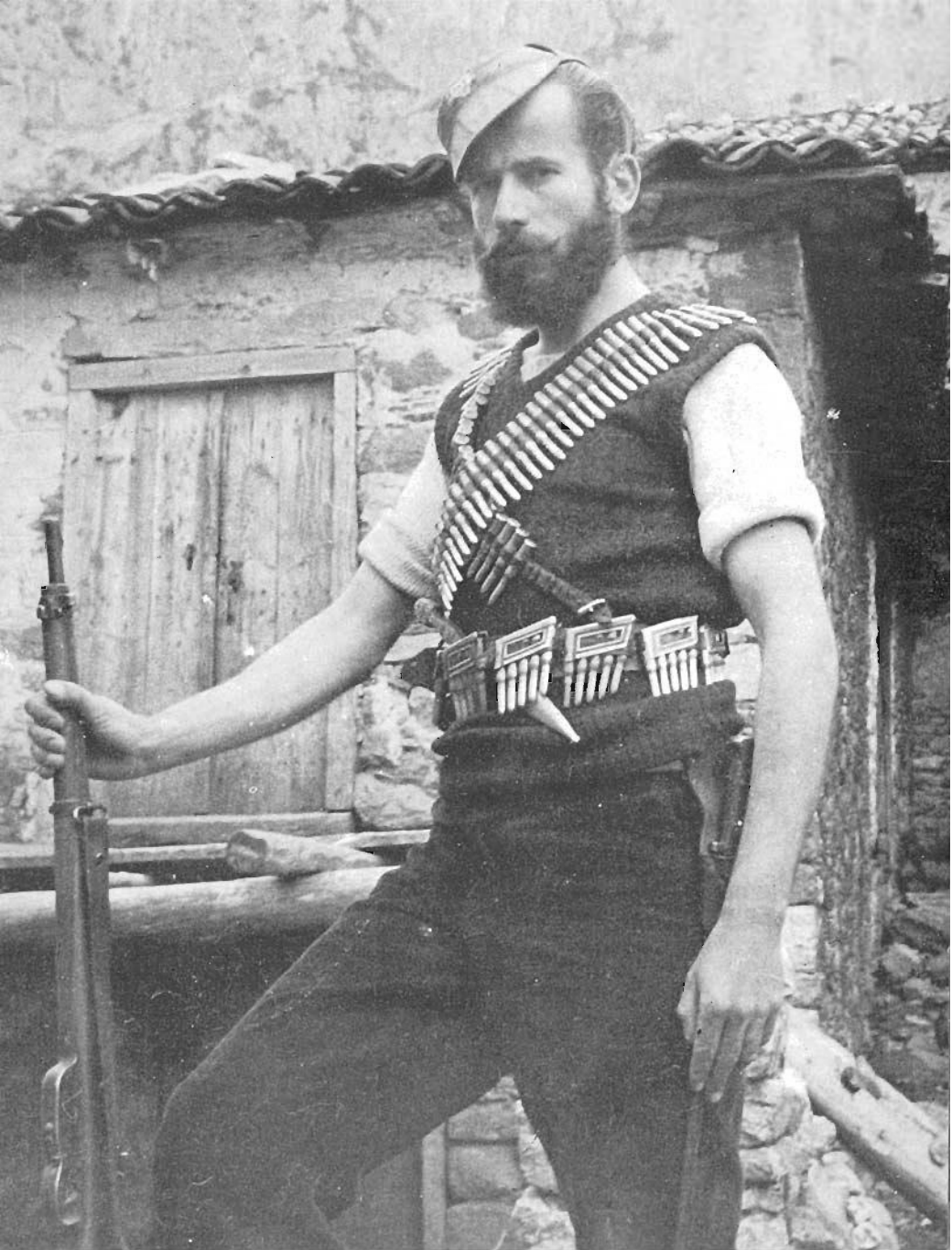
Πέντε αντάρτες στο φυλάκιο του Καλάμου.



Οι πρώτοι αντάρτες που συναντήσαμε στον Κάλαμο.
Στο βάθος το μικρό καϊκι που μάς έφερε από τη Σμύρνη.



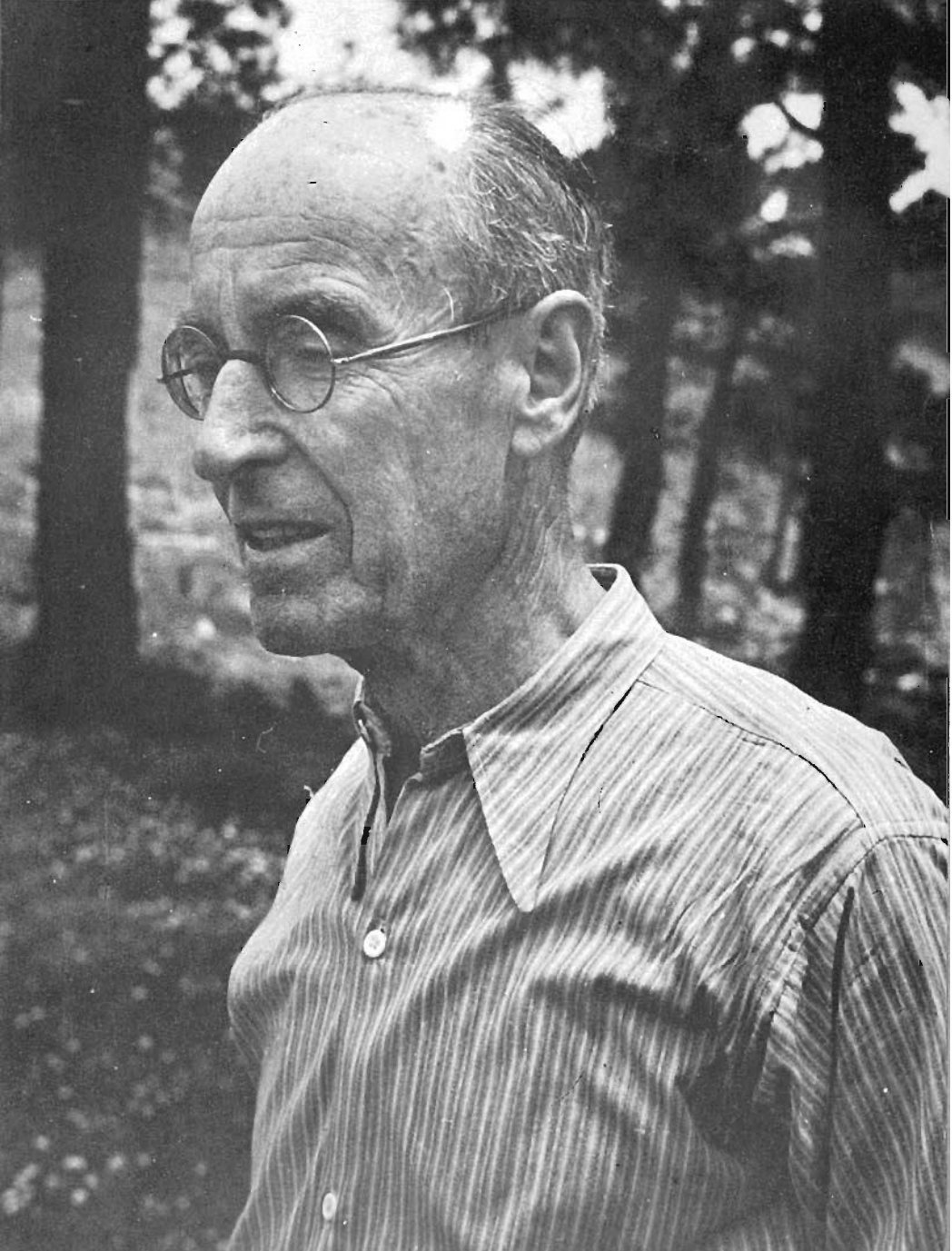
Τζουζέπε και Λάτζαρο. Δυο ιταλοί αιχμάλωτοι που προσκολλήθηκαν στην αποστολή μας όταν περιμέναμε το αεροπλάνο. Μετά τη ρίψη εφοδίων τους δώσαμε παπούτσια και ρούχα.



Καλά οπλισμένοι και καλοντυμένοι αντάρτες του ΕΛΑΣ



Ο Παύλος, ο πρώτος αντάρτης φρουρός που αποστάτησε στην αποστολή «Περικλής», στη Ρούμελη.



Ο Νίκος Καρβούνης



Ο Κώστας Κουβαράς στα βουνά των Αγράφων. Φωτ. Σπύρου Μελετζή.



Αρης. Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, Τρίκαλα, 2 Φλεβάρη 1945.